

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Pedagogiki

Mgr Kamil Roman
Nr albumu 146733

**WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE
W SAMORZĄDOWYCH I KATOLICKICH
SZKOŁACH PODSTAWOWYCH**

Praca doktorska napisana pod kierunkiem
ks. dra hab. Adama Maja COr
na seminarium: Instytucje oświatowe

Lublin 2023

Spis treści

Wstęp	5
ROZDZIAŁ I	11
TEORETYCZNE PODSTAWY WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO	11
1. Patriotyzm w ujęciu historycznym	11
1.1. Patriotyzm w czasach zaborów	11
1.2. Patriotyzm w okresie II Rzeczypospolitej.....	16
1.3. Patriotyzm w czasach komunizmu	25
2. Istota patriotyzmu i wartości patriotycznych	39
2.1. Podstawowe kategorie i wartości patriotyczne	39
2.2. Definityjne ujęcie patriotyzmu	54
2.3. Typologia i struktura patriotyzmu	62
2.4. Współczesne zagrożenia dla patriotyzmu	66
2.5. Patriotyzm w nauczaniu Kościoła katolickiego.....	76
3. Pojęcie i struktura wychowania patriotycznego	80
3.1. Rozumienie pojęcia wychowanie	80
3.2. Definityjne ujęcie wychowania patriotycznego.....	83
3.3. Wychowanie patriotyczne w integralnym rozwoju osoby	88
3.4. Cele wychowania ku wartościom patriotycznym	91
3.5. Podstawowe środowiska wychowania patriotycznego	97
ROZDZIAŁ II	102
WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE W SAMORZĄDOWYCH I KATOLICKICH SZKOŁACH PODSTAWOWYCH W ŚWIETLE PRAWA OŚWIATOWEGO I LITERATURY	102
1. Szkoła podstawowa w polskim systemie oświaty	102
1.1. Struktura polskiego systemu edukacji	102
1.2. Publiczny i niepubliczny charakter polskiego szkolnictwa.....	108
1.3. Samorządowe szkolnictwo podstawowe.....	114
1.4. Specyfika katolickiej szkoły podstawowej.....	116
2. Patriotyzm i wychowanie patriotyczne w świetle prawa oświatowego	119
2.1. Wartości patriotyczne w ustawie Prawo oświatowe.....	119
2.2. Wartości patriotyczne w podstawie programowej szkoły podstawowej.....	120
2.2.1. Wartości patriotyczne w celach i zadaniach ogólnych szkoły podstawowej.....	121
2.2.2. Wartości patriotyczne we wczesnoszkolnej edukacji	124
2.2.3. Wartości patriotyczne w klasach IV-VIII szkoły podstawowej.....	130
2.3. Wychowanie patriotyczne w programie wychowawczym szkoły podstawowej.....	135
2.4. Cele i zadania wychowania patriotycznego w szkole podstawowej.....	135
2.5. Metodyka wychowania patriotycznego w szkole podstawowej.....	139
2.6. Zasady wychowania patriotycznego w szkole podstawowej	148

3. Specyfika wychowania patriotycznego w katolickiej szkole podstawowej	152
3.1. Chrześcijańskie motywy patriotyzmu i wychowania patriotycznego	152
3.2. Specyfika programu nauczania w odniesieniu do patriotyzmu i wartości patriotycznych....	155
3.3. Specyfika wychowania patriotycznego w programie wychowawczym katolickich szkół podstawowych	159
4. Rola podstawowych podmiotów i środowisk w wychowaniu patriotycznym w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych.....	163
4.1. Rola nauczycieli i lokalnych samorządów w wychowaniu patriotycznym w szkołach podstawowych	164
4.2. Specyfika zadań nauczycieli i organów prowadzonych w wychowaniu patriotycznym w katolickich szkołach podstawowych	169
4.3. Rola i zadania uczniów samorządowych i katolickich szkół podstawowych w wychowaniu patriotycznym	173
4.4. Rola rodziców w wychowaniu patriotycznym w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych	177
4.5. Współdziałanie podmiotów szkoły w procesie wychowania patriotycznego uczniów samorządowych i katolickich szkół podstawowych	180
ROZDZIAŁ III.....	182
PODSTAWY METODOLOGII WŁASNYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH	182
1. Przedmiot i cel badań.....	182
2. Problemy badawcze.....	188
3. Zmienne i wskaźniki.....	191
4. Metody, techniki i narzędzia badawcze	193
5. Teren badań i charakterystyka badanej grupy	202
6. Przebieg i organizacja badań własnych.....	206
ROZDZIAŁ IV	208
WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE W SZKOŁACH PODSTAWOWYCH W ŚWIETLE ANALIZY WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH	208
1. Organizacja wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich	208
2. Przebieg wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich	215
3. Efektywność wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich	227
Podsumowanie wyników własnych badań empirycznych.....	246
Zakończenie	255
Spis tabel	260
Spis rysunków	261
Bibliografia	262
Aneks.....	293

Wstęp

Problematyka niniejszej dysertacji koncentruje się na wychowaniu patriotycznym w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych. Współczesny patriotyzm przejawia się w postawie szacunku i umiłowaniu swojej ojczyzny, chęci i gotowości jej obrony, a także poszanowaniu i podtrzymywaniu jej kultury i tradycji. Tematyka związana z kształtowaniem postaw patriotycznych uczniów szkół podstawowych to zagadnienie istotne z punktu widzenia współczesnej pedagogiki. Jest to temat ważny również ze względu na okrągły jubileusz 100 lat od odzyskania niepodległości przez Polskę, który miał miejsce w 2018 roku. Jubileusz ten przypomina Polakom o postaciach ważnych dla rodzimej kultury, sztuki czy historii. Ukazuje bogactwo kulturowe kraju i w pewien sposób kształtuje tożsamość narodową. Aktualna sytuacja geopolityczna na świecie i wojna na Ukrainie w sposób jednoznaczny uświadamia, jak ważne jest życie w wolnym i niepodległym kraju. Wolność i suwerenność to wartości, które nie są dane raz na zawsze, lecz trzeba ciągle ich strzec i bronić. Z tego względu istotne jest posiadanie przez obywateli wiedzy, umiejętności zachowania odpowiedniej postawy, gdy ojczyzna będzie tego potrzebowała. Miłość do ojczyzny, oddawanie jej należnego szacunku i dbałość o jej potrzeby to wartości, które przede wszystkim powinny być pielęgnowane w domu rodzinnym. Rodzice jako pierwsi wychowawcy swoich dzieci kształtują w nich system wartości i przekazują tradycję, kulturę i obyczaje związane z dziedzictwem przodków i własnym narodem. W dalszym etapie życia, w trakcie realizacji obowiązku szkolnego uczeń poprzez oddziaływanie nauczyciela może wzmacniać ukształtowany w domu system wartości w celu pogłębiania więzi z własnym krajem. Zgodnie z obowiązującymi zapisami Karty Nauczyciela jednym z obowiązków nauczycieli jest „kształcić i wychowywać młodzież w umiłowaniu Ojczyzny, w poszanowaniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w atmosferze wolności sumienia i szacunku dla każdego człowieka”¹. Pedagodzy obowiązek ten realizują współdziałając z rodzicami uczniów, wspomagając ich w wychowaniu patriotycznym swoich dzieci.

Wychowanie patriotyczne jest przedmiotem zainteresowania władz rządzących, gdyż odniesienia do niego zostały ujęte w podstawie programowej. Patriotyzm jest akcentowany podczas wielu uroczystości o charakterze państwowym, gdy śpiewany jest hymn narodowy, a uczestnicy ubrani są w odświętne stroje. Władze lokalne i krajowe poprzez szereg różnych działań wspierają szkoły i rodziców w kształtowaniu postaw patriotycznych.

Na przełomie lat sposób definiowania i rozumienia patriotyzmu ulegał zmianom. Oprócz tradycyjnego pojmowania patriotyzmu związanego z gotowością do obrony ojczyzny coraz częściej zwraca się uwagę na kwestie związane z dbaniem o środowisko naturalne, o miejsca

¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz. U. 2018 r. poz. 967, z późn. zm.).

pamięci czy też działalność w formie wolontariatu jako współczesne wyrazy patriotyzmu. Jednym z istotnych zadań nauczyciela jest rozwijanie u uczniów postaw patriotycznych, przekazywanie wiedzy dotyczącej patriotyzmu i zachęcanie ich do twórczego wyrażania swojej miłości do ojczyzny. Nauczyciel jako przewodnik i wychowawca wspomaga rodziców w wychowaniu patriotycznym swoich wychowanków. Przekazuje im wartości, które mogą oni urzeczywistniać w dalszych etapach swojego życia. Powinnością nauczyciela jest także wykształcenie w wychowankach zdolności do odróżniania fałszu od prawdy, dobra od zła i pomocy w wyborze odpowiedniej drogi życiowej. W wyniku wyżej wymienionych uwarunkowań i mając na względzie istotną rolę nauczyciela w wychowaniu patriotycznym zdecydowano się podjąć badania dotyczących wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych.

W polskim systemie oświaty istnieją różne rodzaje szkół podstawowych. Tradycyjna klasyfikacja odnosi się do podziału na szkoły publiczne, które charakteryzują się powszechną dostępnością i finansowane są ze środków publicznych oraz szkoły niepubliczne, które posiadają swój system rekrutacji i są częściowo finansowane ze środków zewnętrznych. Ponadto klasyfikując szkoły ze względu na rodzaj organu prowadzącego można wyróżnić między innymi szkoły samorządowe prowadzone przez Jednostki Samorządu Terytorialnego, które mają charakter publiczny i stanowią największy odsetek szkół podstawowych w Polsce. Natomiast szkoły katolickie mogą mieć charakter zarówno publiczny, jak i niepubliczny. Należy podkreślić, że oba typy szkół realizują działania ujęte w podstawie programowej dla danego etapu edukacyjnego. W każdej ze szkół realizowany jest program wychowawczo-profilaktyczny opracowany przez dyrektora szkoły lub osobę przez niego wskazaną.

Szkołę katolicką wyróżnia nauczanie i wychowanie oparte na wartościach chrześcijańskich prowadzące ucznia do zaangażowania w życie społeczne kraju, aby poprzez swoją pracę wychowankowie przyczyniali się dla dobra społeczeństwa, w którym żyją. Ponad 1000-letnia historia Polski bierze swój początek ze chrztu, który miał miejsce w 966 roku. To w tym czasie Polska została włączona do kręgu kulturowego państw chrześcijańskich i od tego czasu religia pozostaje istotnym elementem życia Polaków. Kościół w wymiarze instytucjonalnym pozostaje uczestnikiem życia społecznego wypowiadając się na tematy istotne z punktu widzenia społeczeństwa. W Kościele podczas różnych uroczystości podkreśla się znaczenie umiłowania Boga i ojczyzny, zarówno w trakcie głoszonych kazań, pieśni, jak i poprzez upamiętnienie ważnych wydarzeń i osób związanych z polską historią. Biorąc pod uwagę szczególne znaczenie szkół katolickich w Polskim systemie oświaty autor rozprawy zdecydował się na przeprowadzenie analizy porównawczej, która uwzględniac będzie stan,

uwarunkowania i efektywność wychowania patriotycznego w szkołach katolickich w odniesieniu do szkół samorządowych.

Szkoła podstawowa dzieli się na dwa etapy edukacyjne (klasy 1-3) i (4-8), zaś proces wychowawczy realizowany jest według jednego obowiązującego w całej szkole programu profilaktyczno-wychowawczego. Z tego względu badaniami związanymi z organizacją, przebiegiem i efektywnością wychowania patriotycznego w Polsce objęto nauczycieli klas 1-8, czyli wszystkich szczebli edukacyjnych szkoły podstawowej. Aktualna sytuacja geopolityczna wynikająca z wojny na Ukrainie w sposób znaczący zwiększa znaczenie tej problematyki, uświadamia młodym ludziom znaczenie patriotyzmu i dbania o dobro ojczyzny.

Przeprowadzony przegląd literatury z obszaru wychowania patriotycznego wykazał wiele wartościowych publikacji z dotyczących patriotyzmu i wychowania patriotycznego. W szczególności warto wymienić opracowania K. Chałas i S. Kowalczyka², M. A. Krapca³, J. Frątczaka⁴ oraz A. Zellmy⁵. Prace tych autorów ukazują istotę wychowania patriotycznego zwracając uwagę na potrzebę kształtowania postaw patriotycznych wśród starszych i młodszych pokoleń Polaków.

Analiza literatury przedmiotu wykazała istnienie luki badawczej w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych. Tematyka patriotyzmu jest zagadnieniem bardzo istotnym, jednak brakuje badań, które skupiałyby się na analizie procesu wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych. Ponadto zauważyć można, iż brakuje badań, które swoim zasięgiem objęłyby również szkoły katolickie. Niniejsza rozprawa stanowić będzie w pewnym stopniu wypełnienie luki badawczej dotyczącej problematyki wychowania patriotycznego w literaturze pedagogicznej. W pracy analizie poddany zostanie proces wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych (świeckich) i szkołach katolickich, co można uznać za pewien element nowatorski przygotowanej dysertacji.

W odniesieniu do powyższych argumentów wybór niniejszej tematyki można uzasadnić następującymi względami:

- wychowanie patriotyczne to temat ważny i aktualny, dlatego też istnieje potrzeba prowadzenia badań w tym zakresie,
- konieczne wydaje się poszukiwanie właściwych sposobów oddziaływania na wychowanków w celu efektywnego kształtowania postaw patriotycznych,

² K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym*, Elementy teorii i praktyki, t. II, Wydawnictwo Jedność, Lublin-Kielce 2006, s. 148-149.

³ M. A. Krapiec, *O patriotyczne wychowanie* [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemysł-Rzeszów 2006, s. 79.

⁴ J. Frątczak, *O wychowaniu patriotycznym w szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 1(49), s. 114.

⁵ A. Zellma, *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 2003, nr 30, s. 186.

- brakuje badań, które skupiałyby się na analizie procesu wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych,
- brakuje badań, które swoim zasięgiem objęłyby także szkoły katolickie.

Z uwagi na powyższe argumenty przedmiot badań w niniejszej rozprawie stanowi wychowanie patriotyczne w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych ujęte w aspekcie teoretycznym i w świetle własnych badań empirycznych, przeprowadzonych wśród nauczycieli pracujących w szkołach samorządowych i katolickich.

Celem niniejszej pracy jest rozpoznanie procesu wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich w świetle teorii i własnych badań empirycznych. Celem badań empirycznych jest poznanie wychowania patriotycznego uczniów w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich (cel poznawczy), wzbogacenie podstaw teoretycznych wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych (cel teoretyczny) oraz opracowanie wniosków i aplikacji dla praktyki pedagogicznej w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich (cel praktyczny).

W toku realizacji procedury badawczej sformułowano następujący problem główny: **Jaka jest organizacja, przebieg i efektywność wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w opinii nauczycieli?** Adekwatnie do przedstawionego problemu sformułowano problemy szczegółowe, które przedstawiono w części metodologicznej dysertacji.

Przeprowadzone badania objęły swym zasięgiem 973 nauczycieli szkół podstawowych z całej Polski, w tym 795 ze szkół samorządowych i 179 ze szkół katolickich. Zakres czasowy rozprawy dotyczy lat 2019-2023, a okres realizacji badań empirycznych przypada na 2023 rok.

W ramach całej rozprawy wykorzystano metodę analityczno-syntetyczną, zaś do badań empirycznych posłużono się metodą sondażu diagnostycznego używając autorskiego kwestionariusza ankiety. Do analizy zebranych wyników badań wykorzystano metody statystyczne za pomocą programu IBM SPSS Statistics.

Do głównych pojęć używanych w niniejszej pracy należy: patriotyzm, wychowanie, wychowanie patriotyczne, szkoła podstawowa, szkoła samorządowa, szkoła katolicka. Przyjęto następujące rozumienie kluczowych pojęć:

- **patriotyzm** to postawa szacunku i umiłowania wobec swojej ojczyzny, chęć i gotowość do jej obrony, a także poszanowanie i podtrzymywanie jej kultury i tradycji. Patriotyzm można uznać za świadomą postawę odpowiedzialności za los ojczyzny, solidarność ze wspólnotą, narodem zamieszkującym dane terytorium⁶;

⁶ R. Kuraszkiewicz, *Polityka nowoczesnego patriotyzmu*, Wydawnictwo Dębogóra, Dębogóra 2010, s. 168.

- **wychowanie** to „całokształt sposobów i procesów pomagających istocie ludzkiej zwłaszcza przez interakcje urzeczywistniać i rozwijać swoje człowieczeństwo”⁷;
- **wychowanie patriotyczne** to wychowanie „mające na celu jak najlepsze przygotowanie dorastających pokoleń do służby własnemu narodowi i krajowi, polegające na kształtowaniu – poprzez różnorodne formy działalności wychowawców i wychowanków – przywiązania do kraju ojczystego, jego przeszłości i teraźniejszości, a w większym stopniu – poczucia odpowiedzialności za jego wielostronny rozwój i przyszłe miejsce wśród innych krajów”⁸;
- **szkoła podstawowa** stanowi pierwszy etap zorganizowanej edukacji mający charakter obowiązkowy. Nauka w tego typu szkole dzieli się na dwa etapy edukacyjne: (klasy 1-3) i (4-8), zaś proces wychowawczy realizowany jest według jednego obowiązującego w całej szkole programu profilaktyczno-wychowawczego;
- **szkoła samorządowa** jest to placówka oświatowa o charakterze publicznym, prowadzona przez jednostkę samorządu terytorialnego, jaką jest gmina;
- **szkoła katolicka** to taki typ szkoły, który jest kierowany przez kompetentną władzę kościelną albo kościelną osobę prawną publiczną, bądź za katolicką została uznana przez władzę kościelną dokumentem sporządzonym na piśmie, natomiast w aspekcie prawa oświatowego jest to szkoła prowadzona przez osobę prawną lub fizyczną⁹.

Praca ma charakter teoretyczno-empiryczny i złożona jest z czterech rozdziałów.

W rozdziale pierwszym przedstawiono teoretyczne podstawy wychowania patriotycznego. Patriotyzm został omówiony w ujęciu historycznym z podziałem na trzy okresy: czas zaborów, II Rzeczypospolitej i okres komunizmu. W tej części pracy ukazano istotę patriotyzmu, jego główne kategorie i wartości patriotyczne oraz określono jego typologię i strukturę, a także główne zagrożenia. Następnie przedstawiono nauczanie Kościoła katolickiego o patriotyzmie. W dalszej części analizy koncentrowały się na rozumieniu pojęcia wychowania patriotycznego, jego roli w integralnym rozwoju osoby ludzkiej. Wyodrębniono i opisano cele wychowania ku wartościom patriotycznym oraz przedstawiono główne środowiska wychowania patriotycznego.

W rozdziale drugim przedstawiono wychowanie patriotyczne w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w świetle prawa oświatowego i literatury. W tej części pracy ukazano strukturę polskiego systemu oświaty ze szczególnym uwzględnieniem szkoły podstawowej. Przedstawiono charakter polskiego szkolnictwa z podziałem na szkoły publiczne i niepubliczne. Zdefiniowano szkołę samorządową i szkołę katolicką oraz scharakteryzowano oba

⁷ J. Tarnowski, *Jak wychowywać?*, Warszawa 1993, s. 66.

⁸ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1975, s. 325.

⁹ *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Pallottinum 1983, kan. 803..

typy szkół. W rozdziale drugim ukazano wartości patriotyczne zawarte w prawie oświatowym i podstawie programowej. Opisano i scharakteryzowano programy wychowawcze szkół podstawowych biorąc pod uwagę cele i zadania w zakresie wychowania patriotycznego. Dokonano klasyfikacji metod, strategii, form i środków wychowania patriotycznego. W pracy opisano także zasady wychowania patriotycznego. Ze względu na objęcie badaniami szkół podstawowych katolickich konieczne było ukazanie specyfiki wychowania patriotycznego w tego rodzaju szkołach, co również zostało zawarte w rozdziale drugim. Wskazano chrześcijańskie motywy patriotyzmu oraz specyfikę programów nauczania i wychowania w szkołach podstawowych katolickich. W rozdziale drugim przedstawiono rolę podstawowych podmiotów i środowisk wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych. Określono w nim zadania nauczycieli i lokalnych samorządów, uczniów oraz rodziców w zakresie wychowania patriotycznego. Podkreślono również konieczność współdziałania podmiotów szkoły w zakresie efektywnego wychowania patriotycznego.

Rozdział trzeci charakteryzuje podstawy metodologii badań własnych. Przedstawiono w nim przedmiot i cele badań, problemy badawcze oraz zmienne i wskaźniki. W tej części rozprawy opisano metody, techniki i narzędzia badawcze wykorzystane w ramach przeprowadzonych analiz, opisano teren i scharakteryzowano badaną grupę. Następnie przedstawiono przebieg i organizację badań własnych.

Rozdział czwarty ma charakter badawczy i dotyczy analizy wyników badań empirycznych w trzech obszarach: organizacji, przebiegu oraz efektywności wychowania patriotycznego.

W podsumowaniu dokonano analizy wyników badań w odniesieniu do sformułowanych problemów szczegółowych. Zakończenie zawiera wnioski z analiz teoretycznych i empirycznych, aplikacje praktyczne i kierunki dalszych badań.

Autor pracy wyraża nadzieję, że poprzez przeprowadzone i dokonane analizy możliwe będzie wzbogacenie podstaw teoretycznych oraz opracowanie wniosków i implikacji dla praktyki pedagogicznej. Wyniki badań mogą okazać się przydatne dla nauczycieli, dyrektorów szkół i rodziców jako zbiór dobrych praktyk w aspekcie kształtowania postaw patriotycznych uczniów.

ROZDZIAŁ I

TEORETYCZNE PODSTAWY WYCHOWANIA PATRIOTYCZNEGO

W niniejszym rozdziale opisano teoretyczne podstawy wychowania patriotycznego, przedstawiając patriotyzm w ujęciu historycznym z podziałem na czas zaborów, II Rzeczypospolitej oraz okres komunizmu. W tej części pracy zawarta została istota pojęć patriotyzm i wychowanie oraz ich typologia. W rozdziale tym wskazano zagrożenia dla patriotyzmu i wychowania patriotycznego oraz przedstawiono, w jaki sposób Kościół katolicki naucza o tematyce patriotyzmu. Rozdział ten opisuje wychowanie patriotyczne w ujęciu integralnym rozwoju osoby ludzkiej oraz przedstawia główne środowiska wychowania patriotycznego.

1. Patriotyzm w ujęciu historycznym

W niniejszych podrozdziałach ukazany zostanie rys historyczny patriotyzmu i sposób kształtowania się myśli patriotycznej w ujęciu historycznym. Patriotyzm zostanie przedstawiony w trzech okresach historycznych: w czasie zaborów, w okresie II Rzeczypospolitej oraz w czasach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

1.1. Patriotyzm w czasach zaborów

Pełne zrozumienie idei patriotyzmu w Polsce możliwe jest poprzez dokładne poznanie historycznych uwarunkowań jego kształtowania się w różnych okresach historycznych. Istnieje wiele sposobów na przekazywanie kolejnym pokoleniom pamięci o losach przodków. Pamiętniki mogą być jedną z form przekazywania wiedzy o przeszłości i dziedzictwa kulturowego pomiędzy pokoleniami¹⁰. Autorzy pamiętników poprzez dzielenie się swoimi osobistymi przeżyciami, doświadczeniami czy też wiedzą opisują dzieje narodu i rodziny tworząc żywą historię, która jest opowiadana z punktu widzenia konkretnego człowieka. Czytając dany pamiętnik można oczami wyobraźni cofnąć się do opisywanych momentów, w których żył jego autor. Pamiętniki z czasów zaborów opisują życie codzienne Polaków, organizację oraz przebieg zrywów niepodległościowych¹¹. W ten właśnie sposób czytelnik tych wspomnień może niejako myślami cofnąć się w czasie i w pewnym stopniu poczuć klimat opisywanych wydarzeń.

¹⁰ M. Nawrot-Borowska, *Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) - w 150 rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1, s. 62.

¹¹ Tamże, s. 62.

Analizując rys historyczny patriotyzmu należy zwrócić uwagę, że polskie tradycje patriotyczne sięgają korzeniami tradycji rycerskich i epoki oświecenia. Wśród głównych instytucji kształtujących w tym czasie można wymienić założone przez Stanisława Konarskiego w 1740 roku Collegium Nobilium¹², a także Akademia Szlacheckiego Korpusu Kadetów Jego Królewskiej Mości I Rzeczypospolitej nazywa także Szkołą Rycerską lub Korpusem Kadetów, która powstała 1765 r. z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego¹³.

Dążąc do reformy armii Rzeczypospolitej z inicjatywy wybitnego uczonego, polityka, pedagoga i prowincjała zakonu pijarów powstało Collegium Nobilium, w którym zamożni szlachcice mieli przygotowywać się do pełnienia kierowniczych funkcji w Państwie. Dążąc do poprawy losu Ojczyzny i działania państwa, szkołę tę prowadzono zgodnie z zasadami religijności, przy zachowaniu cnót wierności, pielęgnowania postawy szacunku i wierności królowi¹⁴. W Collegium Nobillium wyposażono wychowanków w wiedzę z zakresu prawa krajowego i międzynarodowego, języków obcych oraz wielu przedmiotów ścisłych. Wychowankowie uczestniczyli także w życiu społeczno-politycznym kraju poprzez udział w sejmikach powiatu. Szkoła została zamknięta po upadku insurekcji kościuszkowskiej w 1794 roku. Mimo tego przez prawie 30 lat działania zdążyła wykształcić wielu znakomitych Polaków. Wśród nich warto wymienić między innymi Tadeusza Kościuszko, Juliana Ursyna Niemcewicza, Józefa Sowińskiego.

Zadaniem Szkoły Rycerskiej było przygotowanie wychowanków do pełnienia służby wojskowej i państwowej w duchu patriotyzmu i odpowiedzialności za ojczyznę¹⁵. W szkole tej zwracano uwagę na przekazywane wartości moralne i patriotyczne. Jak podkreślają E. Kosowska i E. Jaworski „szkoła dążyła do tego, by nie tylko wyposażać młodych ludzi w wiedzę odpowiednią do ich stanu oraz aspiracji, ale także by wychować ich na racjonalnie myślących obywateli, kształtując jednocześnie zaangażowany, emocjonalny stosunek do obowiązków wobec państwa i narodu oraz system wartości, w którym duma, godność i honor były gwarantami patriotyzmu, profesjonalizmu i odpowiedzialności”¹⁶. Próby zdefiniowania tego, jak powinno wyglądać wychowanie w Szkole Rycerskiej, na czym powinno się opierać, jakie cnoty posiadać przedstawiono w Kodeksie Kadeckim. W odniesieniu do patriotyzmu szczególne

¹² S. Litak, *Historia wychowania, T. 1. Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004, s. 207.

¹³ M. Krajewski, *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych. Zarys wykładu*, Wydawnictwo naukowe Novum, Płock 2003, s. 105.

¹⁴ K. Walancik-Ryba, *Wychowanie patriotyczno-obronne jako rozszerzenie wychowania rodzinnego w polskie tradycji niepodległościowej*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2020, t. 20, s. 288-289.

¹⁵ Tamże, s. 289.

¹⁶ E. Kosowska, E. Jaworski, „Święta miłości kochanej Ojczyzny...”: honor i wstyd w polskiej myśli edukacyjnej, [w:] E. Kosowska, G. Kurylenka, A. Gomółka (red.), „Wstyd w kulturze”: kolokwia polsko-białoruskie. T. 2 (s. 1333, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008.

znaczenie pełnią pytania: „Jakim powinien być patriota? I jakim jest fałszywy patriota?”¹⁷. Z pytań zawartych w Kodeksie Kadeckim można wywnioskować, że w szkole tej podejmowano tematykę tego, jakie cechy powinien posiadać patriota, jakimi przymiotami powinien się kierować oraz co stanowi o przeciwieństwie patriotyzmu i jest jego negatywnym odzwierciedleniem.

Absolwenci Szkoły Rycerskiej dali wyraz swojego oddania Polsce w czasie wojny polsko-rosyjskiej 1792 i podczas kolejnych zrywów niepodległościowych. Niestety pomimo ofiarności wielu Polaków nie udało się obronić polskiej państwowości. W 1795 roku Austria, Rosja i Prusy dokonały trzeciego rozbioru Polski i wymazały państwo polskie z mapy świata. Polityka zaborców na zajętych terenach polegała głównie na przymusowej germanizacji i rusyfikacji Polaków. Naród polski stawiał czynny opór tym zabiegom stosując różne formy czynnego i biernego protestu.

W czasach utraty własnej państwowości istniała wyjątkowa konieczność w zakresie podtrzymywania i kultywowania polskiej tradycji, historii i sztuki. Jednym z wyrazów umiłowania polskości była literatura i prasa w języku ojczystym, która podczas czasów niewoli kształtowała wśród Polaków ich tożsamość, budowała kulturę narodową czy też ubogacała język polski. W poszczególnych zaborach wydawano wiele czasopism, które posiadały zróżnicowany charakter i nakład. Przykładem takiego czasopisma może być „Wielkopolanin”, w który głoszone idee solidaryzmu społecznego, współpracy chłopów ze szlachtą i podkreślano znaczenie Kościoła Katolickiego¹⁸. Istotną rolę odegrała działalność Towarzystwa Pedagogicznego (1848-1849) założonego przez Ewarysta Estkowskiego. Towarzystwo to służyło podnoszeniu poziomu naukowego nauczycieli, popularyzacji wiedzy pedagogicznej i społecznej wśród społeczeństwa w zaborze pruskim oraz krzewieniu patriotyzmu. Znacząca jest również działalność Towarzystwa Czytelni Ludowych (1880-1939), które rozpowszechniało oświatę na ziemiach polskich, poprzez rozwój bibliotek i organizowanie publicznych odczytów książek¹⁹.

W aspekcie wychowania patriotycznego należy zwrócić uwagę na różnice, jakie miały miejsce w poszczególnych zaborach. W Galicji, w której Polacy cieszyli się znaczną autonomią, można było uczestniczyć w uroczystościach rocznicowych i świętach narodowych. Działały tam polskie szkoły, wydawana była prasa w języku ojczystym. Z tego względu Kraków w czasach zaborów był miejscem licznych wycieczek Polaków z innych zaborów. Wynikało to głównie z

¹⁷ E. Wichorowska, *Stanisław August i Jego Rycerska Szkoła. Król i jego współpracownicy*, „Poradnik Językowy” 2022, nr 1, s. 277.

¹⁸J. Jarowiecki, K. W. Marek, *Najważniejsze polskie gazety do wybuchu pierwszej wojny światowej w kontekście zabezpieczenia ich dla potomnych (charakterystyka badania, zasoby)*, [w:] A. Chachlikowska, A. Jazdon (red.), *Gazety: zasoby, opracowanie, ochrona, digitalizacja, promocja/informacja: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Poznań, 2006, s.25.

¹⁹ E. Boczar, *Wydawcy polskich książek dla dzieci i młodzieży w zaborze pruskim w XIX wieku*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Librorum” 2015, nr 1(20), s. 10.

różnicy społeczno-gospodarczej oraz możliwości w zakresie krzewienia i rozwijania polskiej kultury²⁰. W Krakowie działały polskie instytucje kulturalne i odbywały się uroczystości patriotyczne. W zetknięciu z przeszłością miasta obdarzonego licznymi zabytkami i miejscami historycznymi możliwe było kształtowanie tożsamości i świadomości narodowej Polaków²¹. Dawna stolica Polski stała się miejscem, które przypominało o czasach świetności Rzeczypospolitej, o jej bogatej historii i kulturze. Pomagało to Polakom, szczególnie z zaboru pruskiego i rosyjskiego oprzeć się rusyfikacji i germanizacji oraz zachować polską tożsamość.

Polityka Prus i Rosji oparta na germanizacji i rusyfikacji w dużym stopniu uniemożliwiała działalność polskich instytucji i skierowana była na zwalczanie wśród Polaków dążeń niepodległościowych. W zaborze pruskim i rosyjskim wychowanie patriotyczne spoczywało głównie na rodzinie, Kościele katolickim i działających tam tajnych organizacjach²². Według pedagogów z okresu zaborów środowisko rodzinne miało służyć przekazywaniu wartości, których nie mogła dostarczyć ówczesna szkoła²³. Można tu wymienić przede wszystkim miłość do kraju ojczystego, zdolność do zachowania i rozwijania cech narodowych, a także chęć służby ojczyźnie.

Rolą rodziców w tym czasie było kształtowanie wśród dzieci pobożności, sprawiedliwości czy też odwagi do podejmowania działań w służbie Rzeczypospolitej. Zabory to czas, w którym znacząco upowszechniła się edukacja domowa. W okresie, gdy szkoła ze względu na uwarunkowania polityczne nie mogła przekazywać uczniom treści patriotycznych to na rodzinie spoczywało zadanie związane z wychowaniem własnego dziecka. Zadaniem rodziców było w tym czasie kierowanie swoim potomstwem ku odpowiedniemu rozwojowi fizycznemu, moralnemu, religijnemu czy też patriotycznemu, a także organizacja procesu nauczania²⁴. W okresie zaborów dużą rolę w edukacji dziecka odgrywała matka. Ojcowie byli, bowiem często zajęci walką zbrojną, działalnością polityczną i społeczną na rzecz ojczyzny. Natomiast na barkach kobiety spoczywała rola wychowania młodego pokolenia, wpajania odpowiedniego systemu wartości, a także zaszczepienia miłości do ojczyzny. Poprzez

²⁰ B. Wilk, *Autonomiczny Kraków Skarbnicą Narodowych Pamiątek*, „Folia Historica Cracoviensia” 2004, nr 10, s. 422.

²¹ Tamże, s. 423.

²² S. Walasek, *Kształtowanie postaw patriotycznych w polskich rodzinach na przełomie XIX i XX wieku wstępne wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 28, s. 138.

²³ K. Jakubiak, *Świat postulowanych wartości życia i wychowania w rodzinach polskich na przełomie XIX i XX wieku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2012, z. 21, s. 380.

²⁴ K. Jakubiak, M. Nawrot-Borowska, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 2(19), s. 26-27.

działalność matek możliwe było zachowanie polskiego języka, kultury, wiary i tradycji przekazywanych z pokolenia na pokolenie²⁵.

W czasach utraty własnej państwowości podstawę patriotyzmu stanowił regionalizm, który służył podtrzymywaniu tożsamości narodowej i ciągłości kulturalnej²⁶. Główny obszar edukacji regionalnej stanowiły w tym czasie kultura, folklor oraz krajoznawstwo. Poprzez umiłowanie swojej „małej ojczyzny” możliwe było podtrzymywanie polskich tradycji, kultury, języka w młodszych pokoleniach Polaków, którzy nie zaznali wolnej Polski.

Szczególne miejsce w aspekcie kultywowania polskości stanowiła religia. Katolicyzm jako spoiwo łączył Polaków, którzy w wierze, tradycji i wartościach znajdowali wsparcie w trudnym czasie niewoli. Świadomość, tożsamość Polaków oraz znajomość własnej historii w okresie zaborów rozwijała się w powiązaniu z wiarą katolicką, która nadawała literaturze szerszy kontekst, uwydatniała głoszony przekaz i jednoczyła Polaków²⁷. W opinii arcybiskupa W. Depo częstochowski Klasztor Ojców Paulinów na Jasnej Górze był w tym czasie miejscem, w którym Polacy mogli się poczuć naprawdę wolni²⁸.

Czasy zaborów budzą obecnie skojarzenia z powstaniami, z walką zbrojną Polaków na rzecz odzyskania niepodległości. J. Topolski podkreślał, iż w tym czasie istniały także inne formy wyrażania patriotyzmu takie, jak praca organiczna, działalność społeczna i polityczna w ramach funkcjonujących państw zaborczych²⁹.

Analizując czasy zaborów można stwierdzić, iż był to czas walki o niepodległość i odbudowę państwa polskiego. Po trzecim rozbiore państwo polskie przestało istnieć. W tym czasie działania patriotyczne Polaków koncentrowały się na zachowaniu własnej tożsamości i pracy na rzecz ojczyzny. W XIX wiecznych warunkach społecznych i historycznych patriotyzm oparty był o kult bohaterów, który obecnie nie ma dużych szans na głębszy odbiór wśród współczesnej młodzieży³⁰. Warto dokonać własnej analizy trudnego okresu, jaki trwał w Polsce zanim stała się ona niepodległym narodem, a także drogi rozwoju patriotyzmu w tym okresie historycznym.

²⁵ A. Samsel, *W kręgu polskich wartości narodowych*, [w:] E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana, Białystok 2009, s. 279.

²⁶ T. Lewicki, *O regionalizmie i edukacji regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1993, z. 7, s. 10.

²⁷ J. Sochoń, *Literatura jako „miejsce patriotyczne”*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2007, nr XX/1, s. 257.

²⁸ W. Depo, *Ojczyznę Wolną Pobłogosław Panie!*, List pasterski Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego na VI niedzielę zwykłą 2018, s. 3-4, <https://archiczesz.pl/zaw/zalaczniki/1518197131/1518200501.pdf> (dostęp: 02.05.2019).

²⁹ A. Nieuważny, *Świadomość narodowa i patriotyzm w czasach zaborów*, [w:] M. Zaryń (red.) *Wychowanie patriotyczne. Tradycje i wyzwania współczesności*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007, s. 30.

³⁰ Tamże, s. 35.

1.2. Patriotyzm w okresie II Rzeczypospolitej

Dwudziestolecie międzywojenne, czyli lata 1918-1945 to okres, w którym nastąpiło odrodzenie się Rzeczypospolitej po wielu latach niewoli. Przywrócenie Polski na mapę Europy nie byłoby możliwe bez zaangażowania obywateli w kultywowanie tradycji, zachowywanie tożsamości narodowej z pokolenia na pokolenie. Z okresem tym wiąże się pamięć o wielkich Polakach, bohaterach narodowych.

Jednym z bohaterów narodowych był Ignacy Jan Paderewski. Paderewski ze względu na swoją międzynarodową sławę działał na rzecz Polski. Po wybuchu wojny ten znany i powszechnie szanowany kompozytor jako członek Komitetu Obywatelskiego brał udział w rekrutowaniu Polaków do powstającej w Francji polskiej armii³¹. Ignacy Jan Paderewski poprzez swoją działalność propagował ideę wolnej Polski w Stanach Zjednoczonych. To jemu historycy przypisują punkt XII przemówienia prezydenta USA Woodrowa Wilsona o następującej treści: „Powinno zostać stworzone niepodległe państwo polskie, obejmujące terytoria zamieszkałe przez ludność niezaprzeczalnie polską i któremu musi zostać zapewniony wolny dostęp do morza; niepodległość polityczna, gospodarcza oraz integralność terytoriów zamieszkałych przez tę ludność będą zagwarantowane przez konwencję międzynarodową”³². W tym przemówieniu prezydent USA potwierdził swoje poparcie dla przywrócenia państwa polskiego na mapę Europy. Ignacy Jan Paderewski był także w roku 1919 premierem rządu II RP, ministrem spraw zagranicznych oraz jednym z sygnatariuszy Traktatu Wersalskiego³³. Wysunięcie tej kandydatury było wynikiem kompromisu pomiędzy obozem politycznym zwanym „Endecją” a marszałkiem Józefem Piłsudskim. Ignacy Jan Paderewski to postać, która odegrała znaczącą rolę promowaniu „sprawy polskiej” na forum międzynarodowym, można go uznać za wzór ówczesnego patriotę w czasach dwudziestolecia międzywojennego³⁴.

Wskazując na bohaterów narodowych czasów II RP nie sposób pominąć marszałka Józefa Piłsudskiego. Już we wczesnych okresach swojej działalności politycznej podkreślał on nadrzędność idei patriotycznych nad klasowymi³⁵. O randze tej osoby świadczy między innymi uroczyste świętowanie imienin, a w późniejszym okresie rocznicy jego śmierci. Uroczystości te miały miejsce między innymi w szkołach i zaczynały się zazwyczaj od referatu wygłoszonego przez dyrektora szkoły na temat osoby marszałka, śpiewaniem pieśni patriotycznych oraz

³¹ T. Gąsowski, *Salon Niepodległości*, PWN, Warszawa 2008, s. 25.

³² T. Skoczek, *Ignacy Jan Paderewski. Polak, Europejczyk, Mąż Stanu, Artysta*, Muzeum Niepodległości, Warszawa-Ziębice 2017, s. 18-19.

³³ Tamże, s. 59.

³⁴ J. Gaclon, *Działalność Ignacego Paderewskiego na stanowisku Prezesa Rady Ministrów (16 stycznia-9 grudnia 1919)*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 2(34), s. 170.

³⁵ A. Wojtaszak, *Stanowisko Józefa Piłsudskiego wobec marksizmu w korespondencji oraz „Pismach zbiorowych”*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 34, s. 109-110.

poprzedzającym te uroczystości nabożeństwem³⁶. W kształtowaniu legendy Józefa Piłsudskiego pomagała literatura romantyczna, w której jego postawę porównywano do znanych postaci okresu zaborów: Kościuszki, Bonapartego czy księcia Poniatowskiego. W opinii majora W. Lipińskiego młode pokolenie Polaków wychowane przez autorytety tych bohaterów potrzebowało kogoś, z kim utożsamiałoby swoje marzenia o niepodległości, a Józef Piłsudski, który zorganizował Wojsko Polskie w celu odbudowy niepodległości był dla ówczesnej młodzieży uosobieniem głoszonych haseł patriotycznych³⁷. W odrodzonej Polsce przedstawiano jego sylwetkę jako zwycięskiego wodza, odnowiciela Polski, jej budowniczego, obrońcę oraz wychowawcę narodu polskiego³⁸. To Józefowi Piłsudskiemu duża część historyków przypisuje zasługi związane z pokonaniem wojsk bolszewickich, które umożliwiły uratowanie niezależności odzyskanej po I wojnie światowej.

Z wojną polsko-bolszewicką wiążą się również inne wybitne postacie polskich patriotów. Można w tym miejscu wymienić przywódcę „błękitnej Armii” generała Józefa Hallera, Stanisława Szeptyckiego, generała Tadeusza Rozwadowskiego, generała Władysława Sikorskiego oraz porucznika Jana Kowalewskiego. Ważną postacią Kościoła uczestniczącą w wojnie polsko-bolszewickiej był ksiądz Ignacy Skorupka. Kapelan Wojska Polskiego od najmłodszych lat był wychowywany w rodzinie pielęgnującej wartości patriotyczne. Zginął w bitwie pod Ossowem od kuli nieprzyjaciela udzielając żołnierzowi ostatniego namaszczenia³⁹.

Kolejną postacią okresu II Rzeczypospolitej związaną z ideą patriotyzmu jest Roman Dmowski, który był twórcą Narodowej Demokracji. Poddając krytyce poglądy socjalistów, konserwatystów i lewicowców wypracował nowatorską ideę, która miała doprowadzić do odbudowy niepodległej Polski oraz rozbudzenia wśród ludzi ducha narodowego, który miał tej niezależności bronić⁴⁰. Wśród wielu zasług przypisywanych Romanowi Dmowskiemu podkreśla się szczególnie rolę męża stanu, budowniczego wolnej Polski, prekursora nowoczesnej myśli politycznej i patriotycznej⁴¹. Dmowski był krytykiem podejścia, które opierało się na odzyskaniu niepodległości poprzez współpracę z innymi narodami. Formułował on wymóg ciągłej pracy na

³⁶E. Juško, *Patriotyzm w wychowaniu szkolnym dziś i wczoraj. Działania wychowawcze szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w zakresie patriotyzmu w latach 1918-1939*, „Zeszyt Metodyczny Samorządowego Centrum Edukacji w Tarnowie” 2008, nr 71, s. 112-113.

³⁷ J. Chwastyk-Kowalczyk, *Kult Józefa Piłsudskiego na łamach „Bluszczu” w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Humanica, Białystok 2016, s. 30.

³⁸ P. Kusiak, *Legenda i Kult Józefa Piłsudskiego. Jak w Polsce doby integracji europejskiej interpretować postać Marszałka*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2010, nr 11, s. 243.

³⁹ C. Leżeński, *Kwatera 139. Opowieść o marszałku Rydzu-Śmigłym*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1989, s. 160.

⁴⁰F. Paluch, *Koncepcje państwa i narodu Romana Dmowskiego w okresie do 1914 r.*, <http://szturm.com.pl/index.php/miesiecznik/item/72-koncepcje-panstwa-i-narodu-romana-dmowskiego-w-okresie-do-1914r> (dostęp: 17.06.2019).

⁴¹ M. Szepletowski, *Naród i wychowanie w myśli Romana Dmowskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 12/1(21), s. 149.

rzecz ojczyzny i obowiązek pomnażania jej zasobów materialnych i duchowych⁴². Analizując wizję Polski przedstawianą przez Romana Dmowskiego należy zwrócić uwagę na zasadnicze różnice między jego podejściem a podejściem reprezentowanym przez Józefa Piłsudskiego. Piłsudski pragnął odbudować Rzeczypospolitą w jej historycznych granicach sprzed rozbiorów. Natomiast Dmowski chciał, aby niepodległa Polska była krajem jednolitym pod względem etnicznym.

Krytycy poglądów Dmowskiego wskazują, że miał on negatywny stosunek do innych narodów i przypisują mu często poglądy nacjonalistyczne. Dmowski uważał, że Żydzi mają negatywny wpływ na kulturę i politykę polską, a Ukraińców powinno się hartować „w ogniu walki”⁴³. Nie można jednak zapominać o wkładzie Romana Dmowskiego w odbudowę państwa polskiego i przywrócenie mu należnego miejsca w Europie.

Ignacy Daszyński to działacz partii socjalistycznej, który w trakcie I wojny światowej wspierał tworzenie Legionów Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej⁴⁴. Idea odrodzenia Polski przyświecała Daszyńskiemu już od najmłodszych lat. Z rodzinnego domu szlacheckiego wyniósł pragnienie umiłowania ojczyzny i równego traktowania każdego człowieka⁴⁵. Jego idea polityczna integrowała wartości socjalistyczne z demokratycznymi. Daszyński uznawał, że pełne urzeczywistnienie idei socjalizmu demokratycznego jest możliwe jedynie w przypadku odzyskania pełnej suwerenności narodowo-państwowej przy poszanowaniu prawa i uzyskanej w sposób pokojowy⁴⁶. Poglądy Ignacego Daszyńskiego można oprzeć na:

- odnowie wartości socjalistycznych,
- kształtowaniu patriotyzmu,
- umocnieniu w Polsce ruchu lewicowego⁴⁷.

Ignacy Daszyński już w czasie swojej młodości działał na rzecz ojczyzny. Jako piętnastoletni chłopiec wygłosił przemówienie do kolegów zawierające treści patriotyczne⁴⁸. Ze względu na swoją działalność został wydalony ze szkoły. Poglądy wyrażane przez Daszyńskiego w młodości towarzyszyły mu przez resztę jego życia. Ignacy Daszyński prowadził także aktywną działalność polityczną i społeczną. Jako działacz socjalistyczny zabiegał o godne warunki życia

⁴² A Dawidowicz, *Droga do niepodległości Polski w myśli politycznej*, [w:] D. Pasiak-Wąsik (red.), „Myśl Ludowa” 2013, nr 5, Ludowe Towarzystwo Naukowo Kulturalne, Warszawa, s. 77.

⁴³ W. Bułhak, *Za co Dmowskiemu należy się pomnik?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 7 (8-9), <http://www.polska1918-89.pl/pdf/za-co-dmowskiemu-nalezy-sie-pomnik,5435.pdf> (dostęp: 05.08.2019).

⁴⁴ *Ojcowie Niepodległości*, Instytut Pamięci Narodowej, s. 29, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2018/03/ojcowie-niepodleglosci-calosc-small.pdf> (dostęp: 05.08.2019).

⁴⁵ M. Śliwa, *Sylwetki polskich socjalistów. Studia i szkice*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000, s. 65.

⁴⁶ Tamże, s. 66.

⁴⁷ M. Szyszkowska, *Idee Ignacego Daszyńskiego w XXI wieku*, źródło: <http://www.przegladsocjalistyczny.pl/opinie/felieton/1418-szyszkowska> (dostęp: 05.08.2019).

⁴⁸ J. Stefański, *Ignacy Daszyński - socjalista i patriota*, Stowarzyszenie im. I. Daszyńskiego, <http://daszynski-stowarzyszenie.manifo.com/ignacy-daszynski-%E2%80%93-socjalista-i-patriota> (dostęp: 05.08.2019).

robotników oraz budowę niepodległej Polski. Poprzez swoją działalność polityczną angażował się w życie narodu Polskiego, a także wspomagał proces odbudowy Polski po I wojnie światowej. Na podstawie życiorysu Ignacego Daszyńskiego można stwierdzić, iż była to postać godna naśladowania, która była zarówno znakomitym mówcą i zręcznym politykiem, jak i gorliwym patriotą.

Kolejną wybitną postacią okresu II RP, do której należy nawiązać w kontekście patriotyzmu jest twórca ruchu ludowego Wincenty Witos. Obecnie urzędujący prezydent Andrzej Duda na uroczystościach z okazji 144 rocznicy urodzin Wincentego Witosa zwrócił uwagę na rolę Wincentego Witosa w odbudowie niepodległej Polski. Działalność polityczną Wincentego Witosa charakteryzuje umiejętność osiągania kompromisów. Głównym motywem tych działań była chęć porozumienia w przypadku, gdy takie działanie byłoby korzystniejsze z punktu widzenia narodu, państwa czy też chłopów. Zasługi Wincentego Witosa widać szczególnie na przykładzie wsi. To za jego sprawą rozbudzone zostały nastroje patriotyczne wśród mieszkańców wsi. Witos brał czynny udział w pozyskiwaniu żołnierzy dla Wojska Polskiego do walki w wojnie polsko-bolszewickiej. Za sprawą W. Witosa wśród ludności wiejskiej budziła się świadomość narodowa i poczucie przynależności do narodu polskiego⁴⁹. Witos pełnił także szereg funkcji na różnych szczeblach władzy począwszy od funkcji wójta, działacza samorządowego, posła na sejm czy też premiera rządu RP.

Szkoła odgrywała istotną rolę w kształtowaniu patriotyzmu w drugiej Rzeczypospolitej. W czasach II RP za system oświaty odpowiedzialne było Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które w dokumencie z 25 sierpnia 1927 wskazało, że zadaniem każdej szkoły jest „wychowanie młodego pokolenia na zdrowych fizycznie i moralnie oraz uspołecznionych i twórczych państwowo obywateli”⁵⁰. Dbalność o harmonijny i integralny rozwój jednostki ludzkiej również w aspekcie edukacji zdrowotnej był udziałem wielu środowisk i organizacji.

S. Podoleński jako jeden z przedstawicieli Kościoła zwracał uwagę na zdrowotne aspekty związane z edukacją. W swoich publikacjach podkreślał rolę wychowania zdrowotnego i fizycznego w kontekście integralnego wychowania człowieka oraz poruszał kwestie edukacji intelektualnej, moralnej, społecznej, a także patriotycznej⁵¹. Przyczynę problemów zdrowotnych młodzieży upatrywał w niskim standardzie życia, nieodpowiednich warunkach sanitarnych czy też braku odpowiedniego żywienia.

⁴⁹J. Gmitruk, *Wincenty Witos-współtwórca Niepodległej*, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, Warszawa 2017, s. 18.

⁵⁰ Dz. Urz. WOP 1927, nr 12, poz. 202, cyt. za: G. Kempa, *Sylwetka nauczyciela wychowawcy szkół średnich Drugiej Rzeczypospolitej źródłem inspiracji dla współczesnej pedagogii*, „Chowanna” 2006, nr 1, s. 65.

⁵¹ B. Topij-Stempińska, *W trosce o młodzież. Stanisław Podoleński SJ, pedagog (nie)znany*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. XXXV, z. 4, s. 117.

W okresie międzywojennym organizacje społeczne prowadziły działania na rzecz pielęgnowania historii, ukazywania wzorców osobowych bohaterów z okresu odzyskiwania niepodległości poprzez uroczyste obchody rocznic historycznych oraz działalność popularyzatorską. W krzewieniu postaw narodowościowych dużą rolę odegrała także działalność publicystyczna. Opracowania H. Radlińskiej poruszają zagadnienia związane z rozwojem polskiej szkoły i dotyczą wychowania narodowego. Autorka w swoich tekstach rozpatruje wiele zagadnień poczynając od tradycji szkolnych i aktualnych wyzwań i potrzeb oświatowych, poprzez wynikające z nich zadania i możliwości przebudowy istniejącego systemu oświatowego⁵². Autorka krytykuje model szkoły prowadzonej w czasach zaborów i zestawia go z osobą patrioty, który bierze czynny udział w odbudowie ojczyzny. H. Radlińska zwraca szczególną uwagę na rolę szkoły w procesie kształtowania zmian w strukturze i kulturze kraju, a także wychowaniu obywateli nowej niepodległej ojczyzny⁵³.

Po pierwszej wojnie światowej istniała potrzeba propagowania wartości chrześcijańskich i patriotycznych wśród całego społeczeństwa. W tym czasie działały w kraju różne organizacje o charakterze liberalnym, socjalistycznym, komunistycznym, niektóre grupy prowadziły także działalność antykościelną⁵⁴. Z tego względu istniała w tym czasie konieczność prowadzenia działań mających na celu ewangelizację młodzieży. Z tych właśnie względów powołano Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży. Celem młodzieży zrzeszonej w Akcji Katolickiej była chęć oddziaływania na kształt i losy Polski. Z tego względu wielką wagę odgrywało krzewienie wśród członków poczucia miłości do ojczyzny. W statucie tej organizacji oprócz działalności ewangelicznej znalazło się również czynne uczestnictwo w świętach i uroczystościach o charakterze niepodległościowym. Patriotyczna działalność organizacji o charakterze katolickim przejawiała się także w walce z narodowymi wadami społecznymi, nieposzanowaniem władzy, swawolą, zepsuciem obyczajów, lenistwem, rozwiązłością oraz ograniczaniem przestępczości wśród nieletnich⁵⁵. Działania te realizowane były poprzez prace społeczne wykonywane na rzecz „małej ojczyzny”.

Istotne znaczenie w kształtowaniu postaw patriotycznych wśród społeczeństwa II RP miały obchodzone święta narodowe i rocznice ważnych wydarzeń historycznych⁵⁶. Dla polityków endecji Konstytucja 3 maja była fundamentalnym symbolem i przejawem odrodzenia

⁵²W. Theiss, *Wychowanie i niepodległość. Idea polskiej szkoły w publicystyce społeczno-oświatowej Heleny Radlińskiej (1907-1918)*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2015, nr 1, s. 21.

⁵³ Tamże, s. 22.

⁵⁴D. Stefańska, *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej w Szadku w latach 1919-1933*, „Biuletyn Szadkowski” 2014, t. 14, s. 152-153.

⁵⁵ Tamże, s. 158.

⁵⁶ J. Załęczny, *Tradycje patriotyczne w życiu odradzającej się Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 17/1(31), s. 65-67.

narodu z marazmu postaw skrajnie konserwatywnych⁵⁷. Ważną rolę w kultywowaniu świadomości narodowej odegrały coroczne uroczystości związane z uchwalaniem Konstytucji 3 maja. Obóz Józefa Piłsudskiego uważał Konstytucję za „triumf ducha demokratycznego w Polsce i narodowego instynktu samozachowawczego”⁵⁸. Uroczystości z okazji rocznicy uchwalenia Konstytucji 3 maja miały w II RP charakter doniosły i patriotyczny. W miastach godny sposób eksponowano flagi narodowe, portrety bohaterów narodowych, zaś uroczystościom towarzyszyły pokazy wielu instytucji państwowych. Centralny element obchodów stanowiły msze święte z udziałem lokalnych władz⁵⁹.

Szkoła pełniła istotną rolę w krzewieniu patriotyzmu zarówno na etapie edukacji przedszkolnej, jak i wczesnoszkolnej. Kształtowanie postaw patriotycznych w II RP było już realizowane na wczesnym etapie edukacji w przedszkolu. W oparciu o realizowane w tym czasie założenia programowe można przyjąć, że w przedszkolach wychowanie patriotyczne dotyczyło głównie:

- wpajania dzieciom miłości do kraju ojczystego,
- nauki pobożności i zasad wiary katolickiej,
- kształtowania u wychowanków cnót takich, jak bezinteresowne poświęcenie dla drugiego człowieka,
- zakorzenienia zdolności do wyrzeczeń dla dobra ojczyzny i ogółu narodu,
- szacunku dla organów państwa oraz respektowania powszechnie przyjętych norm społecznych i moralnych,
- traktowania pracy jako cnoty i obowiązku,
- kształtowania u wychowanków wrażliwości na ludzkie cierpienie⁶⁰.

Zagadnienia tematyczne dotyczące wychowania patriotycznego były dostosowane do wieku i możliwości poznawczych dziecka. W wychowaniu patriotycznym dzieci w wieku przedszkolnym podkreślano rangę świąt i symboli narodowych. Ważne wydarzenia i postacie historyczne były przedmiotem zajęć. Dużą rolę w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia pełniły wzorce osobowe bohaterów wierszy, bajek, a także postaci historycznych⁶¹. Postać tego typu musiała charakteryzować się pożądanymi cechami osobowości oraz wzbudzać wśród dzieci sympatię, aby w naturalny sposób mogła być naśladowana.

⁵⁷ J. Skowronek, *Tradycje Konstytucji 3 maja w życiu narodu i państwa polskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2000, nr 1(16), s. 39-40.

⁵⁸ Tamże, s. 40.

⁵⁹ J. J. Milewski, Dzieje święta 3 maja, „Studia Podlaskie” 1993, t. 4 s. 127.

⁶⁰ A. Samsel, *Wychowanie patriotyczne w przedszkolach II Rzeczypospolitej*, [w:] E. J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki (red.), *Kobieta a patriotyzm: konteksty historyczno-pedagogiczne XVI-XX wieku*, Trans Humana, Białystok 2012, s. 126-127.

⁶¹ Tamże, s.128.

Wychowawca jest osobą, której poprzez różnorodne formy oddziaływań kształtuje osobowość wychowanków. W podstawie programowej szkoły w II RP znalazły się skonkretyzowane wymagania stawiane opiekunom klas. W świetle tego dokumentu wychowawca powinien:

- poznawać warunki edukacji oraz potrzeby swoich wychowanków w środowisku szkolnym oraz pozaszkolnym,
- czuwać nad ich wychowaniem i edukacją oraz współpracować z rodzicami w tym zakresie,
- otaczać opieką uczniów poza szkołą i udzielać pomoc swoim uczniom,
- dbać o higienę dzieci i estetykę w klasie,
- wykonywać czynności wychowawczo-administracyjne w klasie⁶².

W kształtowaniu postaw patriotycznych w szkołach na terenie II RP wykorzystywano różne formy aktywności uczniów. W tym zakresie można wymienić: zajęcia dydaktyczne, obchody rocznic i świąt narodowych, działalność organizacji pozarządowych propagowanie czytelnictwa i samorządności uczniów. W żydowskiej szkole świeckiej im. Abrahama Kohla oraz Szkole Powszechnej im T. Czackiego we Lwowie główną formą wychowania patriotycznego i obywatelskiego była nauka języka polskiego i historii II RP⁶³. Szkoły te miały charakter asymilacyjny i ich celem było przybliżenie młodzieży pochodzenia żydowskiego kultury i historii Polski. W szkołach w tym czasie działały organizacje uczniowskie oraz szkolne kasy oszczędności zajmujące się ochroną przyrody, harcerstwem oraz nauką gospodarności i oszczędności. Działania te łączyło umiłowanie do symboli narodowych, szacunek do władz i kult państwa. W szkołach funkcjonowały gminy szkolne, których zadaniem była nauka postaw obywatelskich, odpowiedzialności i współpracy, co pozwoliło na ograniczanie sporów i zachowań agresywnych wśród uczniów⁶⁴.

Postulowany w okresie II RP model wychowania był połączeniem ideałów z epoki romantyzmu oraz pozytywizmu i polegał na stworzeniu wzoru obywatela, który będzie zarazem pracował na rzecz ojczyzny, zaś w przypadku potrzeby będzie jej bronił wykazując w ten sposób swój patriotyzm⁶⁵. Oznacza to, że w świetle prezentowanego wzorca obywatel poprzez swoją codzienną pracę powinien wykazywać przywiązanie i miłość do swojej ojczyzny, a w przypadku zagrożenia stanąć do jej obrony w zbrojnej walce. Ważną rolę w edukacji w czasach II RP w odgrywała edukacja obronna, którą zdefiniować można jako świadome działanie towarzyszące

⁶² Tamże, s. 128-129.

⁶³ M. Łapot, *Wychowanie patriotyczno-obywatelskie w szkole żydowskiej w okresie międzywojennym (na przykładzie Lwowa)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2016, t. XXV, s. 617.

⁶⁴ Tamże, s. 615.

⁶⁵ F. W. Araszkiwicz, *Metodyka wychowania w polskiej myśli pedagogicznej okresu międzywojennego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1978, nr 21, s. 139.

ogółowi procesów wychowawczych i dydaktycznych, które mają kształtować określone umiejętności i nawyki właściwego postępowania w przypadku zagrożeń zarówno tych o charakterze militarnym, jak i kataklizmów i klęsk żywiołowych⁶⁶. W przypadku chłopców program obejmował naukę posługiwania się bronią, zaś dziewczynki były uczone umiejętności niezbędnych w pracy sanitariuszki. W 1937 roku po modyfikacji treści programów pod kątem wychowania patriotycznego celem przysposobienia wojskowego było:

- wyrabianie podstawowych cnót przypisanych żołnierzom,
- pozyskiwanie i utrwalanie zdobytych umiejętności i wiedzy z obszaru obronności i ich praktycznego wykorzystania,
- wykonywanie ćwiczeń sprawnościowych w zakresie przyszłej służby wojskowej⁶⁷.

System oświaty poprzez nauczanie o polskich poetach, pisarzach, dziejach narodu miał za zadanie oddziaływać na młodzież w celu kształtowania wśród nich postaw patriotycznych i tożsamości narodowej⁶⁸. Według E. Gabryelskiego nauczyciel poprzez odpowiednie ukierunkowania wychowanka w teraźniejszości działa z korzyścią dla przyszłości narodu⁶⁹. I. Moszczeńska zwraca uwagę, iż wychowanie nie może koncentrować się na posiadanym przez człowieka statusie materialnym czy narodowym, jeśli w ten sposób ma znieczulać na popełnianie zła. Zgodnie z poglądami autorki można stwierdzić, że patriotyzm nie powinien polegać na nienawiści do innych narodów czy też własnym samouwiełbieniu, gdyż może to być ograniczeniem w zakresie doskonalenia jednostek i określonych grup społecznych. Nacjonalizm w pewien sposób osłabia, tworzy bariery związane z w kontaktach z innymi narodami. Prawdziwy patriotyzm oparty powinien być na prawdziwej i szczerzej miłości do ojczyzny, której towarzyszy życzliwość i sympatia również do innych narodów⁷⁰. Istotą tej idei jest bezgraniczna miłość do ojczyzny, której towarzyszy szacunek do innych osób.

W okresie międzywojennym funkcjonowały dwie zasadnicze koncepcje wychowania: wychowanie narodowe i państwowe⁷¹. Za jednego z przedstawicieli wychowania narodowego można uznać R. Dmowskiego, którego zdaniem wychowanie powinno łączyć przeszłość i

⁶⁶ B. Urbanowicz, *Przysposobienie wojskowe w edukacji szkolnej II Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Res Polticae” 2014, t. VI, s. 10.

⁶⁷ Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), *Program nauki (tymczasowy) w Państwowym Liceum Ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania. Przysposobienie wojskowe*, Lwów 1937, s. 1.

⁶⁸ D. Łecka, *Idea wychowania narodowego na łamach czasopisma pedagogicznego. „Szkoła” - ich ważność i aktualność*, s. 6, <https://old-www.pedagog.uw.edu.pl/THE/Lecka.pdf> (dostęp: 18.08.2019).

⁶⁹ E. Gabryelski, *O wychowaniu narodowym i o posłannictwie nauczycielstwa ludowego*, „Szkoła” 1895, nr 23, s. 292, cyt. za: E. Juško, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, nr 1 (18), s. 48.

⁷⁰ F. W. Araszkiwicz, *Geneza ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, nr 19, s. 161.

⁷¹ Ł. Hajduk, *Edukacyjne Uwarunkowania Rozwoju Regionalnego. W świetle badań wsi Związku Gmin Jeziora Rożnowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 23-25.

przyszłość z terażniejszością i wyciągać wnioski z historii narodu. Dmowski krytykuje podejście oparte o martyrologię narodu polskiego.

Natomiast według L. Znanieckiego wychowanie narodowe powinno:

- wzmacniać jedność narodową w Polsce,
- jako podstawę wychowania traktować osobowość narodu, czyli kształcić i wychowywać poprzez kulturę,
- mieć praktyczny charakter,
- odbywać się w języku polskim⁷².

W okresie II Rzeczypospolitej ważnym wyzwaniem z punktu widzenia pedagogiki były różne oblicza kryzysu moralnego w społeczeństwie, które objawiały się obniżeniem jakości kształcenia, myśleniem doczesnym i stawianiu wartości materialnych nad duchowymi. W opinii B. Nawroczyńskiego wśród głównych zadań wychowawczych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości powinno znaleźć się łączenie wysiłków inteligencji w celu opracowania podstaw wychowania moralnego, które oparte byłoby na wartościach społecznych i narodowych oraz łączeniu celów indywidualnych ze społecznymi⁷³.

Suchodolski w swojej koncepcji wychowania zakładał, że powinno mieć ono integralny charakter, czyli łączyć cele związane z kształtowaniem osobowości oraz przysposabianiu dziecka do realizacji przyszłych ról życiowych oraz odpowiadać na wyzwania i zagrożenia współczesnej cywilizacji⁷⁴.

Przewrót majowy przyniósł w Polsce zmianę paradygmatu wychowania i opowiedzenie się za kształceniem państwowym⁷⁵. Za głównych przedstawicieli tego podejścia można uznać Sławomira Czerwińskiego, Kazimierza Sośnickiego i Zygmunta Mysłakowskiego. Podejście to polegało na kształtowaniu w obywatelach o wyrobionej świadomości narodowej potrzeby obowiązku i lojalności wobec ojczyzny. Wychowanie państwowe było realizowane poprzez szkoły, które kształtowały pożądany model zachowania, definiowały cele i zadania wynikające z wdrożenia tego modelu pedagogicznego⁷⁶. W ten sposób szkoła realizowała politykę narzuconą przez władzę państwowe w zakresie kształtowania określonego modelu wychowania. Analizując

⁷² I. Janke, *Cel ogólnoludzki i narodowy*, „Szkoła” 1930, nr 2, s. 32, cyt. za: E. Juško, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, nr 1(18), s. 49.

⁷³ B. Nawroczyński, *Tempo rozwoju społecznego a zadania wychowawcze pokolenia*, „Muzeum” 1927, r. 42, nr 1-2, s. 25-35.

⁷⁴ A. Horbowski, *Bogdan Suchodolski o wychowaniu i edukacji ustawicznej*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 3-4 (40-41), s. 34.

⁷⁵ E. Juško, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, t. 18, nr 1, s. 49.

⁷⁶ L. Solarczyk, *Potrzeba związku edukacji obywatelskiej z przeszłością*, „Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні наук” 2015, s. 86, http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1366 (dostęp: 05.07.2019).

poglądy wymienionych autorów można wskazać, iż znacząco oddziaływały one na kształtowanie postaw patriotycznych w czasach dwudziestolecia międzywojennego. Jednoznaczne i zrozumiałe zdefiniowanie istoty patriotyzmu i wynikających z tego praw i obowiązków pozwoliło społeczeństwu na budowę tożsamości narodowej po czasach zaborów.

Po wybuchu II wojny światowej Polska ponownie znalazła się pod okupacją. Działalność okupacyjna Rzeszy Niemieckiej i Związku Radzieckiego polegała na prześladowaniu i eksterminacji polskiej inteligencji. Plan eksterminacji i przymusowych przesiedleń polskiej ludności zawarty został w dokumentach niemieckich. Generalny Plan Wschodni zakładał deportacje ludności i wymordowanie blisko 31 mln Słowian, w tym 80% Polaków, a także wykorzystanie pozostałych 14 mln w charakterze niewolniczej siły roboczej⁷⁷. W tym celu władze okupacyjne w ramach akcji „Inteligencja” prowadziły działania pacyfikacyjne, mające znamiona ludobójstwa, których celem była eksterminacja polskiej inteligencji: księży, nauczycieli, działaczy politycznych, wojskowych i innych przedstawicieli elity intelektualnej narodu. Niemcy chcieli w ten sposób zdegradować naród Polski do roli słabo wykształconej masy robotniczej, która miałaby służyć niemieckim panom. W okresie okupacji zamykano uniwersytety, ograniczono dostęp Polakom do kultury i sztuki, dochodziło także do rabunku dzieł sztuki ważnych dla narodu polskiego. Poprzez upór i determinację narodu polskiego możliwe było zachowanie polskiej kultury, sztuki i tożsamości dla przyszłych pokoleń.

Polska po okresie II wojny światowej poniosła ogromne straty ludnościowe i materialne. Kraj po II wojnie światowej był wyniszczony przez okupację niemiecką i sowiecką. Dzięki działalności polskich organizacji niepodległościowych i zaangażowaniu wielu osób w krzewienie polskości możliwe było przetrwanie tożsamości narodowej w sercach i umysłach Polaków.

1.3. Patriotyzm w czasach komunizmu

Kolejnym istotnym okresem historycznym w punktu widzenia rozwoju patriotyzmu można uznać czas po zakończeniu II wojny światowej. W tym czasie istniała Polska Rzeczpospolita Ludowa (1952-1989), która w latach 1944-1952 nosiła nazwę Rzeczpospolita Polska. Był to okres, w którym kraj utracił swoją suwerenność i stał się zależny od innego państwa, czyli Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (w skrócie ZSRR). Polska Ludowa była tworem w pełni zależnym od ZSRR. W tym okresie wiodącą rolę polityczną odgrywała Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR). Państwo polskie było w tym czasie

⁷⁷ B. Rudawski, *Generalny Plan Wschodni*, Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Poznań 2017, nr 14, s. 2, <http://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,1890,1413f05ab63309827868151ffdd7d8f6/zarchiuwm142017.pdf> (dostęp: 05.07.2019).

gospodarczo i wojskowo zależne od ZSRR. Polska Ludowa poprzez system sojuszy wojskowych zwany „Układem Warszawskim” była także militarnie uzależniona od dowództwa armii radzieckiej.

W aspekcie kształtowania postaw patriotycznych był to okres trudny, naznaczony wieloma ograniczeniami ze strony komunistycznego państwa. Polityka patriotyczna Polski Ludowej oparta była o powołany w 1943 roku Związek Patriotów Polskich (ZPP), który stanowił organ realizujący politykę Stalina dotyczącą Polski. Organizacja ta prowadziła szeroko zakrojoną działalność propagandową na użytek władzy komunistycznej. Jako instytucja w pełni podporządkowana władzy radzieckiej Związek Patriotów Polskich musiał prowadzić działalność zgodną z ideologią ZSRR. Pomimo wielu negatywnych aspektów związanych z podporządkowaniem tej organizacji celom ideologii marksistowskiej można także dostrzec pewne pozytywne aspekty jej działalności. Po zakończeniu II wojny światowej uległy zmianie granice Polski. Ludność pochodzenia polskiego zamieszkująca terytoria polskie na wschód od linii Curzona musiała je przymusowo opuścić, gdyż zostały one wcielone do ZSRR. Z tego względu władze ludowe przeprowadziły na szeroką skalę działalność repatriacyjną celem przeniesienia Polaków z kresów na „ziemie odzyskane”. Związek Patriotów Polskich organizował w tym czasie dla repatriantów ze wschodu kursy języka polskiego⁷⁸. Działalność ta była istotna ze względu na konieczność kultywowania polskości i kształtowania umiejętności posługiwania się poprawną polszczyzną wśród Polaków na wschodzie. ZPP prowadził także działalność kulturalną, która dotyczyła przypomnienia repatriantom sylwetek ważnych dla Polski pisarzy i artystów oraz organizowania wieczorów przyjaźni polsko-sowieckiej⁷⁹. Działalność ta podlegała jednak całkowitej kontroli okupanta sowieckiego i jej głównym celem nie było rozbudzenie ducha patriotyzmu wśród repatriantów, lecz wpajanie im ideologii marksizmu przy użyciu znanych i powszechnie szanowanych symboli i osób.

Analizując istotę wychowania patriotycznego należy zwrócić uwagę, iż powinno ono uwzględniać zarówno aspekt związany z przynależnością do danego narodu, jak i obowiązki wynikające z posiadania danego obywatelstwa. Obywatele Polski dokonują wyboru przedstawicieli do organów władzy, których główną rolą powinna być realizacja interesów narodu. W tym przypadku można mówić o roli narodu jako suwerena, którego wolę sprawują wybrani w wyborach powszechnych przedstawiciele. Okres Polski Ludowej można w tym aspekcie potraktować jako czas utraty suwerenności przez naród. W tych czasach naród był tylko instrumentem kontrolowanym przez państwo komunistyczne realizujące interesy obcego

⁷⁸ W. F. Marciniak, *Związek Patriotów Polskich jako organizator repatriacji obywateli polskich z ZSRR w latach 1945-1946*, s. 352, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/zwiazek-patriotow-polskich-jako-organizator-repatriacji-obywateli-pols,3871.pdf> (dostęp: 04.07.2019).

⁷⁹ Tamże, s. 362.

mocarstwa przy użyciu różnorodnych środków przemocy i aparatu represji przeciw Polakom. Z tego powodu trudno mówić o pełnym wychowaniu patriotycznym w czasach PRL, gdyż był to proces podporządkowania Polaków ideologii komunistycznej zgodnie z celami i potrzebami Związku Radzieckiego⁸⁰. Wynikało to głównie z tego, iż Karol Marks w swoim „Manifeście komunistycznym” odrzucał wartości patriotyczne mówiąc o społeczeństwie bezklasowym, pozbawionym ojczyzny. W państwach opartych o ideologię Marksa nie było miejsca na patriotyzm, lecz głoszono hasła walki klasowej i dyktatury proletariatu. Po drugiej wojnie światowej komuniści wykorzystywali hasła niepodległościowe jako główny element legitymizacji swojej władzy, zaś pojęcie patriotyzmu używane było w sposób instrumentalny⁸¹. Nowe utworzone po drugiej wojnie światowej państwo dążyło do całkowitej kontroli życia obywateli. Jednym z miejsc uprawiania propagandy była ówczesna kultura i literatura. Poprzez kino i plakaty propagandowe komuniści kreowali fałszywy obraz organizacji niepodległościowych takich, jak Armia Krajowa i Narodowe Siły Zbrojne nazywając ich zdrajcami, faszystami czy „zapłutymi karłami reakcji”⁸². Działaczom AK i NSZ przypisywano negatywne cechy i przeciwstawiano je w opozycji do żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego, których kreowano na bohaterów. W filmie „W te dni przedwiosenne” przedstawiono powstańców warszawskich jako osoby niezorganizowane, awanturnicze, których złe decyzje są powodem niepotrzebnej śmierci ludzi. Żołnierze Ludowego Wojska Polskiego przedstawiani w nich byli jako osoby odpowiedzialne, rozważne i doświadczone, które prowadzą działania korzystne dla Polski i prezentują dojrzały patriotyzm⁸³. W filmie „Rok pierwszy” działalność oddziałów partyzanckich jest pokazana w niekorzystnym kontekście poprzez przypisywanie im negatywnych cech i zachowania oraz poprzez ukazywanie wyższości politycznej, moralnej oraz patriotycznej komunisty względem żołnierzy NSZ i AK⁸⁴. Celem takiej polityki władz Polski Ludowej mogła być chęć zdyskredytowania wśród społeczeństwa działalności organizacji niezależnych od władzy komunistycznej. Pomimo panującej propagandy istniały w polskiej kinematografii tego okresu obrazy, które w bardziej obiektywny sposób przedstawiały żołnierzy niepodległościowych.

⁸⁰M. M. Tytko, *Wychowanie patriotyczne w Polsce XXI wieku*, [w:] W. Baliński (red.), *Wartości, rodzina, szkoła. Patriotyzm, na co dzień i od święta*, [w:] W. Baliński (red.), *Materiały z konferencji na temat edukacji patriotycznej i obywatelskiej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2010, s. 45-50.

⁸¹D. Magier, *Cnoty republikańskie i patriotyzm w PRL*, „Historia i Polityka” 2010, nr 4 (11), s. 106-107.

⁸²M. Mazur, „AK-zapłuty karzeł reakcji”. *Błąd w sztuce*, [w:] J. W. Wołoszyn (red.), *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2015, s. 135-137.

⁸³Ł. Polniak, *Mit armii gen. Berlinga w kinie wojennym PRL w latach 1960-1989*, „Dzieje Najnowsze” 2017, s. 186-187.

⁸⁴Ł. Polniak, *Trzy obrazy Żołnierzy Wyklętych w propagandzie kinowej PRL z lat 1960-1989*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 2(6), s. 56-57.

W filmie „Polskie drogi” komuniści i Armia Krajowa zostały pokazane jako dwie alternatywne posiadające odrębne przekonania i wartości, różnie interpretujące patriotyzm, kierujące się jednak głównie interesem narodu polskiego⁸⁵. W filmie tym w odróżnieniu od innych filmów propagandowych PRL, ukazano tam w sposób bardziej rzetelny sylwetkę żołnierza AK i społeczne poparcie, jakim cieszyła się ta formacja w czasach II wojny światowej⁸⁶. Istota tego dzieła polegała na kreowaniu patriotyzmu ponad podziałami w obliczu walki ze wspólnym wrogiem.

W polskiej kinematografii okresu powojennego i wolnej Polski szczególne zasługi można przypisać Andrzejowi Wajdzie. Reżyser ten w swoich filmach poruszał tematykę związaną z dziejami Polski czyniąc swoją twórczość wyrazem postawy patriotycznej, która miała za zadanie pobudzić do podobnej postawy swoich odbiorców. Wajda w celu umocnienia patriotyzmu wśród odbiorców swoich filmów wykorzystywał następujące strategie:

- prezentacje postaw patriotycznych i heroizmu bohaterów: w ten sposób reżyser budził poczucie przynależności do tradycji, kultury i dumę narodową wśród Polaków;
- przedstawienie na ekranach dziejów pojedynczych bohaterów: miało to na celu wytworzyć postawę empatii, budować wspólnotę i więź z wartościami przez nich reprezentowanymi;
- ukazywanie własnej interpretacji mitów narodowych, poprzez przywoływanie osobliwych, charakterystycznych dla Polaków cnót i występków, heroizmu i podłości zmuszając widza do refleksji, krytycznego myślenia nad kształtem polskiej natury⁸⁷.

Motyw patriotyczny był obecny także w literaturze polskiej tamtego okresu. Można w tym zakresie wymienić dwa podejścia ówczesnych artystów do władzy komunistycznej. Cześć z nich zdecydowała się zaakceptować ustalony powojenny porządek, inni z kolei widzieli sens dalszej walki o niezależną Polskę. Pojawiły się w tym czasie utwory L. Kruczkowskiego, i J. Andrzejewskiego, które uderzały w symbole związane z podziemiem niepodległościowym⁸⁸.

Andrzejewski nie mógł się jednak w pełni zdecydować, co do jednoznacznej postawy w aspekcie stosunku do komunistycznej Polski. Dylemat ten ukazany został w jego powieści „Popiół i Diament”, w której główny bohater Maciej Chelmski (żołnierz AK) chce pozostać wierny swoim ideałom, ale za swoje patriotyczne czyny ponosi srogą karę. Powieść ta pokazuje

⁸⁵ Ł. Polniak, *Obraz komunistycznej partyzantki Gwardii i Armii Ludowej w propagandzie filmowej PRL (1960-1989)*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2017, nr 1 (7), s. 132.

⁸⁶ Tamże, s. 133.

⁸⁷ E. K. Citko, *Filmowa twórczość Andrzeja Wajdy w utrwalaniu świadomości patriotycznej odbiorców*, [w:] E. L. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2009, s. 568-570.

⁸⁸ J. Sochoń, *Literatura jako „miejsce patriotyczne”*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2007, t. XX, s. 262.

słabość jednostki w obliczu globalnej polityki. Ukazuje ona bezradność człowieka w sytuacji zmian politycznych i społecznych.

W przypadku próby oceny działań konkretnych osób pod kątem patriotyzmu można napotkać na pewne trudności. Ludzie żyjący w zniewolonej Polsce często musieli dokonywać wielu trudnych wyborów, które ludziom współczesnym ciężko jest nieraz jednoznacznie ocenić. Po drugiej wojnie światowej Polska znalazła się pod sowiecką niewolą. Uzależnione od ZSRR państwo polskie prowadziło politykę eliminacji osób, które nie godziły się na radziecką kontrolę nad Polską. Uderzało to głównie w ludzi działających w podziemiu niepodległościowym, żołnierzy Armii Krajowej (AK), Narodowych Siły Zbrojne (NSZ), powstańców warszawskich czy też żołnierzy wyklętych. Ludowe państwo polskie przy pomocy urzędu bezpieczeństwa chciało zniszczyć wszelki ruch oporu powstały w Polsce po II wojnie światowej. W tym celu próbowano zwerbować byłych akowców do donoszenia na dawnych towarzyszy broni. Osoby te przyjęły różne postawy wobec komunistycznego państwa. Część z nich służyło w nowych organach bezpieczeństwa, pozorując swoją pracę wywiadowczą i unikając w ten sposób donoszenia na kolegów. Inni z kolei dalej czynnie stawali opór władzy komunistycznej.

Rozpatrując postawy Polaków wobec władzy ludowej należy zwrócić uwagę, iż decyzje podejmowane przez nich miały charakter trudny. W przypadku odmowy współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa niepokornym groziło więzienie, sztyki, tortury, a nawet śmierć. Aparat komunistyczny traktował te osoby jak „wrogów ludu” i w różny sposób je prześladował. Trudno podejmować osąd moralny nad ludźmi, którzy nie wytrzymali psychicznych prześladowań i zdecydowały się na współpracę z bezpieką. W takich przypadkach trudno jest wyznaczyć jednoznacznie granice, gdzie kończy się patriotyzm, a gdzie zaczyna zdrada⁸⁹. W latach 1956-1970 przywódcą PZPR był Władysław Gomułka, człowiek, który negatywnie zapisał się w historii państwa polskiego jako jeden z twórców systemu komunistycznego w Polsce. Gomułka określał naród jako „ogół obywateli” i kierując się tą definicją oraz szeroko rozumianym interesem narodowym uzasadniał konieczność przejścia Polski na system komunistyczny, który w jego przekonaniach realizuje interesy wszystkich Polaków, zapewnia dobrobyt i sprawiedliwą redystrybucję dóbr oraz bezpieczeństwo i pokój. W opinii Gomułki partia realizując interes wszystkich obywateli realizuje także interes narodu, który z założenia miał być zjednoczony, jednorodny i poddany kierownictwu partii komunistycznej⁹⁰. Tak rozumiana definicja narodu i

⁸⁹ J. Durka, *Patriotyzm czy zdrada? Spory wokół postaw Polaków w Polsce Ludowej*, [w:] A. Stawarz, J. Wysocki (red.), *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomu XX/XXI w. - ciągłość i zmiana*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2007, s. 238.

⁹⁰ T. Żukowski, *Ustanowienie nacjonalistycznego pola dyskursu społecznego. Spór między partią a Kościołem w roku 1966*, [w:] K. Chmielewska, G. Wołowicz, T. Żukowski (red.), *Rok 1966 PRL na zakręcie*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2014, s. 19-20.

interesu narodowego służyła w pewnym stopniu do uzasadnienia i legitymizacji władzy komunistycznej na ziemiach polskich.

W okresie rządów Władysława Gomułki w Polsce obchodzoną ważną rocznicę 1000-lecia chrztu Polski. W organizację tego wydarzenia mocno zaangażował się Kościół katolicki. Obchody milenium chrztu Polski poprzedziła Wielka Nowenna odprawiana przez dziewięć kolejnych lat w okresie 1957-1966. W tym czasie dokonano aktu zawierzenia Matce Boskiej narodu polskiego i powierzenia jego losów na kolejne tysiąc lat. W „Jasnogórskich Ślubach Narodu” Kościół podkreślił katolicką tożsamość narodu polskiego. Przywołując w nim wydarzenia związane z historią Polski, które w naturalny sposób są łącznikiem między przeszłością a teraźniejszością stając się dziedzictwem narodu⁹¹. Innym ważnym dokumentem tego okresu było „Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w chrystusowym urzędzie pasterskim”, które jest uważane za jeden z ważniejszych elementów pojednania pomiędzy narodem polskim a niemieckim. W dokumencie tym opisano dzieje kształtowania się chrześcijaństwa na ziemiach polskich w oparciu o które tworzyła się narodowa i państwowa jedność i tożsamość⁹². Podkreślona w nim została także rola tradycji, norm i zasad, jakie razem z chrześcijaństwem przywędrowały do Polski z zachodu. Do Polski z Niemiec przybyli także ludzie kultury i sztuki, tacy jak Wit Stwosz. Ten słynny rzeźbiarz stworzył ołtarz Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny w kościele Mariackim w Krakowie. Do Polski przybyli także z zachodu misjonarze, ludzie kultury i sztuki, co wpływało na rozwój kraju, jego kulturę, literaturę czy też sztukę. Poprzez powstanie Uniwersytetu w Krakowie możliwe było kształtowanie elit intelektualnych także na ziemiach polskich.

W orędziu biskupów polskich do niemieckich ukazana została historia trudnych stosunków pomiędzy narodem polskim a niemieckim. Sąsiedztwo polsko-niemieckie od wieków miało burzliwy charakter. Towarzyszyły mu niezliczone konflikty zbrojne. Niemieckiego pochodzenia byli Krzyżacy, których postawa nawracania ludzkości siłą miecza stanowiła negatywny balast dla kościoła w imieniu, którego występowali. To przodkowie dzisiejszych Niemców byli inicjatorami rozbiorów polskich. To z rąk przedstawicieli narodu niemieckiego polska ludność wycierpiała wiele krzywd w czasie II wojny światowej. Te wszystkie wydarzenia wpływały na negatywne postrzeganie członków narodu niemieckiego wśród Polaków. Z tego względu celem wystosowanego przez biskupów polskich orędzia była chęć przebaczenia wzajemnych win i prowadzenia dialogu w duchu chrześcijańskiego pojednania. List ten został

⁹¹ *Jasnogórskie Śluby Narodu*, <http://dziedzictwo.ekai.pl/text.show?id=4192> (dostęp: 07.06.2019).

⁹² *Orędzie Biskupów Polskich do ich Niemieckich Braci w Chrystusowym Urzędzie Pasterskim*, Konferencja Episkopatu Polski, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/oredzie-niem_18111965.html (dostęp: 15.07.2019).

oceniony przez władzę PRL jako fałszowanie historii i dowód na antynarodową i antypaństwową politykę Kościoła⁹³.

M. Wierzbicki zwracał uwagę, iż ludowe państwo polskie chciało wpływać i kształtować sposób myślenia młodzieży w okresie całego PRL. Od lat sześćdziesiątych zaczęło one forsować model „patriotyzmu socjalistycznego”, który było połączeniem treści narodowych z ideologią socjalizmu⁹⁴. M. Wierzbicki podkreślał wpływ kultury kształtowanej w rodzinie, będącej przeciwwagą dla ideologii stanowiącej w tym czasie przez władze ludowe. Dotyczy to głównie wpływu kultury chrześcijańskiej i wiary w Boga oraz oddziaływanie tradycji patriotycznych, które w okresie PRL działały w nieoficjalnym obiegu i była przekazywana przez rodzinę⁹⁵. J. Wiatr, polski socjolog i politolog, a także działacz komunistyczny w okresie PRL uważał, że etyczny wymiar patriotyzmu w ujęciu socjalistycznym dotyczy budowy bezklasowego społeczeństwa, w którym interes narodowy jest tym samym, co interes klasowy⁹⁶. Socjaliści sądzili, że poprzez budowę bezklasowego społeczeństwa możliwe jest zlikwidowanie podziałów wśród narodu i budowę jednolitej masy, która będzie dążyła do realizacji wspólnych celów. W latach sześćdziesiątych XX wieku wybuchł spór pomiędzy władzą a Kościołem katolickim dotyczący rozumienia pojęcia narodu. Rok 1966 był czasem szczególnym dla państwa polskiego. W tym czasie wypadała okrągła, tysięczna rocznica chrztu Polski i tysiąc lat od ustanowienia państwa polskiego. W sporze z władzą Kościół kładł główny akcent na rocznicę włączenia Polski do rodziny chrześcijańskiej, a państwo skupiało się na aspekcie tysiącletniej historii państwa. Konflikt ten dotyczył rozbieżności w rozumieniu pojęcia narodu, który zachodził między Kościołem a władzą. Obraz narodu kreowany w polityce Polski Ludowej oparty był w nawiązaniu do państwa pierwszych Piastów. Sejm w swojej uchwale z 1958 roku dotyczącej obchodów tysiąclecia zwracał uwagę na powrót państwa polskiego po II na swoje dawne historyczne granice⁹⁷.

Początek lat sześćdziesiątych XX wieku przebiegał w atmosferze przygotowań do obchodów 550-lecia bitwy pod Grunwaldem. Rocznicą tą wpisowała się w nurt polityki państwowej, bazującej na zaszłościach historycznych między Polską a Niemcami. Ekranizacja powieści Henryka Sienkiewicza pt. „Krzyżacy” spotkała się z dużym zainteresowaniem wśród Polaków. Film „Krzyżacy” to ekranizacja o największej oglądalności, który jednak zebrał także niepochlebne recenzje, ze względu na przypisywanie mu propagandowych intencji⁹⁸. Pomimo

⁹³ T. Żukowski, *Ustanowienie nacjonalistycznego pola dyskursu...*, s. 21.

⁹⁴ *Młodzież w PRL*, s. 16, www.polska1918-89.pl/pdf/mlodziez-w-prl,3011.pdf (dostęp: 15.07.2019).

⁹⁵ Tamże, s. 23.

⁹⁶ J. J. Wiatr, *Etyczny sens patriotyzmu*, „Etyka” 1969, nr 5, s. 33-35.

⁹⁷ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, „Monitor Polski”, 1958, nr 16, poz 98, <http://isap.sejm.gov.pl> (dostęp: 24.07.2019).

⁹⁸ Tamże, s. 276.

tych kontrowersji dzieło to można uznać za film ukazujący w dużej mierze realistyczne dzieje Polski oraz w pewnym stopniu oddający jej społeczno-obyczajowy obraz z XV wieku, co pozwala współczesnym odbiorcom kształtować świadomość historyczną losów Polski. W ramach rocznicy 550-lecia bitwy pod Grunwaldem zorganizowano zlot grunwaldzki, podczas którego młodzież złożyła uroczyste ślubowanie dochowania wierności i pracy na rzecz ojczyzny⁹⁹. Tekst ślubowania był przepełniony odniesieniami do socjalistycznego charakteru państwa.

Komunistyczne państwo polskie prowadziło politykę polegającą na zwalczaniu Kościoła. Przykładem takich działań były obchody tysiąclecia chrztu Polski w Sosnowcu. W celu odciążenia ludności od wydarzeń religijnych państwo organizowało szereg udogodnień i atrakcji¹⁰⁰. Z kolei dla osób, które mimo stawianych ograniczeń zdecydowały się wziąć udział w kościelnych uroczystościach czekały srogie konsekwencje. Wiele osób za swoją wiarę było usuwanych z pracy, a uczniów wyrzucano ze szkół¹⁰¹. Komuniści zmusili uczniów lokalnych szkół do udziału w państwowych uroczystościach. Komunistyczne państwo stosowało szereg działań celem zniechęcenia ludności do wiary i uczęszczania uczniów na lekcje religii.

Współcześnie w Polsce zachodzą zmiany legislacyjne, które mają na celu usunięcie osób działających na rzecz komunistycznego państwa z przestrzeni publicznej¹⁰². Szeroka i burzliwa dyskusja dotycząca wprowadzanych zmian dowiodła, iż jednoznaczna weryfikacja i ocena działań poszczególnych osób jest często trudna. W tym kontekście wyłania się przykład takiej osoby jak Edward Gierek. Władze Sosnowca zaprotestowały w sprawie zmiany nazwy ronda im. Edwarda Gierka w związku wejściem w życie ustawy dekomunizacyjnej w 2017 roku. Ocena działań Edwarda Gierka w III RP nadal jest bowiem w Polsce przedmiotem sporów i dyskusji. Następcy Władysława Gomułki, Edwardowi Gierkowi historycy przypisują często dynamiczny rozwój kraju w połowie lat 70-tych, finansowany głównie z kredytów zaciągniętych w krajach zachodnich. Edward Gierek prowadził politykę rozwiązywania sporów na linii państwo-Kościół. Ograniczono w tym czasie cenzurę i podniosła się stopa życiowa Polaków. W swoim przemówieniu dotyczącym programu rozwoju socjalistycznej Polski Gierek odwołał się do narodu, do klasy robotniczej, twórców i inteligencji, zwracając uwagę na patriotyzm młodego

⁹⁹ M. Gałęziowska, *Świętowanie wybranych rocznic Bitwy pod Grunwaldem formą komunikacji rytualnej państwa i narodu*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4, s. 90.

¹⁰⁰ J. Bodakowski, *Nienawiść komunistów do Kościoła katolickiego i polskich patriotów*, <https://prawy.pl/56630-nienawisc-komunistow-do-kosciola-katolickiego-i-polskich-patriotow-czasypismo-swietne-czasopismo-historyczne-slaskiego-ipn/> (dostęp: 24.07.2019).

¹⁰¹ Tamże

¹⁰² Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej. (Dz.U. 2016 poz. 744, z późn. zm.)

pokolenia i powiązując go z ideałami socjalizmu¹⁰³. Celem państwa w tym okresie było zaktywizowanie rodaków do budowy socjalistycznej Polski. Gierek zwracał także uwagę na szczególne znaczenie pracy jako centralnego kryterium wartości każdego człowieka, jego patriotyzmu i zaangażowania w socjalistyczną ojczyznę¹⁰⁴. Z drugiej strony Gierka uważano za formalnego komunistę, za którego rządów zmieniono konstytucję wpisując w nią „nierozzerwalną przyjaźń polsko-radziecką”, co w dużym stopniu kłóci się z ideą patriotyzmu i uderza w Polską suwerenność.

Patriotyzm socjalistyczny w okresie Polski Ludowej był budowany przy pomocy systemu oświaty. Szkoła w czasie PRL była narzędziem, poprzez które realizowano zadania wychowawcze związane z stworzeniem modelowego obywatela oddanego służbie socjalistycznej ojczyźnie. Od czasu przejęcia przez komunistów władzy w Polsce rosły tendencje do coraz większej ingerencji państwa w sprawy oświatowe i upolitycznienie szkół. Nowe organy powołane przez władze ludowe prowadziły prace nad stworzeniem nowych podstaw programowych nauczania. Oświata w tym czasie stała przed szeregiem wyzwań związanych z powszechnym analfabetyzmem wśród dzieci. Problem stanowił brak odpowiednio wyposażonych lokali użytkownych. Co trzeci budynek w powojennej Polsce i co drugi na ziemiach odzyskanych był zniszczony i nie nadawał się do wykorzystania bez przeprowadzenia kapitalnego remontu¹⁰⁵. Większość młodzieży szkolnej w czasie okupacji nie miała dostępu do edukacji.

Od roku szkolnego 1948/1949 wprowadzono system oparty o 7-letnią szkołę podstawową i 4-letnie technikum. Programy nauczania oparto na założeniach marksizmu, propagowano osiągnięcia nauki radzieckiej i kształtowanie postaw internacjonalistycznych¹⁰⁶.

Zgodnie z założeniami programu nauczania z 1950 roku nauczyciel powinien dążyć do:

- kształtowania wśród wychowanków naukowego poglądu na świat, opartego na fundamencie osiągnięć materializmu historycznego i dialektycznego;
- tworzenia wśród uczniów moralności socjalistycznej, opierając wychowanie o ludowy patriotyzm i internacjonalizm, zgodnie z socjalistycznym rozumieniem własności społecznej, a także twórczej pracy myśli naukowej jako instrumentu postępu w humanizmie socjalistycznym i umiejętności współżycia w kolektywie i świadomej dyscyplinie;

¹⁰³ Program rozwoju Socjalistycznej Polski: przemówienie I Sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka, „Palestra” 1971, nr 15/3(159), s. 3.

¹⁰⁴ Tamże, s. 10.

¹⁰⁵ S. Mauersberg, *Trzydziestolecie szkoły ogólnokształcącej w PRL*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, nr 69, Warszawa, s. 343-344.

¹⁰⁶ Tamże, s. 348.

- wychowania uczniów na aktywnych obywateli, świadomych swoich obowiązków wobec ludowej ojczyzny, oddanych pracy nad jej rozwojem i umacnianiem, czujnych wobec wroga klasowego i gotowych do najwyższych ofiar w jej obronie, dumnych z jej osiągnięć w budowaniu podstaw systemu socjalistycznego, kochających kraj rodzinny i mowę ojczystą, znających postępowe tradycje narodowe i otaczających czcią narodowych bohaterów walk o wyzwolenie społeczne i narodowe¹⁰⁷.

W założeniach programu nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej wychowanie internacjonalistyczne to:

- dbałość o rewolucyjną i postępową tożsamość międzynarodowej klasy robotniczej poprzez znajomość twórców ruchu robotniczego i marksistowskich twórców w dziedzinie kultury, nauki i sztuki;
- jedność lojalność i walka pod przewodnictwem Związku Radzieckiego, wiodącej siły postępowego socjalizmu z imperializmem o pokój i wolność oraz sprawiedliwość społeczną;
- szacunek i podziw dla dorobku Związku Radzieckiego jako najlepszego przyjaciela Polski Ludowej, kraju zwycięskiego socjalizmu, który powinien być wzorem dla wszystkich innych państw i narodów;
- przekonanie o wyższości systemu socjalistycznego nad kapitalistycznym, który w opinii komunistów był oparty na wyzysku i krzywdzie ludzkiej¹⁰⁸.

Postawienie takich zadań przed nauczycielami było w pewnym stopniu zaprzeczeniem edukacji, gdyż powinna ona być oparta na prawdzie, faktach oraz wolna od ideologicznej indoktrynacji. Cele nauczania wymienione w programie szkoły jedenastoletniej były związane z kształtowaniem światopoglądu uczniów zgodnie z ideologią marksistowską. Miało to ułatwić formowanie uczniów na wyznawców materialistycznego podejścia do życia, wytworzyć w nich przekonanie o wyższości socjalizmu jako idealnej formy ustroju społeczno-gospodarczego, zapewniającej sprawiedliwą redystrybucję dóbr i efektywny rozwój gospodarki¹⁰⁹. Uczniowie stali się w tym systemie tworzywem, które należało formować w taki sposób, aby uzyskać lokalnego, posłusznego i bezrefleksyjnego obywatela¹¹⁰.

¹⁰⁷ *Program nauki w 11-letniej szkole ogólnokształcącej. Język polski*, Warszawa 1950, s. 4-5. Analogiczne ujęcie zadań ideowo-wychowawczych szkół w tekstach wszystkich programów, wydanych w 1950 r., cyt. za: S. Dobosiewicz, *Reforma szkolna 1961 roku: geneza i założenia*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1970, nr 13, s. 121-122.

¹⁰⁸ Tamże, s.122.

¹⁰⁹ Z. Osiński, *Reformowanie polskiej edukacji historycznej w XX wieku. Kształt reform a potrzeby, zainteresowania i możliwości ucznia*, [w:] M. Ausz, K. Wróbel-Lipowa (red.), *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, Wydawnictwo eSPe, Kraków-Lublin 2010, s. 15.

¹¹⁰ M. Przybysz, *Wojna polsko-bolszewicka w nauczaniu historii w szkołach podstawowych i średnich w latach 1944-1989*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2011, t. 2, s. 81.

Według C. Banacha modelowy człowiek socjalizmu powinien:

- posiadać odkrywczą i otwartą postawę do zmian w rzeczywistości społecznej i środowiskowej,
- brać czynny udział w działaniach ideologiczno-politycznych,
- cechować się znajomością i umiejętnością analizy zachodzących procesów społeczno-ekonomicznych,
- czynnie uczestniczyć w życiu publicznym i angażować się w inicjatywy społeczne,
- naukowo patrzeć na otaczającą rzeczywistość,
- posiadać postawę zgodną z moralnością socjalistyczną,
- mieć poczucie tożsamości jako członek socjalistycznego społeczeństwa,
- wierzyć w patriotyzm socjalistyczny, który dotyczy solidarności z postępowymi ruchami społecznymi oraz internacjonalizmem proletariackim,
- rozumieć ideę socjalistycznej integracji państw bloku wschodniego¹¹¹.

Okres stalinowski był w Polsce czasem intensyfikacji, propagandy, która obejmowała szereg aspektów codziennego życia, w tym także edukację. W tym okresie prowadzono szeroko zakrojoną krytykę działań II Rzeczypospolitej, zakłamywano historię oraz przeinaczano fakty historyczne. Władze komunistyczne dla swoich celów stworzyły całkowicie nową historię, według której bohaterowie i patrioci byli nazywani zdrajcami, zaś zdrajcy - patriotami, gloryfikowano komunizm, negowano osiągnięcia i dorobek II Rzeczypospolitej¹¹².

W 1959 roku w ramach reformy edukacji przygotowano nowy program nauczania w szkołach podstawowych, który jednoznacznie definiował socjalistyczny model wychowania oraz cele i założenia ideologiczne szkoły związane z wdrażaniem tego podejścia¹¹³. Obejmował on także patriotyzm w ujęciu regionalnym. W tym czasie w szkołach na Śląsku Opolskim nauczyciele realizowali program wychowania patriotycznego, który podlegał kontroli i akceptacji władz. Działania te realizowane były na lekcjach wychowawczych, a także zajęciach z wychowania obywatelskiego. W pracy z uczniami nauczyciele stosowali tematykę związaną z historią Piastów na Śląsku, ruchów chłopskich na tym terenie oraz miejscowych legend i tradycji. Na lekcjach rysunków i prac ręcznych uczniowie w aspekcie wychowania patriotycznego

¹¹¹ Z. Osiński, *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944-1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, wydanie. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2010, s. 71-72.

¹¹² Tamże, s. 83.

¹¹³ S. Mauersberg, *Trzydziestolecie szkoły ogólnokształcącej...*, s. 352.

omawiali rolę i pozycję Śląska w gospodarce polskiej, zaznajomili się także z regionalną tradycją ludową i językiem¹¹⁴.

Lekcjom wychowania fizycznego towarzyszyła indoktrynacja polityczna uczniów na rzecz ustroju socjalistycznego. Istotna w tym aspekcie była wyselekcjonowana literatura oraz wycieczki do lokalnych miejsc kultury. Zadaniem nauczycieli było utrzymywanie kontaktów z władzą ludową, oficerami Ludowego Wojska Polskiego oraz tworzenie wśród uczniów pozytywnego obrazu Związku Radzieckiego¹¹⁵. Zdaniem M. Kosiorek wychowanie w okresie Polski Ludowej było podporządkowane potrzebom społeczeństwa, a nie poszczególnych jednostek, zaś o jego celach decydował ustrój socjalistyczny¹¹⁶. To partia kształtowała i ustalała, jakie elementy powinny znaleźć się w programach wychowawczych szkół. Celem tak rozumianego wychowania było odpowiednie ukształtowanie obywateli na potrzeby socjalistycznego państwa. Z tego względu do partii należała rola przewodnia w sprawie wyboru metod, celów i środków realizacji wychowania. M. Kosiorek zdefiniowała ten model jako autorytarny, o wyraźnym nasyceniu treści ideologicznych i politycznych¹¹⁷. Celem takich działań było wykształcenie ludzi o cechach osobowości autorytarnej, którzy będą cechować się wysokim stopniem akceptacji i zrozumienia dla antydemokratycznych działań. Postawa taka sprzyja utrwalaniu i umacnianiu systemu komunistycznego w Polsce. Realizacja polityki nauczania była realizowana poprzez ocenowanie podręczników szkolnych, ideologiczną interpretację dziejów Polski, a także inwigilację, kontrolę pracy nauczycieli poprzez wykorzystanie organów nadzorujących oświatę i służby bezpieczeństwa¹¹⁸.

Na przełomie lat system socjalistycznej edukacji ulegał stopniowej przemianie. Od lat sześćdziesiątych można zauważyć zmniejszoną propagandę w podręcznikach szkolnych, lecz nadal ich treści były nacechowane ideologicznym antyniemieckim przekazem propagandowym stosowanym przez władze jako ówczesna forma kształtowania patriotyzmu¹¹⁹. W tym czasie stosując manipulacje przedstawiano z najgorszej strony ustrój kapitalistyczny gloryfikując jednocześnie socjalizm i przyjaźń polsko-radziecką. Od lat osiemdziesiątych w edukacji stopniowo rezygnowano z ideologiczno-politycznej propagandy. Jednakże w dalszym ciągu w

¹¹⁴ A. Dawid, *Metody kształtowania postaw patriotycznych u młodzieży rodzimego pochodzenia na Śląsku Opolskim w latach 1950-1970*, „Pograniczne” 2015, t. 3, nr 1, s. 73-74.

¹¹⁵ Tamże, s. 76.

¹¹⁶ M. Kosiorek, *Pedagogika autorytarna. Geneza, modele, przemiany*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007, s. 96-97.

¹¹⁷ Tamże, s. 96-97.

¹¹⁸ Z. Osiński, *Edukacja historyczna okresu PRL w służbie władzy i ideologii - konsekwencje i zagrożenia*, [w:] E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945-2009)*, Impuls, Kraków 2010, s. 4.

¹¹⁹ Tamże, s. 5.

podręcznikach można było znaleźć treści stereotypowe, traktujące polonocentryzm jako element wychowania patriotycznego¹²⁰.

Szkoła jako miejsce głębokiego i powszechnego oddziaływania na umysły uczniów jest zobligowana do realizacji programu wychowawczego zgodnie z narzuconymi przez władze wytycznymi. We współcześnie realizowanych programach wychowawczych nacisk kładzie się na rozwijanie postaw patriotycznych (zdefiniowanych jako szacunek do tradycji i symboli narodowych, wypełnianie powinności wobec ojczyzny). Natomiast w okresie Polski Ludowej programom wychowania przyświecały cele, które jednak były inaczej pojmowane i definiowane oraz wzbogacone o przekaz polityczno-ideologiczny¹²¹. Intencją tych działań było ukształtowanie młodzieży na wzór radziecki. Wzorowy komunista powinien rozumieć patriotyzm nie tylko jako umiłowanie własnego narodu, ale także potrafić nadać mu szerszy, wynikający z ideologii marksistowskiej kontekst, w oparciu o walkę z imperializmem oraz międzynarodową solidarność światowego proletariatu¹²².

W tabeli 1 zaprezentowana została koncepcja wychowania patriotycznego realizowana w latach 80-tych w Polsce.

Tabela 1. Wychowanie patriotyczne w Polsce latach 80-tych

Klasa	Sposób kształtowania postaw patriotycznych
I	Zapoznanie uczniów z symbolami narodowymi: hymnem, flagą, godłem narodowym. Aktywny udział pierwszoklasisty w uroczystościach szkolnych.
II	Rozwijanie i pogłębianie treści z pierwszej klasy szkoły podstawowej poprzez baśnie, wiersze i opowiadania związane z symboliką narodową.
III	W ramach języka polskiego uczniowie zapoznawani są z elementami tradycji narodowej, kulturą narodową. Prezentowane są sylwetki wielkich patriotów: Adama Mickiewicza, Fryderyka Chopina, Jana Matejki, Stefana Czarnieckiego, Jana Henryka Dąbrowskiego, Tadeusza Kościuszki, Ludwika Waryńskiego, Karola Świerczewskiego, Stefana Starzyńskiego, Henryka Sucharskiego.
IV-V	Edukacja polonistyczna pełni funkcję językową, literacką i kulturalną. Poprzez kształcenie językowe uczeń jest wyposażony w wiedzę o jego budowie, zasadach jego funkcjonowania jako środka komunikacji. W tym okresie tworzy się emocjonalny stosunek do języka jako wyrazu dorobku przeszłych pokoleń i narzędzie wyrażania myśli współczesnych Polaków. Dbłość o język, kulturę wypowiedzi staje się jednym z przejawów patriotyzmu.
IV-VIII	Kształcenie z wykorzystaniem literatury odbywa się w ramach trzech kręgów tematycznych: baśni, legend i opowiadań, które nawiązują do polskiej historii i tradycji. Utwory te mają za zadanie odzwierciedlać przyrodę kraju ojczystego jego obyczaje i tradycje i wpływać na kształtowanie się uczuć i postaw patriotycznych wśród uczniów. W ramach drugiego kręgu uczniowie poznają utwory ważne dla kształtowania kultury polskiej. W IV klasie to: „Mazurek Dąbrowskiego” autorstwa J. Wybickiego, „W pamiętniku Zofii Bobrowny” J. Słowackiego, „Miasto kochane, piękne...” W. Broniewskiego. W V klasie to: „Sowiński w okopach Woli” J. Słowackiego, „Pieśń o domu” M. Konopnickiej, „Żołnierz polski” W. Broniewskiego. W VI klasie to: „Hymn do miłości ojczyzny” I. Krasickiego, „Pieśń o żołnierzach z Westerplatte” K. I. Gałczyńskiego, „Kamienie na szaniec” A. Kamińskiego. W VII klasie to: fragmenty „Roczników”, czyli kronik sławnego Królestwa Polskiego J. Długosza, „Rota” M. Konopnickiej, „Placówka” B. Prusa, „Krzyżacy” H. Sienkiewicza, „Zdobycie Kołobrzegu” K. Bunsch. W VIII klasie to:

¹²⁰ Tamże, s. 6.

¹²¹ M. Klaus, *Idea wychowania w Polsce w latach 1945-1949 w publicystyce „Nowej Szkoły”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1, s. 77.

¹²² J. Zarzycki, *Przemówienie Janusza Zarzyckiego, przewodniczącego Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej na Kongresie Zjednoczeniowym*, „Nowa Szkoła” 1949, nr 5-6, s. 97-104.

„Latarnik” H. Sienkiewicza, „Pan Tadeusz” A. Mickiewicz, „Syzyfowe prace” S. Żeromskiego, „Kwiaty polskie” J. Tuwima, „Bagnet na broń” i „Na śmierć rewolucjonisty” W. Broniewskiego, „Póki my żyjemy” J. Przybós, „Dywizjon 303” A. Fidler, „Ptasi gościniec” H. Auderska.

W dziełach tych przedstawiane są wzorce modelowego obywatela, który poprzez swoje czyny pokazuje swoją miłość do ojczyzny. Problematyka tych utworów dotyczy kwestii postępowych narodowo-wyzwoleńczych i rewolucyjnych tradycji narodu, w sposób szczegółowy przedstawia związek teraźniejszości z przeszłością oraz jest przykładem poświęcenia Polaków dla ojczyzny. W ostatnim trzecim kręgu wychowanie odbywa się przy wykorzystaniu starannie dobranych tradycji polskich. Uczniowie poznają sylwetki polskich uczonych, artystów, ludzi muzyki i sztuki. W szczególności ukazane są tutaj postawy patriotyczne tych twórców ich postawy moralne i pokazuje, iż mogą być oni wzorem do naśladowania dla młodych ludzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Wagner, *Strategia wychowawcza w PRL*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2018, s. 194-197.

Można zauważyć, że wychowanie patriotyczne w latach 80-tych opierało się na realizacji celów związanych z zapoznaniem uczniów symbolami narodowymi, kształtowaniem umiejętności w zakresie posługiwania się mową ojczystą oraz zaznajomieniem z uczniem z światem literatury i kultury polskiej. Treści te były jednak nasycone także przekazem propagandowym, opartych na socjalizmie, internacjonalizmie i marksizmie.

Okres Polski Ludowej był trudnym czasem dla kształtowania pełnej, pozbawionej propagandy i ideologii tożsamości narodowej. Utworzenie w 1980 roku niezależnej organizacji, jaką była „Solidarność” stało się początkiem odbudowy świadomości narodowej Polaków¹²³. Dużą rolę w tym procesie odegrał Kościół, który przez posługę osób, takich jak papież Jan Paweł II, kardynał Stefan Wyszyński i ksiądz Jerzy Popiełuszko byli wsparciem dla narodu w czasach zniewolenia.

Upadek komunizmu w 1989 roku stał się dla Polaków czasem wyzwolenia i odzyskania pełnej wolności. Po latach zależności od Związku Radzieckiego Polacy znów mogli się cieszyć z posiadania niezależnego Państwa. Przemianom tym towarzyszył powrót do tradycji zapoczątkowanych jeszcze w II Rzeczypospolitej związanych z obchodami świąt narodowych. Podsumowując przedstawiony rys historyczny patriotyzmu pozwolił okazać, w jaki sposób wartości patriotyczne były kształtowane w Polsce na przełomie wieków i różnych okresach historycznych. Współcześnie pojmowanie patriotyzmu uległo zmianie. Jego aktualne znaczenie i istota zostanie przedstawiona w dalszych częściach pracy.

¹²³ B. Stanisławczyk, *Kto się boi prawdy. Walka z cywilizacją chrześcijańską w Polsce*, Fronda, Warszawa 2015, s. 15.

2. Istota patriotyzmu i wartości patriotycznych

W tej części pracy przedstawiona zostanie istota patriotyzmu. Opisana zostanie jego struktura i typologie. Wyodrębnione i przedstawione zostaną podstawowe kategorie patriotyczne. Opisane zostaną także współczesne zagrożenia dla wychowania patriotycznego. Ponadto w pracy przedstawiony będzie patriotyzm w nauczaniu Kościoła katolickiego.

2.1. Podstawowe kategorie i wartości patriotyczne

Jednym z podstawowych kategorii w wychowaniu patriotycznym jest naród. Pojęcie narodu jest definiowane w literaturze przedmiotu w sposób niejednoznaczny. W publikacjach naukowych autorzy rozpatrują to pojęcie w sposób różnorodny, co wynika ze złożonej istoty tego pojęcia. Według G. Babińskiego określenie narodu może mieć postać definicji genetycznej (koncentracja na genezie i warunkach początkowych powstawiania danego zjawiska), definicji strukturalnej (skupienie się na głównych częściach składowych danego zjawiska oraz na różnicach cząstkowych w postaci sumy logicznej bądź iloczynu logicznego) oraz definicji w formie funkcjonalnej, która określa dane zjawisko poprzez realizowane przez nie funkcje społeczne¹²⁴.

Naród w ujęciu encyklopedycznym definiowany jest głównie jako:

- wspólnota duchowa, kulturowa, która uznaje świadomość za główny odpowiedzialny za kształtowanie się narodu,
- zjawisko społeczne, które dotyczy wspólnoty politycznej, której dążenia koncentrują się wokół posiadania własnego państwa,
- idea narodu jako wspólnoty osób w ujęciu historycznym¹²⁵.

Zgodnie z powyższym ujęciem za naród można uznać za ukształtowaną grupę etniczną posiadającą własną świadomość narodową, historię, kulturę, która ma lub dąży do posiadania własnego państwa. Rozpatrywanie kwestii związanych z narodem dotyczy często posiadania własnych struktur państwowych, symboli narodowych czy też posługiwania się określonym językiem. Posiadanie własnego państwa nie stanowi jednak warunku ani istotnych barier w zakresie rozwoju i kształtowania się narodów, może ono być uznane za czynnik sprzyjający i przyspieszający proces jego rozwoju na danym terenie¹²⁶. Według M. Łobockiego naród jest to „zbiorowość ludzi, powstała na gruncie wspólnoty dziejów kultury, języka, odznaczającą się

¹²⁴ G. Babiński, *Naród czy więź narodowa?: przemiany pojęcia narodu w kulturze najnowszej*, „Ethos” 2009, nr 3/4, s. 33.

¹²⁵ S. Kantyka, *Pojęcia narodu, narodowości i mniejszości narodowych w myśli politycznej przełomu XIX i XX wieku*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2015, nr 10, s. 16.

¹²⁶ Tamże, s. 14.

wspólną świadomością narodową, czyli silnym poczuciem przynależności do narodu i solidarności z jego członkami”¹²⁷. Naród to w opinii Jana Pawła II „społeczność, która znajduje swoją ojczyznę w określonym miejscu świata i która wyróżnia się wśród innych własną kulturą. W ujęciu katolickiej nauki społecznej naród i rodzina są zbiorowościami naturalnymi, czyli są one nie do zastąpienia¹²⁸. Naród przedstawia swoje uniwersalne cechy, które zostały przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Uniwersalne cechy narodu

Cecha	Istota
Zbiorowość terytorialna	Umiejscowienie danej grupy społecznej na określonym terytorium. Każdy naród posiada swoje terytorium. W niektórych przypadkach kilka narodów rości sobie prawa do tego samego terenu (spory terytorialne). Z punktu widzenia historii poszczególne narody często rywalizowały o dane terytorium, często przejmując je zbrojnie od innego narodu.
Odrębność kulturowa	Tą odrębność stanowi w dużej mierze posiadanie własnego języka i jest związana z jego wytworami (sztuką, kulturą, tradycją). Niektóre narody posługują się jednak takim samym językiem lub zmodyfikowaną wersją języka innego narodu. Język jednak pełni ważną funkcję przekaznika tożsamości i unikalności danej nacji. W ten sposób w obrębie danej grupy ludzi (narodu) przekazywana jest kultura, wartości, historia, zasady moralne i inne kwestie stanowiące o jego odrębności.
Państwowość	Dążenia każdego narodu koncentrują się na posiadaniu własnego, niezależnego państwa. Odrębność państwa obejmuje szereg aspektów życia także tych związanych z gospodarką. Poprzez posiadanie własnego państwa możliwe jest scalenie i rozwój danego narodu.
Tożsamość narodowa	Jest to świadomość przynależności do określonej grupy osób. Cechą istotną tej więzi narodowej jest świadomość pochodzenia od wspólnych przodków.

Źródło: G. Babiński, *Naród czy więź narodowa?: przemiany pojęcia narodu w kulturze najnowszej*, „Ethos” 2009, nr 3/4, s. 35-36.

Oprócz wyżej wymienionych cech z narodem związane jest pojęcie świadomości narodowej. Według definicji zawartej w „Słowniku języka polskiego” świadomość narodowa to „zbiór przekonań o przynależności do określonego narodu, postrzeganie i rozumienie jego dziejów, zespół wyobrażeń o jego przeszłości, teraźniejszości i przyszłości oraz poczucie więzi z członkami tego narodu”¹²⁹. Istnienie świadomości narodowej jest jednym z warunków dla kształtowania się narodu.

Naród to także społeczność, która nastawiona jest na wybrane aspekty wspólnej kultury, mając przy tym na uwadze zachowanie norm moralnych i etycznych oraz wspólnotowy charakter dziedzictwa kulturowego¹³⁰.

Na proces tworzenia się narodu wpływ ma wiele okoliczności

Według S. Ossowskiego do głównych czynników narodotwórczych należy:

- trwałość i wielkość grupy,

¹²⁷ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Impuls, Kraków 2008, s. 289.

¹²⁸ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005, s. 74-75.

¹²⁹ *Słownik języka polskiego*, PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/swiadomosc-narodowa;3984379.html> (dostęp: 04.06.2019).

¹³⁰ E. Podoksik, *What is a Nation in Nationalism?*, „Journal of Political Philosophy” 2017, nr 3, vol. 25, s. 7.

- występowanie w świadomości społeczeństwa idei ojczyzny,
- obecność mitów jako ważnego składnika ideologii narodowej¹³¹.

Rozważania na temat istoty tego, czym jest naród były przedmiotem zainteresowania wielu autorów. Według Morawieckiego naród można utożsamiać z zbiorowością społeczną, która posiada „trwałą wspólnotę kulturową” uwarunkowaną historycznie, językowo, religijnie, terytorialnie oraz związaną z życiem gospodarczym i świadomością przynależności do określonej wspólnoty¹³². Problematyka narodowa to temat dyskutowany na gruncie wielu dyscyplin naukowych, w tym także pedagogiki. W świetle przeprowadzonej analizy literatury przedmiotu można dojść do wniosku, iż termin „naród” to pojęcie w dużej mierze niejednoznaczne. Trudno bowiem zliczyć ogrom autorskich definicji przypadających na to pojęcie i prób jego określenia z różnych aspektów. Definicje narodu przyjmują różnorodną formę od bardziej skonkretyzowanych do tych charakteryzujących się dużym stopniem ogólności, często także są one próbą odzwierciedlenia społeczno-kulturowych doświadczeń ich twórców, bądź czasem przyjmują postać intelektualnej prowokacji¹³³.

Pojęcie narodu nie może być w pełni utożsamiane z państwem. Ze względu na uwarunkowania historyczne i procesy migracyjne trudno jest obecnie znaleźć państwa całkowicie zamieszkiwane przez jeden naród. Można stwierdzić, że państwo i naród to dwa różniące się od siebie pojęcia¹³⁴. Naród można uznać także, za wynik szczególnego układu społeczno-kulturowego wynikający z potrzeb do gromadzenia się równości¹³⁵. Naród odnosi się do homogenicznej i zbiorowej samoświadomości kulturowej jednostki, reprezentującą duchową całość, która kształtuje tożsamość jego członków¹³⁶.

Roman Dmowski, twórca narodowej demokracji, jeden z ojców polskiej niepodległości w „Myślach nowoczesnego Polaka” scharakteryzował naród jako „zbiorowość ludzką, posiadającą wspólne cele i dążenia, która istnieje od wieków i jej jednym z podmiotowych dziejów ludzkości”¹³⁷. Według Dmowskiego nie można określić stałych, niezmiennych cech charakteryzujących pojęcie narodu, składa się on bowiem z wielu różnorodnych elementów

¹³¹ M. Barwiński, *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2005, nr 5, s. 4.

¹³² W. Morawiecki, *Międzynarodowe organizacje gospodarcze*, t. I: *System organizacji międzynarodowej*, PWN, Warszawa 1987, s. 33, cyt. za: Ł. Nazarko, *Taksonomia organizacji międzynarodowych na przykładzie Światowej Organizacji Handlu i Unii Europejskiej*, [w:] K. Czerewacz (red.), *Wybrane problemy współczesnej polityki: aspekty teoretyczne i empiryczne*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2009, s. 283.

¹³³ W. Konarski, *Naród, mniejszość, nacjonalizm, religia - przyczynek do dyskursu o pojęciach i powiązaniach między nimi*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5, s. 17-18.

¹³⁴ Ł. Nazarko, *Taksonomia organizacji międzynarodowych...*, s. 284.

¹³⁵ S. Dudra, P. Pochyły, *Źródła nacjonalizmu kurdyjskiego w Turcji*, „In Gremio. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2010, t. 4, s. 112.

¹³⁶ B. Parekh, *The concept of national identity*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 1995, vol. 21, s. 255.

¹³⁷ K. Wołek, *Poszukiwanie definicji polskości w „Myślach nowoczesnego Polaka” Romana Dmowskiego*, [w:] R. Brzózka (red.), *Realizm Romana Dmowskiego*, Stowarzyszenie Realitas, Lublin 2010, s. 40.

społecznych i cechuje się strukturą, zdolną do dynamicznych przemian¹³⁸. Mówiąc o narodzie Dmowski zwraca uwagę na charakter narodowy, który definiuje jako znamiona wspólnych cech wśród członków różnych warstw danego narodu¹³⁹. Zwracał on uwagę na, iż w Polsce charakter narodowy był w dawnych czasach w pewien stopniu związany z obyczajami i zwyczajami szlachty polskiej, która w dawnych czasach była uważana za ogół narodu¹⁴⁰. Dmowski zwracał także uwagę, że ówczesne narody nie były jednolite etnicznie, co w zmieniających się uwarunkowaniach społecznych mogło wpływać na zmianę ich roli i charakteru narodowego.

Ważnym elementem umacniania i kształtowania się narodu jest prowadzenie mądrej i odpowiedzialnej polityki narodowej, dążącej do zachowania i ochrony dorobku narodu. Prowadzenie takiej polityki narodowej wiąże się z realizacją następujących zadań:

- działanie ku pokrzepieniu i wzmocnieniu zasad etyki narodowej, poprzez skupienie się na sprawach wagi narodowej a nie na indywidualnych sprawach danej jednostki,
- zdefiniowanie i określenie narodu jako ściśle powiązanego z ideą państwowości, wbrew dążeniom do sprowadzenia narodu jako formy szczepu, która opiera się tylko na odrębności kulturalnej i językowej,
- zaszczepienie odpowiedniego rozumienia przedmiotu i zadań polityki, której istota dotyczy głównie sprawnej organizacji i sprawowaniu rządu wewnątrz społeczeństwa¹⁴¹.

Poprzez realizację tych zadań opierających się głębszych pobudkach moralnych, zrozumieniu prawdziwej istoty narodu i koncentracji się na realizacji szeroko pojętego interesu narodowego możliwy jest dalszy harmonijny rozwój idei narodowej.

Polityka narodowa nie może mieć charakteru lokalnego, musi uwzględniać specyfikę i potrzeby całego narodu. Zgodnie z tym poseł na Sejm wybrany w danym okręgu powinien działać na rzecz dobra całego kraju, a nie tylko swoich lokalnych wyborców. Oznacza to także że prawdziwy patriotyzm powinien mieć na względzie interes wszystkich grup społecznych, a nie tylko wybranych klas społecznych czy grup ludzi¹⁴².

Analizując powyższe poglądy zawarte w tekstach Romana Dmowskiego można stwierdzić, iż w pewien sposób wyznaczyły one nowe kierunki w zakresie wychowania narodowego Polaków i kreowania myśli politycznej w zakresie dbania o interesy narodowe. Koncepcje, które prezentowane były w okresie dwudziestolecia międzywojennego mimo upływu lat nadal w dużym stopniu można uznać za ważne i aktualne. W obecnych czasach zasady pedagogiki

¹³⁸ Tamże, s. 40.

¹³⁹ R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka*, Wydawnictwo Norton, Wrocław 2002, s. 18.

¹⁴⁰ Tamże, s. 19-20.

¹⁴¹ R. Dmowski, *Myśli nowoczesnego Polaka...*, s. 204.

¹⁴² R. Dmowski, *Nasz patriotyzm*, Ligatur, Skultuna 2007, s. 6-7.

narodowej głoszone przez Dmowskiego mogą być istotnym drogowskazem dla osób zajmujących się zagadnieniami związanymi z edukacją i wychowaniem młodzieży¹⁴³.

Istotnym czynnikiem narodotwórczym jest kultura, która pełni ważną funkcję w aspekcie doskonalenia człowieka. Szczególności duże znaczenie ma wychowawcze znaczenie kultury: uczy go ona określonego sposobu postępowania w stosunku do siebie samego, do innego człowieka, do społeczeństwa, świata oraz Boga pomagając mu otwierać się na świat, formułować własne sądy, angażować się w kierunku wyznawanych wartości i wybierać te, które jego zdaniem są najistotniejsze¹⁴⁴.

Z narodem wiąże się także pojęcie mniejszości narodowych. Za mniejszość narodową można uznać grupę ludzi, która zamieszkuje obszar danego państwa, lecz różni się większością zamieszkującej dany teren wyznawaną religią, językiem, kulturą czy też pochodzenie. Mniejszość etniczna z kolei różni się od mniejszości narodowej tym, iż nie posiada ona własnego państwa. Nie jest to według teorii funkcjonalne powstawania państwa grupa o najwyższym stopniu rozwoju społecznego.

Według E. Allardta pojęcie mniejszości można rozpatrywać w aspekcie czterech odrębnych kryterium:

- samokategoryzacji (samoopisu),
- wspólnego pochodzenia,
- unikalnych cech językowych,
- czynników kulturowych czy historycznych, które umiejscawiają daną grupę na pozycji odrębnej mniejszości¹⁴⁵.

Oznacza to, że jednostka ludzka sama może kategoryzować się jako mniejszość narodowa, może to także wynikać z jej pochodzenia bądź też posługiwania się unikalnym językiem, specyficznym dla danego obszaru czy też narodu.

Z pojęciem narodu związany jest także termin tożsamości narodowej. Tożsamość narodowa to kategoria będąca przedmiotem badań naukowców z wielu dziedzin także z pedagogiki. W celu określenia istoty tożsamości narodowej niezbędne jest zdefiniowanie czym jest tożsamość. Tożsamość można uznać za przemyślenia jednostki, jej życiorysu, pamięci historycznej, metod ich przekazywania, a następnie ich internalizacji¹⁴⁶. Można stwierdzić, iż

¹⁴³ M. Szepietowski, *Naród i wychowanie w myśli Romana Dmowskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 1/12(21), s. 154.

¹⁴⁴ Tamże, s. 127.

¹⁴⁵ W. Konarski, *Naród, mniejszość, nacjonalizm, religia - przyczynek do dyskursu o pojęciach i powiązaniach między nimi*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5, s. 34-35, cyt. za: E. Allardt, *What Constitutes a Language Minority?*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development” 1984, vol. 5, nr 3-4, s. 200-203.

¹⁴⁶ M. Zielińska, *Patriotyzm jako postawa konstytuująca pokoleniową tożsamość*, [w:] K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016, s. 57.

tożsamość w znacznym stopniu determinuje właściwe funkcjonowanie osoby ludzkiej, stawiając na jej podmiotowość¹⁴⁷. Człowiek na etapie kształtowania własnej tożsamości szuka podstaw własnej egzystencji.

Do opisywania tożsamość człowieka z jego własnej perspektywy stosowane są takie pojęcia jak poczucie odrębności, identyczności, ciągłości i integralności, które są wpisane w indywidualny rozwój każdego człowieka począwszy od etapu dzieciństwa¹⁴⁸. Mają one charakter zarówno biopsychiczny, ale również społeczny, gdyż obejmują związki jednostki z innymi ludźmi, dając jej poczucie osadzenia się w dużej strukturze społecznej, przynależność do większej całości, świadomość pochodzenia skądś i od kogoś oraz poczucie zakorzenienia, które jest nośnikiem tradycji, wiedzy oraz doświadczeń przekazywanych przez inne pokolenia¹⁴⁹.

Tożsamość narodowa to pojęcie ściśle związane z patriotyzmem. Znaczenie tożsamości narodowej podkreślał także Jan Paweł II. Dla Ojca Świętego tożsamość stanowiła swoistą samoświadomość narodową, poczucie odrębności od innych grup narodowościowych¹⁵⁰. Do czynników wyróżniających dany naród i świadczącym o jego tożsamości można wskazać pochodzenie etniczne, język, historia, a także religie i kulturę. To poprzez patriotyzm człowiek może zamanifestować jak mocno identyfikuje się z narodem zamieszkującym dany obszar, o określonej kulturze i posługujący się wybranym językiem. Za tożsamość narodową można uznać sposób odczuwania siebie jako członka danego narodu oraz zbiór danych i przekonań o sobie jako członku danej wspólnoty, która odzwierciedla świadomość istnienia więzi z określonymi ludźmi tworzącymi naród¹⁵¹.

Za płaszczyznę badawczą związaną z problematyką narodową można uznać tożsamość narodową. Dotyczy ona analizy tego, w jaki sposób jednostka formułuje swoją przynależność do narodu oraz na jakim poziomie ją umieszcza w własnej hierarchii wartości¹⁵².

Anthony Smith wyodrębnił dwa podejścia do definiowania narodu i tożsamości narodowej w zależności od procesów, które uwarunkowały jego powstawanie. Pierwsze dotyczy wcielenia znaków i symboli narodowych, które doprowadziło do utworzenia narodu opartego na trzech

¹⁴⁷ M. Michalski, *Tożsamość polskiego życia gospodarczego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2007, t. 10, nr 2, s. 24.

¹⁴⁸ A. I. Brzezińska, *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Poznań 2017, s. 34.

¹⁴⁹ Tamże, s. 35.

¹⁵⁰ P. Machalski, *Naród, pamięć i tożsamość w nauczaniu społecznym św. Jana Pawła II*, „Analecta Cracoviensia” 2014, nr 46, s. 74.

¹⁵¹ J. Szczurkowska, *Ja patriota. Psychologia Patriotyzmu*, Difin, Warszawa 2016, s. 39.

¹⁵² T. Kuczur, *Współczesne interpretacje kategorii „narodu” - wprowadzenie do problematyki*, „Świat Idei i Polityki” 2009, t. 9, s. 55, cyt. za: J. Szacki, *Czy istnieje socjologia narodu?*, [w:] K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Serega (red.), *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 54.

głównych kryteriach: systemie prawnym, kulturze obywatelskiej i określonym terytorium¹⁵³. Drugie podejście oparte jest o mobilizację ludności w połączeniu z stworzeniem narodu politycznego na podstawie etniczno-genealogicznych przesłanek, opartych o przekonaniu na temat wspólnego pochodzenia wszystkich członków grupy¹⁵⁴.

Na gruncie koncepcji narodu przedstawionej przez A. Smitha można przyjąć dwa różne sposoby na definiowanie tożsamości narodowej. Pierwsze zachodnie oparte jest na wyborze symboli, które w pewien sposób łączą dane grupy społeczne a drugim, wschodnim gdzie naród kształtuje się w sposób naturalny¹⁵⁵. W zachodnim rozumieniu tożsamość narodowa może być oparta o wspólnotę prawa i kultury politycznej, oraz przedmiotem wyboru jednostki, podczas gdy w drugim wschodnim podejściu niezależnie, gdzie aktualnie ktoś mieszka to i tak jest członkiem swojego narodu.

W opinii A. Smitha tożsamość narodowa składa się z wielu wymiarów i wyodrębnia jej pięć atrybutów:

- historyczne terytorium lub ojczyzna,
- popularne mity i wspomnienia historyczne,
- rozpowszechnioną, masową kulturę publiczną,
- wspólne prawa i obowiązki prawne dla wszystkich członków wspólnoty,
- wspólna gospodarkę z mobilnością terytorialną dla jej członków¹⁵⁶.

Tożsamość narodowa jest to poczucie przynależności człowieka do danego terytorium i związanego z nim historią, kulturą. Związana jest także z szeregiem praw i obowiązków, jakie wynikają z przynależności do danego narodu.

Szanse narodu na promowanie własnej tożsamości zależą głównie od następujących czynników:

- natury państwa w ramach którego włączony jest naród, a w szczególności jego stosunek do wewnętrznych różnorodności,
- istnienia alternatywnej elity, która dostarcza argumentów kulturowych, historycznych, politycznych oraz ekonomicznych do wspierania utrzymania charakter odróżniającego bezpieczeństwa narodu, legitymizuje jego wolę oraz decyduje o jego politycznej przyszłości¹⁵⁷.

¹⁵³ J. Prokopiuk, *Teoretyczne koncepcje narodu, jako podmiotu bezpieczeństwa narodowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2010, nr 2, s. 104.

¹⁵⁴ Tamże, s. 104.

¹⁵⁵ Tamże, s. 104.

¹⁵⁶ A. D. Smith, *National Identity*, University of Nevada Press, Londyn 1991, s. 14.

¹⁵⁷ M. Guibernau, *Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment*, „Nations and Nationalism” 2004, t. 10, s. 135-136.

Istnieje wiele elementów, które mogą mieć wpływ na tworzenie się tożsamości narodowej. J. Szymański do takich czynników decydujących o polskiej odrębności narodowej zalicza język, obyczaj patriotyczny, kulturę, wiarę i własne państwo¹⁵⁸. Innymi słowy w kreowaniu tożsamości narodowej sprzyja posługiwanie się przez ludność jednym specyficznym dla danego terenu językiem. Drugi element stanowi obyczaj patriotyczny, czyli chęć pielęgnowania i dbania o wspólne dobro jakim jest ojczyzna. W tworzenie tożsamości narodowej pomaga kultura, która stanowi o unikalności i odrębności danego narodu. Innym czynnikiem wpływającym korzystnie na tworzenie tożsamości narodowej jest wspólna wiara, obrzędy i praktyki religijne. Ostatni element to posiadanie własnego państwa.

Kolejną podstawową kategorię patriotyczną stanowi ojczyzna. Za ojczyznę można uznać kraj, którego człowiek czuje się częścią. Jest to powiązanie duchowe, kulturowe, językowe związane z zakorzenieniem na danym terenie oraz poczuciem, że człowiek pochodzi z tego właśnie obszaru i dokładnie w tym miejscu znajduje się jego dom¹⁵⁹. Uświadomienie sobie tego, czym jest ojczyzna jest ważnym zadaniem z punktu widzenia kształtowania postaw patriotycznych. Sposób, w jaki człowiek pojmuje znaczenie ojczyzny stanowi fundament w określeniu znaczenia patriotyzmu, jego głównych cech, wyznaczników, działań i czynów, które go determinują¹⁶⁰. Sposób definiowania swojej ojczyzny może w dużej mierze wpływać na postrzeganie patriotyzmu oraz działań będących dla danego człowieka uosobieniem bycia patriotą.

Rozpatrując istotę pojęcia „ojczyzna” należy dokonać wyjaśnienia pojęć z nią związanych. Z terminem tym współgrające są terminy takie, jak: ojciec, ojcowizna. Skojarzenie pojęcia ojczyzny z ojcostwem i ojcowizną pokazują potrzebę zestawiania z sobą miłości do ojczyzny z czwartym przykazaniem Dekalogu, które brzmi: „Czczij ojca swego i matkę swoją”.

Według J. Tischera lud jest wspólnotą naturalną i pierwotną, naród to z kolei wspólnota oparta na etyce i wspólnej tradycji, obyczajach i prawie, zaś ojczyzna jest z kolei wspólnotą moralną która jest poddawana krytycznej refleksji i świadomie wybrana¹⁶¹. Ojczyzna to „kraj, w którym człowiek urodził się i/lub spędził znaczną część swego życia, w którym mieszka lub w którym czuje się związany emocjonalnie mimo przestrzennego oddalenia”¹⁶². Ojciec M. A. Krąpiec podkreśla, że „naród i ojczyznę stanowi nasza mowa rodzinna, język, w którym

¹⁵⁸ B. Jedynek, *Dziedzictwo obyczaju narodowego Polaków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004, s. 154-155.

¹⁵⁹ J. Salij, *Patriotyzm dzisiaj*, Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów „W drodze”, Poznań 2005, s. 16.

¹⁶⁰ M. Głowska-Sołdatow, *Patriotyzm w tekstach dla dzieci młodszych w wieku przedszkolnych - wybrane konteksty*, [w:] E. L. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2009, s. 610-611.

¹⁶¹ Z. Stawrowski, *Tischner o narodzie i Ojczyźnie*, [w:] M. Karolczak (red.), *Maski i twarze patriotyzmu*, Instytut Myśli Józefa Tischera, Kraków 2012, s. 20.

¹⁶² M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 289.

uświadamiamy sobie nas samych i otaczający świat; w tej mowie kształtujemy naszą psychikę, nasz sposób odbierania sobie wrażeń, nasz sposób wypowiedania się wobec drugich, wobec samego siebie, wobec Boga”¹⁶³. Ojciec A. Krąpiec wskazuje na dużą wagę języka ojczystego zarówno od początku życia człowieka aż do jego śmierci. Dziecko przyswaja sobie wiedzę i przekonania w języku rodzimym i prowadzi swoje wewnętrzne życie w ojczystym języku szczególnie w najistotniejszych chwilach swojego życia.

Istotę znaczenia ojczyzny akcentował także Jan Paweł II. Ojciec święty podkreślał, że ojczyzna to „jest poniekąd to samo, co ojcowizna, czyli zasób dóbr, które otrzymaliśmy w dziedzictwie po ojcach. To znaczące, że wielokrotnie mówi się też: „ojczyzna-matka”. Ojczyzna to jest dziedzictwo, a równocześnie jest to wynikający z tego dziedzictwa stan posiadania – w tym również ziemi, terytorium, ale jeszcze bardziej wartości i treści duchowych, jakie składają się na kulturę danego narodu”¹⁶⁴. W ojczyźnie kształtuje się i wyraża duch całego narodu. Można stwierdzić, że ojczyzna stanowi „zarówno dla pojedynczego jej członka jak i dla rodziny i wszelkich grup społecznych swoistą macierz, absorbującą najgłębiej (także emocjonalnie) poszczególne podmioty”¹⁶⁵. W Europie poprzez chrześcijaństwo możliwe było kształtowanie wartości, takich jak miłość do bliźniego, tolerancja dla osób o innym kolorze skóry, odmiennej religii czy też światopoglądzie. Miłość do ojczyzny może bowiem współgrać z chrześcijańską zasadą miłości do bliźniego. Patriotyzm powinien opierać się głównie na miłości, zaś wszelką formę patriotyzmu opartą o nienawiść można uznać za deformację ze względów etycznych¹⁶⁶. Oznacza to, że patriotyzm oparty jest na miłości do ojczyzny, służbie dla niej i podejmowaniu działań na rzecz jej dobra.

Analizując poglądy Ojca Świętego można uznać, iż ujmował ojczyznę przez pryzmat duchowo-kulturowych doświadczeń. W tym rozumieniu ojczyzna jest pojęciem najważniejszym, gdyż odpowiada jej najwyższy stopień świadomości jednostek, które doświadczają międzypokoleniowej relacji w ramach konkretnej wspólnoty narodowej¹⁶⁷. W ojczyźnie jako wspólnocie osób odnaleźć można wezwanie do ciągłego doskonalenia, pracy nad sobą i nad swoim narodem, aby poszanowanie dla ludzkiej godności stało się częścią etosu narodowego¹⁶⁸. Umiłowanie ojczyzny w tym rozumieniu oznacza pracę nad sobą, swoim systemem wartości i

¹⁶³M. A. Krąpiec, *O patriotyczne wychowanie*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 79.

¹⁶⁴ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 66.

¹⁶⁵ Cz. Kustra, *Wychowanie patriotyczne w nauce i praktyce Ks. Bronisława Markiewicza*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 693.

¹⁶⁶ J. J. Lipski, *Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy*, *Otwarta Rzeczpospolita*, s. 14, <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2011/11/J-Lipski-Dwie-ojczyzny-dwa-patriotyzmy-lekkie3.pdf> (dostęp: 18.07.2019).

¹⁶⁷ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 20

¹⁶⁸ Tamże, s. 21.

troskę o potrzeby drugiego człowieka. Jest to także angażowanie się w sprawy ważne dla kraju i lokalnej społeczności i budowanie poczucia przynależności do kraju.

Ojczyzna może stanowić dla człowieka kategorię aksjologiczną. Oznacza to, że człowiekowi przysługuje niebywałe prawo do własnej ojczyzny, ale także cały szereg obowiązków związanych z przynależnością do niej¹⁶⁹. Innymi słowy z posiadaniem ojczyzny wiążą się pewne uprawnienia jak i obowiązki.

F. Iniewski wymienia z kolei pięć elementów, które jego zdaniem składają się na pojęcie „ojczyzna” są to:

- terytorium czyli obszar geograficzny zamieszkały przez daną zbiorowość, która jest powiązana pewnymi cechami,
- naród, czyli historycznie ukształtowaną wspólnotę ludzką,
- państwo rozumiane jako organizacja życia społecznego, oświatowego i kulturowego,
- gospodarka narodowa, która obejmuje wszystkie środki produkcji, materiały i majątek, służący zaspokajaniu potrzeb społecznych,
- kultura narodowa, będąca elementem składowym ojczyzny, pojmowana jako całościowy dorobek ludzkiego gromadzony przez lata¹⁷⁰.

Polska jako ojczyzna wszystkich Polaków posiada swoje wyodrębnione terytorium, na którym zamieszkuje naród polski (w dominującej większości). Organizacją życia narodu posiadającego określony obszar bytowania zajmuje się Państwo. Ojczyzna posiada we władaniu także pewien zasób finansowy składający się na gospodarkę narodową oraz pewną kulturę narodową stanowiącą jej dorobek gromadzony na przestrzeni lat.

Zdaniem Cz. Bartnika ojczyzna przybiera kształty państwa na określonym obszarze ziemi. W jego opinii państwo jest najwyraźniejszą jednostką podziału ludzkiej rodziny i stanowi „względnie autonomiczną organizację życia ludzkiego na danym terytorium”¹⁷¹. Inne rozumienie tego terminu zaproponował J. Barmiński. Autor ten w swoim syntetycznym ujęciu uważa ojczyznę za akceptowalny przez ogół społeczeństwa dorobek przeszłości, obejmujący ziemię, wspólnotę i jej system wartości, instytucje, dorobek kulturalny i jej historię¹⁷².

¹⁶⁹ H. Skorowski, *Nowa edukacja patriotyczna*, [w:] *Wizja polskiego patriotyzmu*, Materiały z II Konferencji o patriotyzmie zorganizowanej przez ŚŻŻAK i MEN w Sejmie RP 29 listopada 2006, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2008, s. 52.

¹⁷⁰ A. Sawicka, *Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu*, WSiP, Warszawa 1988, s. 13-14.

¹⁷¹ Cz. Bartnik, *Naród i kultura*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 136.

¹⁷² J. Barmiński, *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach narodowych*, Lublin 1993, s. 26.

Według K. Chałas ojczyzna to pojęcie, które przyjmuje w literaturze następujące znaczenie:

- ojczyzna jako matka, która daje życie, wydaje na świat, obdarza człowieka opieką, daje i potrzebuje miłości,
- ojczyzna w rozumieniu terytorium, przestrzeń na której znajdują się dany naród, terytorium narodowe, kraj ojczysty,
- ojczyzna jako więź łącząca ludzi, wspólnota narodowa, która opiera się na posiadaniu własnego terytorium, państwa ,oraz rodakach znajdujących się na emigracji,
- ojczyzna jako kategoria moralna, w której zawarte są wartości, idee, kultura, sztuka, literatura, obrzędy oraz język,
- ojczyzna w wymiarze organizacyjnym jako dana instytucja i państwo,
- ojczyzna jako program przyszłościowy, zespół zobowiązań¹⁷³.

Ojczyzna jest terminem złożonym i może być dla każdego człowieka pojmowana w odmienny sposób. W celu zobrazowania elementów składających się na ojczyznę w tabeli 3 dokonano klasyfikacji jej elementów składowych.

Tabela 3. Czynniki składające się na ojczyznę

Czynnik	Objaśnienie
Materialna strona ojczyzny	Składa się na nią ziemia, która decyduje o jedności terytorium, naród oraz prawa i ustawy przez ustawodawcę stanowione, gdyż miłość ojczyzny jest uwarunkowana swobodami, które przynoszą ustawy polityczne.
Duchowa strona ojczyzny	Są to wszelkie tradycje narodowe, czyli narodowość, język i literatura.
Państwo, Kościół, dzieje	Państwo jest określane jako żywot narodu, który wymaga poświęceń ze strony obywatela w imię dobra ojczyzny. Kościół jest depozytariuszem wiary, który poprzez religie ocala wszystko co w narodzie najcenniejsze, w szczególności w czasach utraty przez naród niepodległości i suwerenności .

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Stróżewski, *Logos, wartość, miłość*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, s. 343.

Zgodnie z przedstawioną tabelą 3 na ojczyznę składają się elementy materialne, duchowe, a także państwo, Kościół i dzieje i historie danego narodu. Na istotę pojęcia ojczyzna warto także patrzeć przez pryzmat wartości moralnych¹⁷⁴. W tym przypadku można mówić o obowiązkach wobec ojczyzny. Są to wymogi związane z przyrzeczeniem wierności i oddania ojczyźnie, realizowane szczególnie w obliczu zagrożeń i niebezpieczeństw. Odnosząc się do moralności za największe przewinienie przeciwko ojczyźnie można uznać zdradę, czyli zerwanie

¹⁷³ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym, Elementy teorii i praktyki*, t. II, Wydawnictwo Jedność, Lublin-Kielce 2006, s. 148-149.

¹⁷⁴ R. Strus, *Wychowanie patriotyczne na katechezie*, Wydawnictwo Gaudium, Lublin 2012, s. 19-20.

z nią więzi i przejście do innej społeczności¹⁷⁵. Nie można jednak w kategoriach zdrady traktować emigracji z kraju, wynikającej z pobudek ekonomicznych lub politycznych. Ojczyźnie można także służyć będąc na emigracji poprzez kultywowanie polskiej kultury, pielęgnowanie języka czy też wychowywanie dzieci zgodnie z polską tradycją i obyczajami.

Kolejną ważną kategorią z punktu widzenia kształtowania postaw patriotycznych jest państwo. Trudno bowiem o analizę istoty patriotyzmu w oderwaniu od państwa i narodu. Naród do rozwoju potrzebuje samodzielnego i suwerennego państwa. Tworzenie wspólnot narodowych było możliwe poprzez rozwój nowoczesnych form państwowości. Za jeden z głównych warunków dla rozwoju patriotyzmu można uznać integrację państw, gdyż umożliwiała ona administrowanie z stolicy państwa nawet najbardziej odległymi jego obszarami. Poprzez dążenie do jasno wytyczonych granic i ich ochronę możliwe było tworzenie się homogenicznych społeczeństw zdolnych do mobilizacji w przypadku zagrożeń ze strony obcych państw¹⁷⁶. Tego typu integracja ułatwiała także nawiązywanie kontaktów pomiędzy ludźmi z różnych regionów i warstw społecznych.

Wychodząc od istoty pojęcia państwo można je zdefiniować jako historycznie utrwaloną instytucję współczesnych społeczeństw, charakteryzującą się wysokim stopniem zorganizowania, której celem i istotą jest dobro ludzkie zarówno w wymiarze indywidualnym jak i zbiorowym¹⁷⁷. Pojęcie państwa znane jest już od czasów starożytnych Greków pod nazwą *polis*, czyli odpowiednio zorganizowanego społeczeństwa, a w starożytnym Rzymie określane było jako *civitas*, czyli Państwo obywateli rzymskich¹⁷⁸. W tym rozumieniu chodzi o pewien element zorganizowania się obywateli w większe struktury społeczne, celem realizacji wspólnych celów.

J. Kuciński wyodrębnia cztery podstawowe znaczenia terminu państwo:

- określony obszar o wyodrębnionych ustanowionych granicach, w obrębie którego ludzie są poddani jednej władzy państwowej (państwo jako kraj),
- rodzaj szczególnej globalnej organizacji społecznej, struktury obywateli, będącej wspólnotą ludzka (obywatelską),
- struktura organów władzy publicznej, oparta na aparacie państwowym, piramidzie organów i urzędów,

¹⁷⁵ Tamże, s. 21.

¹⁷⁶ P. Radkiewicz, *Patriotyzm, etnocentryzm, nacjonalizm. Perspektywa makropsychologiczna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2019, s. 36.

¹⁷⁷ W. Lis, Z. Husak, G. Kowalski, D. Dudek, *Konstytucyjny system organów państwa*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2013, s. 1.

¹⁷⁸ Tamże, s. 1.

- podmiot prawa międzynarodowego i stosunków międzynarodowych¹⁷⁹.

Pojęcie państwa można analizować także z perspektywy różnych nauk. Według Cz. Strzeszewskiego z punktu widzenia katolickiej nauki społecznej państwo jest społecznością:

- naturalną, gdyż powstało w wyniku naturalnych potrzeb człowieka a źródłem powstania państwa jest prawo natury,
- konieczną, ponieważ istnienia państwa domaga się natura człowieka. Jest to związane z tym, iż człowiek dla swojego rozwoju potrzebuje kontaktów społecznych a za formę społecznie doskonałą można uznać państwo,
- doskonałą, gdyż swoje cele może osiągać samodzielnie oraz posiada zdolność do zaspokajania doczesnych potrzeb swoich obywateli,
- suwerenną, czyli wyrażającą się w posiadaniu pełni władzy na danym terenie. Tak rozumiana suwerenność ulega obecnie przemianom ze względu na udział państw w wspólnotach międzynarodowych (np. Unia Europejska),
- trwałą, odznaczającą się zdolnością do zaspokajania potrzeb wszystkich obywateli w sposób trwały. Państwo jest społecznością bardziej trwałą niż inne mniejsze społeczności takie, jak zawód, klasa czy też rodzina,
- zorganizowaną, gdyż tworzy spójną całość składającą się z mniejszych społeczności takich jak rodziny, zawody, które są połączone wspólnotą celów i hierarchią władzy,
- prawną, gdyż posiada zdolność do normowania życia swoich obywateli za pośrednictwem stanowionego prawa. Państwo jest też podmiotem prawnym, gdyż samo stanowi prawo, a także jest osobą prawną i stąd posiada swoje uprawnienia,
- złożoną, że względu, iż w społeczności państwowej powstają inne mniejsze społeczności takie, jak np. rodzina,
- zajmującą określone terytorium, gdyż warunkiem istnienia państwa jest posiadanie wyodrębnionego terytorium, na którym ma pełnię władzy i zdolność do zaspokajania potrzeb obywateli¹⁸⁰.

Państwo pozwala ludziom na realizację potrzeb dotyczących kontaktu z drugim człowiekiem, realizacji wspólnych interesów, kultywowania tradycji i wierzeń właściwych dla danego narodu. Państwo zapewnia także określony porządek prawny, w ramach którego obywatele funkcjonują. Rolą państwa jest kontrola przestrzegania przepisów ustawionego prawa i dbanie o potrzeby obywateli.

¹⁷⁹ J. Kuciński, *Nauka o państwie współczesnym*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź- Warszawa 2019, s. 20.

¹⁸⁰ Cz. Strzeszewski, *Katolicka Nauka Społeczna*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2003, s. 63-64.

Pojęcie państwa wiąże się z terminem naród. Świadomość przynależności do danego państwa i narodu jest ze sobą powiązana i determinuje w człowieku wartości takie, jak:

- wewnętrzny wymóg walki o wyzwolenie narodowe w warunkach zagrożenia państwa i narodu,
- zaangażowanie w obronę państwowego terytorium,
- zobowiązanie do przekazywania kolejnym pokoleniom dziedzictwa historycznego, kulturowego oraz uświadomienie ich o potrzebie służby dla dobra państwa i narodu,
- umiejętność przekładania własnych interesów nad dobro państwa¹⁸¹.

W relacji państwo-naród-patriotyzm zasadne wydaje się podkreślenie struktury narodowej państwa jako czynnika mającego wpływ na rozwój patriotyzmu. Z tego względu można wyróżnić państwo narodowe, które cechuje dominujący stosunek jednego narodu zamieszkujących dane państwo¹⁸². K. Chałas uznaje tego typu państwo za najlepszą alternatywę, ze względu na jego jednolitość w funkcjonowaniu i brak działania sił odśrodkowych¹⁸³. Za inny rodzaj państwa można uznać państwo wielonarodowe, w skład którego wchodzić może kilka narodów czy też grup etnicznych. W tym przypadku jedno państwo zamieszkuje kilka narodów, co może rodzić pewne konflikty i spory na tle narodowościowym. Polskę można uznać za państwo narodowe, gdzie dominującą liczbę stanowią osoby pochodzenia polskiego, a zdecydowanie mniejszy odsetek stanowią przedstawiciele mniejszości narodowych. W Polsce urzędowo określono dziewięć mniejszości narodowych są to Białorusini, Czesi, Litwini, Niemcy, Ormianie, Rosjanie, Słowacy, Ukraińcy i Żydzi, a także cztery mniejszości etniczne takie, jak Karaimi, Łemkowie, Romowie i Tatarzy¹⁸⁴. W wyniku tych uwarunkowań Polskę można uznać za państwo narodowe.

Pojęcie państwa i narodu jest z sobą nierozzerwalnie związane. W literaturze podkreśla się także relacje, jakie zachodzą między państwem i narodem. Zależność narodu od państwa dotyczy następujących kwestii:

- państwo narodowe pełni służebną rolę wobec społeczeństwa, spełnia najistotniejsze zadania ogólnonarodowe: tworzy strukturę administracyjno-terytorialną, działającą na podstawie ustanowionych ram organizacyjno-prawnych (określonych w konstytucji i innych podstawowych aktach prawnych) dla „życia” narodu, innych zbiorowości społecznych i jednostek,

¹⁸¹ Tamże, s. 71.

¹⁸² A. Sadowski, *Państwo narodowe a społeczeństwo wielokulturowe*, „Nauka” 2019, nr 3, s. 48.

¹⁸³ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom. narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki*, Wydawnictwo „Jedność”, Kielce 2006, s. 58.

¹⁸⁴ Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce oraz ich języki, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce-oraz-ich-jezyki> (dostęp: 08.09.2020).

- rolą państwa jest zabezpieczenie bytu narodowego, pełniąc w stosunku do narodu funkcję ochronną, która stanowi szczególną część funkcji zewnętrznych państwa;
- państwo ma za zadanie zapewnić optymalne warunki do swobodnego rozwoju i doskonalenia się narodu;
- celem państwa jest zapewnienie członkom narodu prawa do jedności oraz do odrębności kulturowej, społecznej, gospodarczej i politycznej,
- państwo wspiera kulturę narodową i kultury regionalne¹⁸⁵.

Zależność państwa od narodu wyraża się w szczególności, gdyż:

- naród jest istotnym czynnikiem kreowania państwowości i jej obrony przed zagrożeniami,
- naród stanowi istotny filar społeczny utrwalający istnienie państwa,
- istnienie narodu ułatwia państwu realizację wszystkich jego funkcji,
- naród, który już był ukształtowany we „własne” państwo, ułatwia państwu „usuniętemu” ze sceny historii odrodzenie się¹⁸⁶.

Podsumowując niniejsze rozważania należy wskazać, że pojęcie państwa jest nierozzerwanie powiązane z narodem i patriotyzmem. Stosunek człowieka do ojczyzny, narodu oraz państwa można uznać za przejaw patriotyzmu¹⁸⁷. Realizowany jest on poprzez dumę i radość związaną z przynależnością do danej wspólnoty, a także w troski o dobro wspólne. Ta chęć działania na rzecz wspólnego dobra wymaga współdziałania pomiędzy różnymi grupami społecznymi, mającymi często odmienne interesy. Państwo działa w służbie całego narodu czy też narodów i mniejszości etnicznych, jakie je zamieszkują.

Posłuszeństwo wobec państwa determinuje lojalność wobec wspólnoty narodowej¹⁸⁸. Tak jak nie jest z wskazane punktu widzenia etyki wyrzeczenie się własnych rodziców, tak samo niewłaściwe jest wypieranie się przynależności do danego narodu. Przynależność do danego państwa niesie za sobą określone prawa jak i obowiązki. Człowiek powinien dbać o pomyślność swojego państwa, wykazywać się szacunkiem do organów administracji publicznej, a także czynnie uczestniczyć w inicjatywach obywatelskich mających na celu uczynić państwo lepszym miejscem do życia dla ogółu społeczeństwa.

¹⁸⁵ J. Kuciński, *Nauka o państwie...*, s. 52-53.

¹⁸⁶ Tamże, s. 53.

¹⁸⁷ A. Sychowicz, *Współczesny patriotyzm a jego historyczna różnorodność*, „Obronność Zeszyty Naukowe” 2017, nr 23, s. 192.

¹⁸⁸ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 62.

2.2. Definicyjne ujęcie patriotyzmu

Zagadnienie patriotyzmu należy od dawna do podstawowych problemów i wyzwań społecznych. W rozumieniu patriotyzmu nie należy ograniczać się do stwierdzenia, że jest to tylko miłość do ojczyzny i stron rodzinnych, ale trzeba wskazać również, że jest to postawa społeczno-polityczna i moralna obywateli odnosząca się do wspólnoty kulturowej, przeszłej i przyszłej historii narodu. Właściwe pojmowanie sensu patriotyzmu jest zadaniem wymagającym dogłębnej analizy i zrozumienia problemów społecznych. J. Kunikowski wskazuje, że do istoty patriotyzmu dociera się przede wszystkim umysłem, sercem, a także wrażliwym sumieniem¹⁸⁹. Patriotyzm jest uniwersalną i ponadczasową wartością¹⁹⁰. Jego pojmowanie na przełomie wieków uległo różnym przeobrażeniom. W tym rozdziale zostanie przedstawione współczesne rozumienie patriotyzmu.

Na wstępie niniejszych rozważań warto podkreślić, że przegląd literatury przedmiotu wykazał dużą różnorodność ujęć definicyjnych patriotyzmu. Etymologia terminu „patriotyzm” wychodzi się z greckiego słowa *patriotes*, które w wolnym tłumaczeniu oznacza *rodak, obywatel*, a także łacińskiego wyrazu *patria*, które oznacza „ojczyzna” oraz *pater* – „ojciec”¹⁹¹. Historyczne rozumienie pojęcia patriotyzm ujmuje kwestię ojcowizny, spadku po przodkach, dziedzictwa przekazywanego z pokolenia na pokolenie.

Patriotyzm zakłada istnienie określonego podmiotu-osoby, która jest patriotą, czyli ten patriotyzm posiada i go przejawia¹⁹². Obecnie człowiek może mieć często różne wizje tego, jak powinien zachowywać się współczesny patriota. Można scharakteryzować patriotę jako człowieka, który posiada następujące cechy:

- a) nastawienie pozytywne do swojego narodu, zaangażowane w jego sprawy (dobro własnego narodu jest dla niego ważniejsze niż dobro pozostałych narodów, grup narodów czy też całej ludzkości, zna i szacuje tradycję i historię swojej ojczyzny oraz chce ją jeszcze więcej poznawać, odczuwa potrzebę przynależności do narodu i ma poczucie więzi z nim, a także wyraża troskę o jego dobro, gotowość do pracy i poświęcenia dla ojczyzny;

¹⁸⁹ J. Kunikowski, *Istota patriotyzmu*, [w:] A. Skrabacz (red.), *Patriotyzm współczesnych Polaków*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012, s. 42.

¹⁹⁰ W. Karwowski, *Wychowanie patriotyczne w rodzinie w okresie przemian*, [w:] W. Karwowski (red.), *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995, s. 174.

¹⁹¹ P. Przesmycki, *Patriotyzm w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2008, vol. 11, nr 2, s. 197.

¹⁹² M. Nowak, *Kryzys wartości czy kryzys człowieka w XXI wieku?*, [w:] M. Czerepaniak-Walczak, J. Madalińska-Michalak, B. Śliwerski (red.), *Ku życiu wartościowemu. Idee-koncepcje-praktyki*, t.1, Impuls, Kraków 2018, s. 95.

- b) do pozostałych narodów ma pozytywne nastawienie (akceptuje inne narody, zauważa dobro i wartości w innych narodach, przejawia postawę otwartości wobec nich, ale również gotowy jest do współpracy z nimi na zasadzie obustronnych korzyści)¹⁹³.

Patriotą może być osoba należąca do danej społeczności, utożsamiająca się z nią, jak i cała zbiorowość. Do takich grup społecznych zaliczyć można rodzinę, społeczność lokalną, regionalną i cały naród.

Patriotyzm to pojęcie, na którego kształtowanie wpływ miało szereg uwarunkowań politycznych, historycznych czy społeczno-kulturowych. Z tego też powodu stwierdzenie o „byciu patriotą” może indywidualnie pojmowane przez każdego człowieka. Porównując współczesny patriotyzm z tym, jaki występował w czasach wojen i zaborów można stwierdzić, iż zarówno jego znaczenie, jak i postawa obywatela-patrioty znacznie się zmieniła. W czasach wojen i rozbiorów patriota często musiał ryzykować swoim życiem, przelewać krew za wolność ojczyzny. W celu zrozumienia historycznego kontekstu pojmowania patriotyzmu warto odwołać się do broszury z czasów zaborów „Przykazania narodowe”. Dokument ten w oparciu o formułę dekalogu wskazuje dziesięć następujących zasad, jakimi powinien kierować się patriota¹⁹⁴:

- miłość do ojczyzny, szacunek do jej przeszłości i wiara w jej przyszłość,
- gloryfikacja polskich poetów, męczenników i bohaterów narodowych w formie czynnego uczestnictwa w świętach narodowych,
- znajomość historii własnego kraju,
- kierowanie się zasadami moralnymi i religijnymi w wychowaniu dzieci poprzez naukę pacierza ojczystym języku,
- szacunek do polskiej mowy i języka poprzez jego poprawne używanie, czytanie literatury polskiej, śpiewanie polskich pieśni i zachowywanie polskiej kultury wśród całej rodziny,
- wychowanie młodzieży w oparciu o siłę woli hartu duszy i ciała,
- wspieranie lokalnych i rodzinnych inicjatyw, wyrobów bez względu na trudy i koszty materialne,
- czynny udział w pracach na rzecz lokalnej społeczności,
- inwestowanie kapitału przede wszystkim w polskie, firmy ofiarowanie datków na cele narodowe,
- kultywowanie roli kobiety jako wychowawczyni narodu, twórcy myśli polskiej i ducha narodowego.

¹⁹³ A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu i nacjonalizmu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2012, s. 42-43.

¹⁹⁴<http://blog.surgepolonia.pl/2013/11/dekalog-patrioty-czyli-idea-nowoczesnego-patriotyzmu-w-10-przykazaniach/> (dostęp: 03.05.2019)

Zasady te pomimo upływu lat pozostają ciągle aktualne i ważne dla współczesnego człowieka. Warto także zwrócić uwagę, że obecnie patriotyzm jest wyrazem określonego stosunku człowieka do swojej ojczyzny i narodu¹⁹⁵. Stanowi w dużej mierze wyraz szacunku do własnej kultury i tradycji, czy języka. To także pamięć o poprzednich pokoleniach, które swoją postawą mogą być uznane za wzór do naśladowania. Współczesny patriotyzm kojarzony jest z miłością do kraju ojczystego, z szacunkiem do jego symboli (flagi, hymnu, godła), ale również wypełnianiem podstawowych obowiązków wobec państwa, na które składa się płacenie podatków oraz przestrzeganie prawa.

Na tym etapie warto się przyjrzeć, jakie rozumienie patriotyzmu jest zawarte we współczesnej literaturze. Według „Słownika języka polskiego” patriotyzm oznacza „postawę społeczno-polityczną i formę ideologii, która łączy przywiązanie do własnej ojczyzny, poczucie więzi społecznej oraz poświęcenie dla własnego narodu, przy okazywaniu szacunku i tolerancji dla innych narodów i poszanowaniu ich suwerennych praw”¹⁹⁶. Analizując istotę patriotyzmu warto zwrócić uwagę na poglądy Józefa Marii Bocheńskiego. Badacz ten w monografii pt. „O patriotyzmie” zwracał uwagę, że warunkiem miłości do ojczyzny jest jej dogłębna znajomość. Innymi słowy, żeby móc kochać ojczyznę to najpierw trzeba ją dobrze poznać¹⁹⁷. Ponadto J. Bocheński utożsamiał patriotyzm z przynależnością do określonej ojczyzny. Ten rodzaj więzi może warunkować o pewnym rodzaju zobowiązanie wobec „dawcy życia i kultury” oparte na pewnych zależnościach faktycznych (urodzeniu czy wychowaniu)¹⁹⁸. Oznacza to, że z przynależnością do danej ojczyzny związane są także pewne wymagania i obowiązki. Według tego znanego filozofa, logika i dominikanina patriotyzm ma charakter wielowymiarowy, a czynniki naturalne z nim związane sprawiają, iż więź z ojczyzną jest stałą wpisaną w życie każdego Polaka i nie jest możliwe wyzbycie się jej, gdyż tożsamość narodowa określana jest poprzez czynniki fizyczne i społeczne¹⁹⁹. Z tego względu oddziaływanie różnych czynników może znacząco wpływać na proces kształtowania się postaw patriotycznych u człowieka. Z punktu widzenia pedagogiki patriotyzm jest rozumiany jako jeden z głównych celów wychowania i nauczania oraz jako postawa ucznia wobec ojczyzny i narodu²⁰⁰. Ze względu na złożony charakter patriotyzmu konieczne jest jego właściwe zrozumienie, aby możliwe było świadome kształtowanie poczucia przynależności do danego narodu i tożsamości kulturowej wśród wychowanków.

¹⁹⁵ J. Szczurkowska, *Ja patriota...*, s. 91.

¹⁹⁶ M. Szymczak. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, PWN, Warszawa 1988, s. 621.

¹⁹⁷ O. I. M. Bocheński OP, *O patriotyzmie*, Wydawnictwo „Odpowiedzialność i czyn”, Warszawa 1989, s. 18.

¹⁹⁸ Tamże, s. 17.

¹⁹⁹ Ł. Cieślakowski, *Patriotyzm i wychowanie patriotyczne w poglądach Józefa Bocheńskiego*, „Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego” 2014, t. 3, nr 2, s. 23.

²⁰⁰ I. Morawska, *Rola literatury w edukacji patriotycznej uczniów szkoły podstawowej (1944-1989)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2005, s. 14.

S. Ossowski terminu patriotyzm używa w dwóch znaczeniach: pierwszy oznacza pewien stosunek emocjonalny, uczucia (miłość) względem ojczyzny, drugi - pewien pogląd dotyczący stosunków człowieka do społeczeństwa²⁰¹. Pierwotnie patriotyzm mógł się kojarzyć głównie z elementem emocjonalnym i uczuciowym względem ojczyzny. A. Komendera zwraca uwagę, że nie powinno się zapominać o drugim znaczeniu tego terminu, gdyż trudno udowodnić słusność uczuć a bardzo często dowodzi się o słusności patriotyzmu. Tego typu połączenie dwóch znaczeń oddaje w pełniejszym stopniu istotę patriotyzmu, gdyż patriotyzm staje się uczuciem w pełni uświadomionym wiąże się z pewnym światopoglądem i z nim kojarzy²⁰². Ponadto patriotyzm rozumiany jako pewne rozumienie rzeczywistości wymaga elementu uczuciowego, jakim jest miłość ojczyzny.

Patriotyzm to postawa szacunku i umiłowania wobec swojej ojczyzny, chęć i gotowość do jej obrony, a także poszanowanie i podtrzymywanie jej kultury i tradycji. Patriotyzm można uznać za świadomą postawę odpowiedzialności za los ojczyzny, solidarność ze wspólnotą zamieszkującą dane terytorium jaką jest naród²⁰³. Pokolenia Polaków walczyły o wolność i niezależność ojczyzny ukazując w ten sposób swój patriotyzm.

Podstawy patriotyzmu powinny być budowane w wspólnocie. Za wspólnotę najniższego szczebla można uznać rodzinę. To rodzice poprzez wychowanie powinni przekazywać dziecku podstawowe wartości i zasady moralne. W rodzinie człowiek uczy się współpracy, poświęcenia dla innego człowieka i współpracy w grupie na rzecz dobra ogółu jej członków. Rodzina powinna mieć bowiem charakter wspólnotowy, gdyż nastawienie na indywidualne korzyści prowadzi do jej osłabienia i zmniejsza szanse na przetrwanie²⁰⁴. To w rodzinie może być realizowany pełny patriotyzm, czyli podstawa poświęcenia dla szerszej wspólnoty, która w szerszym kontekście zwiększa poczucie pewności i stwarza warunki dla twórczego rozwoju społeczeństwa²⁰⁵. Oznacza to, iż przez współdziałanie człowiek może osiągnąć więcej dla dobra własnego, swoich bliskich jak i całej ojczyzny.

J. Frątczak traktuje patriotyzm jako, określoną postawę, na którą składają się takie elementy jak wiedza, jej rozumienie i stosunek do niej, a także postawa i racjonalno-emocjonalna działalność dla dobra własnego, innych, kraju²⁰⁶. Proces jej kształtowania został przedstawiony na rysunku 1.

²⁰¹ A. Komendera, S. Ossowski, *O patriotyzmie i kosmopolityzmie*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2006, nr 35, s. 33-34.

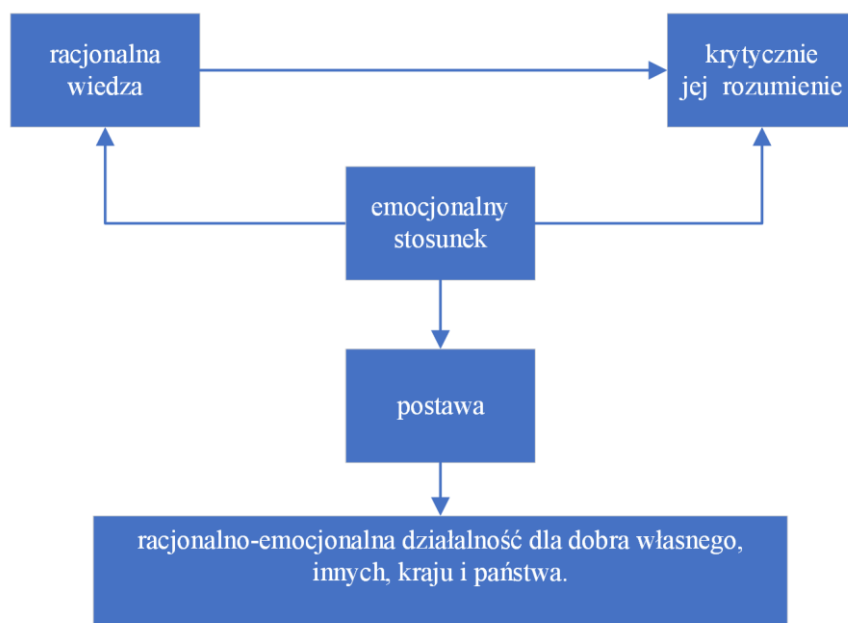
²⁰² Tamże, s. 34.

²⁰³ R. Kuraszkiewicz, *Polityka nowoczesnego...*, s. 168.

²⁰⁴ Tamże, s.168.

²⁰⁵ Tamże, s. 168.

²⁰⁶ J. Frątczak, *O wychowaniu patriotycznym w szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 1(49), s. 114.

Rysunek 1. Proces kształtowania postawy patriotycznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie J. Frątczak, *O wychowaniu patriotycznym w szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 1(49), s. 114.

Z danych umieszczonych na rysunku 1 wynika, że postawa patriotyczna jest wynikiem wielostronnych aktywności wychowanka w wielu obszarach. Opiera się ona na zintegrowanej aktywności ucznia w obszarze intelektualnym, emocjonalnym, motywacyjnym i działaniowym, gdzie uczeń pozyskując wiedzę i umiejętności w zakresie krytycznej oceny dostępnych informacji wyrabia sobie pewien emocjonalny stosunek. Ta więź stanowi w dalszym etapie fundamenty do budowania pewnej postawy, która może przerodzić się w efekty praktyczne, których wyrazem może być działalność na rzecz dobra własnego jak i małej i dużej ojczyzny.

Postawa patriotyczna jest odwzorowaniem wydarzeń polityczno-społecznych, które nie mają charakteru stałego lecz ulegają intensyfikacji w określonych warunkach i w sposób wyjątkowy są identyfikowane z generacją osób, dla których okres dorastania przypadł na wydarzenia historyczne, które stają się płaszczyzną odniesienia przez całe życie tego pokolenia²⁰⁷.

²⁰⁷ M. Zielińska, *Patriotyzm jako postawa konstytuująca kreowania tożsamości*, [w:] K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016.

W tabeli 4 przedstawiono wskaźniki postawy patriotycznej wraz z opisaniem ich istoty.

Tabela 4. Wskaźniki postawy patriotycznej

Wskaźnik	Objaśnienie
Miłość ojczyzny	To miłość odczuwana zarówno do „małej”, jak i „wielkiej” ojczyzny. Dzięki przejawianiu uczucia miłości do „małej ojczyzny”, do swojego najbliższego regionu, człowiek może rozwijać miłość do całego kraju i umacniać więź z nim.
Świadczenia na rzecz kraju	Człowiek charakteryzujący się postawą patriotyczną może świadczyć konkretne usługi na rzecz swojego państwa. Dotyczyć one mogą między innymi sumiennego wykonywania obowiązków zawodowych czy też wypełniania obowiązku nauki szkolnej. Świadczenia na rzecz kraju związane są również z troską o dobre imię ojczyzny, a także z prowadzeniem działań charytatywnych i bezinteresownych.
Poszanowanie rodaków i współobywateli	Wskaźnik ten dotyczy dawania pierwszeństwa w poszanowaniu swoich rodaków, nie tylko przebywających w kraju, ale również poza jego granicami.
Zainteresowanie sprawami swojego państwa	Zainteresowanie sprawami kraju odzwierciedlać się może w pogłębianiu wiedzy dotyczącej jego dziejów i kultury, czytaniu prasy, słuchaniu radia, w dyskusjach na tematy związane z aktualną sytuacją w kraju.
Gotowość do obrony kraju ojczystego	Związana jest z udziałem obywateli w wyborach prezydenckich, sejmikowych, władz lokalnych, a także płaceniem podatków oraz chęcią odbywania służby wojskowej w przypadku wystąpienia takiej potrzeby.
Poszanowanie symboliki narodowej	Ważnym wyznacznikiem postawy patriotycznej jest oddawanie szacunku Polskim symbolom narodowym, a także uczestnictwo w państwowych uroczystościach i akceptowanie polskiej tradycji.

Źródło: opracowanie na podstawie M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Impuls, Kraków 2008, s. 291-292.

Wskaźniki wymienione w tabeli 4 umożliwiają dogłębnierze poznanie zaangażowania obywateli w działalność patriotyczną, a także poznanie rodzajów podejmowanych aktywności na rzecz swojej ojczyzny. Należy także zwrócić uwagę, że na postawę mogą składać się trzy komponenty (poznawczy, emocjonalny, behawioralny)²⁰⁸. Pierwszy z nich dotyczy posiadanej wiedzy na dany temat (np. wiedza o historii polski, o tradycjach narodowych). Drugi związany jest z uczuciami wyrażanymi przez człowieka (np. miłość, szacunek do ojczyzny). Ostatni komponent behawioralny dotyczy zachowania człowieka względem ojczyzny. Mogą to być różne inicjatywy na rzecz lokalnej społeczności, osobom potrzebującym bądź też czynny udział w obchodach ważnych świąt narodowych.

Współcześnie w odniesieniu do patriotyzmu zwraca się uwagę na konieczność kształcenie wśród społeczeństwa odpowiednich cnót i stawianiu sobie indywidualnych celów w zakresie własnego rozwoju. W ten sposób człowiek może przyczynić się do wzbogacenia kultury ojczystej oraz doskonalić swoje umiejętności związane z jej kształtowaniem i pielęgnowaniem²⁰⁹. Inne rozumienie współczesnego patriotyzmu przedstawia J. Kunikowski.

²⁰⁸ K. Tuczyński, W. Walat, *Trójskładnikowa koncepcja postawy człowieka wobec wykorzystywania e-learningu w procesie kształcenia*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 3/29, s. 211.

²⁰⁹ G. Kobiela, *Patriotyzm polski - wychowanie patriotyczne*, „Studia Warmińskie XLI-XLII” 2004-2005, s. 366-367.

Autor ten określa ją jako postawę społeczną, moralną i obywatelską opartą na zasadach miłości i przywiązania do ojczyzny, wyrażającą solidarność i jedność ze swoim narodem, a także gotowość do jego obrony²¹⁰. Ostatni aspekt związany z czynnym zaangażowaniem się w walkę o niepodległość i suwerenność kraju był przez ostatnie lata mniej widoczny. Polska po 1989 stała się krajem w pełni demokratycznym i suwerennym. Trwająca wojna w sąsiadującej Ukrainie uświadomiła nam Polakom, jak ważne jest życie w niepodległym i bezpiecznym kraju.

Czynnikami składającymi się na patriotyzm są: przejawianie miłości i szacunku do ojczyzny, praca na jej rzecz, przeświadczenie o podstawowej wartości ojczyzny.

J. Kunikowski wymienia następujące cechy patriotyzmu współczesnego:

- gotowość do poświęceń dla dobra ojczyzny
- przywiązanie do własnego miejsca zamieszkania swojej „małej ojczyzny”, tradycji religijnych, kultury narodowej,
- poczucie dumy z historii i przeszłości narodu,
- zdolność do mobilizacji w chwilach zagrożeń²¹¹.

Zdaniem L. Malinowskiego współczesny patriotyzm skłania do poszukiwania właściwych powiązań pomiędzy tradycją a nowatorstwem, pomiędzy tym, co narodowe i twórcze, a jednocześnie ogólnoludzkie i ogólnospołeczne²¹². W czasach współczesnych pojęcie patriotyzmu związane jest z formowaniem się pojęcia ojczyzny, gdyż „każdemu historycznie ukształtowanemu typowi ojczyzny – państwa odpowiada określony typ patriotyzmu, na przykład: patriotyzm lokalny, religijny, narodowy, etniczny, klasowy itp.”²¹³. Zdaniem P. Burgońskiego patriotyzm jest „relacją człowieka do społeczności lokalnej, regionalnej, narodowej, państwowej lub ponadnarodowej oraz wspólnotowego systemu wartości o charakterze afirmatywnym. Jej komponentami są: element poznawczy, afektywny i behawioralny oraz zewnętrzne zachowanie stanowiące przejaw praktycznej afirmacji „*patrii*”. Relacja ta przyczynia się do podziału świata na „my” i „oni”, czyli na tych, którzy odznaczają się podobną podstawą i zachowaniem oraz na pozostałą resztę”²¹⁴. Człowiek w tym rozumieniu stanowi podmiot patriotyzmu.

W odniesieniu do rozwoju współczesnego patriotyzmu ważne jest uwzględnienie współczesnych przemian cywilizacyjnych i kontekstu, w jakim znajduje się edukacja. Media

²¹⁰ J. Kunikowski, *Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży*, [w:] R. Kalinowski, J. Kunikowski, L. Wyszczelski, (red.), *Wychowanie patriotyczno-obronne. Tradycje i współczesność*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2004, s. 83.

²¹¹ J. Kunikowski, *Kształtowanie świadomości i postaw patriotycznych młodzieży*, [w:] M. Kaliński (red.), *Wychowanie patriotyczne żołnierzy tradycja i współczesność*, Departament Wychowania i Promocji Obronności MON, Warszawa 2006, s. 80.

²¹² L. Malinowski, *Barwy patriotyzmu*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1987, s. 19-24.

²¹³ J. Kunikowski, *Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży...*, s. 83.

²¹⁴ P. Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008, s. 28.

kształtują współcześnie obraz, według którego człowiek pojmuje swoją tożsamość, swoje miejsce wśród innych obywateli oraz charakter własnego uczestnictwa w życiu społecznym²¹⁵. Z tego względu ważne jest, aby aktualna wizja szkoły uwzględniała charakter zmieniającego się świata. Dostęp do technologii informacyjno-komunikacyjnych odkrywa przed nauczycielami i uczniami nowe możliwości w zakresie pozyskiwania wiedzy patriotycznej. Uczniowie wykorzystując media mogą bowiem czerpać informacje dotyczące historii swojej ojczyzny. Wyposażenie uczniów w umiejętności związane z wyszukiwaniem i przetwarzaniem informacji można uznać za jedną z kluczowych umiejętności współczesnego obywatela. Szkoła powinna uczyć wychowanków rozsądnego korzystania z nowych możliwości, uwzględniając aspekty związane z potencjalnymi zagrożeniami, takimi jak uzależnienie od Internetu i telefonów komórkowych. Istotną kompetencję z punktu widzenia pozyskiwania wiedzy o ojczyźnie stanowi zdolność do wyszukiwania informacji w Internecie, krytycznej analizy pozyskanych danych, a także chęć aktywnego udziału w życiu społecznym i obywatelskim.

W budowaniu postawy współczesnego patrioty ważne jest przejawianie zainteresowania historią swojego narodu i wynikającej z niej kultury, czy ogólnonarodowych cech. Zdaniem działacza społecznego P. Frączaka: „Historię nie tylko należy poznać, ale przede wszystkim zrozumieć. Zapewne też warto rozważyć niektóre wydarzenia z przeszłości w kontekście dzisiejszych dylematów, poobalać mity, które dziś tak jednoznacznie pozwalają przyznawać rację poszczególnym stronom historycznych konfliktów, wskazać inny niż utrwalony sposób myślenia, argumentować. Redaktorzy portalu Niepodległa zwracają, że „jeśli nie spróbujemy spojrzeć na historię własnymi oczami, będziemy musieli zadowolić się narracją oficjalną. Chyba warto trochę czasu tej historii poświęcić”²¹⁶. Z tego powodu można uznać, iż znajomość historii własnej ojczyzny i zdolność do samodzielnego docierania do informacji dostępnych w rzetelnych źródłach wiedzy to kompetencje istotne dla rozwijania własnego patriotyzmu. Człowiek nie powinien bezkrytycznie odbierać wszystkich informacji przekazywanych mu poprzez środki masowego przekazu, istotne jest weryfikowanie prawdziwości podawanych tam informacji i wyrobienie sobie własnego zdania, a nie tylko opieranie go na opiniach innych osób.

Współzałożycielka Centrum Edukacji Obywatelskiej A. Pacewicz uważa, że „patriotyzmu nie da się nikomu wcisnąć na siłę czy nakazać – to trzeba poczuć i przeżyć samemu. Okoliczności bywają różne: historie wojenne z opowieści pradziadka, film o powstaniu warszawskim, zdjęcia z rodzinnego albumu, kartka pocztowa z niemieckim znaczkiem, wspomnienie strajków z lat 80., mecz piłki nożnej lub inne wydarzenie sportowe z polskim

²¹⁵ P. Kowalski, *Matura, Sienkiewicz i wychowanie patriotyczne*, Oficyna Wydawnicza Stopka, Łomża, 2007, s. 41.

²¹⁶ *Co dzisiaj oznacza patriotyzm?*, <https://niepodlegla.ceo.org.pl/aktualnosci/co-dzisiaj-oznacza-patriotyzm> (dostęp: 30.03.2020).

hymnem w tle. Edukacja domowa i bliskie spotkania z Polską mają tu często większe znaczenie niż nauczanie szkolne. Obchody rocznicowe mogą stworzyć dodatkową okazję do takich przeżyć, ale ich nie gwarantują²¹⁷. Z przytoczonych słów można wywnioskować, że istnieje wiele okoliczności sprzyjających nauczaniu i wychowywaniu młodych ludzi do patriotyzmu, ale również ważne jest stwarzanie przez rodzinę i szkołę takich sytuacji edukacyjnych, które będą rozbudzały ciekawość dzieci i młodzieży zachęcały do poznawania i przeżywania patriotyzmu.

Na kształtowanie współczesnych postaw patriotycznych ma też wpływ migracja. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku liczba osób, które opuściły Polskę w poszukiwaniu lepszych warunków materialnych znacząco się zwiększyła. Początkowo emigracja ta miała charakter tymczasowy. Stopniowo coraz większa rzesza Polaków zdecydowała się osiedlić na obczyźnie na stałe, przenosząc tym samym swoje rodziny do nowego kraju.

W polskim społeczeństwie widoczne są przemiany co do pojmowania istoty patriotyzmu. Nadal dominuje przekonanie o konieczności służby dla ojczyzny, nie jest to jednak obowiązek bezwarunkowy²¹⁸. Podsumowując niniejsze rozważania należy wskazać że dzisiejszy patriotyzm to postawa miłości do ojczyzny, dobrowolna chęć służby na jej rzecz, to także przywiązanie do narodowej historii, tradycji czy kultury, a w przypadku zagrożenia gotowość do obrony jej niepodległości. Patriotyzm to także udział w inicjatywach obywatelskich, mających na celu rozwój państwa i jego społeczności w wymiarze krajowym, regionalnym czy też krajowym. Takie też rozumienie patriotyzmu została przyjęte jako wiodące w niniejszej pracy.

2.3. Typologia i struktura patriotyzmu

Omawiając status teoretyczny kategorii patriotyzm należy skupić się na jego typologii. W naukach społecznych wyróżnia się dwa fundamentalne sposoby pojmowania patriotyzmu, którego typy można zauważyć w dziejach polskiego narodu:

- a) patriotyzm etniczno-kulturowy: nasycony został bogatą i dość charakterystyczną treścią szczególnie w okresie zaborów, kiedy po utracie państwa polski naród zaczął kształtować się w oparciu o wspólnie przeżywany dorobek kulturowy;
- b) patriotyzm polityczny: jest to rodzaj szczególnie charakterystyczny dla okresu Pierwszej oraz Drugiej Rzeczypospolitej, gdyż naród posiadał własne państwo i należał do kategorii narodów politycznych²¹⁹.

²¹⁷ Tamże

²¹⁸ J. Tazbir, *Przemiany polskiego patriotyzmu*, „Nauka” 2004, nr 1, s. 51-52.

²¹⁹ P. Burgoński, *Polski patriotyzm w dobie komunizmu. Koncepcja patriotyzmu w nauczaniu księdza Jerzego Popiełuszki*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2010, nr XXIII/1, s. 243.

Pierwszy z powyżej opisanych rodzajów patriotyzmu, cechuje społeczności powstające w oparciu o przed polityczne kategorie, które są określane mianem *ethnos*, co oznacza wspólny język, pamięć, kulturę, religię i pochodzenie. Społeczność patriotyczna tego typu charakteryzuje się silnym poczuciem przynależności, solidarnością, lojalnością, mocną więzią i poczuciem identyfikacji. Natomiast druga kategoria określa patriotyzm obecny w społecznościach politycznych nazwanych *demos*, które składają się z równych wobec prawa wolnych obywateli, między którymi mogą zachodzić różnice wynikające z kultury, pochodzenia, języka, religii²²⁰. Członkowie społeczności politycznych postrzegają siebie jako równe i wolne osoby, podejmują decyzje zgodne z opinią większości osób, zaś ich działanie wyróżnia się rzetelnym i czynnym podejściem do rzeczywistości. Społeczności te traktują napotkane problemy i trudności jako nowe wyzwanie, z którym trzeba się zmierzyć. Patriotyzm społecznościach politycznych można określić mianem obywatelskiego.

W kontekście historycznym trójdzelną typologię patriotyzmu przedstawia A. Nowak, którego klasyfikacja odwołuje się do okresu rozbiorów Polski z uwzględnieniem współczesnych odniesień. Niniejszy podział zawiera trzy typy patriotyzmu:

- a) patriotyzm republikański: np. w ramach konfederacji barskiej,
- b) patriotyzm niepodległościowo-imperialny: charakterystyczny dla romantyków, ale również Józefa Piłsudskiego – pro republikańska odmiana,
- c) patriotyzm modernizacyjny: wywodzi się od Stanisława Staszica po rozbiorach Polski – pozytywiści, początki Nowej Demokracji²²¹.

Kolejną klasyfikację patriotyzmu przedstawił J. Nikitorowicz, który wyodrębnia następujące rodzaje patriotyzmu:

- Patriotyzm narodowy, którego istota polega na tworzeniu tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą, własna grupa etniczną lub narodową;
- Patriotyzm państwowy, poczucie wspólnoty z państwem w obrębie, którego działa dana grupa etniczno-narodowa;
- Patriotyzm cywilizacyjny, czyli więź z daną kulturą, cywilizacja europejską powstała na gruncie religii chrześcijańskiej oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu²²².

²²⁰ Tamże, s. 242.

²²¹ A. Nowak, *Polski patriotyzm wieku niewoli: trzy formuły?*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, Wydawca Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2006, s. 73-94.

²²² J. Nikitorowicz, *Tożsamość-twórczy wysiłek ku patriotyzmowi*, [w:] J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?*, Impuls, Kraków 2013, s. 41.

Cz. Bartnik uzupełnia tę klasyfikację o patriotyzm religijno-duchowy, związany z odczuwaniem głębokiego przywiązania z religią, z wyznaniem rodziców i dziadków, obchodzonymi obrzędami, liturgią oraz obyczajami religijnymi²²³.

Według P. Burgońskiego można dokonać następującej klasyfikacji patriotyzmu:

- 1) Patriotyzm niepolityczny – zakłada bardzo silną identyfikację ze społecznością, przywiązanie do niej oraz solidarność z jej członkami i dzieli się na dwa podtypy:
 - a) etniczny: wysoko ceniona jest ekskluzywność własnej społeczności, istotne jest pochodzenie członków danej społeczności od wspólnych przodków;
 - b) kulturowy powiązany jest z dziedzictwem kulturowym danej społeczności;
- 2) Patriotyzm polityczny – jego podstawę stanowią wspólne więzy polityczne oraz wartości (takie, jak: wolność, równość, sprawiedliwość, demokracja, obywatelskość). Dzieli się na podtypy:
 - a) wspólnotowy (liberalny) – odwołuje się do więzi społecznych, które powstają w oparciu o szacunek dla praw (równości, sprawiedliwości, wolności);
 - b) indywidualistyczny (republikański) – opiera się na aktywnym udziale w życiu wspólnoty oraz na silnej zbiorowej tożsamości, kluczową wartością jest wolność pojmowana jako niezależność od jakiegokolwiek przymusu;
- 3) Patriotyzm lokalny – charakteryzuje się przywiązaniem do wartości takich jak rodzimność, zakorzenienie, swojskość oraz bliskość. W tym typie patriotyzmu społeczność lokalna, jej terytorium oraz kultura stanowią ojczyznę²²⁴.

Szczególnym rodzajem patriotyzmu jest patriotyzm lokalny (zwany też regionalnym), który polega na „przywiązaniu, umiłowaniu regionu, z którego się pochodzi lub z którym się jest związanym”²²⁵. Region taki jest nazywany małą ojczyzną albo też krajem ojców²²⁶. Funkcjonowanie w społeczności regionalnej daje jednostce duże poczucie bezpieczeństwa, wspólnoty, psychicznej stabilizacji, zaufania. Do wyznaczników „małej ojczyzny” zaliczyć można:

- a) społeczność: może tworzyć ją określona grupa etniczna, regionalna bądź społeczność lokalna składająca się z wielu grup, lecz ukształtowana w społeczność trwałą i spójną;
- b) kulturę lokalną: to kultura charakterystyczna dla danego obszaru i społeczności. buduje ją całe dziedzictwo wspólnoty regionalnej, które wspólnota regionalna tworzy swym

²²³ Cz. Bartnik, *Patriotyzm*, <https://gloria.tv/article/7TvhjkEhHFV93QY4ShUhxBUPS> (dostęp: 19.07.2019).

²²⁴ P. Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008, s. 51-73.

²²⁵ *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1979, t. 2, s. 621.

²²⁶ J. M. Miąskowski, *Kto się boi lokalnego patriotyzmu*, „Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny” 1983, nr 4, s. 9.

działaniem, a które wyróżnia je spośród innych grup, ale również stanowi o jej tożsamości;

- c) terytorium: dotyczy przestrzeni oraz obszaru geograficznego, na którym dana wspólnota lokalna żyje, dziedziczy i tworzy swoją historię²²⁷.

Patriotyzm lokalny polega na umiłowaniu własnego regionu i wspólnoty lokalnej, poszanowaniu i kultywowaniu jego tradycji i zwyczajów.

Do płaszczyzn, na jakich człowiek wykazuje swoją działalność we własnym środowisku zaliczyć można:

- udział w rozstrzyganiu i podejmowaniu decyzji odnośnie ważnych spraw dotyczących zbiorowości społecznej,
- uczestnictwo w życiu politycznym swojego środowiska,
- wykazywanie aktywności dla środowiska w obszarze społeczno-gospodarczym,
- aktywny udział w sprawowaniu władzy,
- podejmowanie różnorodnych inicjatyw mających na celu zachowanie i podtrzymywanie wartości lokalnej kultury, a także do jej ciągłego ożywiania oraz wprowadzania w życie społeczności lokalnej²²⁸.

Trójdzielna typologia polskich patriotyzmów zaproponowana przez A. Walickiego rozpatruje patriotyzm jako:

- a) wierność woli narodowej,
- b) wierność idei narodowej,
- c) wierność interesowi narodowemu²²⁹.

Głównymi treściami patriotyzmu są: miłość do ojczyzny, służba i praca, rzetelna nauka, aktywna postawa, poświęcenie dla swojego kraju oraz współodpowiedzialność za jego losy, obrona ojczyzny i walka o pokój i bezpieczeństwo w niej²³⁰.

M. Skobrtal w swoim artykule pt. „Patriotyzm pokolenia Z” opisuje podejście do patriotyzmu przez młodych ludzi urodzonych w drugiej połowie lat 90., których pokolenie nazywane jest generacją Z. Generacja ta dorasta w świecie przepełnionym nowoczesnymi technologiami, zaś wolność i demokracja stanowią dla niej codzienność. Dlatego też wśród ludzi młodych, jak wskazuje M. Skobrtal obecny jest patriotyzm pragmatyczny i pozytywistyczny,

²²⁷ A. Sulek, *Psychospołeczne uwarunkowania...*, s. 31.

²²⁸ H. Skorowski, *Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996, s. 152–154.

²²⁹ A. Walicki, *Trzy patriotyzmy*, [w:] A. Walicki (red.), *Dzieła wybrane*, t. 1: *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2009.

²³⁰ J. Kunikowski, *Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa*, Fundacja Rozwoju Edukacji Europejskiej i Bezpieczeństwa, Warszawa 2002, s. 179.

przeznaczony na czas pokoju²³¹. Natomiast H. Woźniakowski wyróżnia dwa sposoby przeżywania patriotyzmu - patriotyzm otwarty (krytyczny) oraz zamknięty²³². Pierwszy ma zabarwienie liberalne, funkcjonuje w dojrzałej demokracji, jest gotowy do narodowych obrachunków, cechuje się troską o państwo. Natomiast drugi ma zabarwienie prawicowe i charakteryzuje się ograniczoną tolerancją wobec tego, co obce.

M. Król w swojej książce pt. „Patriotyzm przyszłości” opisuje patriotyzm liberalny jako taki, który „zakłada, że nie permanentnych sporów, tylko permanentne współzycie poglądów na polskość, wyobrażeń o polskości, które różnią się od siebie zasadniczo. Nie tylko nikt (...) nie ma patentu na polskość, ale nikt go nigdy mieć nie może”²³³. Słowa te można rozumieć w taki sposób, iż każdy człowiek może głosić swoje poglądy na określony temat, a inni nie mogą wykluczać go z narodowej wspólnoty.

M. Stachura reasumując swój artykuł pt. „Twarze patriotyzmu” formułuje stwierdzenie, iż „patriotyzm ma wiele twarzy. Prawdziwą jest ta, która pomaga nam w tworzeniu lepszej ojczyzny”²³⁴. Oznacza to, że każdy człowiek może w sposób różnorodny przejawiać postawę patriotyczną, ważne jest aby jego czyny służyły dobru ojczyzny.

W niniejszej pracy przyjmuje się podział patriotyzmu oparty o klasyfikację Nikitorowicza wzbogacony o definicję Bartnika. Dlatego też dalsze analizy będą prowadzone klasyfikując patriotyzm na narodowy, państwowy, cywilizacyjny oraz religijno-duchowy.

2.4. Współczesne zagrożenia dla patriotyzmu

Aktualnie istnieje wiele zagrożeń dla kształtowania postawy patriotycznej wśród dzieci i młodzieży. M. Łobocki zwraca uwagę na nadużycia, jakie mogą wystąpić w wychowaniu patriotycznym. Dotyczyć one mogą „nadgorliwości w czysto werbalnym pogłębianiu u dzieci i młodzieży miłości do ojczyzny i narodu, co nierzadko przybiera cechy pustej deklaratywności na rzecz takiej miłości, tj. bez stwarzania możliwości wykonywania konkretnych czynów dla wspólnego dobra”²³⁵. Wspomniany autor wskazuje, iż do niepowodzeń współczesnego wychowania patriotycznego przyczyniają się:

- rozmiary korupcji na różnych poziomach życia państwowego i społecznego,
- kryzys autorytetów elit gospodarczych i politycznych,

²³¹ M. Skobrtal, *Patriotyzm pokolenia Z*, <https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/pk201517-patriotyzm.html> (dostęp: 26.03.2020).

²³² H. Woźniakowski, *Patriotyzm aktualnego etapu*, „Znak” 2010, nr 664, s. 10-18.

²³³ M. Król, *Patriotyzm przyszłości*, Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy, Warszawa 2004, s. 128.

²³⁴ M. Stachura, *Twarze patriotyzmu*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/maciej-stachura-twarze-patriotyzmu/> (dostęp: 30.03.2020).

²³⁵ M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 293.

- utrzymująca się wysoka liczba osób nieposiadających stałego zatrudnienia i brak perspektyw na zmianę,
- niedostateczna troska państwa o swoich obywateli,
- niskie renty i emerytury przy jednoczesnym wzroście wynagrodzeń części społeczeństwa,
- niedostateczna skala zwalczania bezdomności, alkoholizmu i innych chorób.

Za kolejne zagrożenie dla patriotyzmu można uznać nacjonalizm. Początki nacjonalizmu sięgają okresu romantyzmu, kiedy to przynależność do własnego narodu i jego kultury postawiono w centrum ludzkiego przeżywania wspólnoty. Takie postawy prezentowali w dużej mierze poeci i pisarze. U schyłku XIX wieku nacjonalizm przeobraził się w doktrynę polityczną postulującą potrzebę walki z innymi narodami na poczet egoistycznie pojmowanych spraw narodowych. Nacjonalizm w porównaniu do patriotyzmu nie jest postawą godną pielęgnowania i naśladowania. Według „Słownika Języka Polskiego” nacjonalizm to „postawa i ideologia uznająca interes własnego narodu za wartość najwyższą”²³⁶. Nacjonalizm można uznać także za „ideologię, która podporządkowuje wszystko interesom własnego narodu, interes narodowy ponad interesy klasowe”²³⁷. Istota nacjonalizmu wyraża się nie tylko w stanowisku, iż interes własnego narodu nakazuje podporządkować sobie interesy pozostałych narodów, ale także w przekonaniu, że naród jest nadrzędny celem wobec innych celów: ogólnoludzkich, osobistych, religijnych²³⁸.

Nacjonalizm występować może w zróżnicowanej postaci. Na gruncie teorii społecznych wyróżnia się cztery formy nacjonalizmu:

- a) nacjonalizm integralny (rozpatruje naród jako wielopokoleniową wspólnotę, w której skład wchodzi minione i przyszłe pokolenia. Zakłada odnoszenie wszystkich kwestii politycznych do interesów narodu-państwa);
- b) nacjonalizm chrześcijański (rozumiany jest jako działanie zgodnie ze specyficznymi wartościami narodowymi, opiera się na żądaniu praw dla swojego narodu i jest nieprzyjaźnie nastawiony wobec innych kultur. Celem istnienia i funkcjonowania narodu jest przede wszystkim szerzenie wiary katolickiej, która może być wykorzystywana w sposób instrumentalny do własnych partykularnych interesów);

²³⁶ *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/nacjonalizm;2568733.html> (dostęp: 11.07.2019).

²³⁷ M. Balicki, *Patriotyzm i nacjonalizm czyli zbliżający się koniec romansu „państwa” z „narodem”*, [w:] E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2009, s. 71.

²³⁸ A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu...*, s. 34.

- c) nacjonalizm laicki (nie koncentruje się na wartościach i cnotach w kształtowaniu więzi narodowych, jest niekiedy negatywnie nastawiony do religii i Kościoła, postuluje separację Kościoła od państwa);
- d) nacjonalizm neopogański (związany jest z pogańskimi kultami, pradawnymi wierzeniami)²³⁹.

Nacjonalizm jest krytycznie postrzegany przez Kościół katolicki. Stawianie narodu na wierzchołku swojej hierarchii wartości zmierzać może do pewnego rodzaju bałwochwalstwa i jest zaprzeczeniem patriotyzmu.

Zdaniem A. Sułek istnieją dwie następujące przesłanki charakteryzujące człowieka jako nacjonalistę:

- a) w stosunku do swojego narodu ma nastawienie pozytywne oraz zaangażowane (dobro narodu jest dla niego znacznie bardziej ważne aniżeli dobro pozostałych narodów czy też całej ludzkości, ma poczucie tożsamości narodowej - poczucie więzi z narodem, odczuwa potrzebę przynależności do narodu, troszczy się o dobro narodu, jest gotowy do pracy i poświęcenia dla ojczyzny, zna tradycję i historię oraz chce ją jeszcze więcej poznawać);
- b) cechuje się negatywnym nastawieniem do innych narodów (postrzega je jako przeszkodę w osiągnięciu dobra swojego kraju, przejawia do nich chęć poniżania i niechęć, z wyższością traktuje pozostałe narody, uznaje własny naród jako wartość absolutną, akceptuje postawę przejawiającą agresję wobec innych narodów, aby doprowadzić do osiągnięcia dobra swojego narodu)²⁴⁰.

Należy dokonać szerokiego rozróżnienia pomiędzy istotą nacjonalizmu a patriotyzmem. L. Kołakowski rozróżniając te pojęcia stwierdził, że „nacjonalista chce utwierdzić egzystencję plemienną za pomocą agresji i nienawiści do innych, że wszystkie niepowodzenia jego narodu są skutkiem obcych kłowań, ma za złe wszystkim, którzy nie podziwiają jego narodu, nie oddają należnej czci a patriotę cechuje życzliwa tolerancja różnorodności kulturowej, mniejszości etnicznych, religijnych i innych”²⁴¹. Patriotą w odróżnieniu od nacjonalisty z szacunkiem odnosi się zarówno wobec swoich rodaków, jak i osób innej narodowości. Nacjonalista natomiast prezentuje postawę niezdolną do postrzegania członków innego narodu jako równych partnerów, traktuje inne narodowości z niższością i wrogością. Ważnym czynnikiem odróżniającym patriotyzm od nacjonalizmu postawa człowieka wobec innych narodów, przebiegająca od silnej tendencji do walki i likwidacji innych narodów, poprzez pewną równowagę sposobów realizacji nadrzędnego dobra, aż do silnie preferowanej współpracy i partnerstwa²⁴². Wola i chęć

²³⁹ J. Bartyzel, *Nacjonalizm*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2009, s. 622-624.

²⁴⁰ A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu...*, s. 43.

²⁴¹ L. Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1999, s. 326.

²⁴² A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu...*, s. 41.

współdziałania z innymi narodami, chęć realizacji wspólnego dobra odróżnia patriotę od nacjonalisty.

Do zagrożeń dla patriotyzmu należy również szowinizm przejawiający się w nienawiści do innych narodów. Szowinizm można uznać za skrajną formę nacjonalizmu. Według definicji zawartej w „Słowniku języka polskiego” za szowinizm można uznać: „postawę, którą charakteryzuje brak tolerancji i przyznawanie uprzywilejowanej pozycji własnej płci, rasie lub grupie”, a także „skrajny nacjonalizm wyrażający się w bezkrytycznym stosunku do własnego narodu oraz w pogardzie i nienawiści do innych narodów”²⁴³. Szowinizm bazujący na przekonaniu wyższości innych osób od drugich nie może być uznany za postawę godną naśladowania i tego typu przekonania nie sprzyjają kształtowaniu postaw patriotycznych.

Za kolejny rodzaj zagrożenia dla wychowania patriotycznego Polaków można uznać antysemityzm. Powszechny w Polsce wizerunek „Żyda z pieniążkiem” można zauważyć na rysunkach, magnesach na lodówkę, różnych figurkach. Wizerunek ten prezentowany w różnych formach eksponowany jest na tzw. „na szczęście” jako symbol powodzenia finansowego. Ten stereotypowy wizerunek jest obraźliwy dla osób pochodzenia żydowskiego. Jednakże zdarza się, że w mentalności części Polaków stereotyp ten stał się częścią rzeczywistości. B. Keff w książce „Antysemityzm. Niezamknięta historia” postuluje, aby uzupełnić programy szkolne w niezbędne informacje i wiedzę odnośnie stereotypów i uprzedzeń, a także rzetelnie przedstawić problem nacjonalizmu, rasizmu oraz antysemityzmu²⁴⁴. W tym kontekście należy podkreślić, że ważne jest przybliżanie młodemu pokoleniu historii i pamięci Żydów i Polaków. Należy zwrócić uwagę, iż współcześnie problemem jest to, iż „pamięć Żydów, których przodkowie mieszkali kiedyś w Polsce, na temat tego, jaka była w tym kraju historia Żydów, jest zupełnie inna od pamięci przekazywanej w Polsce i wśród Polaków na ten sam temat. Pamięć amerykańskich Żydów czy Izraelczyków na temat ich przeszłości w Polsce i pamięć wielu Polaków na temat przeszłości Żydów w Polsce to najczęściej dwie różne historie”²⁴⁵. Zatem ważne jest organizowanie wielopokoleniowych spotkań, w których mogliby uczestniczyć młodzi ludzie oraz osoby starsze, które pamiętają czasy wojny. Pozwoli to ukazać współczesnym Polakom dzieje II Rzeczypospolitej, która była państwem wielonarodowym, w którym żyły różne grupy etniczne i wyznaniowe także Żydzi. Pozwoli to także okazać bogactwo kultury i sztuki żydowskiej jaką związana jest z tą mniejszością narodową. J. J. Lipiński wskazywał, że miłość do ojczyzny powinna być także uzupełniana wartościami duchowymi „gdyż sama etniczna przynależność nie stanowi w pełni patriotyzmu”²⁴⁶. Autor ten podkreślał znaczenie mniejszości

²⁴³ *Słownik języka polskiego* <https://sjp.pwn.pl/slowniki/szowinizm> (dostęp:25.07.2019).

²⁴⁴ B. Keff, *Antysemityzm. Niezamknięta historia*, Wydawnictwo „Czarna Owca”, Warszawa 2013, s. 213.

²⁴⁵ Tamże, s. 213-214.

²⁴⁶ J. Nikitorowicz, *Ojczyzna – obczyzna – obywatelskość* [w:] E. J. Kryńska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*,

żydowskiej i jej wpływ na polską kulturę. Z. Nosowski wskazuje, że odrzucenie postaw antysemickich powinno być jednym z istotnych elementów współczesnego rozumienia polskości i patriotyzmu²⁴⁷. Patriotyzm bazując na miłości do ojczyzny wiąże się także z poszanowaniem innych narodów i ich kultur. Dlatego też współczesny patriotyzm należy budować na wartościach takich, jak szacunek, miłość, godność odrzucając przy tym antysemityzm jako pogląd sprzeczny z patriotyzmem.

Za kolejne zagrożenie można uznać kosmopolityzm, który znajduje zakorzenienie w narodzie słabym, skłóconym i moralnie chorym, z tego względu istnieje potrzeba zwiększonej troski o kulturę narodową, poszanowania drugiego człowieka oraz zaangażowanie w budowanie dobra wspólnego²⁴⁸. U podstaw tego znajdują się takie wartości jak godność człowieka, prawda, wolność i odpowiedzialność, a troska o te wartości i ideały narodowe może być wyzwaniem na współczesne zagrożenie kosmopolityzmem. Arcybiskup Stanisław Gądecki wskazuje, że „nie można być dobrym obywatelem świata, nie będąc wpierw dobrym obywatelem własnej ojczyzny”²⁴⁹. Zatem człowiek w pierwszej kolejności powinien w sposób dojrzały identyfikować się i integrować się z własnym narodem.

Powstanie pojęcia „kosmopolityzm” datuje się „co najmniej od początków z IV wieku p.n.e., którzy pierwsi zaczęto nazywać kosmopolitów-obywatelami świata”²⁵⁰. Źródło słów wyrazu „kosmopolityzm” pochodzi z myśli stoików greckich, zdaniem których ojczyzną ludzi jest cała zamieszkała kula ziemską²⁵¹. Stąd też wynika przekonanie kosmopolitów, że ojczyzna to nie wybrane terytorium zamieszkiwane przez dany naród, lecz obszar całego świata.

„Słownik języka polskiego” podaje, iż kosmopolityzm to „pogląd negujący wszelkie podziały kulturowo-polityczne i terytorialne, więzi narodowe i tradycję, za prawdziwą ojczyznę człowieka uznający cały świat”²⁵². To takie przeświadczenie, iż można być obywatelem całego świata, a nie jednego państwa. Kosmopolityzm potraktować można jako pewien akt przynależności do wspólnoty wyrażonej w skali globalnej, czasem bez poczucia zakorzenienia w konkretnej przestrzeni geograficznej. Kształt tej wspólnoty kreowany jest przede wszystkim

Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2009, s. 29.

²⁴⁷ Z. Nosowski, *Sprzeciw a nawet za*, „Więź” 2011, nr 5-6, <http://wiesz.com.pl/2019/02/18/przeciw-a-nawet-za-sprzeciw-wobec-antysemityzmu-powinien-byc-elementem-polskiego-patriotyztmu/> dostęp (08.05.2020 r.).

²⁴⁸ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 57.

²⁴⁹ S. Gądecki, *Nacjonalizm a patriotyzm*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/gadecki/patriotyztm_17012018.html (dostęp 05.08.2019).

²⁵⁰ K. A. Appiah, *Kosmopolityzm. Etyka w świecie obcych*, Wydawnictwo. Prószyński i S-ka, Warszawa 2008, s. 11-12.

²⁵¹ S. Jędynak, *Refleksje historyka myśli społecznej w sprawie problematyki narodu, czyli Est modus in rebus*. [w:] L. Zdybel (red.), *Być w narodzie. Szkice o idei narodu, narodowej kulturze i nacjonalizmie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 17.

²⁵² *Słownik języka polskiego*, źródło: <https://sjp.pl/kosmopolityzm> (dostęp: 05.08.2019).

przez współczesne media”²⁵³. Materiały medialne, teksty, obrazy mocno oddziałują na powstawanie w ludzkich umysłach nowych zbiorowości.

Dla osoby, która uważa się za kosmopolitę nie ma znaczenia podział terytorialny poszczególnych państw ani tradycje w nich panujące. Kosmopolita nie czuje przywiązania do żadnego kraju, nie przywiązuje wagi do swego miejsca zamieszkania ani do świąt narodowych żadnego państwa. Ch. M. Wieland pisał: „Kosmopolici (...) uważają wszystkich ludzi żyjących na Ziemi za należących do jednej rodziny, a wszechświat za państwo, którego oni wraz z niezliczonymi innymi racjonalnymi istotami są obywatelami, krzewiącymi wspólnie pod rządami ogólnych praw natury doskonałość całości, podczas gdy każdy na swój własny sposób zajęty jest własną pomyślnością”²⁵⁴. Postawę kosmopolityczną przejawia osoba, która czuje się obywatelem całego świata, nie jest związana w sposób szczególny z żadnym konkretnym państwem, nie odczuwa więzi ze swoją ojczyzną.

Mianem kosmopolity można określić człowieka, który:

- ma nastawienie negatywne lub obojętne względem swojego narodu (postrzega dobro całej ludzkości jako ważniejsze niż dobro swego narodu, nie ma poczucia przynależności do narodu, nie odczuwa tożsamości narodowej, jest niegotowy do pracy i poświęcenia dla ojczyzny, nie troszczy się o dobro narodu, ma obojętne ustosunkowanie do tradycji i historii);
- w stosunku do innych narodów ma nastawienie negatywne lub obojętne (traktuje struktury narodowościowe i państwowe jako barierę w osiągnięciu ogólnoludzkiego dobra, jego zdaniem najlepiej by było, gdyby struktury te zostały zlikwidowane – tzw. kosmopolityzm nietolerancyjny) bądź pozytywne (przejawia chęć współpracy z innymi narodami w celu realizacji dobra ogólnoludzkiego – tzw. kosmopolityzm tolerancyjny)²⁵⁵.

Kolejnym omawianym w tym rozdziale zagrożeniem dla patriotyzmu jest internacjonalizm. Podobnie jak kosmopolityzm internacjonalizm to ideologia zakłada brak solidarności w stosunku do własnej grupy (państwa, narodu, kraju). Internacjonalisci solidaryzują się w obrębie mniejszych podgrup. Przykładem takiego internacjonalizmu może być internacjonalizm proletariacki, gdzie wszyscy członkowie klasy robotniczej są w stosunku do siebie solidarni. Pomiedzy poszczególnymi grupami społecznymi występuje powinowactwo, jednak tego typu więzi internacjonalistyczne nie tworzą silnej wspólnoty i ustępują więzom

²⁵³ A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu...*, s. 40.

²⁵⁴ Ch. M. Wieland, *Das Geheimniß des Kosmopolitenordens*, „Teutscher Merkur”, sierpień 1788, s. 107, cyt. za: K. A. Appiah, *Kosmopolityzm. Etyka w świecie...*, s. 11-12.

²⁵⁵ A. Sułek, *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu...*, s. 43.

narodowym²⁵⁶. Internacjonalizm jest także określany mianem odwrotnego nacjonalizmu, gdyż nakazuje człowiekowi pewną obojętność wobec dobra własnego narodu. Pogląd ten polega na przekonaniu, że osoby, które troszczą się i zabiegają o sprawy tylko swojego kraju są rasistami w stosunku do innych krajów. Internacjonalizm jest dążeniem do „równouprawnienia, współpracy i przyjaźni wszystkich narodów”²⁵⁷. Dążeniem internacjonalizmu jest stworzenie społeczeństwa, bez podziału na rasy czy narody. Ideologia ta stanowi zagrożenie dla patriotyzmu, gdyż jej zadaniem jest stworzenie społeczeństwa pozbawionego więzi narodowych.

Innym zagrożeniem dla patriotyzmu może być trybalizm, który zgodnie z definicją w „Słowniku języka polskiego” może być rozumiany jako „tendencja do utrzymywania się przed narodowych. podziałów i odrębności plemiennych”²⁵⁸. Według K. Chałas i S. Kowalczyka trybalizm w sensie właściwym jest stanem pośrednim pomiędzy ustrojem rodowym a wspólnotą narodową, która za charakterystyczne elementy przyjmuje biologiczną genezę społeczności, dominującą rolę przywódców jako decydentów w wielu kwestiach związanych z życiem grupy, despotyczny styl sprawowania władzy, kompletne uzależnienie decyzji o założeniu rodziny od woli rodziców i osób starszych, dominacja obyczaju plemiennego nad ogólnie przyjętą etyką, posługiwanie się dialektem bez udziału języka literackiego a także ograniczenie relacji międzyplemiennych, które zazwyczaj nacechowane są wrogością²⁵⁹. Z jednej strony taki rodzaj działalności we wspólnocie, możliwość kultywowania tradycji i kultury plemiennej może stanowić dla człowieka wartościowe wsparcie i być zjawiskiem pozytywnym. Patrząc jednak na tą kwestię z punktu widzenia personalizmu chrześcijańskiego należy zauważyć, że wolność i autonomia jednostki jest w tym przypadku mocno ograniczona na rzecz przywódców grupy. Ustrój plemienny w warunkach naturalnych powinien być fazą przejściową w celu dążenia do ukonstytuowania się narodu. W przypadkach gdy ustrój plemienny staje się etapem końcowym może dojść do wielu negatywnych konsekwencji takich, jak: nienawiść i wojny plemienne, negacja etyki miłości, nie przestrzeganie zasad personalizmu i demokracji, co w konsekwencji uniemożliwia pojawienie się altruistycznej miłości do własnego narodu i ojczyzny²⁶⁰. Austriacki filozof T. Stark upatruje zagrożenie w trybalizmie, gdyż w jego opinii można uznać go za nową formę socjalizmu, zwalczająca indywidualizm, tradycyjną rodzinę, gdzie dziecko wychowywane jest w sposób kolektywny, co stanowi zagrożenie dla chrześcijańskiej kultury²⁶¹. W wyniku

²⁵⁶ Jędrzej Stanisławek, *Patriotyzm*, „Edukacja Filozoficzna” 2018, nr 66, s. 55-56.

²⁵⁷ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1983, s. 193.

²⁵⁸ *Słownik języka polskiego*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/trybalizm;3989470.html> (dostęp: 08.05.2020).

²⁵⁹ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 93.

²⁶⁰ Tamże, s. 94.

²⁶¹ *Trybalizm to nowy socjalizm. Katolicki filozof negatywnie o Synodzie Amazońskim*, <https://www.pch24.pl/trybalizm-to-nowy-socjalizm--katolicki-filozof-negatywnie-o-synodzie-amazonskim,70366,i.html> (dostęp: 08.05.2020).

przedstawionych uwarunkowań można uznać, że trybalizm stanowi barierę utrudniającą ukonstytuowanie się wspólnoty narodowej i jest zagrożeniem dla kształtowania się ruchów patriotycznych.

Innym zagrożeniem dla patriotyzmu jest regionalizm. W swej istocie pojęcie to wiąże się zarówno z pozytywnymi, jak i negatywnymi konsekwencjami dla patriotyzmu. Podejście to zakłada, że istnieje ścisły związek pomiędzy życiem ludzkim a jego otoczeniem²⁶². Obecnie coraz częściej mamy do czynienia z procesem tworzenia regionów w obrębie państwa co sprzyja decentralizacji władzy i można uznać je za zjawisko pozytywne. Regionalizm w ramach którego pielęgnuje się lokalne tradycję i wartości kulturalne, aby były one trwałym źródłem zachowania dzieła ojczyźnego i kształtował postawy wierności ojczyźnie jest zjawiskiem, które sprzyja rozwojowi postaw patriotycznych²⁶³. Regionalizm może być także rozpatrywany negatywnie, gdyż tworzenie dużych regionów szczególnie transgranicznych może stanowić zagrożenie dla integralności państw. Istotny jest także aspekt ekonomiczny związany z regionalizmem. W czasach globalizacji kapitał zawsze ma określoną narodowość i kieruje się interesami narodowymi, co było widocznie szczególnie w czasach światowego kryzysu finansowego, gdy banki wycofywały kapitał z innych krajów, aby wspomóc kapitałowo swój oddział macierzysty²⁶⁴. Z tego względu istotne jest, aby Polacy realizowali swoją politykę społeczno-gospodarczą w oparciu o realizację polskiego gospodarczego interesu narodowego. Jak wskazują K. Chałas i S. Kowalczyk przesunięcie akcentu ze społeczności narodowo-państwowych na ekonomiczne regiony może doprowadzić do zniszczenia Europy narodów i państw i zastąpienia ich Europą regionów²⁶⁵. Z tego względu konieczna jest przede wszystkim dbałość o polski interes narodowy, wspieranie patriotyzmu gospodarczego w celu rozwoju polskiej gospodarki. Regionalizm można upatrywać jako zagrożenie, gdyż może osłabiać poczucie więzi narodowych, a dbałość o dobro ojczyzny może zostać zamieniona na troskę o lokalne i regionalne potrzeby.

Jako zagrożenie dla patriotyzmu w Polsce uznać można także rasizm. Wychodząc od definicji tego pojęcia zawartej w Encyklopedii PWN można uznać go za „zespół poglądów, według których istnieją naturalne i wrodzone różnice między rasami ludzkimi, co musi prowadzić do dominacji jednej nad pozostałymi”. Sama nazwa „rasizm” akcentuje znaczenie słowa „rasa”, dlatego też za podstawę rasizmu można uznać zestaw uprzedzeń związanych ze

²⁶² A. Stępnik, P. Mazur, *Edukacja regionalna i patriotyczna w warunkach wielokulturowości*, Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce 2010, nr 1-2, s.14-15.

²⁶³ A. J. Omelaniuk, *Stowarzyszeniowy ruch regionalistyczny w Polsce*, [w:] A. Grzyb, K. Kleina, J. Zając (red.), *Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej?*, Kancelaria Senatu, z. 13, Warszawa 2013, s. 104.

²⁶⁴ M. M. Tytko, *Uniosceptyczny patriotyzm S. Papieża i P. Doerrego- polski gospodarczy interes narodowy*, „Pedagogika Katolicka” 2018, nr 23, s.75.

²⁶⁵ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 95.

społecznie znaczącymi różnicami w cechach fizycznych. Z zjawiskiem rasizmu wiąże się także pojęcie ksenofobii, które dotyczy niechęci do innych, wiązać się ze strachem przed osobami nieznanymi, o innym kolorze skóry, wyznaniu czy też z innej grupy etnicznej²⁶⁶. Za rasistę uznać osobę, która wierzy w wyższość jednych jednostek, a inne uważa za gorsze i swoje poglądy motywuje różnicami rasowymi. Za rasizm w ujęciu klasycznym uznać można „zespół poglądów, według których istnieją naturalne i wrodzone różnice pomiędzy ludzkimi rasami, co musi prowadzić do dominacji jednej rasy nad pozostałymi.” Zjawisko rasizmu towarzyszy człowiekowi już od starożytności. To wtedy na świecie funkcjonowało niewolnictwo a starożytni myśliciele jak Hipokrates czy Arystoteles nie potępiali tego zjawiska²⁶⁷. Sama doktryna rasizmu ukształtowała się w XIX wieku bazując na poglądach A. D. Gobineau zebranych opracowaniach pt. „Szkice o nierówności ras ludzkich”. Autor ten dokonał hierarchicznego poglądu ras na rasę białą, żółtą i czarną, którym przypisywał określone cechy i zdolności²⁶⁸. Innymi słowy Gobineau dokonał segregacji rasowej, i uzależniając predyspozycje i cechy charakteru danego człowieka od jego rasy.

Poglądy oparte na nacjonalizmie, dyskryminacji i rasizmie były popularne w szczególności w czasie II światowej i stały się podstawą realizacji zbrodniczej ideologii nazizmu za czasów Adolfa Hitlera (1889-1945) w książce „Mein Kampf”. Nazizm to ideologia, która zdobyła szerokie poparcie w Niemczech po I wojnie światowej i bazując na nacjonalizmie, kwestiach rasowych i antysemityzmie. Powstał on jako wyraz niezadowolenia po ustaleniu traktatu wersalskiego. Ideologia ta charakteryzowała się skrajnym antyindywidualizmem, który wymagał pełnego podporządkowania obywateli instytucjom państwowym, jak również gospodarczym socjalizmem, który naruszał własność prywatną²⁶⁹. Polityka nazizmu Hitler głosił poglądy opierające się na czystości rasy i wyższości rasy aryjskiej (będącej określeniem dla ludności Niemiec). W imię tych zasad w Niemczech obowiązywał zakaz mieszania się ras „wyższych” i „niższych”, co skutkowało brakiem możliwości zawierania związków małżeńskich między tego typu osobami. Skutkami realizacji nazistowskich Niemiec była eugenika rasowa, polegająca na masowym uśmiercaniu osób chorych psychicznie uznawanych jako „bezproduktywnych”. Adolf Hitler swoją politykę opierał na dyskryminacji osób homoseksualnych czy też masowym aresztowaniom, konfiskata mienia, a w późniejszym okresie eksterminacją ras „niższych” takich, jak Żydzi, Cyganie czy też Słowianie. Obecnie problem

²⁶⁶ M. Skocz *Rasizm i ksenofobia*, źródło: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59050/15_Marcin_Skocz.pdf dostęp (08.05.2020).

²⁶⁷ K. Popowicz, *Lamarckizm Społeczny a rasizm i eugenika we Francji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s.10-12.

²⁶⁸ J. Nale, *Arthur de Gobineau on Blood and Race*, „Critical Philosophy of Race” 2014, nr 2, s.111-112

²⁶⁹ R. Wojtyszyn, *Faszyzm i nazizm w myśli Ludwiga von Misesa oraz Friedricha Augusta Von Hayeka*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 31, s. 27-28.

rasizmu występuje na całym świecie pod różnymi postaciami. Dzisiejszy rasizm można uznać za przejawy wszelkiej agresji fizycznej, psychicznej czy też werbalnej, a także nawoływaniu do niej ze względu na różnice na tle narodowościowym, etnicznych, rasowych czy też wyznaniowym

Odnosząc problematykę rasizmu w stosunku do patriotyzmu należy wskazać, iż niektórzy autorzy podkreślają pozytywne znaczenie patriotyzmu w aspekcie konstruowania tożsamości społecznej i przeciwstawiania się różnym formom dyskryminacji między grupami takimi, jak rasizm²⁷⁰. Należy przy tym wskazać iż patriotyzm to postawa szacunku zarówno do symboliki narodowej, historii i kultury danego kraju jak i do pojedynczego człowieka. Dlatego też patriotyzm w żadnym stopniu nie może być utożsamiany z postawami dyskryminującego kogokolwiek. Patriotyzm powinien polegać na postawie braterstwa i oddania na rzecz dobra wspólnego i troski o kraj ojczysty.

Kolejnym istotnym zagrożeniem dla patriotyzmu jest faszyzm. Podobnie, jak w przypadku nazizmu, faszyzm zrodził się na bazie niezadowolenia społecznego. Faszyzm także koncentrował się na ograniczaniu praw jednostki na rzecz dobra państwa. W ideologii tej dominował nacjonalizm i szowinizm lecz bez zagorzałego antysemityzmu jaki był obecny w nazistowskich Niemczech. Kolejną istotną różnicą ideologiczną między faszyzmem a nazizmem była różnica w postrzeganiu „najwyższego dobra”, którym dla nazistów był naród w ujęciu biologicznym, a dla faszystów Państwo i brak rasizmu. Stąd też w skład partii faszystowskiej wchodził także żydzi co byłoby nie do pomyślenia w przypadku nazistowskich Niemiec. Zarówno faszyci jak i naziści posługiwali się manipulacją, wykorzystując fałszywie wartości patriotyczne i wolnościowe. Faszyci propagowali idea o włoskim i duchowym charakterze faszyzmu, co było politycznie ważne także dla innych narodów²⁷¹. Naziści z kolei opierali swoją ideologię na twierdzeniu o wyższości rasy niemieckiej nad innymi narodami.

Dynamiczna ekspansja mediów dokonująca się w ostatnim dziesięcioleciu sprawia, że młodzi ludzie są z wielu stron otoczeni tzw. szumem informacyjnym. Niedostateczna umiejętność krytycznej selekcji informacji może powodować brak zrozumienia prawdziwej istoty patriotyzmu i zatarcie istotnej granicy pomiędzy pojmowaniem pojęć. W literaturze patriotyzm jest postawą społecznie pożądaną, które koncentruje się do miłości do swojego kraju, nie odbierając przy tym prawa do istnienia i samostanowienia dla innych narodów i państw²⁷². Patriotyzm nie dyskryminuje kogokolwiek, dążąc do ustanowienia partnerskich relacji z innymi narodami(państwami) na zasadach partnerstwa i przy poszanowaniu interesów każdego z krajów.

²⁷⁰ R. Marzecki, *Obywatel patriota? Patriotyzm jako czynnik determinujący aktywność obywatelską młodych Polaków*, „Przegląd Politologiczny” 2019, nr 1, s. 10.

²⁷¹ W. Kozub-Clemboniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 101.

²⁷² Brzozowska M., *Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 2009, nr 21, s. 117-118.

Przekazywanie wartości patriotycznych bez jednoczesnego dawania wiarygodnego przykładu własnym postępowaniem uznać można za nadużycie w wychowaniu patriotycznym. Z tego względu rolę wychowawców (rodziców, nauczycieli, duszpasterzy) i innych podmiotów współdziałających w wychowaniu jest przekazywanie wychowankom wartości patriotycznych wolnych od tych współczesnych zagrożeń, aby kształtować wśród nich „prawdziwy patriotyzm” w duchu tolerancji, szacunku do drugiego człowieka, niezależnie od jego narodowości, koloru skóry, wyznania czy pochodzenia.

2.5. Patriotyzm w nauczaniu Kościoła katolickiego

Podstawy patriotyzmu znajdują swoje odzwierciedlenie zarówno w Biblii, jak i w tradycji nauczania Kościoła katolickiego. W Starym Testamencie można znaleźć mnóstwo przejawów umiłowania ziemi ojczystej do Ziemi Izraela, a jednym z przykładów jest „Pieśń nad pieśniami” (Pnp 2, 8-10. 14. 16A; 8, 6-7A) W Starym Testamencie często także padają odniesienia do narodu czy też „narodu wybranego”. Dlatego też można uznać, że księga ta zawiera wiele odniesień do patriotyzmu.

Tematyka patriotyzmu była podejmowana przez „Ojców Kościoła”, jak też określa się pisarzy i teologów wczesnej ery chrześcijaństwa. Święty Tomasz z Akwinu uważał patriotyzm jako jedną z najważniejszych cnót, wiążąc ją ze sprawiedliwością i poczuciem obowiązku wobec społeczności²⁷³. Podejście to jest również aktualne w czasach współczesnych. Kościół katolicki stawia miłość do ojczyzny na równi z miłością do własnych rodziców, jednocześnie stanowczo negując wszelkie przejawy nacjonalizmu, wrogości i dyskryminacji osób ze względu na pochodzenie, rasę czy też przynależność narodową²⁷⁴. Stanowisko Kościoła w kwestiach patriotyzmu i nacjonalizmu wyczytać można w sposób pośredni z dokumentów Soboru Watykańskiego II. Zawierają one, skierowane do chrześcijan, jasne przesłanie, aby żyjąc „dla Boga i Chrystusa w uczciwej atmosferze życia swego narodu; jako dobrzy obywatele niech pielęgnują prawdziwą i czynną miłość ojczyzny”. Miłość ta winna być pielęgnowana „wielkodusznie i wiernie, jednak bez ciasnoty duchowej”, unikając zwłaszcza „wszelkiej pogardy dla innej rasy oraz jątrzącego nacjonalizmu”. Kościół katolicki jednoznacznie w tym dokumencie popiera patriotyzm, uznając ją za społecznie pożądaną postawę, jednocześnie negując negatywne zjawisko nacjonalizmu.

²⁷³ J. Lisica, *Wychowanie do patriotyzmu w nauczaniu Biskupa Polowego Wojska Polskiego Sławoja Leszka Głódzia w latach 1991-2004*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelplin 2016, s. 49.

²⁷⁴ Tamże, s. 52

Patriotyzm i kształtowanie się polskiej tożsamości narodowej jest nierozdzielnie związane w Polsce z wiarą w Boga. Wiara chrześcijańska towarzyszyła Polakom już od początków powstawania tożsamości, gdy w 966 roku Polska przyjęła chrzest i została w ten sposób włączona do chrześcijańskiej wspólnoty narodów zamieszkujących Europę. Umieszczenie Kościoła w Polsce od momentu chrztu i zjazdu gnieźnieńskiego stanowi szczególnie znaczenie dla dziejowych dziejów narodu. Budowana w oparciu o wiarę katolicką tożsamość stała się czynnikiem łączącym naród w chwilach szczególnie trudnych²⁷⁵. W czasach komunizmu takim wydarzeniem był wybór kardynała Karola Wojtyły na papieża, co w pewien sposób zjednoczyło naród i pomogło wytrwać mu w obliczu funkcjonującego systemu socjalistycznego w kraju.

Święty Jan Paweł II w swojej książce „Pamięć i tożsamość” wskazał, iż ojczyzna „to dziedzictwo, a równocześnie jest to wynikający z tego dziedzictwa stan posiadania-w tym również ziemi, terytorium, ale jeszcze bardziej wartości i treści duchowych, jakie składają się na kulturę danego narodu”²⁷⁶. Jan Paweł II swoją miłość do ojczyzny objawiał poprzez modlitwę za nią w perspektywę wiary i nadziei odwołując się przy tym do Bożej Opatrzności²⁷⁷. Według Ojca Świętego patriotyzm to „umiłowanie tego co ojczyste: umiłowanie historii, tradycji, języka, czy samego krajobrazu ojczystego. Jest to miłość, która obejmuje również dzieła rodaków i owoce ich geniuszów”²⁷⁸. Rozumienie to odnosi się do przykazania miłości i podkreśla miłość do Boga i drugiego człowieka, jak i wszystkich wytworów dzieł ludzkich i Boskich.

Jednym z czynników mających wpływ na kształtowanie się narodu jest religia. Prowadząc analizę związku religii z narodem należy także zwrócić uwagę na jego ważną cechę, jaką jest uniwersalizm Kościoła katolickiego. Zasada wiary mówiąca o wierze w jeden, powszechny i apostołski Kościół zakłada, że jest on otwarty na każdego człowieka. Niezależnie od jego statusu materialnego, pochodzenia czy też narodowości. Z tego powodu Kościół głosząc ewangelie kieruje ją do każdego człowieka. Jest to miejsce wolne od sporów, gdzie każdy naród ma prawo usłyszeć słowo Boże w własnym języku. Wiara chrześcijańska odegrała wielkie znaczenie w procesie tworzenia się narodów. Dziełem Kościoła w tym zakresie była troska o wychowanie i ukształtowanie indywidualnej duszy ludzkiej, kierującej się moralnością i własnym sumieniem, a także posiadającej poczucie obowiązku i odpowiedzialności narodu²⁷⁹.

²⁷⁵ *Kościół w Polsce mocno osadzony w dziejach narodu*. Spotkanie z Konferencją Episkopatu Polski, Częstochowa, 5 czerwca 1979, [w:] Jan Paweł II (red.), *Nauki z Polskich Dziejów*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004, s. 21.

²⁷⁶ Jan Paweł II, *Pamięć i Tożsamość...*, s. 66.

²⁷⁷ J. Nagórny, *Moja Ojczyzna-Ojczyzna Jana Pawła II*, [w:] W. Chudy (red.), *Z Karolem Wojtyłą myśląc ojczyzna*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002, s. 192-193.

²⁷⁸ Tamże, s. 71.

²⁷⁹ R. Dmowski, *Kościół Naród i Państwo*, Ligatur, Skultuna 2007, s. 17-18.

W historii Polski Kościół katolicki odgrywał dużą rolę, która nie ograniczała się tylko do religii. Na kresach wschodnich parafie katolickie były ostoją polskości, ośrodkami szerzenia kultury i oświaty wśród Polaków, miejscami krzewienia i obrony tradycji narodowych oraz także symbolem więzi historycznych pomiędzy dawnymi ziemiami polskimi a Rzeczpospolitą²⁸⁰. W nauczaniu Kościoła naród pełni rolę dzieła kultury, której istotę stanowi więź kulturowa między ludźmi²⁸¹. Poprzez kulturę możliwe jest tworzenie więzi pomiędzy członkami narodu, która ma charakter duchowy.

W Polsce bardzo mocno utrwalone są tradycje religijne. Kościół polski na przestrzeni wieków często pełnił rolę ostoi polskości, służył jako azyl dla osób represjonowanych, był także źródłem postaw patriotycznych²⁸². W czasach przełomowego okresu w dziejach Polski, jakim było powstanie Solidarności, Kościół czynnie angażował się w powstanie tego ruchu społecznego i wspierał jego działalność. Jan Paweł II w wygłoszonym na placu Zwycięstwa w Warszawie w czerwcu 1979 roku, w której padły słowa „Niech zstąpi duch Twój! Niech zstąpi duch Twój! I odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!”²⁸³. Słowa te związane były z pragnieniem wolności i niezależności, jakie towarzyszyło Polakom w tym okresie.

W czasach represji i zniewolenia księża poprzez swoją posługę wspomagali duchowo wiernych. Czynnie angażowali się na rzecz obrony polskości, będąc przy tym represjonowani, niesłusznie skazywani nierzadko tracąc przy tym życie. Przykładem takiej postaci jest ksiądz Jerzy Popiełuszko, którego działalność można uznać za duchową kontynuację działań Jana Pawła II i Kardynała Wyszyńskiego. Analiza nauczania księdza Jerzego Popiełuszki dowodzi, iż autentyczny patriotyzm był dla niego pragnieniem przywrócenia ojczyźnie pełnej wolności²⁸⁴.

P. Burgoński analizując patriotyzm w ujęciu księdza Jerzego Popiełuszki zwraca uwagę, iż czerpie on z tradycji republikańskich oraz romantycznych. Jest on oparty na moralnej jedności narodu, z którą związane są uniwersalne wartości takie, jak prawda, sprawiedliwość, dobro, solidarność, wierność ideałom, męstwo, ofiarność, osobiste wyrzeczenie w imię dobra

²⁸⁰ J.J. Pawłowicz, *Rola Kościoła katolickiego w podtrzymywaniu polskości na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Referat wygłoszony w Żytomierzu (Ukraina) podczas Konferencji Naukowej z okazji XX-lecia powstania Żytomierskiego Obwodowego Związku Polaków na Ukrainie (21.03.2009), s. 3-4, źródło <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2403/Rola%20Ko%25%9Bcio%25%82a%20w%20podtrzymywaniu%20polsko%25%9Bci.pdf> (dostęp: 12.06.2019)

²⁸¹ P. Burgoński, *Koncepcja narodu w ujęciu katolickiej nauki społecznej*, „Studia Gdańskie” 2014, t. XXXV, s. 126.

²⁸² L. Elektrowicz, *Pojęcie ojczyzny-wczoraj i dziś*, [w:] W. Chudy (red.), *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002, s. 86.

²⁸³ Kard. S. Dziwisz, *Świadectwo w rozmowie z Gian Franco Svidercoschim*, „TBA Komunikacja Marketingowa” Warszawa 2007, s. 107.

²⁸⁴ G. K. Szczecina, *Aspekty historyczne w przepowiadaniu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki*, „Roczniki Teologiczne” 2017, t. LXIV, z. 4, s. 163-164.

wspólnego, stosowanie środków pokojowych w rozwiązywaniu konfliktów²⁸⁵. W opinii P. Burgońskiego dzisiejszy patriotyzm powinien być adekwatny do aktualnej sytuacji narodu polskiego i powinien uwzględniać kwestie takie, jak pluralizm światopoglądowy, istnienie suwerennego państwa polskiego i ustroju demokratycznego oraz przynależność Polski do struktur ponadnarodowych²⁸⁶.

Znaczenie patriotyzmu w nauczaniu Kościoła katolickiego. podkreślone zostało w oficjalnej wykładni doktryny wiary i zasadach moralności zapisanych w Katechizmie Kościoła Katolickiego. Dokument ten podkreśla, że „obywatele mają obowiązek przyczyniać się wraz z władzami cywilnymi do dobra społeczeństwa w duchu prawdy, sprawiedliwości, solidarności i wolności, a miłość ojczyzny i służba dla niej wynikają z obowiązku wdzięczności i porządku miłości. Podporządkowanie prawowitej władzy i służba na rzecz dobra wspólnego wymagają od obywateli wypełniania ich zadań w życiu wspólnoty politycznej”²⁸⁷. Innymi słowy Kościół zachęca wiernych do włączania się w inicjatywy na rzecz dobra ojczyzny. Kościół katolicki poprzez swoją działalność misyjną przyczynia się do propagowania patriotyzmu np. poprzez pamięć o ważnych wydarzeniach historycznych czy też postaciach. W Kościołach organizowane są też uroczystości o charakterze patriotyczno-narodowym.

Podczas drugiego dnia świąt Bożego Narodzenia w wielu Kościołach odczytywany jest list rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (KUL). Uczelnia ta kierując się dewizą „Deo et Patriae”, dba o wychowanie patriotyczne swoich absolwentów, ukierunkowując ich ku służbie Bogu i Ojczyźnie. W 2013 roku rektor KUL w swoim przesłaniu świątecznym mocno podkreślił znaczenie patriotyzmu w życiu człowieka, wskazując w swym liście, że ojczyzna i patriotyzm to pojęcia elementarne i fundamentalne, które każdy człowiek rozumie i przeżywa inaczej. Dotyczą one zarówno emocjonalnego przywiązania człowieka, jak i konkretnego i świadomego wyboru swojego miejsca na ziemi, regionu, kultury, religii, narodu oraz państwa²⁸⁸. Za prawdziwy patriotyzm w tym rozumieniu można uznać przekaz z pokolenia na pokolenie, w którym ważne znaczenie mają wartości wychowawcze przekazywane dzieciom przez rodziców. A. Dębiński zwraca uwagę, że patriotyzm można uznać autentyczną odmianę miłości, a jak każda autentyczna miłość, małżeńska czy rodzicielska, wiąże się zawsze z ponoszeniem pewnych ofiar, a potrzeba posiadania ojczyzny stanowi z kolei naturalne pragnienie każdej istoty ludzkiej, gdy jest niezaspokojona, pozostawia pustkę w ludzkim sercu i

²⁸⁵ P. Burgoński, *Polski patriotyzm w dobie komunizmu koncepcja patriotyzmu w nauczaniu księdza Jerzego Popiełuszki*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2010, nr XXIII/1, s. 252.

²⁸⁶ Tamże, s. 252.

²⁸⁷ Katechizm Kościoła Katolickiego 2239, Wydawnictwo "Pallottinum", Poznań, 1994

²⁸⁸ *Słowo Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II z okazji świąt Bożego Narodzenia*, Lublin 2013, s. 2, źródło: <https://diecezja.waw.pl/3291> (dostęp 02.09.2019)

życiu człowieka²⁸⁹. Wyznawanie przez człowieka wartości takie, jak patriotyzm i umiłowanie ojczyzny są tym co dla człowieka jest ważne, o co walczy, w imię których nierzadko cierpi i czasami także umiera: wartości te ułatwiają człowiekowi kształtować swoją tożsamość i wpływają na sposób postrzegania przez niego świata²⁹⁰. Innymi słowy człowiek poprzez różne aktywności patriotyczne kształtuje swój własny charakter i światopogląd, a troska o dobro ojczyzny może pozytywnie oddziaływać na jego własny system wartości i pozwalać stać się „lepszym” człowiekiem.

Podsumowując rozważania zawarte w niniejszym rozdziale należy stwierdzić, iż Kościół katolicki w swoim nauczaniu podkreśla istotną rolę jaką pełni patriotyzm w życiu człowieka i poprzez swoją działalność zachęca Polaków do angażowania się w inicjatywy patriotyczne. Działalność Kościoła katolickiego w Polsce sprzyja kształtowaniu postaw patriotycznych i wychowywaniu młodzieży w duchu miłości do ojczyzny.

3. Pojęcie i struktura wychowania patriotycznego

W tej części pracy szczegółowej analizie poddano pojęcie wychowania patriotycznego oraz przedstawiono jego strukturę. Wychodząc od terminu wychowania przedstawiono istotę tego terminu w literaturze. Ponadto scharakteryzowano wychowanie patriotyczne w odniesieniu do integralnego rozwoju osoby ludzkiej. Przedstawiono i scharakteryzowano główne cele wychowania ku wartościom. Na koniec przedstawiono podstawowe środowiska wychowania patriotycznego

3.1. Rozumienie pojęcia wychowanie

Z patriotyzmem nierozzerwalnie związany jest termin wychowanie. Zdaniem M. Nowaka trudno jest wymienić wszystkie próby zdefiniowania pojęcia wychowania, gdyż do tej pory nie doczekało się ono jednoznacznego określenia, zaś najczęściej prezentowany podział dotyczy zakresu, dyscypliny podstawowej, charakteru, sposobu interpretowania i ujęcia (klasyczne i alternatywne) oraz znaczenia i funkcji jako pełni wychowanie w życiu człowieka²⁹¹. Z tego też względu nie istnieje jedna uniwersalna definicja wychowania. W niniejszej części pracy przedstawiona zostanie analiza pojęcia „wychowanie” na podstawie dostępnej literatury.

²⁸⁹ Tamże.s.2

²⁹⁰ L. Dyczewski, *Tożsamość i patriotyzm*, [w:] J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?*, Impuls, Kraków 2013, s. 179.

²⁹¹ M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 189.

J. Lorenc bazując na poglądach S. Kunowskiego zwraca uwagę, iż wychowanie to wszelkie celowe działanie ludzi dojrzałych, wychowawców, skierowane przede wszystkim na dzieci oraz młodzież po to, aby kształtować w nich określone postawy i dążenia. Czynność ta zawiera w sobie zarówno opiekę, dostarczanie rozrywki i kultury, wychowanie fizyczne, umysłowe, moralne, społeczne, estetyczne, jak również nauczanie, szkolenie, przygotowanie do różnych zadań, kształcenie w różnych kierunkach, oświatę oraz poradnictwo²⁹². S. Kunowski w swojej książce „Podstawy współczesnej pedagogiki” w sposób kompleksowy oddaje treść tego czym jest wychowanie. Według poglądów tego autora działalność wychowawcza to proces społecznie zorganizowany, odbywający się w ramach określonych grup społecznych takich, jak rodzina, szkoła, organizacje młodzieżowe, zakłady pracy czy ośrodki kultury, które stają się instytucjami wychowawczym²⁹³. S. Kunowski za zasadniczy cel wychowania uważa wyprowadzenie człowieka z natury do kultury pisząc: „realne znaczenie wychowania dziś polega na przekształcaniu człowieka, na wyprowadzaniu rozwijającej się jednostki ze zwierzęcego stanu natury i podnoszenia jej do stanu kulturalnego człowieczeństwa”²⁹⁴. Określenie wychowania przedstawione w ten sposób pozwala ująć wieloznaczność fenomenu wychowania, a także wyznacza dalszy kierunek działania wychowawców, ich cele, przewidywane rezultaty czy zmiany.

Inne rozumienie pojęcia wychowania przedstawił W. Okoń. Według niego ten termin oznacza „świadomie organizowana działalność społeczna, oparta na stosunku wychowawczym między wychowankiem, a wychowawcą, której celem jest wywoływanie zamierzonych zmian w osobowości wychowanka. Zmiany te obejmują zarówno stronę poznawczo-instrumentalną, związaną z poznaniem rzeczywistości i umiejętnością oddziaływania na nią, jak i stronę emocjonalno-motywacyjną, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia”²⁹⁵. Co istotne warto tutaj zwrócić uwagę, że na proces wychowania wpływ ma wiele czynników. Związane są one głównie z koniecznością zrozumienia przez jednostkę określonych norm społeczno-moralnych, nadając im znaczenie osobiste²⁹⁶. Ważna jest w tym przypadku jakość norm, siła przekazu i stopień dokładności odbioru, który ułatwia ich zastosowanie w późniejszym życiu.

Precyzyjną definicję wychowania formułuje J. Tarnowski określając wychowanie jako „całokształt sposobów i procesów pomagających istocie ludzkiej - zwłaszcza przez interakcję -

²⁹² J. Lorenc, *Wychowanie człowieka w ujęciu pedagogiki personalistycznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2015, t. 10, s. 14.

²⁹³ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004, s. 19.

²⁹⁴ Tamże, s. 165.

²⁹⁵ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007, s. 466.

²⁹⁶ Tamże, s. 466-467.

urzeczywistniać i rozwijać swoje człowieczeństwo”²⁹⁷. Badacz ten w sposób jednoznacznie odnosi się do zbioru cech charakterystycznych dla człowieka jako istoty rozumnej, mającej swój system wartości. Rozumienie wychowania w ujęciu J. Tarnowskiego za wiodące w niniejszej pracy.

S. Chrobak zwraca uwagę, że człowiek jako istota duchowa, społeczna, naturalna i kulturowa rozwija się w toku interakcji ze społecznością, z kulturą, którą przyjmuje, a także zarówno poddaje się jej oddziaływaniom i ubogaca się nią, ale również przemienia ją i wzbogaca²⁹⁸. Wobec tego człowiek do wychowania potrzebuje bodźców ze świata zewnętrznego, kontaktu z drugim człowiekiem co pozwoli mu budować swoje człowieczeństwo i rozwijać własną osobowość.

Wychowanie to proces złożony. Warto przy tym zastanowić się, co wpływa na efektywność wychowania i od czego ona zależy. Zdaniem S. Chrobaka wpływ na to mają czynniki takie, jak:

- świadomość osób i instytucji odpowiedzialnych za wychowanie (rodziców, nauczycieli, szkoły, organizacji społecznych, kulturalnych i religijnych),
- odpowiednie zorganizowanie działalności systemu wychowania równoległego przy pomocy środków masowego przekazu,
- stopień wysiłku włożony przez jednostkę w celu kształtowania własnej osobowości²⁹⁹.

Według M. Łobockiego pojęcie wychowania można rozpatrywać w szerokim i wąskim znaczeniu. Szerokie rozumienie tego terminu dotyczy wychowania skoncentrowanego na rozwoju umysłowym i uczuciowym człowieka, na sferze jego motywacji i konkretnych działań, wąskie ujęcie tego terminu skupia się głównie na kształtowaniu charakteru danej jednostki³⁰⁰.

B. Suchodolski poglądy dotyczące wychowania wśród młodszych dzieci sprowadza do trzech przesłanek: idei pracy, wolności oraz zasady twórczość, gdzie wskazuje na wartości wynikające z pracy i ich twórcze wykorzystanie, co w połączeniu z wolnością pozwala na poznanie istoty osobowości dziecka i tego co w nim prawdziwe i niezmiennie³⁰¹. B. Suchodolski zwracał uwagę na konieczność kształtowania całej osobowości młodego człowieka, gdyż ulega ona przeobrażeniom w dalszych latach życia. W książce z 1936 roku „Wychowanie moralno-społeczne” autor ten wskazuje na bezwzględna potrzebę wykształcenia u dzieci samodzielności poprzez samowychowanie i rozwój umiejętności praktycznych z zakresu życia społecznego i

²⁹⁷ J. Tarnowski, *Jak wychowywać?*, Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1993, s. 66.

²⁹⁸ S. Chrobak, *Urzeczywistniać swoje człowieczeństwo – humanizm integralny ks. prof. Janusza Tarnowskiego*, „Studia z Teorii Wychowania: półrocznik Zespołu Teorii Wychowania Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN” 2013, nr 4/1 (6), s. 9.

²⁹⁹ Tamże, s. 445.

³⁰⁰ M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 32.

³⁰¹ M. Kozłowska, *Wychowanie małego dziecka w Polsce w pierwszej dekadzie okresu międzywojennego na łamach wybranych czasopism pedagogicznych - ciągłość i zmiana*, „Wychowanie w Rodzinie” 2015, t. XII, nr 2, s. 131.

kulturalnego³⁰². W kontekście zasad wychowawczych należy podkreślić, że każdy człowiek i każda sytuacja wychowawcza jest inna. Działania nauczycieli, wychowawców wynikają z przyjętych przez nich zasad wychowawczych, zaś one mają u swojego źródła wartości oraz cele wychowania³⁰³. Jeżeli najwyższą wartością w procesie wychowania jest dziecko - osoba, zaś celem - pełnia jego osobowego rozwoju, to pierwsza zasada wychowawcza opierać się powinna na osobowym i podmiotowym traktowaniu wychowanka. Istota podmiotowego traktowania dziecka polega na tym, że nauczyciel w każdym swoim działaniu uwzględnia całego człowieka, czyli przyjmuje wychowanka w całej jego złożoności i niepowtarzalności. Kluczowe znaczenie dla podmiotowego traktowania dziecka przez wychowawcę ma całkowite uznanie dziecka jako osoby i akceptowanie go. Do właściwego podejmowania określonych oddziaływań wychowawczych konieczna jest także świadomość tego, kim jest człowiek poddawany procesom wychowawczym oraz znajomość wszystkich sfer jego rozwoju.

Istota wychowania polega na wspomaganiu wychowanka do osiągnięcia pełni człowieczeństwa, przygotowaniu dzieci do integracji ze społeczeństwem, kształtowaniu umiejętności odpowiedniego postępowania, udzielaniu pomocy jednostce, aby dorastała do podejmowania i rozwiązywania zadań, które napotka w swoim życiu.

Przedstawiona w niniejszej pracy analiza pojęcia wychowania pozwoliła na wyodrębnienie definicji, która w toku dalszych badań będzie uznana za wiodącą. Ustalenie tego, co stanowi istotę wychowania pozwoli na zdefiniowanie pojęcia wychowania patriotycznego w kolejnym rozdziale niniejszej dysertacji.

3.2. Definicyjne ujęcie wychowania patriotycznego

Wychowanie patriotyczne powinno traktowane być w sposób szczególny z uwagi na to, iż jest ono fundamentem istnienia narodów, a także doskonalenia życia społecznego. W tradycji polskiego szkolnictwa problematyka patriotyzmu i obrony ojczyzny zawsze rozpatrywane były z wielką uwagą. Wychowanie patriotyczne czasem bywa nazywane w literaturze wychowaniem obywatelskim. M. M. Tytko uważa, że wychowanie patriotyczne to „proces świadomego, celowego prowadzenia innych osób ku dobru, jakim jest umiłowanie Ojczyzny, czyli roztropna troska o dobro wspólne - Polskę. (...) W wychowaniu patriotycznym chodzi o kształtowanie

³⁰² B. Suchodolski, *Wychowanie moralno-społeczne*, Warszawa 1936 cyt za : A. Sztylka, *Krytyka kształcenia moralno-etycznego jako pozytywny moment wychowania człowieka w humanistycznej koncepcji Bogdana Suchodolskiego*, „Forum Pedagogiczne” 2016, n 2, s. 215-216.

³⁰³ E. Węgrzyn-Jonek, *Rozważania o wychowaniu. W poszukiwaniu teoretycznych podstaw koncepcji wychowawczej szkoły*, ORE, Warszawa 2014, s. 13.

dobrego charakteru w człowieku, aby jako osoba ludzka mogła służyć dobru wspólnemu – Ojczyźnie”³⁰⁴.

Wychowanie patriotyczne określić można również jako „świadome i celowe oddziaływanie na dzieci i młodzież z zamiarem kształtowania w nich postawy patriotycznej, czyli postawy opartej na przywiązaniu i miłości do ojczystego kraju, a także solidarności z własnym narodem oraz w miarę bezinteresownym postępowaniu dla wspólnego dobra”³⁰⁵. Kształtowanie patriotyzmu wśród dzieci i młodzieży jest ważnym zadaniem oraz powinnością wychowawczą rodziców, szkoły oraz Kościoła. Oddziaływania tych środowisk powinny być ze sobą spójne i zmierzać w tym samym kierunku, aby właściwie móc kształtować postawy obywatelskie młodego pokolenia. Postawa patriotyczno-obywatelska „wyraża miłość do ziemi ojczystej, ojczyzny, poczucie wspólnoty językowej i kulturowej, szacunek do tradycji przodków i przywiązanie do dziedzictwa oraz stosunek do praw i obowiązków określonych przez państwo”³⁰⁶. Patriotyzm to postawa szacunku i umiłowania, to dbałość i materialne i niematerialne dziedzictwo poprzednich pokoleń i dbanie o potrzeby państwa i lokalnej społeczności.

Dotychczas prowadzone badania i analizy antropologiczne, psychologiczne, socjologiczne zjawisk charakterystycznych dla współczesnego obrazu świata pozwalają sformułować podstawowe założenia koncepcji komplementarnego wychowania patriotycznego na początku XXI wieku. Należą do nich:

- a) oparcie koncepcji wychowania patriotycznego na dopełnieniu jego klasycznych elementów elementami wynikającymi ze wzajemnych związków z edukacją regionalną i międzykulturową;
- b) prowadzenie działań promujących komplementarne wychowanie patriotyczne w środkach masowego przekazu;
- c) w nowej koncepcji teorii interakcjonizmu, transgresji, personalizmu, pedagogiki humanistycznej i pedagogiki wartości;
- d) intensyfikowanie cech modelowych przeciwstawnych orientacji etnocentrycznej;
- e) współpraca podstawowych środowisk wychowawczych w zakresie edukacji patriotycznej - domu, przedszkola, szkoły, ośrodków kultury, instytucji typu rekreacyjnego itd.³⁰⁷.

W aspekcie powyżej wymienionych założeń można sprowadzić istotę komplementarnego wychowania patriotycznego do stwierdzenia, że: „jest to zespół świadomych, zorganizowanych

³⁰⁴ M.M. Tytko, *Wychowanie patriotyczne w Polsce XXI wieku*, [w:] W. Baliński (red.), *Wartości, rodzina, szkoła. Patriotyzm na co dzień i od święta*, Księgarnia Akademicka, Kraków, 2010, s. 44

³⁰⁵ M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 288.

³⁰⁶ J. Bogusz, Z. Kosyrz, *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 15.

³⁰⁷ W. Drzeżdżon, *Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczym*, „Język - Szkoła – Religia” 2013, nr 8/1, s. 75.

działań o zróżnicowanym charakterze, obejmujący wiele podmiotów - dom rodzinny, instytucje oświatowe (przedszkole, szkoła), władze samorządowe, państwowe, ukierunkowany na wspomaganie budowania przez dzieci oraz młodzież relacji z ojczyzną, krajem urodzenia i/lub życia codziennego³⁰⁸. Cechą charakterystyczną dla takich relacji jest pozytywny związek emocjonalny. Towarzyszy mu gotowość działania na rzecz rozwoju ojczyzny, odczuwanie dumy z tego, że przynależy się do określonego kraju, rzetelna wiedza o specyfice narodu, jego kultu.

Należy podkreślić, że dzieci są uczestnikami życia społecznego tak jak dorośli i w procesie socjalizacji podlegają takim samym uwarunkowaniom, ale to od wychowania zależy, jaki będzie ich wpływ, w jakim zakresie i kierunku uformuje się osobowość dziecka, jego poczucie tożsamości osobowej, społecznej i narodowej. W związku z tym istotne jest sformułowanie celów tego wychowania:

- tworzenie możliwości i sytuacji edukacyjnych okazji do zdobywania doświadczeń z najbliższej okolicy,
- wspieranie dziecka w budowaniu obrazu „małej ojczyzny”,
- wspomaganie w tworzeniu wyobrażenia większej wspólnoty (regionu i kraju) poprzez wskazywanie wspólnych oraz różnicujących cech kulturowych, przy zachowaniu poczucia przynależności do tej samej wspólnoty,
- okazywanie dziecku pomocy w zrozumieniu historycznego trwania Polski przez ukazywanie wkładu przodków dziecka oraz innych ludzi w zachowanie - również dla dziecka - kraju ojczystego (praca, tworzenie kultury, walka dla ojczyzny)³⁰⁹.

M. Łobocki zwraca uwagę, iż szczególne znaczenie w wychowaniu patriotycznym ma przyswajanie wychowankom gruntownej i możliwie bezstronnej wiedzy o swojej ojczyźnie³¹⁰. Dotyczy to zarówno zaznajamiania dzieci i młodzieży z historią narodu, jak i kulturą ojczystą oraz poznaniem swojego kraju w aspekcie krajobrazowym i geograficznym. Ważne jest, aby młode pokolenie znało historię Polski, jej dzieje oraz kulturę. Dzięki temu możliwe będzie właściwe ukształtowanie właściwego stosunku młodych ludzi do swej ojczyzny. Natomiast W. Okoń podaje następujące cele wychowania patriotycznego:

- a) przygotowanie wychowanków do służby własnemu narodowi i krajowi,
- b) umacnianie poczucia odpowiedzialności za jego wszechstronny rozwój i miejsce wśród innych krajów,
- c) kształtowanie przywiązania i miłości do kraju ojczystego, jego przeszłości i teraźniejszości,

³⁰⁸ Tamże

³⁰⁹ J. Nikitorowicz, *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk 2005, s. 97.

³¹⁰ M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 289.

d) uświadamianiu wychowankom ich obowiązku do własnego kraju³¹¹.

W realizacji celów wynikających z wychowania patriotycznego ważna jest znajomość podstawowych pojęć i kategorii patriotycznych. Należą do nich naród, ojczyzna, kultura, patriotyzm. Każde z nich pozostaje przyświeca celom wychowania patriotycznego. Ich istotę można zdefiniować w następujący sposób:

1. Naród – rozumie się na ogół zbiorowość ludzi, powstałą na gruncie kultury, języka i odznaczającą się wspólną świadomością narodową, czyli silnym poczuciem przynależności do narodu i solidarności z jego członkami.
2. Ojczyzna – kraj, w którym człowiek urodził się, lub spędził znaczną część swojego życia, w którym mieszka lub w którym czuje się związany emocjonalnie. Nazwa kojarzy się również z określonym terytorium i bardziej ze stanowionymi prawami państwowymi niż obyczajem czy tradycjami narodowymi.
3. Kultura – całościowy kształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, gromadzony, utrwalany i wzbogacany w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie.
4. Patriotyzm – pojęcie ściśle związane z wychowaniem patriotycznym. Zawiera w sobie – miłość do ojczyzny i narodu, łącznie z pracą dla nich oraz gotowością do poświęcenia i ofiar dla ich wspólnego dobra. Patriotyzm to nie tylko emocjonalne przywiązanie do narodu i ojczyzny, lecz również wypełnianie swoich obowiązków obywatelskich³¹².

W ludzkim wychowaniu patriotyzm obejmuje wszystkie ważne wątki kultury takie, jak: wolne działanie moralne, rozumne poznanie, twórcze prace i ich przeżywanie³¹³. W procesie wychowania patriotycznego ważna jest realizacja następujących celów wychowawczych:

- budzenie dumy narodowej poprzez poznanie i zrozumienie motywów działania bohaterów narodowych,
- refleksja nad postawami ludzi, którzy wnieśli wkład w dziedzictwo narodowe Polski,
- kształtowanie postawy odpowiedzialności za dane słowo, za siebie i inne osoby,
- kształtowanie postaw uczciwego obywatela i patrioty, które są oparte na godności, honorze, dyscyplinie wewnętrznej, tolerancji i zdolności do współpracy³¹⁴.

Dlaczego obecnie warto wychowywać młodzież do patriotyzmu? Według K. Chałas potrzebę wychowania młodzieży ku wartościom narodowo-patriotycznym uzasadniają następujące względy:

- znaczenie tych wartości w aspekcie integralnego rozwoju człowieka,

³¹¹ W. Okoń, *Nowy Słownik Pedagogiczny*, wydanie 3 poprawione, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 448.

³¹² M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 288-291.

³¹³ M. A. Krąpiec, *O patriotyczne wychowanie* [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 79.

³¹⁴ M. Ossowska, *Wzór demokracji. Cnoty i wartości*, Instytut Wydawniczy Daimonion, Lublin 1992, s. 18-28.

- potrzeba krzewienia pokoju na świecie,
- sytuacja geopolityczna związana z wejściem Polski do Unii Europejskiej,
- obecność zjawisk takich jak kosmopolityzm i nacjonalizm,
- migracje wśród narodów³¹⁵.

Wychowanie patriotyczne przybierało różnorakie znaczenia i formy, jednakże zawsze kojarzone było z miłością do ojczystego kraju, gotowością służenia mu, ale również poczuciem językowej i kulturowej wspólnoty. W literaturze przedmiotu często utożsamia się postawy patriotyczne z obywatelskimi lub łączy się obydwie. Według J. Bogusza i Z. Kosyrza „postawa patriotyczno-obywatelska wyraża miłość do ziemi ojczystej, ojczyzny, poczucie wspólnoty językowej i kulturowej, szacunek do tradycji przodków i przywiązanie do dziedzictwa oraz stosunek do praw i obowiązków określonych przez państwo”³¹⁶. Może ona przejawiać się w różnych formach np. chęci rozmowy z innymi osobami na tematy związane z dziejami kraju czy też dbaniu o jego dziedzictwo kulturowe. Na postawę patriotyczno-obywatelską składają się następujące elementy:

- a) gotowość do obrony granic państwa, wolności ojczyzny i poświęcenia się dla niej w sytuacji zagrożenia,
- b) stosunek człowieka do prawa i obowiązków obywatelskich, do państwa oraz organizacji życia narodu,
- c) poczucie godności narodowej,
- d) poszanowanie, ochrona, a także pomnażanie dorobku narodu (zarówno materialnego , jak i kulturalnego), okazywanie szacunku historycznym pamiątkom narodowym³¹⁷.

W obliczu postępującej „amerykanizacji” życia społecznego kluczowym zadaniem polskiej szkoły jest wychowywanie uczniów w duchu patriotyzmu i poszanowanie narodowej tradycji. Polski teolog katolicki ojciec J. Salij zauważa niepokojące zjawisko niekorzystnego postrzegania i wstydzania się własnego narodu przez Polaków, w szczególności młodych. Wskazuje również, iż istnieją co najmniej trzy przyczyny tego zatrzważającego zjawiska:

- a) kryzys domów duchowych (w tym rodziny i Kościoła): podejrzliwość względem wspólnoty rodziny, Kościoła, ojczyzny i przejawianie wobec niej roszczeniowych postaw są następstwami błędu indywidualistycznego. Krytyka indywidualizmu za przeciwstawianie wspólnoty jednostce może doprowadzić do błędu kolektywizmu polegającego na wywyższaniu wspólnoty kosztem jej poszczególnych uczestników. Ojciec Salij zwraca uwagę, iż tylko personalizm stanowi ochronę przed indywidualizmem

³¹⁵ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 54.

³¹⁶ J. Bogusz, Z. Kosyrz, *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 15.

³¹⁷ Tamże, s. 40.

i kolektywizmem. Personalizm wskazuje na służebną rolę wspólnoty dla człowieka, gdyż wspólnota istnieje dla osoby, ale jest wcześniejsza od swoich członków i jest dla nich spoiwem i miłością;

- b) lęk przed nacjonalizmem: czyli stawianiem na pierwszym miejscu „dobra” swojego narodu ponad Bogiem oraz prawem moralnym;
- c) przejmowane nieżyczliwych nam stereotypów: dotyczy to patrzenia przez współczesnych Polaków z negatywnej perspektywy na swój naród, a także przypisywania mu niesprawiedliwych i nieżyczliwych stereotypów, które mogą doprowadzić do wielu krzywd³¹⁸.

Wymienione i scharakteryzowane powyżej źródła kryzysu współczesnego patriotyzmu należy przewyciężać poprzez właściwe reagowanie na występujące zjawiska i próby dzielenia społeczeństwa, a także zwalczanie nieprawdziwych stereotypów i krytyczne podchodzenie do nieżyczliwych poglądów osób wrogo nastawionych do Polski.

Zdaniem W. Magonia kryzysu wychowania patriotycznego młodzieży upatrywać można przede wszystkim w niedostosowaniu modelu i form patriotyzmu, a także form jego urzeczywistniania do społecznych warunków, oczekiwań i potrzeb młodzieży oraz zbyt dużym oddaleniu od doświadczeń i norm, jakie funkcjonują w demokratycznych państwach Zachodu³¹⁹. W krzewieniu patriotyzmu wśród młodego pokolenia przeszkadzać mogą przeobrażenia dokonujące się w kraju, kryzys edukacji, kryzys wartości, bezrobocie, reformy systemu oświaty, a także niespójne koncepcje polityki edukacyjnej.

W niniejszym podrozdziale ujęto istotę wychowania patriotycznego. Bazując na definicjach innych autorów oraz własnych analizach przyjęto w niniejszej pracy własną definicję wychowania patriotycznego. W opinii autora niniejszej dysertacji za wychowania patriotyczne można uznać zespół zamierzonych czynności wychowawcy, który ma na celu ukształtować wychowanka ku postawie patriotycznej, opartej na przywiązaniu i miłości do kraju ojczystego, a także do wspólnej pracy na rzecz dobra wspólnoty narodowej. Określenie to zostało przyjęte za wiodące w niniejszej rozprawie doktorskiej.

3.3. Wychowanie patriotyczne w integralnym rozwoju osoby

W celu analizy znaczenie wychowania patriotycznego w integralnym rozwoju osoby na wstępie zasadne zdaje się zdefiniowanie terminu „rozwój”. W przypadku człowieka może być on

³¹⁸ J. Salij, *Patriotyzm dzisiaj*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2005, s. 7-15.

³¹⁹ W. Magoń, *Czy kryzys wychowania patriotycznego młodzieży?*, [w:] *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995, s. 8.

rozumiany jako proces ciągłych przemian jakościowych i ilościowych, który zachodzi podczas dojrzewania i uczenia się, gdzie duże znaczenie mają wpływy środowiska i aktywność własna jednostki³²⁰. Innymi słowy rozwój to etap, gdy człowiek uczy się nowych umiejętności nabywa nowych kompetencji.

Wychowanie zawsze powinno odbywać się w służbie człowiekowi, w sposób holistyczny dbać o człowieka, dlatego też mówi się o integralnym wychowaniu, które skupia się na formowaniu osoby ludzkiej jako zintegrowanej całości i jest ono zawsze wskazane i aktualne, niezależnie od zmieniających się mód i nurtów w zakresie edukacji³²¹. Za integralny rozwój człowieka można rozumieć rozwój wszystkich jego warstw, które przenikają się wzajemnie i są z sobą zintegrowane, w ostateczności prowadząc do pełni człowieczeństwa³²². Warstwy te można według S. Kunowskiego podzielić na: biologiczną, psychologiczną, kulturologiczną, socjologiczną i światopoglądową (duchową), które stanowią także pięć etapów rozwojowych człowieka³²³. Rozwój wszystkich powyższych warstw powinien mieć charakter integralny, czyli wzajemnie ze sobą powiązany. Warstwy te są, z sobą sprzężone, czyli zmiana zachodząca w jednej z warstw powoduje zmiany w materii pozostałych warstw³²⁴. Dlatego też mowa o integralnym całościowym rozwoju osoby ludzkiej z uwzględnieniem wszystkich jego warstw.

Z perspektywy rozwoju integralnego nie sposób pominąć sfery duchowej. K. Olbrycht wskazuje, że wymiar religijny rozwoju odpowiada za świadomy i dobrowolny wybór realizowanych w życiu wartości, ich porządkowanie i hierarchizowanie według tego co ma być celem i sensem życia³²⁵. Integralny rozwój skupia się na całościowym rozwoju wychowanka, kształtując w nim wartości ważne z punktu widzenia wzrastania jego człowieczeństwa.

Wychowanie integralne dotyka wielu sfer doskonalenia się człowieka dbając o jego harmonijny i całościowy rozwój. Wychowanie integralne stanowi także podstawę rozwoju osoby, prowadząc ją do osiągnięcia pełni dojrzałości, w poszanowaniu jej wolności i pozwala czynić ją doskonalszą³²⁶. Inaczej mówiąc integralne wychowania wzbogaca charakter ludzki i kształtuje jego człowieczeństwo.

³²⁰ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s.157

³²¹ M. M. Tytko, *Wychowanie patriotyczne w polskiej tradycji niepodległościowej*, [w:] J. Zimny (red.), *Pedagogia prewencji: dzieci, młodzież, rodzina: praca zbiorowa*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Katedra Pedagogiki Katolickiej, Stalowa Wola 2013, s. 529.

³²² K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2007, s.11

³²³ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki...*, s.197.

³²⁴ M. Szymańska, *Koncepcja integralnego rozwoju osoby według Karola Wojtyły kluczem do rozumienia dramatu moralnego człowieka*, „Kultura-Media-Teologia” 2018 n 32, s. 165.

³²⁵ K. Olbrycht, *O pedagogicznych konsekwencjach rozumienia rozwoju integralnego*, *Kwartalnik Naukowy „Fides ET Ratio”* 2018, n 2 (34), s. 10.

³²⁶ Z. Marek, *Wychowanie integralne podstawą rozwoju osoby*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2017, nr 1(43), t. 12, s. 45.

W ujęciu chrześcijańskiej nauki Kościoła człowiek stanowi centrum jako osoba świadoma i wolny podmiot, której celem jest integralny rozwój i wychowanie³²⁷. Pozwala to kształtować w wychowanku fundamentalne wartości już na wczesnym etapie jego rozwoju. Wartości patriotyczne można umieścić jako jeden z elementów wychowania moralnego, które odnosi się do sfery rozumu (intelektu), woli (charakteru), i uczuć (serca)³²⁸. Wychowanie do patriotyzmu można ujmować także w innych aspektach. Wychowanie patriotyczne może być rozpatrywane w kategoriach piękna i dobra (grec. *kalokagatía*), dlatego też ujmuje zarówno aspekty duchowe ale też cielesne związane z rozwojem zarówno psychicznym, fizycznym jak i duchowym³²⁹. Z tego też względu można uznać wychowanie patriotyczne za istotny element integralnego rozwoju osoby ludzkiej.

Współzależności pomiędzy integralnym rozwojem a wychowaniem patriotycznym potwierdzają poglądy różnych badaczy. A. Zellma uważa wychowanie patriotyczne za jedną z płaszczyzn wychowania integralnego, która obejmuje swoim zasięgiem wszelkie zamierzone oddziaływania na wychowanka, podejmowane w określonej sytuacji celem wspomaganie go w wielkodusznym i nieustannym pielęgnowaniu prawdziwej i czynnej miłości ojczyzny, z równoczesnym kształtowaniem właściwie rozumianej tolerancji wobec innych narodów i kultur. Patriotyzm wiąże się z umiłowaniem wartości narodowych i duchowych, kształtowaniem postaw moralnych i szacunku do drugiego człowieka³³⁰. W patriotyzmie dominujące wartości to naród, ojczyzna, tożsamość narodowa i państwo. K. Chałas i S. Kowalczyk wskazują, że urzeczywistnianie wszystkich ważnych z punktu widzenia patriotyzmu wartości odgrywa niepowtarzalną rolę w rozwoju poszczególnych sfer funkcjonowania człowieka, gdyż wartości te występują łącznie wzajemnie się przenikając, integrując przy tym poszczególne sfery rozwojowe osoby ludzkiej³³¹. Dlatego też można zaryzykować stwierdzenie, że integralny rozwój człowieka i wychowanie w duchu wartości narodowo-patriotycznych są ze sobą powiązane. Wynika to z tego, że człowiek posiadający zrównoważoną harmonijnie strukturę duchowo-psychiczno-cielesną, obejmującą rozum, wolę i uczucia i jest uformowany przez dobro, prawdę i piękno – nie może być pozbawiony miłości Ojczyzny i dlatego wychowanie patriotyczne jest niezbędnym elementem każdego wychowania, aby wzrastanie osoby w społeczność było całościowe, wszechstronne i wieloaspektowe, integralne wewnątrznie, zintegrowane zewnętrznie w relacjach

³²⁷ M.L. Opiela, *Integralne wychowanie człowieka w koncepcji pedagogicznej Edmunda Bojanowskiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9, n 45, numer specjalny, s. 40.

³²⁸ M.M Tytko, *Wychowanie patriotyczne w polskiej...*, s.531.

³²⁹ M.M Tytko, *Metody wychowania patriotycznego w pracy socjalnej*, [w:] Anna Weissbrot-Koziarska, P. Sikora (red.), *Słownik metod, technik i form pracy socjalnej, opiekuńczej i terapeutycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2012, s. 94.

³³⁰ A. Zellma, *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 2003, nr 30, s. 186.

³³¹ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 60.

do innych osób danej społeczności narodowej³³². Idąc za poglądami M. M. Tytko można uznać, że jednym z elementów integralnego rozwoju osoby ludzkiej jest kształtowanie w niej miłości i szacunku wobec ojczyzny oraz budowanie tożsamości narodowej.

W wychowaniu niezbędna jest troska o jego podmiotowy charakter, która wyraża w odpowiednim doborze środków i metod oddziaływania wychowawczego. Pozwala to na odpowiednie stymulowanie rozwoju wychowanka i formowaniu osobowego charakteru jego aktywności. Z tego względu proces wychowania powinien dążyć do przygotowania osoby do życia w społeczeństwie, do czynnego uczestnictwa w życiu społecznym, kulturowym, a także uzdalniać wychowanka do samorozwoju w kierunku celu ostatecznego³³³. Przykładem miejsca, gdzie tak rozumiane wychowanie jest realizowane to lekcje religii. Kościół stawia przed katechezą wiele istotnych zadań w sferze przekazywania wartości patriotycznych uczniom. Jednym z głównych zadań katechety jest wspomaganie młodzieży w integralnym rozwoju osobowym poprzez pogłębianie i umacnianie kultury ludzkiej i propagowanie wartości chrześcijańskich oraz zakorzenianie we wspólnocie lokalnej, eklezjalnej i narodowej³³⁴. Na lekcjach religii uczeń poznaje wartości patriotyczne w powiązaniu z wiarą chrześcijańską.

Podsumowując niniejsze rozważania, można stwierdzić, iż wychowanie patriotyczne jest ważnym aspektem w kształtowaniu tożsamości współczesnego człowieka. Wartości, jakie płyną z patriotyzmu pozytywnie oddziałują na rozwój osobowości ludzkiej. Wychowanie patriotyczne stanowi silny fundament integralnego rozwoju człowieka. W środowiskach wychowania patriotycznego takich jak rodzina, szkoła i Kościół katolicki możliwe jest krzewienie patriotyzmu i realizacja pełnego, integralnego wychowania w oparciu o rozwijanie postaw etycznych i patriotycznych w służbie dla Polski.

3.4. Cele wychowania ku wartościom patriotycznym

Do odpowiedniego zrozumienia celów związanych z wychowaniem ku wartościom patriotycznym należy na wstępie zdefiniować czym są wartości i jaka jest ich rola w tym obszarze. Należy podkreślić iż, patriotyzm opiera się na określonej koncepcji aksjologicznej. Nauką badającą problematykę wartości jest aksjologia. Źródło słów terminu „aksjologia” pochodzi z greckich wyrazów *axios* (oznacza to, co cenne, godne, warte) oraz od wyrazu *logos*

³³² M.M Tytko, *Wychowanie patriotyczne w polskiej...*, s. 531.

³³³ A. Łuczyński, *Integralne wychowanie młodzieży w pedagogii św. Jana Bosko*, „Roczniki Pedagogiczne” 2015,n 4, s. 31.

³³⁴ A. Zellma, *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej...*,s. 195

(co oznacza naukę i wiedzę)³³⁵. Nie jest możliwe charakteryzowanie patriotyzmu bez odniesienia się do problemu wartości. Wartości są obecne w życiu jednostki przez całe życie oraz są czynnikiem motywującym ją do dokonywania określonych wyborów, co przyczynia się do nadawania sensu jej życiu. Zatem w tym miejscu należy zdefiniować pojęcie wartości, które jest wieloznaczne i kształtowało się na przestrzeni wieków. Pojęcie „wartość” (z języka łacińskiego *valor*) pochodzi od czasownika „być wartościowym” (*valere*). Na sposób rozpatrywania tego terminu oddziaływały i oddziałują nadal różne perspektywy badawcze. Definicja wartości jest trudna, ponieważ „kategoria wartości jest zakresowo równie szeroka jak pojęcie bytu, aktu itp., co uniemożliwia definicję w jej klasycznym rozumieniu (z podaniem rodzaju i różnicy gatunkowej)”³³⁶. W literaturze przedmiotu zauważyć można różnorodne definicje wartości. Zależy to od kierunku filozoficznego i przyjęcia określonej koncepcji wartości – obiektywistycznej, czy też subiektywistycznej. Pierwsze ujęcie polega na definiowaniu „wartości jako obiektywnej jakości bytu, którą człowiek może w mniej lub bardziej trafny sposób odkrywać i poznawać”³³⁷. Przyjęcie aksjologii obiektywistycznej umożliwia rozpatrywanie patriotyzmu jako powinności zobowiązującej każdego człowieka. Według ujęcia obiektywistycznego „wartość to autonomiczna właściwość: obiektywna jakość bytu (realizm - Arystoteles, Tomasz z Akwinu) albo idea (idealizm - Platon, Scheler)”³³⁸. Można także spotkać się z podejściem utożsamiania wartości z ideą. Jednakże nie jest to zasadne, gdyż „kategoria wartości implikuje dobitnie fakt realności. Idee nie muszą być obiektywne i realne, wartości są cenione właśnie ze względu na ich charakter obiektywny i rzeczywisty. Chociaż wartości nie zawsze są aktualnie realne, to jednak są realne potencjalnie”³³⁹. Izraelski badacz Scheler, twórca kołowego modelu wartości definiuje je jako „pojęcia lub przekonania, odnoszące się do pożądanego stanów finalnych lub zachowań, przekraczają konkretne sytuacje, kierują wyborem i oceną zachowania oraz wydarzeń i są uporządkowane według ich względnej ważności”³⁴⁰. Innymi słowy wartości to wszystko co jest cenne i ważne dla danego człowieka i danej społeczności, a ich urzeczywistnienie stanowi cel człowieka.

³³⁵ R. Darowski, *Antropologiczno-aksjologiczne podstawy pedagogiki*, „Nauczyciel i Szkoła” 2010, nr 1-2 (46-47), s. 11.

³³⁶ S. Kowalczyk, *Filozoficzne koncepcje wartości*, „Collectanea Theologica” 1986, nr 56/1, s. 38.

³³⁷ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wydawnictwo Liberi Libri, Stare Kościeliska 2013, s. 322.

³³⁸ P. Oleś, *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002, t. 5, s. 59.

³³⁹ S. Kowalczyk, *Filozoficzne koncepcje wartości...*, s. 40.

³⁴⁰ S. H. Schwartz, *Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries*, „Advances in Experimental Social Psychology” 1992, 25, cyt. za: P. Oleś, *Z badań nad wartościami...*, s. 55.

Z kolei w ujęciu subiektywistycznym wartości uznane są za arbitralny twór człowieka i utożsamienie wartości z treściami subiektywnych przeżyć jednostki³⁴¹. Według tego subiektywistycznego ujęcia „wartości są wynikiem aktywności podmiotu, który wartościuje otoczenie i nadaje mu znaczenie. Człowiek jest zatem twórcą wartości”³⁴². Zdaniem P. Olesia „według teorii subiektywistycznych, wartościowanie to aktywność podmiotu, która zmierza do kreowania wartości”³⁴³. W tym znaczeniu to człowiek kreuje wartości i nie istnieją żadne uniwersalne odpowiedniki dla każdego człowieka.

Analizując cechy charakteryzujące koncepcję obiektywistyczną i subiektywistyczną można stwierdzić, że w pewien sposób każda akcentuje jakiś istotny aspekt rozumienia wartości. W literaturze przedmiotu część naukowców uznaje charakter obiektywistyczno-subiektywistyczny wartości i łączy obydwie definicje, przyjmując, że „wartość jest związana z przedmiotem, jak i podmiotem, a zawiera w sobie coś istniejącego autonomicznie od osoby oceniającej, jak i coś przez nią zdeterminowanego”³⁴⁴. Innymi słowy istnieją pewne uniwersalne wartości możliwe do przyjęcia dla ogółu społeczeństwa, jak i takie, które mają charakter indywidualny i zależą od danego człowieka.

Inne ważne pojęcia używane w kontekście wartości to dobro i cnota. Terminy te są etyce niejednokrotnie stosowane zamiennie z pojęciem wartości. Jak zwraca uwagę T.W Jaszczewski „doskonałość moralna osoby, dążenie do najwyższej wartości własnej osoby winno być celem działalności człowieka”³⁴⁵. Według P. S. Mazura problem poznawalności dobra w dużej mierze dotyczy sposobu pojmowania pojęcia „dobro”. W dziejach filozofii rozpatruje się cztery fundamentalne sposoby poznawczego ujmowania dobra:

- a) obiektywistyczno-emanacyjny (Platon, Plotyn),
- b) relacyjno-finalistyczny (Arystoteles, św. Tomasz z Akwinu),
- c) relacyjno-subiektywistyczny (Protagoras, Epikur, B. Spinoza),
- d) podmiotowo-obiektywistyczny (I. Kant)³⁴⁶.

Z powyżej wymienionych sposobów postrzegania dobra wynika, iż jedynie w koncepcji realistycznej (relacyjno-finalistycznej) możliwe jest obiektywne istnienie i poznanie dobra

³⁴¹ P. Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej...*, s. 17.

³⁴² J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wydawnictwo Liberi Libri, Stare Kościeliska 2013, s. 322.

³⁴³ P. Oleś, *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1989, s. 11.

³⁴⁴ T. Borkowski, *Wartości religijne. Kształtowanie postaw religijnych człowieka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2014, nr 1(17), s. 170.

³⁴⁵ T. W. Jaszczewski, *Idea perfekcyjizmu w myśli Karola Wojtyły — Świętego Jana Pawła II w aspekcie osoby lekarza medycyny paliatywnej*, „Palliative Medicine in Practice” 2019, nr 13, s. 31.

³⁴⁶ P. S. Mazur, *Problem poznawalności dobra*, XIV Międzynarodowe Sympozjum Metafizyczne z cyklu Zadania Współczesnej Metafizyki „Spór o dobro”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – 15 XII 2011, http://www.ptta.pl/symp_str_14.pdf, s. 3. (dostęp: 10.08.2019)

uwzględniającego zarówno relacyjny, jak i finalistyczny jego charakter. W niniejszej koncepcji dobro jest transcendentálną własnością bytu, która wyraża pochodność bytu od woli absolutu³⁴⁷. Dobro jest bytem wyzwalającym pożądanie, staje się motywem oraz celem ludzkiego działania.

W wielu rozważaniach wartość najczęściej przyjmuje postać związaną z pojęciem dobra. To, co dobre jest utożsamiane z tym, co wartościowe. W niniejszej pracy autor opowiada się za stanowiskiem obiektywistycznym w duchu filozofii realistycznej, w którym człowiek odkrywa wartości „w siatce znaczeń społecznych, w języku – ale jednak odkrywa. Kontynuując metaforę języka, można powiedzieć, że człowiek nie wymyśla języka, choć konstruuje akt mowy. Owa konstrukcja odbywa się jednak w matrycy języka, która jest uprzednia wobec każdego aktu mowy”³⁴⁸. Wartość, stanowiąc obiektywno-realną jakość bytu, zazwyczaj staje się celem człowieka. Za najwyższą triadę wartości uznaje się prawdę, dobro i piękno, które mają kluczowe znaczenie w wychowaniu patriotycznym,

Według koncepcji niemieckiego filozofa M. Schelera wyróżnić można następującą drabinę wartości:

- a) wartości hedonistyczne: przyjemne-nieprzyjemne albo wygodne- niewygodne;
- b) wartości witalne: tj. życie, zdrowie, sprężystość ciała, sytość, tężyzna fizyczna. W tym rozumieniu życie jest wartością podstawową, lecz nie jedyną i ostateczną. Błędem witalizmu upatrywać można w uznawaniu wartości witalnych przy odrzuceniu pozostałych wartości;
- c) wartości duchowe: tj. prawda, dobro i piękno. Nosicielem wartości duchowych nie jest ludzkie ciało, tylko człowiek jako osoba. Zagrożeniem witalizmu etycznego jest dążenie do eliminowania ze społeczeństwa słabych i nieporadnych osób. Hierarchia wartości nie zatrzymuje się na wartościach duchowych, ale umożliwia otwarcie się na sferę absolutu, czyli świętości;
- d) świętość: jest najbardziej specyficznym doświadczeniem ludzkim. Doświadczenie to, przekraczające wszelkie inne doświadczenia, odzwierciedla się w człowieku jako osobie. Świętość jest źródłem religii i religijności³⁴⁹.

Inny podział zaproponował S. Kowalczyk. Autor ten dokonał następującego rozgraniczenia pomiędzy wartościami dzieląc je na:

- a) absolutne (normatywne (wartości klasyczne, prawda, dobro, piękno, sacrum),
- b) nieabsolutne (relatywne),

³⁴⁷ Tamże

³⁴⁸ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wydawnictwo Liberi Libri, Stare Kościeliska 2013, s. 322.

³⁴⁹ W. Guzewicz, *W wychowaniu (...) chodzi o to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem... – wartości w wychowaniu szkolnym*, „Studia Teologiczne. Nawróćcie się i wierźcie w Ewangelię” 2014, nr 32, s. 351.

- c) autoteliczne (autonomiczne, które realizują się bezpośrednio w osobie ludzkiej),
- d) instrumentalne (nakierowane na realizację wartości osobowych – naukowych, ideowych, etycznych itp.)³⁵⁰.

Mówiąc o wartościach można stwierdzić, iż są one czymś zastanym, odtwarzalnym, kreowanym oraz realizowanym: w działaniach, w postawach, w sposobie współżycia, w współuczestnictwa w kulturze i międzyosobowym wymianie – dialogu³⁵¹. Wartości zatem są obecne na trzy różne sposoby: po pierwsze – można być wartością, po drugie – można mieć wartość i po trzecie – być czymś wartościowym³⁵². W tym kontekście bardzo ważnym celem w procesie wychowania patriotycznego młodzieży na poziomie edukacji szkolnej staje się eksponowanie takich wartości jak wiedza o historii swojej ojczyzny, lokalnej społeczności i rodziny. Ważna jest także znajomość kultury własnego kraju i wartości, które w tej kulturze występują oraz kształtowanie określonej postawy wobec ojczyzny.

P. Burgoński wskazuje, iż patriotyzm pojmować należy jako afirmację wartości, ustanowionych wspólnie przyjętych przez daną społeczność³⁵³. Autor ten podkreśla również, że patriotyzm w swej istocie jest moralnym działaniem, a także stara się dowieść tego, że patriotyzm jest aktualnym zjawiskiem, które ma miejsce w życiu współczesnego człowieka.. Z tego też powodu celem wychowania do patriotyzmu powinno być przekazanie przez wychowawców wychowankom określonych wartości patriotycznych, tak aby mogli oni je urzeczywistnić w dorosłym życiu.

Z perspektywy pedagogicznej w aspekcie powyższych refleksji na temat problematyki wartości należy wskazać, iż istotnym wyzwaniem i zadaniem polskiej szkoły jest wychowywanie do wartości. Według K. Chałas wychowanie ku wartościom jest to „wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu własnej i właściwej hierarchii wartości prowadzącej do pełni człowieczeństwa oraz animacji innych do powyższego zadania”³⁵⁴. W tym rozumieniu zadaniem pedagogów jest pomoc uczniom w odkrywaniu wartości i zachęceniu ich do aktywnego działania na rzecz kształtowania właściwych postaw.

Zdaniem K. Olbrycht w wychowaniu do wartości ważne są cele i zadania szczegółowe, które związane są z działaniami skierowanymi na przekaz i uzewnętrznienie:

- a) „konkretnych wartości;
- b) określonych orientacji aksjologicznych;

³⁵⁰ S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2002, s. 59-60.

³⁵¹ I. Celary, *Wychowanie patriotyczne w rodzinie chrześcijańskiej*, „Pesppectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2010, nr 1(16), s. 14.

³⁵² E. Podrez. *Czym są wartości?*, „Ateneum Kapłańskie” 1997, t. 89, nr. 1/530 s. 6-18.

³⁵³ P. Burgoński, *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008, s. 15.

³⁵⁴ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom – podmiotowe trudności realizacji w praktyce edukacyjnej*, [w:] W. Furmanek (red.), *Wartości w pedagogice*, Wydawnictwo UR, Rzeszów-Warszawa 2005, s. 297.

- c) określonych hierarchii i systemów wartości;
- d) gotowości i umiejętności kierowania się określonymi wartościami w konkretnych sytuacjach i strategiach życiowych”³⁵⁵.

Zdaniem K. Chałas wychowania ku wartościom to proces o określonej strukturze, która obejmuje:

- zauważenie przez wychowawcę zbioru wartości preferowanych i urzeczywistnianych przez wychowanków,
- wsparcie wychowanków w poznawaniu wartości i kształtowaniu umiejętności wnikania w istotę wartości, ich znaczenia w życiu człowieka,
- wspieranie wychowanków w wartościowaniu rzeczy i zjawisk w aspekcie aksjologicznym,
- pomaganie wychowankom w akceptacji świata wartości,
- inspirowanie uczniów do wolnego wyboru właściwych wartości,
- wspomaganie wychowanków w urzeczywistnianiu wartości, budowaniu właściwych struktur hierarchicznych,
- wspomaganie wychowanków w wartościowaniu siebie w aspekcie urzeczywistniania wartości i pobudzanie ich do działań animacyjnych w środowisku społecznym, celem budowania świata wartości w coraz szerszych kręgach społecznych,
- wspomaganie wychowanków w działaniach animacyjnych i ich wartościowaniu³⁵⁶.

Do wartości uniwersalnych zaliczyć można między innymi: prawo do życia i wolności, podmiotowość i tożsamość człowieka, tolerancję, życie wolne od zagrożeń wojną, demokrację, pluralizm, swobody obywatelskie, rodzinę, godziwy poziom życia, samorealizację, edukację, zdrowie i jego ochronę³⁵⁷. Inne są natomiast wartości odnoszące się do patriotyzmu. Do takich można zaliczyć rodzinę, prawo do wolności, godziwy poziom życia, swobody obywatelskie, samorealizacja, życie wolne od zagrożeń wojną³⁵⁸. Jan Paweł II w swojej encyklice „*Fides et ratio*” wskazuje, iż „tylko dzięki prawdziwym wartościom człowiek może stawać się lepszy, rozwijać w pełni swoją naturę, człowiek nie znajduje prawdziwych wartości, zamykając się w sobie, ale otwierając się i poszukując ich także w wymiarze transcendentnym, wobec siebie samego. Jest to warunek, który każdy musi spełnić, aby stać się i wzrastać jako osoba dojrzała”³⁵⁹. W odniesieniu do słów Jana Pawła II należy wskazać, że wychowanie do wartości

³⁵⁵ K. Olbrycht, *Miejsce koncepcji człowieka w edukacji ku wartościom* [w:] A. Szela (red.), *Edukacja ku wartościom*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2004, s. 61.

³⁵⁶ K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom*, t. 1, Wydawnictwo „Jedność”, Lublin–Kielce 2003, s. 51.

³⁵⁷ T. Lewowicki, *Przemiany oświaty*, Wydawnictwo. Żak, Warszawa, 1994, s. 62.

³⁵⁸ A. Sychowicz, *Współczesny patriotyzm a jego historyczna różnorodność*, „Obronność. Zeszyty Naukowe” 2017, nr 3 (23), s. 187.

³⁵⁹ Jan Paweł II, *Fides et ratio*, Tarnów 1998, s. 43.

może odbywać się poprzez uczenie określonych wartości, a także wskazywanie i zachęcanie do ich realizacji³⁶⁰. Zadaniem wychowawcy jest przekazywanie wartości w formie wiedzy i informacji jak i za pomocą własnego osobistego przykładu.

Podsumowując niniejsze rozważania wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym stanowi ważne wyzwanie dla edukacji XXI wieku. Istotne jest aby współcześni pedagodzy potrafili nie tylko przekazać uczniom wiedzę lecz też swoją postawą zachęcić ich do urzeczywistniania ich we własnym życiu.

3.5. Podstawowe środowiska wychowania patriotycznego

W trakcie całego życia na człowieka oddziałuje wiele różnych środowisk wychowawczych. Ich liczba, znaczenie jak i rodzaj ulegają zmianie w zależności od wieku danej osoby, osiągniętego stadium rozwoju, czy też indywidualnych doświadczeń danego wychowanka³⁶¹. W niniejszym podrozdziale omówione zostaną podstawowe środowiska, jakie oddziałują na wychowanka podczas realizacji wychowania patriotycznego.

Podstawowym i pierwszym środowiskiem wychowawczym jest rodzina. To w rodzinie kształtowany jest patriotyzm już na wczesnym etapie dorastania. Rodzina stanowi niezwykle istotne środowisko wychowania patriotycznego i religijnego, które w znaczący decyduje o tożsamości i sile narodu³⁶². To w jakim stopniu rodzina będzie środowiskiem wychowania patriotycznego zależy od zachowania rodziców i przekazywanych przez nich wzorów postaw, które będą godne do naśladowania przez dzieci. Rodzice przekazują swoim dzieciom treści patriotyczne w sposób naturalny poprzez codziennie realizowane aktywności. Wychowanie patriotyczne w rodzinie ma charakter ciągły i nie jest ono ograniczone czasem trwania lekcji, czy do udziału w konkretnym wydarzeniu. W rodzinie dzieci mogą kształtować swój patriotyzm za pośrednictwem dalszych członków swojej rodziny czy też lokalnej społeczności. Dzieci mogą zdobywać wiedzę na temat patriotyzmu poprzez kontakt z swoim dziadkiem, babcią, którzy bazując na własnej wiedzy i doświadczeniu mogą zaznajomić je z tradycjami rodzinnymi i narodowymi. Poprzez ustny przekaz ze strony członków rodziny dziecko ma możliwość obcowania z „żywą historią” i pozwania zdarzeń i faktów związanych z przeszłością swojej rodziny.

³⁶⁰ P. Mazur, *Wychowanie ku wartościom religijnym w edukacji szkolnej*, [w:] M. Z. Babiaryz, D. Kukła (red.), *Europejskie wyzwania w obszarze edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo UJK, Kielce 2011, s. 99.

³⁶¹ M. Przetacznik-Gierowska, Z. Włodarski, *Psychologia wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 103.

³⁶² K. Jakubiak, *XIX-wieczne wzorce polskiej rodziny i wychowania rodzinnego dziecka oraz ich oświeceniowe inspiracje*. [w:] Dormus K. i in. (red.), Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny, Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, t. 3, Kraków 2014, s. 369.

Ważnym środowiskiem wychowania patriotycznego jest szkoła. To właśnie w ramach realizowanego programu nauczania uczeń poznaje symbolikę narodową, uczy się śpiewać patriotyczne pieśni, czyta wiersze i książki o tematyce patriotycznej. To szkoła jest kontynuatorką działań wychowawczych, które swój początek mają w rodzinie. Poprzez troskę i wysiłek wychowawców możliwe jest przekazywanie uczniom wartości patriotycznych i oddziaływanie na ich rozwój. Jak zwraca uwagę T. Panuś szkoła wychowuje do patriotyzmu dzieci i młodzież w sposób pośredni i bezpośredni³⁶³. W przypadku pierwszego podejścia polega to na tym, że nauczyciel ucząc dzieci geografii Polski nie nawiązuje wprost do patriotyzmu, lecz rozwija bazę wiedzy ucznia o własnej ojczyźnie. W sposobie bezpośrednim nauczyciel historii, języka polskiego czy też innych przedmiotów wprost przekazuje uczniom treści patriotyczne.

Kolejnym środowiskiem wychowania patriotycznego jest państwo. To poprzez codzienną działalność urzędników zatrudnionych w organach państwowych kształtuje się stosunek obywateli do Państwa. Rolą państwa w tym aspekcie jest stanowienie dobrego prawa. Obowiązkiem państwa wobec obywateli jest zapewnienie bezpieczeństwa i poszanowanie własności prywatnej. Państwo ma za zadanie zapewnić także swoim obywatelom dostęp do publicznej edukacji i służby zdrowia. W aspekcie patriotyzmu działalność państwa może koncentrować się na organizowaniu uroczystości o charakterze państwowym, w których istotne znaczenie będą miały motywy patriotyczne. Zadaniem państwa jest powoływanie i utrzymanie instytucji kultury np. muzeum, miejsc pamięci. Artykuł 4 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wskazuje, że władza zwierzchnia w Rzeczypospolitej Polskiej należy do narodu, który sprawuje ją bezpośrednio lub przez swoich przedstawicieli. Oznacza to, że obowiązkiem państwa jest służyć swoim obywatelom. Rolą państwa w tym zakresie jest stanowienie mądrego i sprawiedliwego prawa, dbanie o dobrostan obywateli i pełnienie wobec ich służebnej roli. Państwo przez swoją politykę zagraniczną powinno dbać o polski interes narodowy i polską rację stanu. Ważna jest także działalność na rzecz kształtowania pozytywnego wizerunku Polski na świecie.

Kolejnym środowiskiem wychowania patriotycznego są media masowego przekazu, które oprócz funkcji rozrywkowej pełnią także funkcję informacyjną i opiniotwórczą. Funkcja informacyjna mediów pozwala na dostarczanie widzom informacji i wiedzy na dany temat. Szybkość i natłok informacji przekazywanych przez media masowego przekazu rodzi za sobą pewne konsekwencje. Z jednej strony umożliwiają one szybszy dostęp do poszukiwanych informacji, z drugiej zaś strony powodują chaos informacyjny. W konsekwencji może to prowadzić do trudności w odbiorze i właściwej otrzymany w ten sposób komunikatów.

³⁶³ T. Panuś, *Rola podstawowych środowisk wychowawczych w wychowaniu patriotycznym dzieci*, „Roczniki Teologiczne” 2019, t. LXVI, z. 6, s. 75-76.

Zadaniem mediów wydaje się przekazywanie rzetelnych informacji społeczeństwu w celu ukazywania rzeczywistości w sposób możliwie jak najbardziej zbliżony z rzeczywistością.

Media pełnią bardzo silną funkcję opiniotwórczą w społeczeństwie, Ludzie poprzez pozyskiwanie informacji z mediów budują swój światopogląd oraz sposób postrzegania rzeczywistości. A. Gębalska-Berekets wskazuje, że człowiek poświęca znaczną część swojego czasu na kontakt z mediami, dlatego też przekaz tych mediów powinien koncentrować się na sprawach istotnych z punktu widzenia społeczeństwa, czyli między innymi na wychowaniu religijnym, patriotycznym i moralnym³⁶⁴. Wobec tego media masowego przekazu mogą być środowiskiem wychowania patriotycznego.

Media pełnią istotną funkcję w przekazywaniu treści patriotycznych. Według D. McQuaila jedną z funkcji mediów jest transmisja dziedzictwa. To oznacza, że środki masowego przekazu powinny transmitować najważniejsze fragmenty kulturowego dziedzictwa narodu, a także mają za zadanie stać na straży wzorów, ułatwiając odszukiwanie i określanie tożsamości społeczeństw jak i poszczególnych jednostek³⁶⁵. Tak rozumiana rola mediów sprzyja integracji społecznej, wzmacnia więzi narodowe i usprawnia zdolność do reagowania na ewentualnie zagrożenia. To w mediach transmitowane są uroczystości o charakterze państwowym czy też religijnym, media są jednym ze źródeł informacji o polskiej historii, kulturze czy też tradycji. W mediach można wysłuchać wywiadów z ludźmi kultury, dowiedzieć się czegoś nowego na temat sytuacji społeczno- gospodarczej na świecie.

Media jako środowisko wychowania patriotycznego angażują się w sprawy ważne z perspektywy obywatel. Dziennikarze poprzez swoje felietony publikowane zarówno w Polsce i za granicą kreują wizerunek kraju. W odniesieniu do patriotyzmu istotne wydaje się aby media dbały o polski interes narodowy, polską rację stanu i ukazywały rzetelny obraz Polski na świecie. W tym celu powinny walczyć z negatywnymi stereotypami czy też nieprawdziwymi wiadomościami na temat Polski i Polaków.

Media masowego przekazu zmieniają i kształtują w sposób bezpośredni postawy ludzkie poprzez tworzenie i powielanie wzorców postami, które warto naśladować i wartości, jakie warto wyznawać³⁶⁶. W tym przypadku można mówić o ludziach znanych, które stanowią obecnie dla części społeczeństwa autorytet i wzór postępowania. Niestety nie zawsze przekaz

³⁶⁴ A. Gębalska-Berekets, *Znaczenie i rola mediów we współczesnej edukacji społeczeństwa informacyjnego*, A. Rogulska (red.), *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”, Siedlce 2013, s. 86.

³⁶⁵ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, PWN, Warszawa 2007, s.111-113. Cyt za : B. Kicior, *Po co nam media- po co my mediom? Funkcje i oddziaływanie mediów masowych w społeczeństwie*, A. Rogulska (red.), *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”, Siedlce 2013, s. 58.

³⁶⁶ B. Kicior, *Po co nam media- po co my mediom? Funkcje i oddziaływanie mediów masowych w społeczeństwie*, A. Rogulska (red.), *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”, Siedlce 2013, s. 60.

ukazywany przez media masowego przekazu przedstawia wszystkie informacje i fakty w sposób pełni rzetelny. Każdy człowiek na swój sposób może interpretować pewne fakty co w pewnym stopniu ukierunkowuje przekaz i ogranicza jego obiektywność. Można w ten sposób założyć, że media nie tyle pokazują rzeczywistość jaka ona jest, lecz ją kreują. Z uwagi na to odbiorcy mediów powinni posiadać umiejętność uchwycenia tych stworzonych elementów oraz uświadomić sobie kontekst sytuacji aby ją zrozumieć³⁶⁷. Z rolą mediów masowego przekazu w wychowaniu patriotycznym łączy się także szereg zagrożeń. Niestety niektóre media całkowicie pomijają kwestię patriotyczne w swoim przekazie. Dochodzi tam także do zmiany kluczowych definicji gdyż nie mówi się już o „ojczyźnie”, „narodzie” „chrześcijańskich korzeniach kultury” a pojęcia te zastępuje się poprzez takie sformułowanie jak „kraj” „jednostka” „obywatel” „społeczeństwo”³⁶⁸. Dlatego też człowiek aby mógł się w świecie mediów dobrze odnajdywać musi posiadać umiejętność filtrowania informacji w celu uchwycenia istoty przekazu, jak i odróżnienia prawdziwych informacji od tzw. „fake newsów” czyli zmanipulowanego przekazu.

Człowiek jako istota społeczna posiada potrzebę realizacji siebie w różnych wspólnotach czy stowarzyszeniach. Jedną z takich wspólnot jest Kościół katolicki, który stanowi ważne środowisko wychowania patriotycznego. Wiara katolicka zakorzeniona jest w ponad tysiącletnią historię narodu polskiego i stanowi istotny jej wymiar. Kościół w Polsce jest jednym z trwałych elementów kultury, nawet dla osób nie wierzących, którzy zachowują jednak polskie zwyczaje chrześcijańskie takie, jak dzielenie się opłatkiem, obchodzenie świąt. Poprzez wspólny udział w uroczystościach religijnych dochodzi do zacieśnienia wspólnoty rodzinnej. Zdaniem M. Dziewieckiego jednym z głównych zadań ludzi wierzących jest trwanie w przyjaźni z Chrystusem, we wspólnocie osób wierzących, szczególnie poprzez osobiste zaangażowanie na rzecz lokalnej parafii, uczestnictwo w grupach formacyjnych i różnych inicjatywach Kościoła: formacyjnych, charytatywnych, społecznych, kulturowych, patriotycznych i politycznych³⁶⁹. Chodzi tutaj przede wszystkim o czynne zaangażowanie się w sprawy wspólnoty Kościoła, aktywne uczestnictwo w wspólnotach i stowarzyszeniach o charakterze katolickim. Jednym z przykładów takich inicjatyw jest Ruch Światło-Życie, który oprócz krzewienia postaw religijnych dba także o pielęgnowanie wartości patriotycznych, poprzez wspólne śpiewanie pieśni patriotycznych i propagowanie wartości narodowych wśród ludzi młodych³⁷⁰. Innymi

³⁶⁷ A. Kozłowska, *Oddziaływanie mass mediów*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006, s. 79-80.

³⁶⁸ A. Lepa, *O Patriotyzmie w mediach*, Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Szczecin 2003, <http://archidiecezja.lodz.pl/~srk/O%20PATRIOTYZMIE%20W%20MEDIACH.html> (dostęp: 29.08.2020 r.).

³⁶⁹ M. Dziewiecki, *Jak wychowywać młodzież w miłości do Kościoła i Ojczyzny?*, s.8 źródło: <https://fidesetratio.com.pl/Presentations0/Patriotyzm.pdf> (dostęp: 29.08.2020 r.).

³⁷⁰ *Patriotyczny Raban do kwadratu- zaproszenie*, Ruch Światło-Życie Diecezji Tarnowskiej, źródło: <http://www.tarnow-oaza.pl/diakonie/diakonia-formacji-diakonii/aktualnosci-diakonii-formacji-diakonii/859-patriotyczny-raban-do-kwadratu-zaproszenie> (dostęp: 29.08.2020 r.).

słowy człowiek poprzez swoje zaangażowanie we wspólnocie chrześcijańskiej może równocześnie rozwijać swoją postawę patriotyczną.

Kościół katolicki w ramach prowadzonej działalności pastoralnej w różny sposób kształtuje świadomość narodową. Jednym z takich momentów są święta narodowe, podczas których treści patriotyczne przenikają się wzajemnie z religijnymi. Uroczystości takie, jak Święto Narodowe Trzeciego Maja, Święto Wojska Polskiego czy też Narodowe Święto Niepodległości są okazją do upamiętniania wydarzeń historycznych i manifestacji swoich uczuć patriotycznych, które mają miejsce w Kościele oraz innych miejscach wyznaczonych przez władze. Świadomość narodową może budować także wizyta na cmentarzach, gdzie spoczywają bohaterzy narodowi, polegli w walce o wolną ojczyznę żołnierze, jak i inne ważne dla rozwoju narodu postacie³⁷¹. Treści patriotyczne w Kościele mogą być także przygotowane z wykorzystaniem tablic umiejscowionych wewnątrz świątyni, upamiętniających ważne z punktu widzenia narodu postacie, w gablotach na placach przy kościelnych, w formie plakatów czy też inscenizacji, publikacji w książkach i czasopismach ale głównie poprzez informacji duszpasterskiej i ogłoszeń parafialnych.

Wychowanie patriotyczne realizowane jest także w ramach lekcji religii, podczas których katecheci przekazują młodzieży wiedzę, wartości, a także kształtują odpowiednie zachowania i uczucia względem ojczyzny. W tym przypadku ważny jest także sposób w jaki nauczyciele religii zapoznają uczniów z treściami patriotycznymi. Przekaz należytej wiedzy jest konieczny do tego, aby katechizowani i wychowywani uczniowie poznali i zrozumieli istotę autentycznej i odpowiedzialnej miłości do ojczyzny, znali jej istotę i znaczenie w życiu chrześcijanina, oraz sposób w jaki powinna się urzeczywistniać miłość do ojczyzny³⁷².

Celem wychowania patriotyczne na lekcjach religii jest wychowanie młodzieży świadomych swojej wiary, u których pielęgnowanie wartości patriotycznych i szacunku do ojczyzny stanowić będzie istotny element życia. Podsumowując specyfikę wychowania patriotycznego w Kościele katolickim należy zwrócić uwagę, że wychowanie patriotyczne nie stanowi dla człowieka celu ostatecznego, jest ono etapem ziemskiej drogi człowieka na drodze ku ostatecznemu zbawieniu. Patriotyzm pomaga realizować człowiekowi jego misję na ziemi w drodze ku ostatecznemu zbawieniu.

³⁷¹ T. Panuś, *Rola podstawowych środowisk...*, s. 75-76.

³⁷² E. Wiszowaty, A. Zellma, *Patriotyzm jako wartość w przepowiadaniu homilijnym i katechetycznym- kontekst polski*, „Studia Nauk Teologicznych” 2018, t. 13 s. 224.

ROZDZIAŁ II

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE W SAMORZĄDOWYCH I KATOLICKICH SZKOŁACH PODSTAWOWYCH W ŚWIETLE PRAWA OŚWIATOWEGO I LITERATURY

W rozdziale drugim rozprawy przedstawiono podział szkół podstawowych, zwracając uwagę przede wszystkim na ich publiczny lub niepubliczny charakter. Określono znaczenie terminów takich, jak: szkoła samorządowa i szkoła katolicka oraz określono ich specyfikę w zakresie wychowania i nauczania. Analizie poddano podstawę programową szkół podstawowych, ze szczególnym uwzględnieniem występowania w niej treści patriotycznych. Dokonano analizy programów wychowawczo-profilaktycznych szkół w odniesieniu do wychowania patriotycznego. W tej części pracy zaprezentowano klasyfikację metod, strategii, form i środków wychowania patriotycznego. Przedstawiono również zasady wychowania patriotycznego. Scharakteryzowano rolę podstawowych podmiotów i środowisk wychowania patriotycznego, uwzględniając przede wszystkim zadania nauczycieli, lokalnych samorządów, uczniów oraz rodziców w zakresie wychowania patriotycznego dzieci.

1. Szkoła podstawowa w polskim systemie oświaty

W tej części pracy opisano strukturę polskiego systemu oświaty zwracając szczególną uwagę na publiczny i niepubliczny charakter polskiego szkolnictwa. Zdefiniowano terminy takie, jak „szkoła samorządowa” i „szkoła katolicka” zwracając uwagę na ich charakterystykę.

1.1. Struktura polskiego systemu edukacji

Rozpoczynając rozważania nad polskim systemem edukacji należy zdefiniować pojęcie „edukacja”. Termin edukacja w języku łacińskim oznacza *education* czyli wychowanie³⁷³. Edukacja skupia się na realizacji celów związanych nie tylko z przekazywaniem wiedzy lecz także kształtowaniem postaw, wzorców norm moralnych. W literaturze istnieje wiele definicji pojęcia edukacja. W niniejszej pracy autor skupia się na znaczeniach ważnych z punktu widzenia podejmowanej problematyki wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych.

³⁷³ M. M. Grzelak, E. Roszko-Wójtowicz, *System edukacji w Polsce- wybrane problemy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 2, s. 275.

S. Chrobak zwraca uwagę, iż edukacja odnosi się nie tylko do oświaty, kształcenia zawodowego lecz także do pełnej formacji osoby³⁷⁴. Edukacja jest jednym z istotnym czynników kształtujących zmiany społeczne, rozwój jednostki i całych grup społecznych. Edukacja obejmuje całość procesów zmierzających do wychowania osoby i opiera się na takich procesach jak socjalizacja, kształcenie, nauczanie, uczenie się w celu nabycia przez podmiot wychowania cech i umiejętności potrzebnych do życia w społeczeństwie³⁷⁵.

Edukacja opiera się na czterech filarach opracowanych przez J. Delorosa. Według tych zasad w edukacji należy:

- uczyć się, aby wiedzieć – poprzez możliwości, jakie stwarza edukacja należy dążyć do opanowania narzędzi gromadzenia wiedzy i rozwoju własnej inteligencji,
- uczyć się, aby działać – czyli zdobywać potrzebne kwalifikację zawodowe i kompetencję, które ułatwia człowiekowi w przyszłości odnalezienie się w trudnych sytuacjach, pracę w grupie, jak również pomogą w zdobyciu wartościowej pracy,
- uczyć się, aby żyć wspólnie – należy współpracować z innymi osobami w celu realizacji ważnych projektów i zadań, a także wykorzystywać jako metodę unikania bądź rozwiązywania konfliktów,
- uczyć się aby być- czyli osiągać cele związane z własną osobowością³⁷⁶.

Z edukacją nierozzerwalnie wiąże się pojęcie systemu edukacji. System w znaczeniu ogólnym można zdefiniować jako „zbiór elementów i zachodzących między nimi relacji”³⁷⁷. Pojęcie systemu stosunkowo często używane jest na gruncie pedagogiki, gdyż można mówić o systemie klasowo-lekcyjnym, systemie dydaktycznym, systemie wychowania, systemie pedagogicznym, systemie szkolnym czy też analizowanym w niniejszym rozdziale systemie edukacji. Według M. K.-Milejskiej system edukacji w ogólnym ujęciu to struktura, która dba o efektywność edukacji, prowadzonej z zamiarem osiągnięcia celów zgodnych z rzeczywistymi potrzebami edukacyjnymi grupy³⁷⁸. Efektywność struktury systemu edukacji zależy w dużym stopniu od współdziałania pomiędzy poszczególnymi jej elementami. W skład tak rozumianego systemu edukacji wchodzi instytucje powołane do kształcenia, wychowania, opieki, polityki edukacyjnej, administracji (zajmujące się rozdzielaniem środków), struktury nauczania

³⁷⁴ S. Chrobak, *Edukacja-wiedza zdolna ukierunkować człowieka w świetle pierwszych zasad i ostatecznych celów*, „Forum Pedagogiczne” 2011, nr 2, s. 53.

³⁷⁵ E. Rogalska, *Edukacja jako podstawowe pojęcie i kategoria pedagogiczna*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/11874.pdf> (dostęp: 19.08.2020).

³⁷⁶ *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem J. Delors, Warszawa 1998, s. 1-9.

³⁷⁷ M. Mazur, *Pojęcie systemu i rygory stosowania*, „Postępy Cybernetyki” 1987, z. 2, s. 24.

³⁷⁸ M. Kletke-Milejska, *Zreformowany system edukacji i jego wpływ na kształcenie i wychowanie dzieci w publicznych szkołach podstawowych. Studium politologiczne*, Praca doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice 2007, s. 26.

(obejmuje poziomy edukacji, populacje uczniów i nauczycieli, programy, style i metody nauczania) oraz służby wspierające działalność systemu takie, jak: opieka psychologiczna, zdrowotna i społeczna³⁷⁹. System edukacji składa się z wielu podmiotów, które dbają o jakość i efektywność procesów kształcenia i wychowania człowieka.

Na kształt i sposób funkcjonowania systemu edukacji wpływ ma polityka edukacyjna prowadzona w danym kraju. Zdaniem Cz. Banacha polityka edukacyjna to proces, który składa się z następujących etapów:

- a) dokonywanie wyborów, w wyniku prowadzonych negocjacji, dialogu czy też podejmowanych decyzji, w sprawie funkcji, celów i zadań systemu edukacji oraz kształtowania określonych programów edukacyjnych w różnych szczeblach edukacji i w danym środowisku,
- b) realizacja funkcji planowania działalności edukacyjnej, która powinna wziąć pod uwagę naturę relacji z innymi systemami społecznymi, z wyzwaniami cywilizacyjnymi oraz bieżącymi uwarunkowaniami: demograficznymi, ekonomicznymi, naukowymi, społecznymi kulturowymi i pedagogicznymi,
- c) zarządzanie systemem edukacji poprzez zdefiniowanie zasad jego organizacji, funkcjonowania i modernizacji oraz kształtowania systemu kierowania i administrowania edukacją, a także poprzez zapewnienie jej odpowiednich warunków ekonomiczno-materialnych,
- d) kontrola i ocena rezultatów uzyskiwanych przez nauczyciela, szkoły, uczelnie i cały system edukacji, w celu dokonania porównań w zakresie stopnia realizacji założonych celów z realnie osiągniętymi i móc na tej podstawie podjąć decyzje w zakresie zmian w systemie edukacji³⁸⁰.

System edukacji w Polsce podlega kontroli przez dwie instytucje rządowe: Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN) oraz Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW). Rolą MEN wraz z podległymi mu kuratoriami oświaty jest pełnienie nadzoru pedagogicznego nad szkołami. Za system szkolnictwa wyższego odpowiada MNiSW a istotne funkcje doradcze pełni Rada Główna Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Komitet Polityki Naukowej, Rada Młodych Naukowców, Komitet Ewaluacji Jednostek Naukowych i zespoły celowe powołane przez ministerstwo. Poszczególne uczelnie wyższe posiadają pewną autonomię w zakresach regulowania swoich spraw wewnętrznych i kwestii związanych z nauką. Za kreowanie polityki edukacyjnej odpowiedzialne są organy centralne, na czele z MEN i MNiSW. To w

³⁷⁹ Tamże, s. 26.

³⁸⁰ Cz. Banach, *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999, s. 9-10.

odpowiednich ministerstwach przygotowywane są projekty uchwał, rozporządzeń czy też ustaw, które są potem przedmiotem konsultacji na radzie ministrów a następnie procedowane przez parlament i zatwierdzone przez prezydenta RP.

Według art. 2 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 roku Prawo Oświatowe w skład systemu edukacji wchodzi:

- 1) Przedszkola, w tym: specjalne, integracyjne, z oddziałami specjalnymi lub integracyjnymi, a także inne formy wychowania przedszkolnego;
- 2) Szkoły:
 - a) podstawowe, w tym: specjalne, integracyjne, z oddziałami przedszkolnymi, integracyjnymi, specjalnymi, przysposabiającymi do pracy, dwujęzycznymi, sportowymi i mistrzostwa sportowego, sportowe i mistrzostwa sportowego,
 - b) ponadpodstawowe, w tym: specjalne, integracyjne, dwujęzyczne, z oddziałami integracyjnymi, specjalnymi, dwujęzycznymi, przygotowania wojskowego, sportowymi i mistrzostwa sportowego, sportowe, mistrzostwa sportowego, rolnicze, leśne, morskie, żegluga śródlądowej oraz rybołówstwa,
 - c) artystyczne;
- 3) Placówki oświatowo-wychowawcze, których celem jest rozwijanie zainteresowań i uzdolnień uczniów, a także korzystanie z różnorodnych form wypoczynku i organizacji czasu wolnego;
- 4) Placówki kształcenia ustawicznego, placówki kształcenia praktycznego oraz ośrodki doksztalcania i doskonalenia zawodowego, umożliwiające uzyskanie i uzupełnienie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych;
- 5) Placówki artystyczne - ogniska artystyczne umożliwiające rozwijanie zainteresowań i uzdolnień artystycznych;
- 6) Poradnie psychologiczno-pedagogiczne, w tym poradnie specjalistyczne udzielające dzieciom, młodzieży, rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej, a także pomocy uczniom w wyborze kierunku kształcenia i zawodu;
- 7) Młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze oraz specjalne ośrodki wychowawcze dla dzieci i młodzieży wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy i wychowania, a także ośrodki umożliwiające dzieciom i młodzieży upośledzonym umysłowo stopniu głębokim oraz dzieciom i młodzieży z upośledzeniem umysłowym z niepełnosprawnościami sprzężonymi realizację obowiązkowej edukacji;
- 8) Placówki zapewniające opiekę i wychowanie uczniom w okresie pobierania nauki poza miejscem stałego zamieszkania;

- 9) Placówki doskonalenia nauczycieli;
- 10) Biblioteki pedagogiczne;
- 11) Kolegia pracowników służb społecznych³⁸¹.

Przechodząc do analizy struktury polskiego systemu edukacji należy zwrócić uwagę, iż na przestrzeni lat ulegał on różnym przeobrażeniom i przekształceniom. Aktualny skład struktury polskiego systemu edukacji ukształtował się podczas przeprowadzonej od roku szkolnego 2017/2018 reformy systemu edukacji.

W wyniku przeprowadzonych zmian docelowa struktura systemu edukacji obejmuje:

- 8-letnią szkołę podstawową,
- 4-letnie liceum ogólnokształcące,
- 5-letnie technikum,
- 3-letnią branżową szkołę pierwszego stopnia,
- 2-letnią branżową szkołę drugiego stopnia,
- 3-letnią szkołę specjalną przysposabiającą do pracy,
- szkołę policealną³⁸².

W aktualnej strukturze systemu oświaty zlikwidowano gimnazja i wydłużono czas nauki w szkole podstawowej do 8 lat. Szkoły podstawowe podzielić można na dwa etapy edukacyjne. Pierwszy etap trwający od I do III klasy to edukacja wczesnoszkolna. W drugim etapie od IV do VIII klasy realizowane jest nauczanie przedmiotowe. Reforma edukacji zniosła także obowiązek szkolny dla 6-latków i wydłużyła naukę w liceum do 4 lat a w przypadku technikum do 5 lat³⁸³. W wyniku zmian w systemie edukacji wygaszono szkoły zawodowe zastępując je szkołami branżowymi pierwszego i drugiego stopnia, w których nauka trwa odpowiednio trzy i dwa lata. Oprócz tego w systemie szkolnictwa utrzymano istnienie szkół specjalnych przysposabiających do pracy, które przeznaczone są dla uczniów z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną oraz z niepełnosprawnościami sprzężonymi, gdzie kształcenie dostosowane jest do potrzeb edukacyjnych i psychofizycznych możliwości uczniów³⁸⁴. W systemie edukacji utrzymane zostały także szkół policealnej przeznaczone dla absolwentów szkół średnich (liceum, technikum). Zgodnie z obowiązującym w Polsce prawem uczniowie mają obowiązek nauki od 7 roku życia aż do ukończenia VIII klasy szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do 18 roku

³⁸¹ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378, z poz. zm.).

³⁸² *Struktura szkół po zmianach*, <https://reformaedukacji.men.gov.pl/o-reformie/uczen-i-rodzic/struktura-szkol-po-zmianach.html> (dostęp: 20.08.2020).

³⁸³ M. Szczepanek, *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, „Edukacja- Technika- Informatyka” 2018, nr 26, s. 526.

³⁸⁴ E. Zakrzewska-Manterys, *Szkoły przysposabiające do pracy- zło konieczne czy nowoczesna forma edukacji dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym?*, „Trendy” 2012, nr 3, s. 30. http://www.bc.ore.edu.pl/Content/365/Trendy+3+z+2012_E.+Zakrzewska-Manterys.pdf (dostęp: 20.08.2020).

życia³⁸⁵. Ustawodawca nakłada także obowiązek odbycia przez dziecko w wieku 6 lat rocznego przygotowania przedszkolnego w przedszkolu, oddziale przedszkolnym w szkole podstawowej lub w innej formie wychowania przedszkolnego.

W tabeli 5 przedstawiono etapy kształcenia, jakie występują w polskim systemie oświaty.

Tabela 5. Etapy kształcenia w polskim systemie edukacji

Etap edukacyjny	Rodzaje placówek edukacyjnych	charakterystyka
Wczesna edukacja i opieka (dzieci 0-3 lat)	Żłobki i kluby dziecięce dla dzieci w wieku	Żłobki i kluby dziecięce są nieobowiązkowe i nie należą do systemu edukacji, podlegając pod ministerstwo pracy i polityki społecznej.
Wczesna edukacja i opieka (dzieci 3-6 lat)	przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zespoły wychowania przedszkolnego, punkty przedszkolne dla dzieci	Edukacja przedszkolna jest nieobowiązkowa dla dzieci w wieku 3-5 lat. Rolą organu prowadzącego jest zapewnienie miejsca dla 3-5 latków w przedszkolu. Rodzice dzieci 6-letnich mogą posłać je do 1 klasy szkoły podstawowej lub kontynuować naukę w placówce wychowania przedszkolnego.
Szkolnictwo podstawowe	Szkoły podstawowe, szkoły podstawowe specjalne, integracyjne, szkoły podstawowe z oddziałami integracyjnymi i sportowymi, szkoły podstawowe sportowe oraz szkoły mistrzostwa sportowego.	Nauka w 8-letniej szkole podstawowej obejmuje dwa etapy: <ul style="list-style-type: none"> • klasy 1-3 (edukacja wczesnoszkolna), • klasy 4-8, w których obowiązuje nauczanie w podziale na przedmioty.
Szkolnictwo średnie	<ul style="list-style-type: none"> • 4-letnie liceum ogólnokształcące, • 5-letnie technikum, • 3-letnia szkoła branżowa (I stopnia) • 2-letnia szkoła branżowa (II stopnia), 	W przypadku uczniów szkół branżowych I stopnia i technikum mogą oni w trakcie nauki lub po jej ukończeniu przystąpić do egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe i uzyskać stosowny dyplom. Uczniowie liceum ogólnokształcącego i technikum mogą z kolei przystąpić do egzaminu maturalnego i uzyskać "świadectwo dojrzałości", co stanowi jeden z warunków rekrutacji na studia wyższe. Tego typu możliwość mają także absolwenci szkoły branżowej II stopnia.
Szkolnictwo policealne	Szkoły policealne	W systemie edukacji umiejscowione jako etap kształcenia na poziomie średnim, przeznaczone dla uczniów chcących zdobyć kwalifikacje zawodowe tak jak uczniowie szkoły branżowej czy też technikum. Okres nauki w szkole policealnej trwa od 1 do 2,5 roku
Szkolnictwo wyższe	Wyższe szkoły zawodowe, uczelnie akademickie (uniwersytety, politechniki)	Oba typy uczelni prowadzą studia I i II stopnia. Studia pierwszego stopnia trwają 3-4 lata (w przypadku studiów licencjackich), 3,5-4 lata (w przypadku studiów inżynierskich). Studia magisterskie trwają od 1,5 do 2 lat, a jednolite studia magisterskie od 4 do 6 lat.
Kształcenie i szkolenie dorosłych	placówki kształcenia ustawicznego i praktycznego, ośrodki dokształcania i doskonalenia zawodowego, kształcenie dorosłych realizowane w ramach studiów podyplomowych w szkołach wyższych.	Jest to etap będący uzupełnieniem przez osoby dorosłe wykształcenia szkolnego na poziomie średnim i podstawowym, a także dający możliwość uzyskania i uzupełnienia kwalifikacji i umiejętności zawodowych. Realizowany może być w ramach edukacji szkolnej i pozaszkolnej.

Źródło: Krótka informacja o polskim systemie edukacji 2017/2018, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, s. 3-6, https://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2017/10/System-edukacji-w-Polsce_2017_2018_PL.pdf (dostęp: 20.08.2020).

³⁸⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., dz. cyt.

W powyższej tabeli 5 przedstawione zostały etapy kształcenia realizowane w ramach polskiego systemu edukacji. Jak wskazują prezentowane dane edukacja szkolna rozpoczyna się dla dzieci w wieku siedmiu lat, lub sześciu w przypadku gdy rodzic dziecka wystąpi z takim wnioskiem. Okres nauki w szkole podstawowej trwa osiem lat i kończy etap obowiązkowej edukacji. Następnie uczeń w zależności od własnych predyspozycji i osiągnięć na teście ośmioklasisty może dokonać wyboru szkoły średniej pomiędzy 4-letnim liceum ogólnokształcącym, 5-letnim technikum, a także 3-letnią szkołą branżową. Szkoła branżowa II stopnia daje z kolei możliwość przystąpienia do egzaminu maturalnego absolwentom szkoły branżowej I stopnia. Dla osób z wykształceniem średnim ogólnym chcącym uzyskać kwalifikacje zawodowe istnieje możliwość kształcenia w szkole policealnej i uzyskania kwalifikacji zawodowych. Osoby z wykształceniem średnim i zdany egzaminem maturalnym mogą kontynuować swój etap kształcenia na studiach wyższych I i II stopnia lub na jednolitych studiach magisterskich. Polski system edukacji umożliwia także uzupełnienie wiedzy i zdobycie nowych kwalifikacji dla osób dorosłych w ramach placówek kształcenia ustawicznego i praktycznego, ośrodków dokształcania i doskonalenia zawodowego czy też poprzez realizację studiów podyplomowych w szkole wyższej.

Podsumowując w niniejszej części pracy przedstawiono strukturę polskiego systemu z podziałem na poszczególne etapy edukacyjne. Przedmiotem zainteresowań niniejszej rozprawy są szkoły podstawowe, których podział ze względu na rodzaj organu prowadzącego zostanie omówiony w dalszej części pracy.

1.2. Publiczny i niepubliczny charakter polskiego szkolnictwa

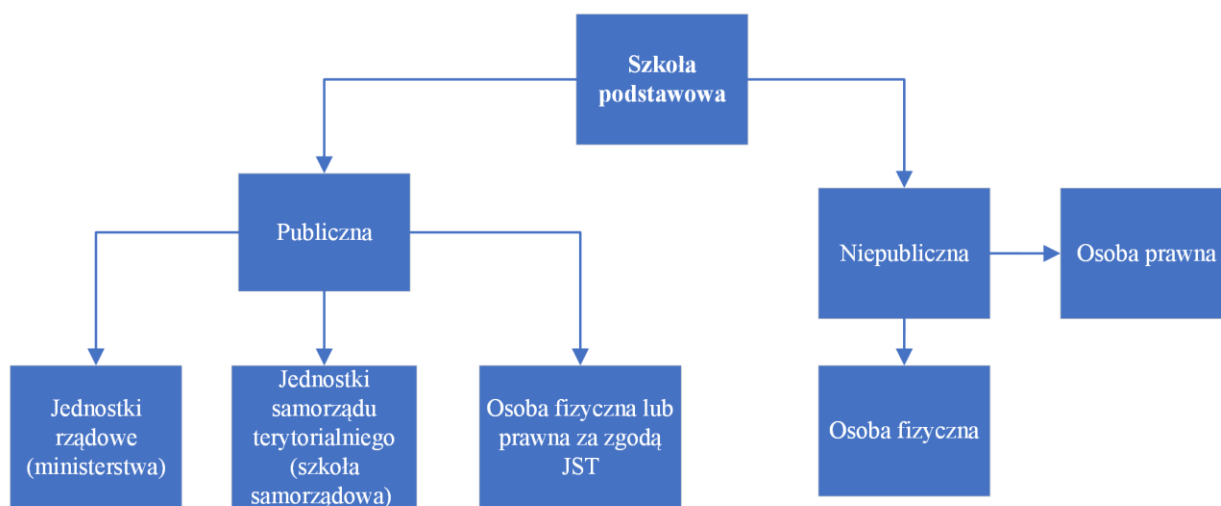
W tym podrozdziale przedmiotem zainteresowań będzie podział szkół podstawowych według kryterium organu prowadzącego. Jednym z podstawowych kryterium kategoryzacji szkół w Polsce jest podział na szkoły publiczne i niepubliczne.

Prawo do tworzenia szkół przysługuje tylko określonym podmiotom publicznym i prywatnym. Według Ustawy Prawo oświatowe szkołę zakładać mogą:

- jednostki samorządu terytorialnego,
- inne osoby prawne,
- osoby fizyczne,
- właściwe ministerstwo (dla wybranych typów szkół)³⁸⁶.

Art. 8 pkt 1. Ustawy o systemie oświaty wyróżnia podział na szkoły publiczne oraz szkoły niepubliczne³⁸⁷. Podział ten został zaprezentowany na rysunku 2.

³⁸⁶ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., dz. cyt.

Rysunek 2. Podział szkół podstawowych w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378, z poz z.u)

Jak wynika z rysunku 2 organem prowadzącym szkołę może być jednostka samorządu terytorialnego, właściwe ministerstwo lub też osoba fizyczna, czy też prawna. Szkoły publiczne w najczęściej prowadzone jednostki samorządu terytorialnego, a szkoły niepubliczne przez osoby fizyczne czy też prawne. W pewnych okolicznościach jednostka samorządu terytorialnego może powierzyć prowadzenie szkoły publicznej osobie fizycznej lub prawnej. Są to wyjątkowe przypadki, gdzie polskie prawo pozwala na powierzenie prowadzenia szkoły publicznej osobie fizycznej lub prawnej, w przypadku gdy liczy ona mniej niż 70 uczniów, a placówka ta nie jest jedyną szkołą danego typu prowadzoną przez daną jednostkę samorządu terytorialnego³⁸⁸. Niektóre typy szkół np. szkoły eksperymentalne, leśne, morskie, rolnicze itp. są prowadzone przez właściwe ministerstwo. W praktyce w zdecydowanej większości przypadków to jednostki samorządu terytorialnego są organem prowadzącym szkołę publiczną, co wiąże się z obowiązkiem w zakresie zarządzania poszczególnymi publicznymi placówkami edukacyjnymi (przedszkolami, szkołami podstawowymi, szkołami średnimi) na danym terenie.

W przypadku systemu oświaty jednostki samorządu terytorialnego lub podmioty przez nie powołane są odpowiedzialne za prowadzenie spraw administracyjnych, organizacyjnych, a także budżetowych szkoły. Co istotne prowadzenie szkół podstawowych, integracyjnych i z klasami integracyjnymi należy do zadań własnych gminy a szkół podstawowych specjalnych do zadań powiatu. Oznacza to, że zarządzanie szkoła należy do głównych zadań jednostek samorządu terytorialnego. Środki finansowane przeznaczone na prowadzenie szkół i przedszkoli jednostki samorządu terytorialnego pozyskują z budżetu państwa w ramach subwencji

³⁸⁷ Tamże

³⁸⁸ Tamże

oświatowej³⁸⁹. W praktyce uzyskane na ten cel środki często okazują się nie wystarczające i samorząd musi dokładać z własnego budżetu pieniądze na ten cel np. na wynagrodzenia nauczycieli³⁹⁰. Dlatego też wydatki na oświatę stanowią jedna z najbardziej znaczących pozycji w budżetach polskich miast.

W celu dokonania rozróżnienia pomiędzy szkoła publiczną a niepubliczną warto określić warunki, jakie musi spełniać szkoła publiczna. Zgodnie z ustawą Prawo oświatowe szkoła publiczna to placówka, która:

- a) zapewnia bezpłatne nauczanie w zakresie ramowych planów nauczania;
- b) przeprowadza rekrutację uczniów w oparciu o zasadę powszechnej dostępności;
- c) zatrudnia nauczycieli posiadających kwalifikacje określone w odrębnych przepisach;
- d) realizuje:
 - programy nauczania uwzględniające podstawę programową kształcenia ogólnego, a w przypadku szkoły prowadzącej kształcenie zawodowe – również podstawy programowe kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego albo podstawy programowe kształcenia w zawodach szkolnictwa artystycznego,
 - ramowy plan nauczania;
- e) realizuje zasady oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów³⁹¹.

Definiując pojęcie szkoły publicznej należy zauważyć, że na gruncie prawa oświatowego nie dokonano jednoznacznego zdefiniowania czym jest szkoła publiczna. Rozpatrując tą kwestie biorąc pod uwagę obowiązujące w Polsce prawa i ustalenia zapadłe w orzecznictwie sądów można stwierdzić, iż jest to szkołą działająca w interesie ogółu społeczeństwa, która daje obywatelom powszechne prawo do pobierania bezpłatnej nauki i zapewnia obywatelom równy dostęp do wykształcenia³⁹². W szkole publicznej uczniowie mogą pobierać naukę i realizować obowiązek szkolny. Co istotne szkoły publiczne charakteryzują się powszechną dostępnością. Obowiązkiem szkoły jest przyjąć każdego ucznia należącego do danego obwodu w ramach rejonizacji. Do dyrektora publicznej placówki należy także nadzór nad przestrzeganiem obowiązku szkolnego przez uczniów z jego rejonu. Szkoły publiczne różnią się także od swoich niepublicznych odpowiedników jeśli chodzi o źródła finansowania. Szkoły publiczne utrzymują się głównie z

³⁸⁹ R. Pelczar, A. Wagner, *Decentralizacja systemu oświatowego w Polsce w latach 90. XX w. Rola samorządu terytorialnego w realizacji zadań oświatowych*, [w:] Jusko E, Wieczorek I (red.), *Wybrane aspekty wykonywania zadań oświatowych przez jednostki samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo „Regis”, Łódź 2016, s. 31.

³⁹⁰ D. Kurzyna-Chmiel, *Podstawy prawne i organizacyjne oświaty. Prawo oświatowe w zarysie*, Warszawa 2009, s. 93-94.

³⁹¹ *Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe...*, dz. cyt.

³⁹² R. Raszevska-Skałeczka, *Szkoła publiczna jako zdecentralizowany podmiot administracji publicznej. Studium administracyjno-prawne*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego”, nr 132, Wrocław 2019, s. 100.

subwencji jaka jest przekazywana przez organy centralne dla jednostek samorządu terytorialnego, a także z środków własnych JST. Oprócz tego źródłem finansowania szkoły publicznej mogą być dodatkowe fundusze pozyskane w ramach:

- środków unijnych- szkoła może przygotować wnioski do programów Unii Europejskiej, które są poświęcone edukacji np. Erasmus+,
- programów rządowych- szkoła może stanąć do konkursu organizowanego przez Ministerstwo Edukacji Narodowej czy też inną instytucję i otrzymać środki finansowe na ściśle określony cel zgodnie z tematyką konkursu,
- działalności gospodarczej, która stanowi dla szkoły dodatkowy dochód³⁹³.

W przypadku szkół niepublicznych można uznać, że są to placówki, które nie muszą spełniać warunków ujętych w art. 14 ust 1 ustawy Prawo oświatowe³⁹⁴. Szkoły niepubliczne obowiązują jednak inny zakres kryteriów zgodnie z art. 14 ust 3 ustawy Prawo oświatowe. W świetle ustawy Prawo oświatowe szkołą niepubliczną niebędącą szkołą artystyczną jest szkoła, która:

- „realizuje programy nauczania uwzględniające podstawę programową kształcenia ogólnego, a w przypadku szkoły prowadzącej kształcenie zawodowe - również podstawy programowe kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego;
- realizuje obowiązkowe zajęcia edukacyjne w okresie nie krótszym oraz w wymiarze nie niższym niż łączny wymiar poszczególnych obowiązkowych zajęć edukacyjnych określony w ramowym planie nauczania szkoły publicznej danego typu;
- stosuje zasady klasyfikowania i promowania uczniów oraz przeprowadzania egzaminów, o których mowa w ust. 1 pkt 5 ustawy prawo oświatowe;
- prowadzi dokumentację przebiegu nauczania ustaloną dla szkół publicznych;
- w przypadku szkoły prowadzącej kształcenie zawodowe - kształci w zawodach określonych w klasyfikacji zawodów szkolnictwa branżowego;
- zatrudnia nauczycieli obowiązkowych zajęć edukacyjnych, o których mowa w pkt 2, posiadających kwalifikacje określone dla nauczycieli szkół publicznych; przepisy art. 15 ust. 2, 4 i 6 stosuje się odpowiednio;
- stosuje organizację roku szkolnego ustaloną dla szkół publicznych³⁹⁵.

Spełnienie powyższych kryteriów daje szkole niepublicznej prawo do wystawiania uczniom świadectw, dyplomów, certyfikatów, aneksów lub dyplomów państwowych na równi z swoimi publicznymi odpowiednikami. Na podstawie tych świadectw uczniowie mogą

³⁹³ A. Żyła, Dodatkowe źródła finansowania wydatków szkoły, „Dyrektor i finanse” 2020, nr101, źródło : <https://www.monitorszkoly.pl/artukul/dodatkowe-zrodla-finansowania-wydatkow-szkoly> (dostęp 20.08.2020 r.)

³⁹⁴ Tamże. s. 101.

³⁹⁵ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., dz. cyt.

przystępować potem do testów zewnętrznych organizowanych przez Okręgową Komisję Edukacyjną.

Szkoła niepubliczna nie musi zapewniać uczniom powszechnej dostępności, czy też gwarancji bezpłatności nauczania, wychowania i opieki a zasady rekrutacji uczniów są określane w statucie szkoły³⁹⁶. Uczniowie w szkołach niepublicznych mogą realizować obowiązek szkolny. W tym celu zadaniem dyrektora placówki niepublicznej jest zawiadomić dyrektora placówki publicznej z rejonu zamieszkania ucznia o fakcie odbywania przez niego obowiązku szkolnego w placówce niepublicznej.

Szkoły niepubliczne są prowadzone przez osoby fizyczne bądź też prawne, które mogą zakładać szkoły i placówki niepubliczne po uzyskaniu wpisu do ewidencji prowadzonej przez właściwą do danego rejonu jednostkę samorządu terytorialnego ,która jest zobowiązana do prowadzenia spisu publicznych szkół i placówek³⁹⁷. Tego typu jednostkami są zazwyczaj osoby prywatne, stowarzyszenia, fundacje czy też związki wyznaniowe. Placówki niepubliczne można podzielić także ze względu na organ prowadzący na prywatne i społeczne. W przypadku placówek prywatnych organem prowadzącym jest zazwyczaj osoba fizyczna lub prawna. Placówki prywatne działają na zasadach rynkowych i jednym z ich celów jest generowanie zysków, które są przeznaczone na cele wskazane przez ich właścicieli lub oddelegowany zarząd. Szkoły społeczne są prowadzone zazwyczaj przez stowarzyszenia, fundacje związki wyznaniowe. Często w takich szkołach decyzje podejmowane są przez zarząd stowarzyszenia lub fundacji, co zwiększa wpływ rodziców na funkcjonowanie placówki.³⁹⁸ Szkoły społeczne działają często na zasadach no-profit, dlatego też zysk przez nie wygenerowany jest przeznaczony na rozwój placówki i jej cele statutowe.

Szkoła niepubliczna musi spełnić szereg zasad, które dotyczą także placówek publicznych. To, co wyróżnia szkołę niepubliczną w stosunku do jej publicznego odpowiednika to przede wszystkim:

- brak obowiązku rejonizacji, która może być ustalona jedynie na wniosek organu prowadzącego placówkę,
- organ prowadzący ustala zasady finansowania i pobierania odpłatności za świadczone usługi edukacyjne
- brak konieczności wyłonienia dyrektora szkoły na zasadach konkursu. Może być nim właściciel szkoły bądź osoba przez niego wskazana do pełnienia tych obowiązków,

³⁹⁶ R. Raszewska-Skałeczka, *Szkoła publiczna jako ...*, s. 100.

³⁹⁷ D. Kurzyna-Chmiel, *Świadczenia oświatowe samorządowej administracji świadczącej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 45, s. 143.

³⁹⁸ *Spoleczna a prywatna? Czym różnią się te szkoły?*, źródło : <https://portal.librus.pl/artykuly/spoleczna-a-prywatna-czym-roznia-sie-te-szkoly> (dostęp 20.08.2020 r.)

W przypadku nauczycieli w szkole niepublicznej przepisy Karty Nauczyciela funkcjonują w ograniczonym zakresie. Nie stosowane są w tym przypadku regulacje dotyczące zasad zatrudniania, pensum dydaktycznego, zasad wynagradzania i świadczeń socjalnych. Nauczyciel w szkole publicznej jest zatrudniony na umowę o pracę w oparciu o kodeks pracy³⁹⁹. Oznacza to, że nauczyciela w szkole publicznej nie obowiązują przepisy dotyczące wymiaru obowiązkowego pensum dydaktycznego tak jak w przypadku nauczycieli zatrudnionych w szkole publicznej.

Szkoły niepubliczne mają także inne źródła finansowania niż szkoły publiczne. Szkoła niepubliczna otrzymuje fundusze nie tylko z subwencji oświatowej ale także w ramach czesnego płaconego przez rodziców dzieci uczęszczających do niej. To z opłat płaconych przez rodziców szkoła finansuje swoją działalność, często pokrywając także koszty dodatkowych zajęć dla uczniów.

Jakie są główne wady i zalety z uczęszczania uczniów do określonego rodzaju szkoły? W przypadku szkół publicznych za niewątpliwą zaletę można wskazać brak odpłatności, wysoka dostępność i powszechność. Szkoły publiczne często zlokalizowane są w pobliżu miejsca zamieszkania ucznia, co umożliwia mu samodzielne dotarcie do szkoły i powrót do domu. W szkole publicznej zatrudniani są wykwalifikowani pedagodzy, co powinno także wpłynąć na wysoki poziom nauczania. Szkoły publiczne mają także często dostęp do różnorodnej infrastruktury, szatni, boisk, sal gimnastycznych, co także wpływa na komfort uczniów. Jedną z kluczowych wad szkół publicznych jest dużą liczbą uczniów w klasie, co utrudnia nauczycielom pracę indywidualną z każdym uczniem. W przypadku szkół prowadzonych przez biedniejsze samorządy mogą występować także braki sprzętowe czy też ograniczony dostęp do technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Szkoły niepubliczne, są szkołami w których występuje odpłatność za uczęszczanie do nich. W tego typu placówkach liczba uczniów przypadająca na jednego nauczyciela jest zazwyczaj niższa niż w placówkach publicznych. W przypadku szkół niepublicznych nauczyciel ma większe możliwości w zakresie indywidualnej pracy z uczniem. W szkołach niepublicznych często organizowane są także zajęcia dodatkowe (lekcje językowe, zajęcia plastyczne, sportowe) co sprzyja rozwojowi uczniów. W szkołach niepublicznych podobnie jak w szkołach publicznych program nauczania oparty jest o realizację podstawy programowej, jednak często obejmuje on także dodatkowe elementy. Liczba szkół niepublicznych w Polsce dynamicznie się zwiększa. Jak wynika z badań w latach 2014-2018 liczba szkół niepublicznych zwiększyła się o

³⁹⁹ A. Barański, J. Herczyński, *Wyjaśnienie dotyczące niektórych rodzajów szkół w Polsce*, s.3 źródło <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/SN-18-clarifications-school-types-02PLN.pdf> dostęp (21.08.2020 r.).

17,15% a liczba uczniów o 29,73%. W tym czasie w placówkach publicznych liczba uczniów i ilość placówek pozostała na niemal jednakowym poziomie.

Podsumowując w polskim systemie oświaty dominującą rolę pełnią szkoły publiczne, prowadzone w głównej mierze przez jednostki samorządu terytorialnego. Dlatego też do celów niniejszej pracy szkoły te określane będą mianem szkół samorządowych.

1.3. Samorządowe szkolnictwo podstawowe

Zamierzeniem niniejszej pracy jest dokonanie analizy porównawczej dotyczącej kształtowania patriotyzmu w różnych typach szkół podstawowych. W realizacji tego celu konieczne jest zdefiniowanie terminu „szkoła”. Według W. Okonia jest to „instytucja oświatowo-wychowawcza zajmująca się kształceniem i wychowywaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów i zadań oraz koncepcji oświatowo-wychowawczych i programów; osiągnięciu tych celów służy odpowiednio wykształcona kadra pedagogiczna, nadzór oświatowy, baza lokalowa i wyposażenie oraz zabezpieczenie budżetowe ze skarbu państwa, samorządów lokalnych lub innych źródeł”⁴⁰⁰. W badaniach pedagogicznych szkołę można analizować pod kątem trzech kryteriów:

- instytucjonalnym- która podkreśla rolę szkoły jako miejsca zaspokajania potrzeb społecznych ludności,
- organizacyjnym- dotyczącym systemu panującego w szkole i jego powiązaniu z potrzebami edukacyjnymi społeczeństwa,
- rozwojowym- który bierze pod uwagę konieczność adaptacji do potrzeb społeczności szkolnych⁴⁰¹.

Szkołą podstawową to typ szkoły w którym realizowane są zadania w zakresie wychowania nauczania, kształcenia oraz wychowania na poziomie podstawowym⁴⁰². Do podstawowej kategorii szkół należą publiczne szkoły podstawowe. Są to szkoły podlegające władzom oświatowym (ministerstwu, kuratorium), które sprawują opiekę nad ich działalnością, zapewniają materialne warunki ich funkcjonowania i opłacają kadre nauczycielską⁴⁰³. Szkołą podstawową można zdefiniować także jako pierwsze dwa etapy szkoły ogólnokształcącej W Polsce, które mają charakter koedukacyjny i obowiązkowy. W szkole podstawowej w klasach I-III realizowany jest program edukacji wczesnoszkolnej, gdzie zajęcia prowadzone są głównie

⁴⁰⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Znak”, Warszawa 2007, s. 402.

⁴⁰¹ Z. Zbróg, *Identyfikowanie i zaspokajanie potrzeb społecznych w niepublicznych szkołach podstawowych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011, s. 79

⁴⁰² B. Milerski, B. Śliwerski, *Pedagogika*, Wydawnictwo Naukowe „PWN”, Warszawa 2000, s.232

⁴⁰³ W. Okoń, *Nowy słownik...*, s. 404.

przez nauczyciela, który pełni także funkcje wychowawcy. Kolejnym etapem jest nauczanie przedmiotowe prowadzone w klasach IV-VII.

Do charakterystycznych elementów polskiego szkolnictwa należy:

- prymat szkolnictwa publicznego nad prywatnym,
- system egzaminów zewnętrznych na poszczególnych etapach edukacyjnych,
- pozycja zawodowa nauczycieli, która uregulowana jest w Karcie Nauczyciela, określającej zasady zatrudniania, wynagradzania i ścieżkę awansu zawodowego,
- połączenie elementów centralizacji (Ministerstwo Edukacji i Nauki) i decentralizacji sterowania placówkami edukacyjnymi (jednostki samorządu terytorialnego)⁴⁰⁴.

W polskim systemie oświaty dominującą rolę odgrywają szkoły prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego, w których nauka jest bezpłatna. Wynika to między innymi z art. 70 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który daje każdemu obywatelowi prawo do nauki i wprowadza obowiązek jej pobierania do osiągnięcia osiemnastego roku życia⁴⁰⁵. W artykule tym zapisano także, że nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna a wszelkie świadczenia odpłatnych usług edukacyjnych powinny być uregulowane ustawowo. Konstytucja daje rodzicom prawo wyboru typu szkoły, do której uczęszczać będą ich dzieci⁴⁰⁶. Obywatele mają prawo do zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych, wyższych czy też zakładów wychowawczych a warunki zakładania, funkcjonowania i nadzoru pedagogicznego są uregulowane w odpowiedniej ustawie. Szkolnictwo samorządowe wyróżnia się też tym, że obowiązuje tam system egzaminów zewnętrznych na koniec każdego etapu edukacyjnego. Charakterystycznym elementem szkolnictwa samorządowego jest pozycja zawodowa nauczycieli, która jest uregulowana w Karcie Nauczyciela. Karta Nauczyciela to dokument który reguluje prawa i obowiązki nauczycieli zatrudnionych w publicznych placówkach oświatowych, reguluje kwestie dotyczące awansu zawodowego, wymiaru pensum dydaktycznego czy też wysokości wynagrodzenia za prace. Przepisy zawarte w Karcie Nauczyciela mają charakter nadrzędny w stosunku do Kodeksu Pracy. Karta Nauczyciela reguluje między innymi czas pracy nauczyciela, a także tygodniowy obowiązkowy wymiar godzin dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych(pensum) realizowanych bezpośrednio z uczniami lub wychowankami. Art. 42 punkt 3 Karty Nauczyciela wskazują, że w przypadku nauczycieli szkół podstawowych pensum wynosi 18 godzin tygodniowo⁴⁰⁷. Jest to jedna z znaczących różnic pomiędzy szkołami

⁴⁰⁴ *System edukacji w Polsce w skrócie 2015*, Polskie Biuro Eurydice, s. 2 źródło: https://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2016/01/BRIEF_PL_FINAL2015.pdf (dostęp 20.08.2020 r.)

⁴⁰⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946, z poz. zm.)

⁴⁰⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946, z poz. zm.)

⁴⁰⁷ *Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela* (Dz. U z 2019 r. poz 2215, z poz zm.)

samorządowymi (publicznymi) a niepublicznymi, gdzie nauczyciela są zatrudniani na podstawie kodeksu pracy a przepisy Karty Nauczyciela mają zastosowanie w ograniczonym zakresie.

W szkolnictwie samorządowym (publicznym) za kreowanie polityki edukacyjnej, stanowienie prawa, ustalanie zakresu podstaw programowych odpowiedzialne jest Ministerstwo Edukacji i Nauki. W zakresie administrowania konkretnymi placówkami edukacyjnymi zadanie to najczęściej spoczywa na jednostkach samorządu terytorialnego i osobie dyrektora szkoły. Funkcje kontrolną w zakresie sprawowania nadzoru pedagogicznego, przestrzegania przez szkoły przepisów Prawa oświatowego pełni właściwe dla danego rejonu Kuratorium oświaty.

Szkoła samorządowa jest to taki typ placówki oświatowej o charakterze publicznym, która jest prowadzona przez jednostki samorządu terytorialnego i takie też rozumienie tego pojęcia zostało przyjęte w niniejszej pracy.

1.4. Specyfika katolickiej szkoły podstawowej

Szkoły katolickie i szkoły samorządowe podlegają przepisom ujętym w prawie oświatowym. Szkoły katolickie prowadząc swoją działalność w zgodzie z obowiązującym w Polsce prawodawstwem i podstawą programową zachowują jednocześnie swój katolicki charakter i podlegają władzy kościelnej. W świetle przepisów prawa obowiązujących w Polsce kościelne osoby prawne mają prawo zakładać i prowadzić szkoły oraz inne placówki oświatowo-wychowawcze i opiekuńczo-wychowawcze na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy⁴⁰⁸. Placówki tego typu mają charakter katolicki i podlegają władzy kościelnej. Kolejną podstawą funkcjonowania szkół katolickich w Polsce jest Konkordat. W umowie tej podpisanej przez Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, nadano Kościołowi katolickiemu uprawnienia w zakresie zakładania i prowadzenia placówek oświatowych i wychowawczych, w tym przedszkoli oraz wszystkich rodzajów szkół, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego i na zasadach określonych przez odpowiednie ustawy⁴⁰⁹. Szkoły te w zakresie realizacji minimum programowych z przedmiotów obowiązkowych podlegają prawu polskiemu. Szkoły katolickie będące jednocześnie szkołami publicznymi posiadają w myśl tej umowy takie same prawa i obowiązki, jak szkoły publiczne o charakterze świeckim. W szkołach katolickich obowiązuje podstawa programowa i zasady dotyczące kształcenia uczniów zgodne z wymogami zawartymi w prawie oświatowym oraz brak odpłatności za uczęszczanie do dziecka do tego typu placówki. Szkoły katolickie posiadają jednak autonomię w zakresie wprowadzania zasad kształcenia w

⁴⁰⁸ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U z 2019 r. poz 1347, z poz zm.)

⁴⁰⁹ *Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r (Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318, z poz. zm.).

zakresie przedmiotów nieobowiązkowych⁴¹⁰. Władze szkoły katolickiej korzystając z posiadanej autonomii mogą określić w jaki sposób szkoła będzie kształtować swój katolicki charakter. Jednym z sposobów na kształtowanie tożsamości szkoły katolickiej jest uczestnictwo w wspólnych nabożeństwach, czy też lekcjach religii, które mogą mieć charakter obowiązkowy.

Szkoły katolickie ze względu na swoją specyfikę pełnią szczególną rolę w polskim systemie edukacyjnym. W świetle zapisów ujętych w Kodeksie Prawa Kanonicznego szkołę można uznać za katolicką, gdy jest kierowana przez kompetentną władzę kościelną albo kościelną osobę prawną publiczną, albo za katolicką została uznana przez władzę kościelną dokumentem na piśmie⁴¹¹. Oznacza to, że szkoła katolicka kierowana jest przez władze kościelną (np. biskupa) lub kościelną osobę prawną (diecezję, parafię, zgromadzenie zakonne). Szkoła katolicka założona może być także przez inne osoby fizyczne lub prawne, jeśli otrzyma ona na to zgodę biskupa diecezjalnego.

Analizując specyfikę szkół katolickich należy zwrócić uwagę na to co odróżnia ten typ placówek od szkół samorządowych. W czym tkwi tożsamość szkoły katolickiej i co ją wyróżnia. Specyfika szkoły katolickiej polega na tym, że jest ona „szkołą” czyli prowadzi działalność edukacyjną i wychowawczą realizując przy tym podstawę programową ale także jest „katolicka”, gdy odnosi się w sposób wyraźny do koncepcji chrześcijańskiej rzeczywistości, w której stawia się osobę Jezusa Chrystusa w centrum jako fundament i cel wychowania⁴¹². Innymi słowy w szkole katolickiej z założenia oprócz wiedzy i umiejętności przekazywane są także wartości wynikające z religii chrześcijańskiej.

Kolejną istotną cechą szkolnictwa katolickiego jest fakt, iż posiada on nie tylko wymiar nie tylko instytucjonalny ale przede wszystkim wspólnotowy. W centrum tej wychowawczej wspólnoty znajdują się osoba wychowanka, wokół której koncentrują się wysiłki rodziców, nauczycieli i innych zaangażowanych w proces wychowania osób. Ze względu na to iż, w Chrystusie jako istocie doskonałej, wszystkie wartości ludzkiej znajdują swą pełną realizację i harmonijną jedność, szkoła katolicka w sposób świadomy podejmuje zobowiązanie do wychowania człowieka integralnego⁴¹³. Szkołę katolicką wyróżnia oparcie programu wychowawczego na zasadach etyki chrześcijańskiej, gdzie osoba Jezusa Chrystusa pełni rolę najważniejszego nauczyciela, za którym należy podążać.

⁴¹⁰ Analiza zgodności z prawem zobowiązania uczniów katolickich szkół publicznych do uczestnictwa w lekcjach religii, źródło: https://ordoiuris.pl/wolnosc-religii-w-szkole/analiza-zgodnosc-i-z-prawem-zobowiazania-uczniow-katolickich-szkol#_ftn11 (dostęp 06.08.2020).

⁴¹¹ *Decretum Num. 48/84/P. Primas Poloniae z dnia 4 grudnia 1983 r. Kodeks Prawa Kanonicznego* 803

⁴¹² S. Chrobak, Szkoła a osoba, szkoła a wspólnota, szkoła a kultura w świetle dokumentów Kościoła, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2000, nr 16, s. 239.

⁴¹³ Tamże, s. 241.

Szkoła katolicka stanowi ważny ośrodek formacji intelektualnej i moralnej. Z tego też powodu oprócz nauczania i wychowania w szkole katolickiej szczególny nacisk kładzie się na wychowanie młodzieży ku wartościom. Chrześcijanin poprzez życie zgodne z Ewangelią buduje społeczność opierającą się na wartościach, które mają charakter najwyższy i uniwersalny. Szkoła katolicka poprzez swój program wychowawczy spełnia ważne zadanie kościelne, które dotyczy kształtowania postaw chrześcijańskich uczniów oraz ich odpowiedzialności za rozwój i misję Kościoła w świecie poprzez aktywne zaangażowanie w jego życie i działalność.

Jan Paweł II wskazuje, że szkoła katolicka od innego typu szkół powinna różnić się nie tylko poziomem organizacyjnym i metodologicznym, lecz także specyficznym ukształtowaniem całości, które zarówno materiał i osobę ucznia stawia w szerszych ramach planu Bożego w odniesieniu do człowieka zrealizowanego i przedstawionego w Jezusie Chrystusie⁴¹⁴. Oryginalność i tożsamość katolickiej szkoły, a także jej autentyczny dynamizm zależą od przyjęcia i włączenia ewangelicznego światła w konkretne życie wspólnoty szkolnej i wszystkich jej członków⁴¹⁵. Szkoła katolicka to placówka, której działalność oparta jest o integralne wychowanie. Pełni ona rolę środowiska, w którym kształtowane są postawy narodowe, działania na rzecz dobra społeczeństwa, a także kreowane są postawy patriotyczne, więzi i przynależności do własnego narodu oraz przejawianie otwartości w kontaktach z członkami innych narodów⁴¹⁶. Fundamentem tych działań jest oparcie systemu wychowawczego na koncepcji wychowania ku wartościom takim jak sprawiedliwość, odpowiedzialność, szacunek czy braterstwo. Poprzez nauczanie i wychowanie oparte na wartościach chrześcijańskich szkoły katolickie prowadzą ucznia do pełnego zaangażowania w życie społeczne i polityczne kraju tak, by poprzez swoją pracę wychowankowie przyczyniali się dla dobra wszystkich ludzi. Wychowanie w szkole katolickiej można w tym wypadku zrozumieć, jako przygotowanie do dorosłego życia, czyli wyposażenie absolwenta w umiejętność trafnej oceny i zrozumienia czym jest życie, co ma nam do zaoferowania i w jaki sposób człowiek może się w nie zaangażować.

Szkoła katolicka jest otwarta dla wszystkich bez względu na wyznanie czy też światopogląd. Każdy rodzic, który chce zapisać swoje dziecko do szkoły katolickiej powinien mieć świadomość jej konfesyjnego charakteru, którego naturalną konsekwencją jest promowanie

⁴¹⁴ Przemówienie Jana Pawła II do nauczycieli, uczniów i rodziców dwóch instytutów prowadzonych przez zakonnice. *Świadomość specyfiki szkoły katolickiej*. 27.11.1982 r. [w:] A. Dymer (red.). *Szkoła katolicka w nauczaniu Kościoła*. Szczecin-Warszawa 2002 s. 183-185.

⁴¹⁵ Przemówienie Jana Pawła II do wychowanków w Marsylii. *Przez katolickie nauczanie dokonuje się pogłębienie treści wiary*. 8.05.1981 R.[w:] A. Dymer (red.) *Szkoła katolicka w nauczaniu Kościoła*. Szczecin-Warszawa 2002, s. 143-144.

⁴¹⁶ A. Zakrzewska, *Współczesna szkoła katolicka placówką kształtowania społecznie dojrzałej osobowości dzieci i młodzieży*, „Paedagogia Christiana” 2015, nr 1/3, s. 260.

przez szkołę określonego systemu wartości i zasad wynikających z wiary chrześcijańskiej⁴¹⁷. Rodzic, który chce posłać swoje dziecko do szkoły katolickiej powinien wcześniej zaznajomić się z jej programem, celami i je zaakceptować.

2. Patriotyzm i wychowanie patriotyczne w świetle prawa oświatowego

Ta część pracy skupia się ukazaniu patriotyzmu i wychowania patriotycznego w prawie oświatowym. Szczegółowej analizie pod kątem występowania treści patriotycznych poddano ustawę Prawo oświatowe, podstawę programową dla szkół podstawowych w zakresie celów i zadań ogólnych oraz z podziałem na dwa etapy edukacyjne (klasy I-III) oraz (IV-VIII).

2.1. Wartości patriotyczne w ustawie Prawo oświatowe

Istotę wartości patriotycznych w wychowaniu podkreśla fakt, iż odniesienie do nich znalazło się już w samej preambule do Ustawy Prawo Oświatowe. Jak podkreśla ustawodawca we wstępie do tego dokumentu „nauczanie i wychowanie - respektując chrześcijański system wartości - za podstawę przyjmuje uniwersalne zasady etyki. Kształcenie i wychowanie służy rozwijaniu u młodzieży poczucia odpowiedzialności, miłości Ojczyzny oraz poszanowania dla polskiego dziedzictwa kulturowego, przy jednoczesnym otwarciu się na wartości kultur Europy i świata. Szkoła winna zapewnić każdemu uczniowi warunki niezbędne do jego rozwoju, przygotować go do wypełniania obowiązków rodzinnych i obywatelskich w oparciu o zasady solidarności, demokracji, tolerancji, sprawiedliwości i wolności⁴¹⁸”. Niniejsze stwierdzenia stanowią w istocie zbiór wytycznych i punkt odniesienia do sposobu, w jaki powinna być organizowana i realizowana działalność edukacyjna szkoły.

Podstawowym dokumentem regulującym proces nauczania i wychowania w szkole podstawowej jest Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe. W dokumencie tym znajdziemy szereg odniesień do wartości patriotycznych. Art. 1 niniejszej ustawy wskazuje, że system oświaty zapewnia uczniom wychowanie rozumiane jako „wspieranie dziecka w rozwoju ku pełnej dojrzałości w sferze fizycznej, emocjonalnej, intelektualnej, duchowej i społecznej, wzmocniane i uzupełniane przez działania z zakresu profilaktyki problemów dzieci i młodzieży⁴¹⁹”. Do zadań szkoły w tym zakresie należy także „upowszechnianie wśród dzieci i młodzieży wiedzy i umiejętności niezbędnych do aktywnego uczestnictwa w kulturze i sztuce

⁴¹⁷ Analiza zgodności z prawem zobowiązania uczniów katolickich szkół publicznych do uczestnictwa w lekcjach religii, źródło : https://ordoiuris.pl/wolnosc-religii-w-szkole/analiza-zgodnosci-z-prawem-zobowiazania-uczniow-katolickich-szkol#_ftn11 (dostęp 06.08.2020 r.).

⁴¹⁸ Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe..., dz. cyt.

⁴¹⁹ Tamże

narodowej i światowej⁴²⁰”. W tej perspektywie można uznać, że szkoła to podmiot w którym powinno być realizowane pełne, integralne wychowanie, którego jednym z elementów jest kształtowanie wartości i postaw etycznych i patriotycznych dzieci i młodzieży.

Istotną rolę w przekazywaniu wartości patriotycznych pełnią pedagodzy. Prawo oświatowe podkreśla, że nauczyciel w swoich działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych ma obowiązek kierowania się dobrem uczniów, troską o ich zdrowie, postawę moralną i obywatelską, z poszanowaniem godności osobistej ucznia⁴²¹. Nauczyciel oprócz przekazywania wiedzy uczniowi powinien także dbać o wpajanie mu wartości takich, jak szacunek do drugiego człowieka, otwartość na innych i miłość do ojczyzny.

Wartości patriotyczne ujęte są w dokumentach wewnątrz szkolnych. Jednym z najważniejszych dokumentów regulujących prace szkoły jest jej statut, który reguluje sposób funkcjonowania i organizacji placówek publicznych i niepublicznych. Ustawa Prawo Oświatowe w art. 98 ust 4 wskazuje, że statut powinien zawierać cele i zadania szkoły oraz sposób ich wykonywania, a także umożliwiać uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej. W patriotyzmie ważną rolę pełni szacunek do tradycji lokalnych, zatem zadaniem szkoły jest określenie zasad organizacji nauczania języków. mniejszości narodowych, etnicznych czy też języka regionalnego w przypadku szkół, w których takie oddziały istnieją. Podsumowując niniejsze rozważania ustawa prawo oświatowe wskazuje na istotną potrzebę kształtowania wartości patriotycznych wśród młodzieży.

2.2. Wartości patriotyczne w podstawie programowej szkoły podstawowej

Wartości patriotyczne mają istotne znaczenie w życiu człowieka. W kontekście tego warto zadać pytanie, jakie możliwości wychowania ku wartościom patriotycznym stwarza szkoła podstawowa w ramach obowiązującej podstawy programowej? W Polsce podstawa programowa to według Encyklopedii PWN „akt prawny ministra właściwego do spraw edukacji regulujący proces kształcenia w przedszkolach oraz szkołach publicznych i niepublicznych”⁴²². W zależności od rodzaju placówki edukacyjnej można wyróżnić podstawę wychowania przedszkolnego, kształcenia ogólnego szkoły podstawowej, branżowej, szkoły specjalnej czy policealnej. Podstawa programowa zawiera zbiór fundamentalnych treści nauczania i uczenia się, określa zakres i rodzaj sprawności i umiejętności, które powinni osiągnąć uczniowie w toku edukacji, wskazuje także na postawy i wartości, którym powinno służyć wychowanie i

⁴²⁰ Tamże

⁴²¹ Tamże

⁴²² *Podstawa programowa*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/podstawa-programowa;3958941.html> (dostęp: 01.09.2020).

kształcenie⁴²³. W tym celu dokonano analizy treści programowych zawartych w tym akcie prawnym w odniesieniu do wartości patriotycznych.

W preambule do podstawy programowej kształcenia ogólnego widnieje zapis: „Kształcenie w szkole podstawowej stanowi fundament wykształcenia. Zadaniem szkoły jest łagodne wprowadzenie dziecka w świat wiedzy, przygotowanie do wykonywania obowiązków ucznia oraz wdrażanie do samorozwoju. Szkoła zapewnia bezpieczne warunki oraz przyjazną atmosferę do nauki, uwzględniając indywidualne możliwości i potrzeby edukacyjne ucznia. Najważniejszym celem kształcenia w szkole podstawowej jest dbałość o integralny rozwój biologiczny, poznawczy, emocjonalny, społeczny i moralny ucznia”.

W niniejszych podrozdziałach omówione zostanie miejsce wartości patriotycznych w podstawie programowej szkoły podstawowej z podziałem na cele i zadania ogólne szkoły podstawowej, wczesnoszkolną edukację i klasy IV-VIII szkoły podstawowej.

2.2.1. Wartości patriotyczne w celach i zadaniach ogólnych szkoły podstawowej

Preambuła do podstawy programowej szkoły podstawowej wskazuje, iż w aspekcie patriotyzmu do celów szkoły należy „wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji, wskazywanie wzorców postępowania i budowanie relacji społecznych, sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia (rodzina, przyjaciele)”⁴²⁴. Znaczenie i istotę wynikającą z wyznawania określonych wartości człowiek poznaje stopniowo. L. Sałaciński wskazuje, iż proces ten rozpoczyna się od rozwijania zdolności do rozpoznawania wartości, czyli kształtowania umiejętności różnicowania tego co cenne, bądź nie, następnie uzyskując wiedzę o wartościach, która pozwala zrozumieć istotę i złożoność świata wartości⁴²⁵. W dalszym etapie człowiek może podejmować decyzje życiowe uwzględniając wagę poznanych wzorców postępowania. Zdaniem K. Chałas nadrzędnym celem w tym kontekście staje się rozpoznanie wartości, wolny ich wybór, budowanie właściwych struktur hierarchicznych sprzyjających integralnemu rozwojowi oraz urzeczywistnianie tych wartości w dalszym życiu⁴²⁶.

⁴²³ Tamże

⁴²⁴ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego*, załącznik nr 2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴²⁵ L. Sałaciński, *Wychowanie do wartości w szkole jako pole profesjonalnych działań nauczyciela- wybrane spostrzeżenia z badań sondażowych*, „Polskie Towarzystwo Profesjologiczne” 2014, nr 2, s. 114.

⁴²⁶ K. Chałas, *Szanse urzeczywistniania wartości moralnych przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym w świetle podstawy programowej*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2017, t. 5, nr 2/1(10/1), s. 18.

Szkoła w świetle celów zawartych w podstawie programowej powinna „wzmacniać poczucie tożsamości indywidualnej, kulturowej, narodowej, regionalnej i etnicznej”⁴²⁷. W konsekwencji uczeń powinien nabyć zdolność do kreowania własnej tożsamości w celu osiągnięcia autonomii, czyli zdolności do życia zgodnie z własnymi przekonaniami, celami, potrzebami, wartościami i zamierzeniami. W tym znaczeniu tożsamość indywidualna wiąże się z poczuciem przynależności- bycia kimś określonym, specyficznym, identyfikowanym jako inny w grupie osób⁴²⁸. Z kolei tożsamość grupowa (kulturowa, narodowa, etniczna, regionalna) pozwala jednostce „poczuć się” częścią większej społeczności, i daje możliwość współdziałania w grupie.

Do wartości patriotycznych zaliczyć można także godność człowieka, z którą związany jest kolejny cel edukacyjny jakim jest formowanie u uczniów poczucia godności własnej osoby i szacunku do innych osób⁴²⁹. Poczucie godności, stanowi istotny wymiar człowieczeństwa, jest mocą generującą aktywność, której celem jest osiągnięcie wolności⁴³⁰. Wolność to także możliwość podejmowania własnych wyborów, zgodnie z wyznawanymi zasadami moralnymi i wartościami. Wartością jest także otwartość na drugiego człowieka, dlatego też w podstawie programowej jednym z celów kształcenia jest „kształtowanie postawy otwartej wobec świata i innych ludzi, aktywności w życiu społecznym oraz odpowiedzialności za zbiorowość”⁴³¹. Z tego względu nauczanie powinno bazować na podejściu do zdobywania wiedzy, które cechuje gotowość do działania i podejmowania inicjatyw, lecz także brania odpowiedzialności za podejmowane decyzje. Poprzez otwartość na drugiego człowieka rodzi się chęć do współdziałania, współpracowania w większych grupach, czy też stowarzyszeniach i czynne zaangażowanie się w działalność społeczną. Ostatnim celem kształcenia ogólnego w szkole podstawowej jest „ukierunkowanie ucznia ku wartościom”⁴³². W tym celu chodzi o to, żeby szkoła wskazała uczniom sposób w jaki powinni przejawiać wyżej wymienione wartości w tym patriotyzm.

M. Buk-Cegiełka zauważa, że obowiązek wychowania ku wartościom dotyczy zarówno wychowawców (polega na ukazywaniu wartości), jak i wychowanków (dotyczy wybierania wartości i ich urzeczywistnianiu w projekcie życia- tak osobistego, jak i społecznego)⁴³³. W przypadku patriotyzmu można wskazać na kształtowanie wartości takich, jak ojczyzna,

⁴²⁷ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴²⁸ K. Kwapis, E. Brygoła, *Tożsamość osobista w ujęciu emotywno- refleksyjnym*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4, s. 35.

⁴²⁹ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴³⁰ M. Kunicka, *Godność w interakcjach edukacyjnych*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2010, nr 2(5), s. 117.

⁴³¹ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴³² *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴³³ M. Buk-Cegiełka, *Szanse wychowania ku wartościom w aktualnej podstawie programowej w świetle integralnego rozwoju dziecka w młodszym wieku szkolnym*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2018, z.1, s. 130.

patriotyzm, państwo naród, które powinien przejawiać wychowawca by móc skutecznie przekazywać je wychowankowi.

V. Kopińska analizując wymagania szczegółowe umieszczone w podstawie programowej w odniesieniu do kompetencji społecznych i obywatelskich i zestawiając je z celami kształcenia ogólnego w szkole podstawowej zwraca uwagę na niespójność tego dokumentu. Autorka stwierdza, że analiza celach szczegółowych podstawy programowej nie potwierdza aby umożliwiała ona skuteczną realizację celów ogólnych takich jak : rozwijanie wśród uczniów umiejętności krytycznego myślenia, kształtowanie otwartości wobec świata i ludzi, aktywności w życiu społecznym czy też ukierunkowania uczniów ku wartościom⁴³⁴. Dokument ten jednak sprzyja wzmocnieniu tożsamości narodowej, przywiązaniu do historii i tradycji narodowej⁴³⁵. Istnieje potrzeba doprecyzowania wymagań szczegółowych i ich doprecyzowania w odniesieniu do realizacji celów ogólnych kształcenia w szkole podstawowej.

Wartości patriotyczne obecne są także w zadaniach ogólnych wskazanych w preambule do podstawy programowej kształcenia ogólnego. Jak wskazano w tym dokumencie „Kształcenie i wychowanie w szkole podstawowej sprzyja rozwijaniu postaw obywatelskich, patriotycznych i społecznych uczniów. Zadaniem szkoły jest wzmocnienie poczucia tożsamości narodowej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat. Poczucie przynależności do wspólnoty ma duże znaczenie w życiu człowieka, gdyż może w większym lub mniejszym stopniu nadawać sens istnienia⁴³⁶. To w takich społecznościach, jak naród człowiek może wyrazić siebie, angażować się w działalność na rzecz wspólnoty, czynnie uczestniczyć w inicjatywach obywatelskich, patriotycznych i w ten sposób wyrażać swoje przywiązanie do ojczyzny. Istotną wartość patriotyczną stanowi także szacunek do drugiego człowieka. Zadaniem szkoły jest dbanie o wychowanie dzieci i młodzieży w duchu akceptacji i szacunku dla drugiego człowieka, kształtowanie postaw szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnia wiedzę o zasadach zrównoważonego rozwoju, motywuje do działań na rzecz ochrony środowiska oraz rozwija zainteresowanie ekologią⁴³⁷”. Zadaniem szkoły podstawowej jest także wprowadzenie uczniów w świat literatury i zachęcanie ich do czytania książek. Pozwoli to na kształtowanie wśród uczniów umiejętności w zakresie sprawnego komunikowania się w języku ojczystym, która stanowi jeden z przejawów patriotyzmu. Zadania ujęte w preambule kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej wynikają

⁴³⁴ V. Kopińska, *Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Analiza krytyczna*, „Parejza” 2018 , nr 1(9), s. 151.

⁴³⁵ Tamże, s. 151.

⁴³⁶ P. Radkiewicz, *Patriotyzm, etnocentryzm...*, s. 95-96.

⁴³⁷ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

wprost z celów, jakie stawia ustawodawca nauczycielom w zakresie treści i doboru metod nauczania, a także umiejętności, jakie powinien osiągnąć uczeń na poszczególnych etapach nauki. Podsumowując niniejsze rozważania można stwierdzić, że wartości patriotyczne zostały wyraźnie podkreślone w celach i zadaniach ogólnych szkoły podstawowej.

2.2.2. Wartości patriotyczne we wczesnoszkolnej edukacji

We wstępie do podstawy programowej wychowania wczesnoszkolnego podkreślono, że „celem edukacji wczesnoszkolnej na tym etapie jest wspieranie całościowego rozwoju dziecka. Proces wychowania i kształcenia prowadzony w klasach I–III szkoły podstawowej umożliwia dziecku odkrywanie własnych możliwości, sensu działania oraz gromadzenie doświadczeń na drodze prowadzącej do prawdy, dobra i piękna. Edukacja na tym etapie jest ukierunkowana na zaspokojenie naturalnych potrzeb rozwojowych ucznia. Szkoła respektuje podmiotowość ucznia w procesie budowania indywidualnej wiedzy oraz przechodzenia z wieku dziecięcego do okresu dorastania. W efekcie takiego wsparcia dziecko osiąga dojrzałość do podjęcia nauki na II etapie edukacyjnym”. Szkoła respektując podmiotowość każdego ucznia, przygotowuje ich do budowania własnej wiedzy i przejścia z wieku dziecięcego do etapu dorastania.

Ważnym elementem procesu wychowania i kształcenia w edukacji wczesnoszkolnej jest patriotyzm, który został ujęty w celach kształcenia (wymaganiach ogólnych) dla edukacji wczesnoszkolnej. Do zadań szkoły w kontekście rozwijania postaw patriotycznych w tym okresie należy:

- realizowanie programu nauczania szanującego godność uczniów, ich naturalne indywidualne tempo rozwoju, wspierająca indywidualność, oryginalność, wzmacniająca poczucie wartości, zaspokajająca potrzebę poczucia sensu aktywności własnej i współdziałania w grupie,
- organizacja zajęć wspierających aktywności dzieci, rozwijających nawyki i zachowania adekwatne do poznawanych wartości, takich jak: bezpieczeństwo własne i grupy, sprawność fizyczna, zaradność, samodzielność, odpowiedzialność i poczucie obowiązku
- organizacja zajęć umożliwiających poznanie wartości i norm społecznych, których źródłem jest rodzina, społeczność szkolna, społeczność lokalna i regionalna, naród, oraz rozwijanie zachowań wynikających z tych wartości, a możliwych do zrozumienia przez dziecko na danym etapie rozwoju,
- organizacja zajęć umożliwiających zaspokojenie potrzeb poznawania kultur innych narodów, w tym krajów Unii Europejskiej, różnorodnych zjawisk przyrodniczych, sztuki,

a także zabaw i zwyczajów dzieci innych narodowości, uwzględniających możliwości percepcji i rozumienia tych zagadnień na danym etapie rozwoju dziecka;

- organizacja przestrzeni edukacyjnej umożliwiającej aktywność ruchową i poznawczą dzieci, nabywanie umiejętności społecznych, właściwy rozwój emocjonalny oraz zapewniającej poczucie bezpieczeństwa,
- organizacja przestrzeni edukacyjnej stymulującej systematyczny rozwój wrażliwości estetycznej i poczucia tożsamości, umożliwiającej integrację uczniów, ich działalność artystyczną, społeczną i inną wynikającą z programu nauczania oraz programu wychowawczo-profilaktycznego,
- współdziałanie z rodzicami, różnymi środowiskami, organizacjami i instytucjami, uznanymi przez rodziców za źródło istotnych wartości, na rzecz tworzenia warunków umożliwiających rozwój tożsamości dziecka⁴³⁸.

Analizując niniejsze priorytety, jakie ustawodawca stawia przed szkoła należy zwrócić uwagę, że działania nauczyciela powinny być ukierunkowane na całościowy (integralny) rozwój dziecka. Praca nauczyciela powinna koncentrować się na kształtowaniu wszystkich sfer człowieka. Podmiotem edukacji jest cały człowiek, a jego rozwój musi być kształtowany w sposób kompleksowy.

W podstawie programowej dla edukacji wczesnoszkolnej określone zostały także cele kształcenia. Cele kształcenia w ogólnym znaczeniu prowadzą do „wywołania zmian w sferze poznawczej, poprzez pośrednie oraz bezpośrednie zdobywanie umiejętności; emocjonalnej, kiedy dotyczą przeżywanych wartości estetycznych, a także krystalizowania się norm etycznych; oraz praktycznej, na którą składa się poznawanie oraz korzystanie z różnych narzędzi i urządzeń, a także wytwarzanie określonych przedmiotów”⁴³⁹. Cele kształcenia umieszczone w podstawie programowej edukacji wczesnoszkolnej wyodrębnione zostały w relacji do czterech obszarów rozwojowych dziecka: fizycznego, emocjonalnego, społecznego i poznawczego.

W przypadku wartości patriotycznych ujęte są w ramach emocjonalnego rozwoju ucznia i dotyczą:

- „rozpoznawania i rozumienia swoich emocji i uczuć oraz nazywania ich;
- umiejętność rozpoznawania, rozumienia i nazywania emocji oraz uczuć innych osób; potrzebę tworzenia relacji;
- przedstawiania swych emocji i uczuć przy pomocy prostej wypowiedzi ustnej lub pisemnej, różnorodnych artystycznych form wyrazu;

⁴³⁸ *Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ...*, (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴³⁹ Cz. Kupisiewicz M. Kupisiewicz, *Słownik...*, s. 22.

- świadomość przeżywanych emocji i umiejętność panowania nad nimi oraz wyrażania ich w sposób umożliwiający współdziałanie w grupie oraz adaptację w nowej grupie;
- umiejętności odczuwania więzi uczuciowej i potrzebę jej budowania, w tym więzi z rodziną, społecznością szkoły i wspólnotą narodową;
- umiejętność uświadamiania sobie uczuć przeżywanych przez inne osoby z jednoczesną próbą zrozumienia, dlaczego one występują, a także różnicowania form ich wyrażania w zależności od wieku⁴⁴⁰.

Patriotyzm to rozwój kompetencji społecznych ucznia, gdzie podstawa programowa stawia nauczycielom wymagania w zakresie:

- rozwijania świadomości co do wartości uznanych przez środowisko domowe, szkolne, lokalne i narodowe; potrzebę aktywności społecznej opartej o te wartości,
- kształtowania umiejętności nazywania poznanych wartości, oceny postępowania innych ludzi, odwoływania się w ocenie do przyjętych zasad i wartości;
- identyfikowania się z grupami społecznymi, które dziecko reprezentuje, nazywania tych grup i ich charakterystycznych cech,
- zdolności do przyjmowania konsekwencji swojego postępowania,
- umiejętności tworzenia relacji, współdziałania, współpracy oraz samodzielnej organizacji pracy w małych grupach, w tym organizacji pracy przy wykorzystaniu technologii,
- umiejętność samodzielnego wyrażania swoich oczekiwań i potrzeb społecznych,
- umiejętność obdarzania szacunkiem koleżanek, kolegów i osoby dorosłe, w tym starsze oraz okazywania go za pomocą prostych form wyrazu oraz stosownego zachowania,
- umiejętność dbania o bezpieczeństwo własne i innych uczestników grupy, w tym bezpieczeństwo związane z komunikacją za pomocą nowych technologii oraz bezpieczeństwo uczestnictwa w ruchu drogowym⁴⁴¹.

W rozwijaniu postaw patriotycznych ważne jest kształtowanie umiejętności poznawczych dzieci co w przypadku patriotyzmu dotyczy szczególnie:

- umiejętność poprawnego posługiwania się językiem polskim w mowie i piśmie, pozwalającą na samodzielną aktywność, komunikację i efektywną naukę,
- umiejętność czytania na poziomie umożliwiającym samodzielne korzystanie z niej w różnych sytuacjach życiowych, w tym kontynuowanie nauki na kolejnym etapie edukacyjnym i rozwijania swoich zainteresowań,

⁴⁴⁰ Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ..., (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴⁴¹ Tamże

- umiejętność rozumienia legend, faktów historycznych, tradycji, elementów kultury materialnej i duchowej oraz pojęć i symboli z nimi związanych, takich jak: rodzina, dom, naród, ojczyzna, kraj,
- umiejętność uczestnictwa w kulturze oraz wyrażania swych spostrzeżeń i przeżyć za pomocą plastycznych, muzycznych i technicznych środków wyrazu, a także przy użyciu nowoczesnych technologii,
- umiejętność samodzielnej eksploracji świata, rozwiązywania problemów i stosowania nabytych umiejętności w nowych sytuacjach życiowych⁴⁴².

Przedstawione powyżej cele stanowią zakres wiedzy i umiejętności, jakie uczeń powinien posiadać na zakończenie edukacji wczesnoszkolnej. Stanowią one także punkt wyjścia dla tworzenia wymagań szczegółowych, które stanowią treści kształcenia, czyli całokształt wiadomości, umiejętności i nawyków, jakie powinien opanować uczeń na danym etapie edukacyjnym zgodnie z obowiązującym planem i programem nauczania⁴⁴³. Zakres tych aktywności wytyczają wymienione w podstawie programowej efekty kształcenia zakwalifikowane do wyodrębnionych w tym dokumencie dyscyplin naukowych.

Ważnym obszarem kształtowania postaw patriotycznych wśród uczniów edukacji wczesnoszkolnej stanowi edukacja polonistyczna. W tym obszarze dokument ten koncentruje się na osiągnięciach ucznia w zakresie słuchania, mówienia, czytania, pisania, kształcenia językowego i samokształcenia. W przypadku wartości patriotycznych ich głównym celem jest zaznajomienie uczniów z polskimi utworami literackimi, kształtowanie wśród uczniów umiejętności w zakresie poprawnego i płynnego posługiwania się językiem ojczystym, a także zachęcenie uczniów do samodzielnego lub wspólnego czytania.

Edukacja społeczna w podstawie programowej dzieli się na dokonania uczniów w zakresie rozumienia środowiska społecznego i orientacji w czasie historycznym. Treści kształcenia koncentrują się na wyposażeniu ucznia w umiejętności przydatne podczas życia w społeczeństwie, współdziałania w grupie i czynnego angażowania się w inicjatywy obywatelskie. Wobec tego uczeń powinien:

- identyfikować się z grupą społeczną, do której należy: rodzina, klasa w szkole, drużyna sportowa, społeczność lokalna, naród; respektuje normy i reguły postępowania w tych grupach;
- mieć świadomość, że wszyscy ludzie posiadają prawa i obowiązki, wymienia własne prawa i obowiązki, przestrzega ich i stosuje je w codziennym życiu;

⁴⁴² Tamże

⁴⁴³ Cz. Kupisiewicz M. Kupisiewicz, *Słownik...*, s. 22.

- akceptować konsekwencje z własnego postępowania i uczestnictwa w grupie w odniesieniu do przyjętych norm i zasad;
- posiadać zdolność do oceny postępowania własnego i innych osób, odnosząc się do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przeproszenie, uznanie, uczciwość, wdzięczność oraz inne, respektowane przez środowisko szkolne;
- umieć opowiedzieć ciekawostki historyczne dotyczące regionu, kraju, wyróżniając w nich postaci fikcyjne i realne;
- szanować zwyczaje i tradycje różnych grup społecznych i narodów, potrafić je przedstawić i porównać w odniesieniu do różnic panujących w różnych regionach Polski, a także w różnych krajach⁴⁴⁴.

Przedstawione powyżej umiejętności pozwalają uczniom lepiej odnaleźć się w środowisku rówieśniczym, w rodzinie i społeczeństwie.

W kontekście wartości patriotycznych ważna jest także znajomość historii. W tym zakresie uczeń powinien:

- opowiadać o legendarnym powstaniu państwa polskiego, potrafić wyjaśnić związek legendy z powstaniem godła i barw narodowych, umieć przedstawić wybrane legendy dotyczące regionu, w którym mieszka lub inne;
- umieć rozpoznawać godło, barwy, hymn narodowy, mundur wojskowy, wybrane stroje ludowe, np. związane z regionem Polski, w którym mieszka;
- uczestniczyć w świętach narodowych i innych ważnych dniach pamięci narodowej; wykonuje kokardę narodową, biało-czerwony proporczyk; zachowuje się godnie i z szacunkiem podczas śpiewania lub słuchania hymnu, wciągania flagi na maszt itp.;
- rozpoznawać i nazywać patrona szkoły, miejscowości, w której mieszka, znać znaczenie pojęcie „patron”, wymieniać imiona i nazwiska, np. pierwszego władcy i króla Polski, obecnego prezydenta Polski, wymieniać nazwę pierwszej stolicy Polski;
- wyjaśniać znaczenie wybranych zwyczajów i tradycji polskich;
- potrafić opisać znaczenie dorobku minionych epok w życiu człowieka, mieć świadomość, że stosuje w swej aktywności ten dorobek, np. cyfry arabskie i rzymskie, papier, mydło, instrumenty muzyczne itp.;
- opowiadać historię własnej rodziny, przedstawiać wybrane postacie i prezentuje informacje o wielkich Polakach: królowa Jadwiga, król Stefan Batory, astronom Mikołaj

⁴⁴⁴Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ..., (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

Kopernik, noblistka Maria Skłodowska-Curie, alpinistka Wanda Rutkiewicz, papież Jan Paweł II, nauczycielka – cichociemna gen. Elżbieta Zawacka „Zo”⁴⁴⁵.

Wartości patriotyczne zawarte zostały także w ramach rozumienia przestrzeni geograficznej. W tym aspekcie uczeń powinien potrafić:

- określić położenie i warunki naturalne swojej miejscowości oraz okolicy, opisać charakterystyczne formy terenu, składniki przyrody, charakterystyczne miejsca, np. miejsca pamięci narodowej, najważniejsze zakłady pracy, w tym ważniejsze przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe, interesujące zabytki, pomniki, tereny rekreacyjne, parki krajobrazowe, parki narodowe;
- wyznaczyć na mapie fizycznej Polski jej granice, główne miasta, rzeki, nazwy krain geograficznych;
- wskazać nazwę stolicy Polski i jej charakterystyczne obiekty, określić znaczenie stolicy dla całego kraju, wskazując na mapie jej położenie;
- przedstawić charakterystyczne dla Polski dyscypliny sportowe, gospodarcze lub inne, gdzie Polska odnosi sukcesy lub z nich słynie⁴⁴⁶.

Wartości patriotyczne w podstawie programowej edukacji wczesnoszkolnej ujęte zostały także w dziale poświęconym wychowaniu fizycznemu. W tym przypadku rozwijanie przez dzieci sprawności fizycznej, dbałość o własną kondycję i zdrowie można uznać za element troski o ojczyznę.

W wychowaniu patriotycznym istotną rolę pełni także poszanowanie dla innych kultur i narodowości. W podstawie programowej dla edukacji wczesnoszkolnej zawarte zostały treści dotyczące edukacji językowej dla mniejszości narodowych bądź etnicznych. W szczególności dotyczy to dostrzegania i rozumienia wartości swego języka ojczystego, posiadania świadomości własnej tożsamości narodowej lub etnicznej. Szkoła ma za zadanie zapewnić uczniom optymalne warunki do podtrzymywania swojej odrębności kulturowej, dlatego też w podstawie programowej ujęte zostały także osiągnięcia związane z rozwijaniem znajomości języków regionalnych takich, jak język kaszubski.

W zrozumieniu podstawowych pojęć i zasad moralnych pomocne mogą okazać się lekcje etyki. Podstawa programowa wskazuje, że uczeń w ramach zajęć z etyki powinien odkryć znaczenie podstawowych zasad i pojęć etyki takich jak godność, wolność i szacunek do drugiego człowieka. Uczeń powinien także mieć świadomość, że jego życiowe wybory niosą za sobą konsekwencje i jest zobowiązany brać za nie odpowiedzialność. W podstawie programowej wychowania wczesnoszkolnego w dziedzinie etyka wskazuje się, że uczeń powinien obdarzać

⁴⁴⁵ Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ..., (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴⁴⁶ Tamże

szacunkiem każdego człowieka, umieć rozpoznawać czym jest dobro i zło a także odróżniać szczęście od doraźnie odczuwalnej przyjemności. Podstawa programowa podkreśla, że w każda wspólnota ludzka (rodzina, klasa, naród, państwo) ma prawo ustanawiać własne zasady, które członkowie powinni respektować. Z tej racji zadaniem ucznia jest stosowanie się do przyjętych we wspólnocie norm postępowania. W kontekście patriotyzmu uczeń jest zobowiązany oddawać szacunek symbolom narodowym i drugiemu człowiekowi, dbać o dobro innych, respektując zarazem ich godność i podmiotowość.

Podsumowując w podstawie programowej dla etapu wychowania wczesnoszkolnego mocno podkreślone zostały wartości patriotyczne, które uwidaczniają się szczególnie w ramach edukacji językowej, społecznej czy też etyki.

2.2.3. Wartości patriotyczne w klasach IV-VIII szkoły podstawowej

Wychowanie patriotyczne zawarte jest w podstawie programowej wielu przedmiotów przede wszystkim języka polskiego, historii i wiedzy o społeczeństwie, a także geografii.

Bardzo istotnym przedmiotem z punktu widzenia kształtowania postaw patriotycznych jest język polski. To podczas lekcji języka ojczystego uczeń może nauczyć się dobrze operować mową polską. Cele kształcenia w podstawie programowej dla uczniów klas IV-VIII i treści nauczania (wymagania szczegółowe) w przypadku języka polskiego zostały sklasyfikowane według obszarów takich jak kształcenie literackie i kulturowe, kształcenie językowe, tworzenie wypowiedzi oraz samokształcenie. Realizacja tych celów wymaga integracji, która prowadzi do zdobycia przez uczniów umiejętności w zakresie świadomego posługiwania się językiem polskim.

Podstawa programowa języka polskiego dzieli cele kształcenia - wymagania ogólne na cztery podpunkty. W podpunkcie pierwszym dotyczącym kształcenia literackiego i kulturowego ujęto odniesienie do wartości patriotycznych gdzie mowa jest o „rozwijaniu zdolności dostrzegania wartości: prawdy, dobra, piękna, szacunku dla człowieka i kierowania się tymi wartościami. a także kształceniu postawy szacunku dla przeszłości i tradycji literackiej jako podstawy tożsamości narodowej”⁴⁴⁷. Prawda, dobro, piękno to wartości uniwersalne nazywane często triadą grecką, które towarzyszą ludzkości już od ponad dwóch i pół tysiąca lat i są określane wartościami fundamentalnymi⁴⁴⁸. Cechą charakterystyczną tych wartości jest wzajemne przenikanie, uzupełnianie i dążenie do współzależności⁴⁴⁹. Rozumienie prawdy, dobra, piękna na przestrzeni wieków uległo przeobrażeniom jednak nadal są to wartości kluczowe dla człowieka.

⁴⁴⁷ Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem, Szkoła Podstawowa Język Polski, s. 10.

⁴⁴⁸ J. Czerwiński, *Triada grecka w świecie 2.0*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 1(245), s. 108.

⁴⁴⁹ J. Tischner, *Myślenie w żywiole piękna*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, s. 20.

Pozwalają one człowiekowi na zrozumienie otaczającej go rzeczywistości, ułatwiają podejmowanie właściwych wyborów i pozwalają analizować rzeczywistość z perspektywy prawdy i rozumu⁴⁵⁰. Prawda, dobro i piękno to także wartości szczególnie podkreślane w etyce chrześcijańskiej. Ksiądz biskup P. Turzyński wskazuje, że prawda, dobro i piękno to uniwersalne wartości pasujące do każdego człowieka, gdyż każdy człowiek dąży do prawdy, zachwyca się pięknem i dla każdego cenne jest dobro i jest to płaszczyzna na której ewangelia może trafić do serca człowieka⁴⁵¹.

A. Rynio zwraca uwagę, że wartości takie, jak prawda, dobro, piękno mają swoje źródło w Bogu żywym i objawiają się człowiekowi w osobie Jezusa Chrystusa⁴⁵². Dlatego też wartości te pełnią istotną rolę w życiu młodego człowieka. Wychowanie patriotyczne ma za zadanie wprowadzić ucznia w świat tych wartości, na co zwraca analizowana podstawa programowa.

Wartości patriotyczne ukazane są także w kolejnej grupie celów dotyczących kształcenia językowego. Podstawa programowa wskazuje, że celem kształcenia jest „rozwijanie rozumienia wartości języka ojczystego oraz jego funkcji w budowaniu tożsamości osobowej ucznia oraz wspólnot: rodzinnej, narodowej i kulturowej”⁴⁵³. Wartości patriotyczne uczniom wpajane są także w ramach czytania lektur obowiązkowych, a także wybranych pieśni i piosenek patriotycznych⁴⁵⁴. Do kolejnej grupy celów ujętych w podstawie programowej należy tworzenie wypowiedzi. W obszarze świadomego posługiwania się językiem ważna jest dbałość o zwiększenie zasobów słownictwa i stosowania się do poprawnych zasad odmiany, czy też nauki ortografii i interpunkcji. Jedną z metod doskonalenia umiejętności posługiwania się językiem polskim jest czytanie książek. To w wyniku czytania i interpretowania utworów literackich uczeń jest w stanie realizować cele zawarte w podstawie programowej. W klasach IV-VIII szkoły podstawowej obowiązuje wykaz lektur, który podzielony jest na pozycję obowiązkowe oraz uzupełniające (do wyboru przez nauczyciela). Analizując kanon lektur obowiązkowych można zauważyć, że znajdują się tam pozycje zawierające w sobie motywy patriotyczne. W wykazie lektur obowiązkowych znalazły się między innymi wybrane fraszki, pieśni i treny Jana Kochanowskiego. W zakresie szczególnego umiłowania języka ojczystego warto zwrócić uwagę na działalność Jana Kochanowskiego i Mikołaja Reja, którzy jako jedni z pierwszych tworzyli dzieła pisarskie w języku polskim. Kochanowski w jednym ze swoich wierszy zwrócił

⁴⁵⁰ J. Tupinowski, *Prawda, dobro, piękno: podstawy metafizyki kultury w odświeżeniu transcendentaliów relacyjnych*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2011, s. 50.

⁴⁵¹ S. Piekielnik, *Bp Turzyński: Prawda, dobro i piękno - to wartości, które pasują każdemu człowiekowi*, <https://diecezja.radom.pl/bp-turzynski-prawda-dobro-i-piekno-to-wartosci-ktore-pasuja-każdemu-człowiekowi/> (dostęp: 5.09.2020).

⁴⁵² K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II*, Wydawnictwo Jedność, Lublin-Kielce 2007.

⁴⁵³ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, Szkoła Podstawowa Język Polski, s. 11.

⁴⁵⁴ Tamże, s. 16.

szczególną uwagę na konieczność pisania tekstów w języku polskim „A niechaj narodowie wždy postronni znają, iż Polacy nie gęsi, iż swój język mają”⁴⁵⁵ - słowa te można odczytywać jako wezwanie skierowane do narodu celem propagowania polskiego języka w literaturze i odejścia od publikacji tekstów w języku łacińskim. Jan Kochanowski w swojej pieśni „o dobrej sławie” wskazuje, że miłość do ojczyzny to nie tylko walka w jej obronie lecz także innych talentów otrzymanych przez Boga takich jak mądrość czy dar pięknego wypowiedania się w ojczystym języku⁴⁵⁶. Z kolei w pieśni „o cnocie” Jan Kochanowski porównuje miłość do ojczyzny do cnoty. Za prawdziwą wartość według poety można uznać bezinteresowne, nie bojące się ludzkiej zawiści oddanie ojczyźnie⁴⁵⁷.

Adam Mickiewicz w dramacie pt. „Dziady” stworzył obraz bohatera romantycznego, symboliczny wzór patrioty, który stał się wzorem dla młodego pokolenia⁴⁵⁸. W utworze tym poeta ukazuje obraz męczeństwa narodu znajdującego się pod zaborami. Motyw patriotyzmu znalazł swoje odzwierciedlenie także w powieści „Pan Tadeusz”. W utworze tym już we wstępie znalazły się nawiązania do wartości patriotycznych takich jak ojczyzna, która stanowi dla autora wartość nadrzędną. Adam Mickiewicz nawiązuje tu do swojej osobistej tęsknoty do ojczyzny opisując jej piękno i walory przyrodnicze. W inwokacji poeta zwraca się bezpośrednio do Matki Boskiej prosząc o patronat nad jego dziełem i boskie natchnienie, a także nawiązując do swojego cudownego uratowania, jakie dokonało się za stawiennictwem Matki Boskiej. Przechodząc do dalszych fragmentów powieści warto zwrócić uwagę, że utrwalone w nim zostały zwyczaje życia polskiej szlachty, ich obyczajowość, a także historia narodu polskiego. Dwór w Soplicowie stanowi szczególne miejsce kultywowania patriotyzmu, w którym ściany zdobią obrazy bohaterów narodowych a tytułowy „Pan Tadeusz” otrzymał imię na cześć Tadeusza Kościuszki⁴⁵⁹. Motyw patriotyzmu przejawia się w całej powieści stanowiąc główną przesłankę podejmowania decyzji przez bohaterów książki. W „Panu Tadeuszu utrwalone zostały polskie obyczaje, ideały, przedstawiały sposób życia polskiej wsi, a także miały poruszyć serca i sumienia Polaków i przypomnieć im czasy wolnej Polski⁴⁶⁰.

Ostatnim celem w podstawie programowej języka polskiego jest samokształcenie. W obszarze patriotyzmu dotyczy ono szczególnie „rozwijania umiejętności samodzielnego

⁴⁵⁵ B. Otwinowska, „Gesi” i „Leda co” w teorii językowliteraciej Reja, „Pamiętnik Literacki” 1972, nr 63, s. 139.

⁴⁵⁶ J. Kochanowski, *Pieśni, Księgi wtóre Pieśń XIX*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/piesni-ksiegi-wtore-piesn-xix.html> (dostęp: 11.09.2020).

⁴⁵⁷ J. Kochanowski *Pieśni, księgi wtóre. Pieśń XII*, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/piesni-ksiegi-wtore-piesn-xii.pdf> (dostęp: 11.09.2020).

⁴⁵⁸ S. Lasota, *Romantyzm-niezwykły czas polskiego patriotyzmu...*, s. 35.

⁴⁵⁹ *Patriotyzm w utworach Adama Mickiewicza*, źródło : <https://aleklasa.pl/liceum/c111-jak-odpowiadac-z-polskiego/romantyzm/c136-adam-mickiewicz/patriotyzm-w-utworach-adama-mickiewicza> (dostęp: 11.09.2020).

⁴⁶⁰ *Jakie były okoliczności powstania „Pana Tadeusza”?*, http://ckziu2.edu.pl/wp-content/uploads/2017/02/II_a_LO_j.polski_III_semestr.pdf (dostęp: 10.09.2020).

docierania do informacji, dokonywania ich selekcji, syntezy i wartościowania”⁴⁶¹. W obecnych czasach gdzie człowiek ma dostęp do wielu źródeł informacji niezbędna staje się umiejętność odpowiedniego filtrowania informacji, ich wartościowania i właściwej oceny. Z punktu widzenia wartości patriotycznych istotna wydaje się realizacja celu polegającego na zachęcaniu uczniów do rozwijania swoich uzdolnień przez udział w różnych formach poszerzania wiedzy, na przykład w konkursach, olimpiadach przedmiotowych i wykładach oraz rozwijanie umiejętności samodzielnej prezentacji wyników swojej pracy⁴⁶². Praca nad sobą i rozwijanie własnych talentów można uznać za jeden z przejawów patriotyzmu.

Kolejnym przedmiotem, na którym bardzo mocno akcentowane są wartości patriotyczne jest historia. Jak wynika z warunków i sposobów realizacji podstawy programowej dla przedmiotu historia na pierwszym planie w każdej z klas IV-VIII powinno być kształtowanie i rozwijanie postawy patriotycznej, z równoczesnym poszanowaniem dorobku innych narodów⁴⁶³. Jedną ze zmian wprowadzonych w nowej podstawie programowej jest uzupełnienie podstawy programowej o zestaw tematów dedykowanych dla klasy IV, którego zadaniem jest trafienie do sfery emocjonalnej uczniów i pobudzenie świadomości historycznej, w celu oddziaływania na postawy obywatelskie i patriotyczne⁴⁶⁴. Podczas realizowania postawy programowej z przedmiotu historia uczeń zdobywa wiedzę na temat historii swojego kraju, kształtując swoją tożsamość i przywiązanie. Znajomość historii własnego narodu pełni istotną rolę podczas realizacji procesu wychowania patriotycznego. To na lekcjach historii, a także języka polskiego uczeń może zaznajomić się z sylwetkami znanych i zasłużonych dla Polski postaci z obszaru kultury i sztuki takich jak Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasińskiego oraz Fryderyka Chopina oraz Jana Matejki⁴⁶⁵. W przypadku poetów z ich twórczością uczniowie mogą zapoznać się na lekcjach języka polskiego. Ważną postacią o której uczniowie mogą dowiedzieć jest na lekcji historii Jest Fryderyk Chopin. Ten wybitny polski kompozytor tworzył swoje utwory w czasach utraty przez Polskę własnej państwowości. Sylwetkę Fryderyka Chopina może zostać omawiana na lekcji historii czy też muzyki w nawiązaniu do historycznych uwarunkowań XIX wiecznej Europy, analizując przy tym społeczno-kulturalne realia funkcjonowania Królestwa Polskiego. Kolejną ważną postacią której twórczość stanowi ważny element tożsamości narodowej Polaków jest Jan Matejko. Lekcja historii poświęcona twórczości Jana Matejki może ukazać uczniom najważniejsze wydarzenia z dziejów Polski. Umożliwia ona

⁴⁶¹ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, Szkoła Podstawowa Język Polski, s. 11.

⁴⁶² Tamże, s. 11.

⁴⁶³ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, Szkoła Podstawowa Historia, s. 22.

⁴⁶⁴ Tamże, s. 24.

⁴⁶⁵ S. Lasota, *Romantyzm-niezwykły czas polskiego patriotyzmu*, [w:] K. Gąsiorek, W. S. Moczulski (red.), *Patriotyzm Fundamentem Bezpieczeństwa Narodowego RP w XXI wieku*, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2011, s. 32.

także realizowanie wymagań ogólnych i szczegółowych wynikających z podstawy języka polskiego (odbiór tekstów kultury) czy też wymagań ogólnych dla przedmiotu historia. Jan Matejko poprzez swoje obrazy przekazywał graficzny obraz historii polskiej. Matejko poprzez swoje dzieła prezentujące architekturę czy też krajobraz polski prezentował postawę twórcy, dla którego patriotyzm i umiłowanie ziemi ojczystej było jedną z największych wartości⁴⁶⁶. Jego działalność, chęć przekazywania wiedzy o Polsce poprzez sztukę można uznać za oznakę patriotyzmu. Lekcje historii oprócz poszerzania wiedzy uczniów z zakresu wiedzy o przeszłości pozwalają także kształtować świadomość narodową Polaków w oparciu o losy ich ojczyzny.

Kolejnym przedmiotem, w którym obecne są wartości patriotyczne jest geografia. Ważnym zadaniem geografii szkolnej jest kształtowanie postaw patriotycznych i poczucia dumy z bycia Polakiem. Te zadaniem może być realizowane za pomocą środków dydaktycznych służących zdobyciu rzetelnej wiedzy na temat dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego Polski oraz jej miejsca w Europie i świecie. Ugruntowana świadomość własnej wartości i korzeni oraz tożsamość terytorialna, kształtowana w procesie poznawania geografii własnego regionu oraz kraju ojczystego, stanowi we współczesnym świecie fundament rozumienia innych narodów i kultur bez obawy o utratę własnej tożsamości⁴⁶⁷. W podstawie programowej dla przedmiotu geografia wskazano, że geografia wpisuje się w założenia edukacji patriotycznej, gdyż patriotyzm wymaga także posiadania wiedzy geograficznej w odniesieniu do różnych skal przestrzennych (dom, miejscowość, region, kraj), jak i czasowych (przeszłość, przyszłość, teraźniejszość)⁴⁶⁸. Poprzez geografie uczeń ma możliwość zaznajomić się z walorami przyrodniczymi i kulturowymi swojej ojczyzny, pogłębiając przy tym więź z swoim krajem, zarówno w wymiarze krajowym, jak i lokalnym. Kreowaniu takiego przywiązania sprzyjają wycieczki szkolne i lekcje poza terenem szkoły, gdzie uczeń może odkrywać piękno swojej bliższej lub dalszej okolicy i całego kraju.

Elementy patriotyczne znalazły się także w przedmiocie pt. „Wiedza o społeczeństwie”, którego celem, jak wskazuje podstawa programowa jest kształtowanie postaw obywatelskich i pro wspólnotowych uczniów⁴⁶⁹. Wartości patriotyczne w tym przedmiocie zostały mocno umiejscowione w treściach nauczania, w punkcie 8 dotyczącym wspólnoty narodowej, etnicznej i ojczyzny. W świetle tego punktu uczeń:

⁴⁶⁶ D. Kuśnierz-Krupa, *Przekazy ikonograficzne Jana Matejki jako źródło wiedzy o miejscowościach Zachodniej Galicji*, „Ochrona Zabytków” 2013, nr 1-4, s. 305.

⁴⁶⁷ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, Szkoła Podstawowa Geografia, s. 10.

⁴⁶⁸ Tamże, s. 25.

⁴⁶⁹ *Podstawa programowa kształcenia ogólnego z komentarzem*, Szkoła Podstawowa Wiedza o Społeczeństwie, s. 10.

- wyjaśnia, co oznacza być Polakiem lub członkiem innej wspólnoty narodowej/etnicznej oraz co łączy człowieka z ojczyzną – Polską; przedstawia te więzi na własnym przykładzie;
- wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości; przedstawia warunki nabycia obywatelstwa polskiego z mocy prawa i wymienia inne formy uznania za obywatela polskiego oraz nadania obywatelstwa polskiego; wymienia konstytucyjne obowiązki obywatela;
- analizuje symbole Rzeczypospolitej Polskiej; wyjaśnia, czym powinna przejawiać się postawa patriotyczna młodego i dorosłego człowieka;
- wymienia mieszkające w Polsce mniejszości narodowe i etniczne, grupę posługującą się językiem regionalnym oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) i lokalizuje miejsca ich zwartego zamieszkiwania;
- przedstawia – za Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – prawa przysługujące etnicznym grupom mniejszościowym;
- uzasadnia, że można pogodzić różne tożsamości społeczno-kulturowe (regionalną, narodową/etniczną, państwową/obywatelską, europejską); rozpoznaje przejawy ksenofobii, w tym rasizmu, szowinizmu i antysemityzmu, oraz uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom⁴⁷⁰.

Podsumowując niniejsze rozważania można stwierdzić, iż wartości patriotyczne są mocno obecne w podstawie programowej dla szkoły podstawowej w szczególności na przedmiotach takich jak język polski, historia, wiedza o społeczeństwie czy też geografia.

2.3. Wychowanie patriotyczne w programie wychowawczym szkoły podstawowej

W tej części pracy analizie poddano programy wychowawcze szkół podstawowych w odniesieniu do występowania w nich treści patriotycznych. Opisano i scharakteryzowano metodykę wychowania patriotycznego oraz przedstawiono główne jej założenia i zasady.

2.4. Cele i zadania wychowania patriotycznego w szkole podstawowej

Analizując cele i zadania wychowania patriotycznego należy na początku wyodrębnić poszczególne rodzaje celów. W opinii Cz. Banacha można wyróżnić następujące grupy celów i zadań edukacyjnych:

⁴⁷⁰Tamże, s. 13.

- pedagogiczne: dotyczą one kształtowania osobowości, zdobywania wiedzy, umiejętności i wartości,
- społeczne: kierowania losami edukacyjnymi i życiowymi ludności
- polityczne: przygotowanie wychowanków do pełnienia i angażowania się w życie polityczne i inicjatywy obywatelskie,
- kulturalne: wpojenie potrzeby uczestnictwa w życiu kulturowym kraju i lokalnej społeczności, kształtowanie właściwych aspiracji,
- ekonomiczne: polegające na odpowiednim przygotowaniu do zawodu, kształtowaniu pracy, umiejętności w zakresie poprawy efektywności i organizacji prowadzonych działań⁴⁷¹.

Kompetencje w zakresie wychowania patriotycznego i obywatelskiego stanowią kluczową rolę w funkcjonowaniu człowieka we współczesności, a jednostka nabywa je, kształtuje i doskonali na przestrzeni całego swojego życia⁴⁷². Jednym z kluczowych etapów, gdzie kształtowane są postawy patriotyczne już na wczesnym etapie życia. W tym aspekcie należy zastanowić się co stanowi cel i jakie są zadania w zakresie szkoły patriotycznej w szkole podstawowej.

Celem nadrzędnym jest wychowanie dobrego człowieka: dobrego Polaka (dobrych Polaków) lub dobrej Polki (dobrych Polek), którzy (które) będą roztropnie dbali (dbały) o dobro wspólne, jakim jest Polska, wspólna Ojczyzna, ponadto którzy (które) ogólny interes Polski (polską rację stanu, polski interes narodowy) będą przedkładali (przedkładały) nad egoistyczne interesy własne, partykularne, indywidualne, ponad interesy partyjne, interesy korporacji zawodowej, interesy ideologiczne i lokalne, regionalne⁴⁷³. Cele te można osiągać poprzez systematyczne i metodycznie uporządkowane wychowanie dzieci i młodzieży.

Cele i zadania wychowania patriotycznego zawarte są w programach wychowawczych poszczególnych szkół podstawowych, jak i w podstawie programowej.

W przypadku podstawy programowej edukacji wczesnoszkolnej określa się, że do zadań szkoły w obszarze wychowania patriotycznego należy:

- wspieranie wielokierunkowej aktywności dziecka przez organizowanie sytuacji edukacyjnych umożliwiających eksperymentowanie i nabywanie doświadczeń oraz poznawanie polisensoryczne, stymulujących jego rozwój we wszystkich obszarach: fizycznym, emocjonalnym, społecznym i poznawczym,
- planowa realizacja programu nauczania szanująca godność uczniów, ich naturalne indywidualne tempo rozwoju, wspierająca indywidualność, oryginalność, wzmacniająca

⁴⁷¹ Cz. Banach, *Polska szkoła i system edukacji...*, s. 11.

⁴⁷² I. Szymonowicz-Jabłońska, E. Wieczór, *Budowanie kapitału społecznego w świetle analizy podstawy programowej dla pierwszego etapu edukacyjnego*, Problemy Wczesnej Edukacji 2016, nr 4(35), s. 106.

⁴⁷³ M. M. Tytko, *Wychowanie patriotyczne w...*, s. 91.

poczucie wartości, zaspokajająca potrzebę poczucia sensu aktywności własnej i współdziałania w grupie;

- organizacja przestrzeni edukacyjnej stymulującej systematyczny rozwój wrażliwości estetycznej i poczucia tożsamości, umożliwiającej integrację uczniów, ich działalność artystyczną, społeczną i inną wynikającą z programu nauczania oraz programu wychowawczo-profilaktycznego⁴⁷⁴.

W przypadku szkoły podstawowej w Osiedlu Niewiadów im. Polskich Olimpijczyków jednym z celów szczegółowych ujętych w programie profilaktyczno-wychowawczym jest „rozwijanie patriotyzmu oraz zasad poszanowania polskiego dziedzictwa kulturowego przy jednoczesnym otwarciu na wartości kulturowe Europy i świata”⁴⁷⁵. W ramach tego celu wyznaczono następujące zadania:

- zaznajomienie wychowanków z podstawowymi środowiskami życia społecznego: rodziną własnym regionem i ojczyzną,
- wykształcanie w uczniach poczucie więzi z krajem ojczystym i świadomości obywatelskiej,
- dbałość o pielęgnowanie postaw prospołecznych i dobra wspólnego,
- wyrabianie wśród uczniów poczucia szacunku do własnego państwa,
- kształtowanie potrzeby aktywnego udziału w życiu społeczności szkolnej, lokalnej i państwowej,
- ukształtowanie tożsamości narodowej uczniów i zachęcenie do współuczestnictwa w pielęgnowaniu tradycji,
- umożliwienie uczniom swobodnego uczestnictwa w wydarzeniach kulturowych i politycznych,
- kształtowanie wśród wychowanków poczucia odpowiedzialności oraz szacunku dla symboli narodowych,
- dbanie o właściwe zachowania uczniów w czasie uroczystości szkolnych, państwowych⁴⁷⁶.

Powyższe zadania są realizowane przez nauczycieli pracujących w szkole na różnych szczeblach edukacji w ramach wielu przedmiotów. Jednak wychowanie patriotyczne nie jest tylko zadaniem nauczycieli. Warto podkreślić, że przede wszystkim rodzice (prawni

⁴⁷⁴ Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego ..., (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).

⁴⁷⁵ Program Wychowawczo-Profilaktyczny w Szkole Podstawowej w Osiedlu Niewiadów im. Polskich Olimpijczyków na rok szkolny 2020/2021, <https://spn.ujazd.com.pl/page/details/16/-program-wychowawczo--profilaktyczny-w-szkole-podstawowej-w-osiedlu-niewiadow--im-polskich-olimpijczykow-na-rok-szkolny-20202021> (dostęp: 08.09.2020).

⁴⁷⁶ Tamże

opiekunowie) są głównymi wychowawcami swoich dzieci. Zadaniem szkoły opiera się o wspieraniu rodziców w wychowaniu uczniów. Z tego względu działalność szkoły i rodziny powinna być procesem spójnym i zintegrowanym. Dlatego też w programie wychowawczym szkoły podstawowej Państwowej Szkoły Muzycznej I stopnia im. Karola Kurpińskiego w Międzyrzeczu Podlaskim wyodrębniono zadania, jakie powinni wykonywać rodzice i nauczyciele w kontekście wychowania patriotycznego. Zostały one przedstawione w tabeli 6.

Tabela 6. Zadania nauczycieli i uczniów związane z wychowaniem patriotycznym

Zadania nauczycieli	Zadania rodziców
<p>Troszczyć się o harmonijny rozwój ucznia, Tworzą sytuację do rozwoju wszystkich sfer osobowości ucznia Uczą dzieci samodzielności i odpowiedzialności, Bezwarunkowo akceptują ucznia jako człowieka a warunkowo jego postępowanie Dążą do tego aby być dla ucznia autorytetem, doradcą i przewodnikiem Odpowiednio przygotowują wychowanków do życia w rodzinie i społeczeństwie, Starają się mobilizować uczniów do nauki, stosując różnorodne formy i metody pracy, Wspierają rodziców w procesie wychowania</p>	<p>Zapewniają dziecku godne warunki życia i nauki, Starają się być autorytetami, doradcami i przewodnikami, Wychowują dziecko w duchu szacunku do rówieśników i dorosłych, Wpajają poszanowanie mienia publicznego, otaczającej przyrody i dóbr kultury, Współpracują z nauczycielem w działaniach ukierunkowanych na dobro dziecka, Systematycznie spotykają się z nauczycielami, Współorganizują imprezy klasowe i szkolne, Aktywnie uczestniczą w rozwiązywaniu problemów własnej klasy i szkolnych, Kształtują właściwy wizerunek szkoły i nauczyciela, Starają się aby dziecko umiało być nie tylko z drugimi, ale i dla innych</p>

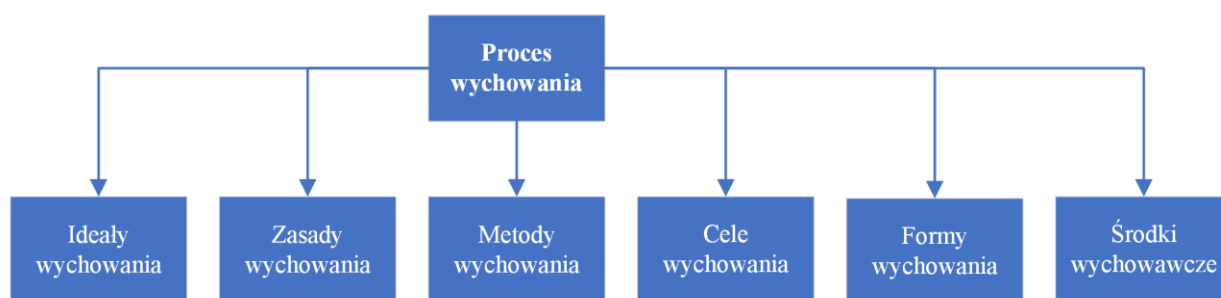
Źródło: Program wychowawczo-profilaktyczny Państwowej Szkoły Muzycznej I stopnia im. Karola Kurpińskiego w Międzyrzeczu Podlaskim, s. 2, <https://www.gov.pl/attachment/8b64fb77-e35e-4a00-9d71-9de6d8aec58f>, (dostęp: 08.09.2020).

Tabela 6 wskazuje, iż zarówno przed nauczycielami, jak i rodzicami stawiane są ważne obowiązki w kontekście wychowania patriotycznego. Istotne jest aby oddziaływanie nauczycieli i rodziców było spójne w swoim przekazie i wzajemnie się uzupełniało. Wiedza, umiejętności i postawy patriotyczne przekazywane w szkole powinny być dalej pielęgnowane w jego środowisku domowym. Tego typu sposób działania może pomóc kształtować postawy patriotyczne uczniów i zwiększyć efektywność w zakresie wychowania patriotycznego.

Podsumowując, cele i zadania wychowania patriotycznego są zawarte w wielu dokumentach szkolnych. Programy profilaktyczno-wychowawcze szkół podstawowych w sposób bezpośredni odnoszą się do zadań, jakie stawiane są przed nauczycielami i rodzicami wychowanków. Zadaniem szkoły jest wspieranie uczniów i ich rodziców w pogłębianiu wiedzy dotyczącej patriotyzmu, wzmacnianie i utrwalanie kształtowany w domu rodzinnym postaw oraz angażowanie dzieci w praktyczne działania związane z patriotyzmem.

2.5. Metodyka wychowania patriotycznego w szkole podstawowej

Zadania i cele przedstawione w poprzednim podrozdziale mogą być realizowane przez nauczycieli w różny sposób poprzez wykorzystanie zróżnicowanych metod, form i środków. Analizując metodykę wychowania patriotycznego należy zwrócić uwagę na strukturę procesu wychowania, która składa się z wielu elementów i została przedstawiona na rysunku 3.

Rysunek 3. Struktura procesu wychowania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa, Jelenia Góra 2012, s. 54.

Omawiając poszczególne elementy struktury procesu wychowania należy zwrócić uwagę na pojęcie ideałów wychowania. Według „Słownika języka polskiego” ideał wychowawczy można rozpatrywać w trzech aspektach jako:

- „najwyższy cel wychowania, któremu powinny być podporządkowane inne cele, treści i metody pracy wychowawczej;
- ogół celów i norm regulujących działalność wychowawczą;
- wzór osobowy określający cechy pożądane z punktu widzenia celów wychowania”⁴⁷⁷.

Ideał wychowawczy można uznać za przykład i kierunek, w którym powinien podążać wychowawca, chcąc wpoić w wychowanka określone normy, standardy i wartości.

Cel można zdefiniować jako kierunek do którego zmierzają określone działania ludzkie. W przypadku wychowania są to intencje, jakie przysłaniają wychowawcy, których dążeniem jest wywołanie zamierzonych i intencjonalnych zmian w osobowości wychowanka. Według M. Łobockiego cel wychowania to pewien postulat, który osiąga się w drodze realizowania procesów wychowawczych. Celami takimi są standardy (normy) wychowawcze, które wskazują na pożądane społecznie i moralnie zachowania i postawy oraz inne cechy osobowości wychowanków⁴⁷⁸. Według H. Muszyńskiego cele wychowawcze to „stany rzeczy których

⁴⁷⁷ Encyklopedia PWN, Ideał wychowawczy, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ideal-wychowawczy;4008494.html> (dostęp: 08.09.2020).

⁴⁷⁸ M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 124.

osiągnięcie przez zabiegi wychowawcze jest postulowane⁴⁷⁹. Cele te powiązane są z wartościami, według których są głoszone. Są one także często równoznaczne z powszechnie uznawanymi wartościami i szeroko rozumianymi normami, zwłaszcza moralnymi takimi jak patriotyzm⁴⁸⁰. K. Sośnicki zwracając uwagę na dużą rolę dynamiki celów wychowania jako narzędzia, które pobudza i ukierunkowuje rozwój osobowości, co sprowadza w konsekwencji jednostkę do samowychowania⁴⁸¹.

W strukturze procesu wychowania umiejscowione zostały także zasady wychowania. Są one źródłem norm i standardów jakich powinien przestrzegać wychowawca aby proces wychowania przebiegał w jak najbardziej efektywny sposób. Zasady wychowania mogą także stanowić dla wychowawcy wskazówkę, jak skutecznie oddziaływać na wychowanka, aby wywołać w jego zachowaniu zamierzone skutki.

Osiągnięcie przez nauczyciela zakładanych efektów kształcenia wymaga doboru odpowiednich metod, form i środków wychowawczych. W świetle definicji ujętej w Encyklopedii PWN metoda to „świadomie stosowany sposób postępowania mający prowadzić do osiągnięcia zamierzonego celu”⁴⁸². W pedagogice można mówić o metodzie zarówno w kontekście wychowania, jak i nauczania. W rozumieniu nauczania czyli „świadomym i systematycznym sposobie pracy nauczyciela z uczniami pozwalający osiągnąć zamierzone kształcenia (nauczania, uczenia, i uczenia się)”⁴⁸³.

W kontekście wychowania za metodę uznać można „celowo i systematycznie stosowane sposoby postępowania nauczyciela-wychowawcy, których celem jest ukształtowanie u wychowanków pożądaných zmian w zachowaniu, w tym poglądów, uznawanych wartości i postaw”⁴⁸⁴. W. Okoń za metodę wychowania uważa „systematycznie stosowany sposób postępowania wychowawcy zmierzający do wywołania u wychowanków takiej działalności (aktywności) własnej, jaka jest w stanie doprowadzić do pożądaných zmian w ich osobowości”⁴⁸⁵. Dobór metod wychowawczych zależy od wyznawanych ideałów wychowawczych, zakładanych celów kształcenia, jak i warunków wychowawczych i sytuacji podczas której realizowany jest proces wychowania⁴⁸⁶.

Metody wychowawcze są także współzależne w stosunku do:

- ideałów wychowania, jakie wyznają nauczyciele-wychowawcy,

⁴⁷⁹ H. Muszyński, *Zarys teorii wychowania*, Warszawa 1978, s. 152.

⁴⁸⁰ Tamże, s. 125

⁴⁸¹ A. Molesztak, *Cele wychowania. W poszukiwaniu istoty i źródeł stanowienia*, [w:] A. Tchorzewski (red.), *Wychowanie w kontekście teoretycznym*, Bydgoszcz 1997, s. 75-76.

⁴⁸² Encyklopedia PWN, Metoda, źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/metoda;2482575.html> (dostęp: 07.09.2020).

⁴⁸³ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik...*, s. 104.

⁴⁸⁴ Tamże, s. 104

⁴⁸⁵ W. Okoń, *Nowy słownik...*, s. 247.

⁴⁸⁶ Tamże, s. 247

- celu społecznego procesu wychowawczego,
- konkretnej sytuacji wychowawczej z jaka doświadcza dany nauczyciel-wychowawca,
- obszaru i możliwość w zakresie współpracy przy realizacji zamierzonych celów wychowania z innymi osobami (rodzicami, rówieśnikami uczniów, pozaszkolnymi placówkami psychologicznymi, pedagogicznymi czy też kulturalno-oświatowymi)⁴⁸⁷.

Sposób doboru metod wychowawczych zależy w dużej mierze od przyjętej przez nauczyciela koncepcji człowieka, która stanowi podstawę do wyznaczenia ideału wychowania, a w kolejności wyznaczania jego celów form, zasad, jak i metod jego realizacji⁴⁸⁸. W przypadku szkół świeckich wychowanie patriotyczne jest realizowane w oparciu o podstawę programową a jego efektywność jest w dużej mierze uwarunkowana osobą nauczyciela i jego cech osobowościowych. Do kluczowych czynników warunkujących skuteczność wychowania należy także wyznawany system wartości nauczyciela, jego samoświadomość oraz podmiotowe traktowanie uczniów⁴⁸⁹. Odnosząc te elementy do patriotyzmu warto podkreślić na model patriotyzmu przyjmowany przez danych nauczycieli. Sposób pojmowania patriotyzmu przez danego nauczyciela może wpływać na dobór metod, form, środków i treści, jakie będzie on potem przekazywać uczniom na zajęciach.

W tym ujęciu zasadniczego różnice w zakresie przebiegu procesu wychowania patriotycznego mogą występować pomiędzy szkolnictwem katolickim a świeckim. Jak podkreśla A. Maj szkoły katolickie realizują chrześcijańską koncepcję człowieka podkreślając osobowy charakter jego istoty i integralny charakter, gdzie centralną rolę pełni Jezus Chrystus⁴⁹⁰. Wiąże się z tym pewien system wartości i zasad obowiązujących w tego typu placówkach. Jego celem jest „integralny rozwój ucznia ku dojrzałości osobowościowej: naturalnej i religijnej oraz przygotowanie go do twórczego uczestnictwa w życiu społecznym i eklezyjalnym”⁴⁹¹. Umożliwia on rozwój intelektualny i duchowy wychowanka. Oprócz wykonywania pracy zgodnie z treścią podstawy programowej nauczyciele w tych szkołach realizują także program wychowawczy oparty na zasadach religii katolickiej, gdzie szczególnie podkreśla się otwartość na drugiego człowieka, partycypację w życiu społecznym, jak i wpaja się uczniom pewne zasady moralne.

M. Nowak przedstawia typologię metod wychowawczych stanowiący pewien schemat, który chce sprostać potrzebom wychowanką, zaliczamy do nich:

⁴⁸⁷ Cz. Kupisiewicz M. Kupisiewicz, *Słownik...*, s. 104.

⁴⁸⁸ D. Wosik-Kawala, *Uwarunkowania skuteczności procesu wychowania w środowisku szkolnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, vol. 31, nr 3, s. 13.

⁴⁸⁹ Tamże, s. 13-14.

⁴⁹⁰ A. Maj, *Szkoła katolicka w polskim systemie szkolnictwa*, „Paedagogia Christiana” 2007, nr 19, s. 128-129.

⁴⁹¹ A. Maj, *Szkoła katolicka w polskim systemie szkolnictwa*, „Paedagogia Christiana” 2007, nr 19, s. 129.

- metody bezpośrednie- wychowawca działa sam w bezpośredni sposób w zaistniałej sytuacji bez zbędnej zwłoki w celu uzyskania natychmiastowego efektu założonego przez wychowawcę,
- metody pośrednie- są to metody niebezpośredniego oddziaływania na wychowanka skierowane na grupę społeczną lub zespół wychowawczy,
- metody informacyjno- perswazyjne- należą one do metod pośrednich, gdzie poprzez przekaz słowny wychowawca wpływa na wychowanka, realizowane są w oparciu o komunikaty językowe gdzie wymagane jest doświadczenie i intuicja ze strony wychowującego. W metodzie tej szczególnie podkreśla się wagę trafności oceny potrzeb i oczekiwań wychowanków oraz ich przekonań i postaw,
- metody modelowania-wzorowania- skupiają się wychowywaniu poprzez naśladownictwo np. wybranej osoby, postaci z bajek, opowieści ale także poprzez wiedzę przekazywaną wychowankowi(z dziedziny socjologii moralności, religii, etyki),
- metody stosujące indukcję i dedukcję- dają największą swobodę wychowawcy w zakresie oddziaływania na wychowankę. Podkreśla się w tej metodzie, że sam wychowanek jako podmiot ma możliwość wnioskowania przez indukcję i dedukcję, gdzie kształtuje się refleksyjność, samodzielność w rozwiązywaniu problemów, potrzebę namysłu i przemyśleń często uciekając się do czynności motywująco-prowokujących,
- ewaluacja- jest to metoda, która u wychowanka umiejętności samooceny i samokontroli. Uczeń w formie pisemnej może wyrazić swoją opinię o własnym rozwoju osobowym, samooceny, empatii i patrzenia na własną osobę z perspektywy innych osób⁴⁹².

Przedstawiony powyżej podział stanowi pewien uniwersalny zbiór metod wychowawczych. W kontekście niniejszej pracy warto zastanowić się, jakie metody mogą być właściwe do realizacji wychowania patriotycznego. J. Frączak do podstawowych metod nauczania patriotyzmu zalicza metodę przypadku, metoda inscenizacji, metoda projektów, metoda studium analityczno-krytyczno-porównawcze literatury naukowej i pięknej, dyskusja, rozprawka, odpowiedź na pytanie, projektowanie elementów dekoracyjnych, opis miejsc historycznych, projektowanie i urządzenie dydaktycznych ścieżek historycznych⁴⁹³. Z kolei wśród form nauczania autor ten wyróżnia wycieczkę, prace w samorządzie, działalność na rzecz klasy, szkoły lub lokalnej społeczności. Według Marka Mariusza Tytko metody wychowania patriotycznego można zaliczyć do grona metod kulturowych, gdyż naród jest to twór kulturowy (kultura narodowa), a nie twór biologiczny (natura narodowa), dlatego też w kształtowaniu patriotyzmu wskazane jest użycie metod charakterystycznych dla pedagogiki kultury

⁴⁹² M. Nowak. *Teorie i koncepcje wychowania...*, s. 443-444.

⁴⁹³ J. Frączak, *O wychowaniu patriotycznym...*, s. 116.

narodowej⁴⁹⁴. Wprowadzanie uczniów w świat wartości może odbywać się drogą opisową, ze szczególnym zwróceniem uwagi na świadomość moralną dzieci oraz stwarzanie możliwości uczestniczenia w wartości, z kolei drugi sposób polega na tym, że osoby dorosłe narzucają dzieciom pewne normy, skłaniając do ich przestrzegania poprzez wytłumaczenie ich zasadności⁴⁹⁵. W ten sposób nauczyciele poprzez przekaz słowny przekazują uczniom pewne wartości, normy i postawy. W tym ujęciu zasadne wydaje się wykorzystanie metody wychowania ku wartościom, która pozwala wspomagać wychowanków w urzeczywistnianiu własnej właściwej hierarchii wartości prowadzącej do pełnego człowieczeństwa i integralnego wychowania⁴⁹⁶. W ten sposób można uczniom pomóc odróżnić dobro od zła, zbudować pewien system wartości, który pozwoli mu wzrastać w dalszych etapach jego życia.

W wychowaniu patriotycznym nauczyciel może wykorzystywać różnorodne metody, formy i środki właściwe dla celów dydaktyki. W. Drzeżdżon wskazuje, iż efektywność wychowania młodzieży uwarunkowana jest przez prawidłową organizację procesu kształcenia oraz dobór odpowiednich i różnorodnych metod i form i środków nauczania⁴⁹⁷. Osiągnięcie celów wychowawczych jest możliwe poprzez właściwy dobór metod, form i środków w zależności od ustalonych celów i zadań wychowawczych. Realizacja treści nauczania wymaga doboru odpowiedniego sposobu pracy z dziećmi, wyboru odpowiedniej metody nauczania, która umożliwi osiągnięcie określonych celów wychowawczych i dydaktycznych. Zdaniem B. Dudel wychowanie patriotyczne wymaga stosowania takich metod, które oprócz zdobywania wiedzy na dany temat umożliwią także doznanie określonych przeżyć i emocji i stanowią podstawę do budowania postawy patriotycznej⁴⁹⁸. Efektywne wychowanie patriotyczne powinno umożliwiać osiągnięcie celów wynikających z podstawy programowej w zakresie posiadanej wiedzy, umiejętności i prezentowanych postaw. Wychowanie do patriotyzmu wymaga stosowania zarówno metod właściwych dla dydaktyki jak i wychowania. Z tego też względu nauczyciele do celów wychowania patriotycznego mogą stosować także metody dydaktyczne (podające, problemowe, eksponujące, praktyczne, z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych).

W niniejszej pracy do celów przeprowadzenia badań empirycznych przyjęto podział metod z wykorzystaniem klasyfikacji M. Nowaka (metody modelowania-wzorowania,

⁴⁹⁴ M. M. Tytko, *Metody wychowania patriotycznego w pracy socjalnej...*, s. 94.

⁴⁹⁵ M. Janas, *Podróż w świat wartości- poszukiwanie i odkrywanie*, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej” 2015, t. 4, s. 127-128.

⁴⁹⁶ K. Chałas, *Edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom podstawą budowania szkoły jako wspólnoty życia, pracy i służby*, „Prima Educatione” 2018, nr 2, s. 12.

⁴⁹⁷ W. Drzeżdżon, *Patriotyzm jako wartość...*, s. 73.

⁴⁹⁸ B. Dudel, *Tematyka patriotyczna w kształceniu zintegrowanym i propozycje jej realizacji (w wybranych czasopismach metodycznych)*, [w:] E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana, Białystok 2009, s. 620.

informacyjno-perswazyjne, wzmocnienia pozytywnego) metodę wychowania ku wartościom, a także metod dydaktycznych (podające, problemowe, eksponujące, praktyczne, z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych).

Nauczyciel w swojej pracy wychowawczej może posługiwać się strategiami wychowawczymi, czyli pewnym przemyślanym planem działania. Mogą one stanowić pewne uzupełnienie do metod stosowanych przez nauczycieli. W zakresie właściwym do celów wychowania patriotycznego można wyróżnić:

- a) strategia dysonansu polegającej na konfrontacji własnego systemu wartości z systemem innych osób, wzorów – bohaterów narodowych,
- b) strategia świadectwa, która dotyczy wzorowania się systemem wartości znaczących osób – patriotów, dawaniu właściwego przykładu przez nauczyciela,
- c) strategia stymulacji, czyli realizowania działań wychowawczych poprzez wsparcie do urzeczywistnienia przez wychowanka wartości patriotycznych,
- d) strategia prewencji polegającej na zapobieganiu negatywnym zachowaniom, sprzecznym z postawami patriotycznymi⁴⁹⁹.

Strategie te są pewnym sposobem działania nauczycieli, realizowanym w celu wywołania określonych zmian w wychowanku. W zależności od sytuacji nauczyciel może w sposób swobodny stosować te strategie w celu osiągnięcia zakładanych celów wychowawczych.

Metodyka wychowania patriotycznego opiera się także na wykorzystywaniu odpowiednich form wychowania. Według M. Łobockiego za formy wychowania można uznać „bliższe skonkretyzowane sposoby postępowania wychowawczego, czyli są one bardziej szczegółowym, a niekiedy wręcz drobiazgowym opisem metod wychowania, ukazującym ich zastosowanie w działalności pedagogicznej”⁵⁰⁰. Innymi słowy formy wychowania stanowią uszczegółowienie wykorzystywanych przez pedagogów metod wychowawczych.

Zdaniem J. Frątczaka do podstawowych form nauczania patriotyzmu można zaliczyć wycieczkę, pracę w samorządzie, działalność na rzecz klasy, szkoły lub lokalnej społeczności⁵⁰¹. Poprzez podróż do ważnych miejsc związanych z polską kulturą, historią i tradycją młodzież może lepiej poznać swoją ojczyznę. Praca na rzecz drugiego człowieka, angażowanie się w działalność społeczną i charytatywną stanowi także pewien wyraz troski o kraj ojczysty i jest przejawem patriotyzmu. Nauczyciele mogą także realizować wychowanie patriotyczne w ramach jednostki lekcyjnej czy też godzin wychowawczych. Lekcje szkolne z zakresu różnych

⁴⁹⁹ M. Nowak, *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2000-2001, t. XXVIII-XXIX, z. 2, s. 24-27.

⁵⁰⁰ M. Łobocki, *ABC wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1999, s. 93.

⁵⁰¹ J. Frątczak, *O wychowaniu patriotycznym...*, s. 116.

przedmiotów stanowią istotny teren wychowania patriotycznego⁵⁰². Istotnym warunkiem wychowania patriotycznego jest postawa nauczycieli, którzy swoim codziennym postępowaniem dają właściwy przykład swoim wychowankom. Dlatego też dobry przykład zarówno ze strony nauczyciela, rodzica i innego ucznia może stanowić formę wychowania patriotycznego.

W szkole z okazji ważnych wydarzeń organizowane są apele o charakterze państwowym, narodowym czy regionalnym. Mogą one stać się jednym z sposobów kształtowania patriotyzmu wśród uczniów. Inna z form wychowania patriotycznego to konkursy o tej tematyce organizowane przez różne podmioty. Uczniowie wykonując swoje prace mogą mocniej zaangażować się w tematykę patriotyczną poprzez własną aktywność. Interesującym sposobem na przekazywanie wartości patriotycznych są spotkania z osobami zasłużonymi dla kraju i regionu. Dzieci obcując ze starszym pokoleniem mogą się wiele dowiedzieć o własnym kraju, korzystając z opowiadań i doświadczeń osób dorosłych. Ważną formą wychowania patriotycznego jest projekcja filmów, wystawienia spektaklów o tematyce patriotycznej. Patriotyzm to także podejmowanie działań na rzecz wspólnego dobra jakim jest Polska. Działalność tego typu można podejmować jednostkowo lub w grupie, poprzez wspólną pracę na rzecz ojczyzny. Młodzież poprzez sprzątanie cmentarzy, porządkowanie miejsc wokół szkoły oraz pomoc osobom potrzebującym może ukazywać swój patriotyzm.

Metodyka wychowania patriotycznego opiera się także na wykorzystaniu odpowiednich środków wychowawczych. A. Tchorzewski definiuje środki wychowania jako „to wszystko, co nie naruszając godności wychowanka może przyczynić się do zrealizowania zadania wychowawczego, a tym samym osiągnąć cel wychowawczy” (np. kara, nagroda, dialog to środki wychowania)⁵⁰³. W tym rozumieniu metoda stanowi pewnego rodzaju „drogę” a środek to „pojazd” poruszający się po tej drodze.

Środki te w wychowaniu patriotycznym mogą zostać wykorzystane jako element wzmacniający proces kształcenia i wychowania poprzez:

- poznanie rzeczywistości np. piękna ojczyzny, wytworów kultury narodowej z wykorzystaniem takich środków jak: aparaty fotograficzne, kamery telewizyjne, odtwarzacze audio wideo, mikroskopy, lunety),
- poznanie wiedzy o ojczyźnie, losach i historii narodu poprzez użycie urządzeń reprograficznych, takich jak kserografy, kopiarki, komputery),
- kształtowanie postaw i emocjonalnego stosunku do ojczyzny, państwa narodu wykorzystując do tego celu obrazy, filmy oraz nagrania audio,

⁵⁰² M. Łobocki, *Teoria wychowania...*, s. 293.

⁵⁰³ A.M. Tchorzewski, *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018, s. 48.

- rozwijanie działalności przekształcającej rzeczywistość poprzez wyposażenie gabinetów przedmiotowych, urządzenia symulacyjne, patriotyczne gry dydaktyczne, urządzenia gimnastyczno-sportowe, komputery)⁵⁰⁴.

W pedagogice nie istnieje jeden uniwersalny środek wychowawczy, dlatego też o doborze odpowiedniego środka wychowawczego decyduje wychowawca.

W wychowaniu patriotycznym jako środek wychowawczy wykorzystana może być pochwała, za pomocą której nauczyciel może docenić podejmowane przez uczniów aktywności patriotyczne.

Przywiązanie do ojczyzny może być także budowane poprzez przyjaźń. W. Drzeżdżon zauważa, że patriotyzm może skutecznie rozwijać się w duchu przyjaźni i współdziałania, gdzie istotną wartość stanowi poszanowanie godności własnej i drugiego człowieka⁵⁰⁵. Dlatego też ważne jest, aby w wychowaniu patriotycznym zwracać uwagę na element integracji wewnątrz klasy czy środowiska szkolnego i zachęcać uczniów do podejmowania wspólnych inicjatyw patriotycznych.

Wśród młodych wychowanków efektywnym środkiem wychowania patriotycznego może być zabawa, jako naturalna forma aktywności młodego człowieka. Zabawa posiada istotne walory wychowawcze, gdyż uczy dziecko przestrzegania norm, reguł i zasad postępowania⁵⁰⁶. Poprzez zabawę wychowawcy mogą przekazywać wychowankom polską historię, pielęgnować tradycje czy też zaznajomić ich z symboliką narodową. W tego typu aktywnościach nauczyciele mogą wykorzystywać różne środki wychowawczo-dydaktyczne takie, jak ekspozyty związane z dziejami Polski lub regionu. Wykorzystane mogą być także wizerunki bohaterów narodowych i osób zasłużonych dla Polski wraz z krótkim omówieniem ich roli w historii ojczyzny. Uczeń powinien znać godło i inne symbole narodowe, dlatego też nauczyciel wykorzystuje różnorodne środki, aby zaznajomić uczniów ze znaczeniem symboli narodowych. Wychowywać do patriotyzmu można także przy użyciu filmów i materiałów reprograficznych (zdjęć, dokumentów) przedstawiających różne wydarzenia z historii kraju ojczystego. Wykorzystując materiały audio i video wychowawca może zapoznać uczniów z hymnem państwowym i innymi pieśniami patriotycznymi, tak aby nauczyć ich śpiewu tego typu pieśni. Ważnym środkiem wychowawczo-dydaktycznym mogą być zasoby szkolnej biblioteki zawierające literaturę patriotyczną i regionalną, W wielu polskich szkołach funkcjonują także izby pamięci czy też

⁵⁰⁴ B. Kamińska, K. Olszta, *Współczesne środki dydaktyczne i ich zastosowanie w działalności dydaktyczno-muzycznej szkolnictwa ogólnokształcącego*, „Muzyka Historia Teoria Edukacja” 2016, nr 6, s. 17.

⁵⁰⁵ W. Drzeżdżon, *Patriotyzm jako wartość...*, s. 79.

⁵⁰⁶ M. Chojak, I. Grochowska, K. Jurzysta, M. Mełgieś, A. Karpińska, *Zabawa jako warunek prawidłowego rozwoju dzieci i przygotowania studentów do zawodu nauczyciela-przykład dobrej praktyki*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. XXXVI, z. 1, s. 239.

stałe ekspozycje pozwalające uczniom zaznajomić się z dziejami Polski, regionu oraz poznać sylwetkę patrona szkoły.

Wychowanie patriotyczne opiera się także na szacunku do innych kultur i narodów, wzajemnej tolerancji, co często wymaga zastosowanie środków takich jak dialog i rozmowa. M. Goetz zauważa, że szczególnie w przypadku starszych dzieci dialog może okazać się skutecznym środkiem przekazywania treści patriotycznych. Niektóre dzieci z starszych klas mogą interesować się historią i kulturą, wobec tego posiadają one w tym obszarze pewną wiedzę⁵⁰⁷. Dialog wychowanka z wychowawcą czasem może także przeistoczyć się w żywołą dyskusję na tematy patriotyczne. W pewnych bardziej skomplikowanych i trudniejszych do zrozumienia kwestiach warto aby wychowawca, czy też rodzic wyjaśnił wychowankowi pewne nurtujące kwestie dotyczące kraju ojczystego.

Co istotne z przynależnością do danego narodu wiążą się zarazem pewne przywileje, jak i obowiązki. Nauczyciel zachęca uczniów do uczestnictwa w inicjatywach patriotycznych, rocznicach bitw, świętach narodowych, czy też dniu patrona.

Rolą wychowawcy, rodziców, a także innych uczniów jest reagowanie na niepożądane zachowania wychowanków w odniesieniu do wychowania patriotycznego. Wszelkie przejawy braku szacunku do ojczyzny powinni spotkać się z stanowczą reakcją pedagogów, rodziców, jak i innych uczniów, którym zależy na dobru ojczyzny. W takich sytuacjach osoby te mogą wykorzystywać środki wychowawcze takie, jak pouczenie, upomnienie, a w poważniejszych przewinieniach negatywne zachowanie uczniów powinno spotkać się z naganą, krytyką czy też karą.

Podsumowując, w niniejszym rozdziale przedstawiono metodykę wychowania patriotycznego zwracając szczególną uwagę na jego ideały, zasady, metody, cele, formy i środki. W oparciu o przegląd literatury dokonano klasyfikacji metod wychowawczo-dydaktycznych oraz strategii wychowania właściwych dla patriotyzmu. Scharakteryzowano także formy wychowania patriotycznego oraz środki wychowawcze i dydaktyczne, jakie w tym obszarze mogą być wykorzystane. Przedstawiona klasyfikacja zostanie wykorzystana w autorskim kwestionariuszu ankiety do celów własnych badań empirycznych.

⁵⁰⁷ M. Goetz, *Patriotyzm z pokolenia na pokolenie*, „Trendy” 2016, nr 2-3, s. 10.

2.6. Zasady wychowania patriotycznego w szkole podstawowej

W wychowaniu patriotycznym istotne jest ustalanie zasad według których będzie realizowany ten proces. Zasada w ujęciu wychowania to „uporządkowany i dający się ściśle wyznaczyć układ najogólniej sformułowanych prawidłowości w sferze postępowania wychowawczego”⁵⁰⁸. Zdaniem M. Gogacza sformułowanie w pedagogice zasad, wyjście od nich i przestrzeganie ich w wychowaniu, chroni wychowanie przed dowolnością i przypadkowym wyborem czynności wychowujących⁵⁰⁹. Jednoznaczne zdefiniowanie zasad sprzyja także kształtowaniu integralnej osobowości wychowanka. Znajomość tych zasad jest w szczególności potrzebna wychowawcy.

Zasady wychowania można określić w oparciu o przyjęty cel wychowania, stosowany dobór narzędzi i środków. W pedagogice nie istnieje jeden powszechnie przyjęty zestaw zasad wychowania, jednak często spotykana jest klasyfikacja przyjęta przez K. Sośnickiego, gdzie wyodrębnione zostały⁵¹⁰:

- normy aksjologiczne, które wynikają z reguł i zasad współżycia społecznego. Mają one charakter praktyczny, gdyż jednostki i grupy osób kierują się nimi przy osiąganiu poszczególnych celów. Normy te powinny przyświecać wychowawczej działalności nauczycieli i powstać w oparciu o współpracę pomiędzy całym gronem pedagogicznym w danej placówce, bazując na wybranych dla niej kryteriach, czy też aktualnych potrzebach wychowawczych⁵¹¹;
- normy teologiczne dotyczą prawidłowości o charakterze przyczynowo- skutkowym i odzwierciedlają istniejące w świadomości społecznej koncepcje człowieka i związane z tym podejście do procesu wychowania.

W wychowaniu patriotycznym zastosowanie mają normy aksjologiczne, do których według M. Nowaka można zaliczyć⁵¹²:

- 1) Zasady operacyjne - są to najbardziej precyzyjne i skrupulatne zasady bez których nie można byłoby realizować procesu wychowania. Skupiają się one na urzeczywistnieniu celów wychowania, skoncentrowanych na wywołaniu pożądanej wychowawczo aktywności wychowanka. Odwołują się one zazwyczaj do psychologicznych mechanizmów zachowań człowieka, i otwierają się na cele kierunkowe;

⁵⁰⁸ M. Krawczyk, *Zasady wychowania moralnego*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1960, s.4.

⁵⁰⁹ M. Gogacz, *Podstawy Wychowania*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1993, s. 28.

⁵¹⁰ M. Nowak. *Teorie i koncepcje wychowania...*, s. 451.

⁵¹¹ P. Cicha, *Program wychowawczy szkoły a personalistyczna perspektywa wychowania do wartości*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, s.14

⁵¹² M. Nowak. *Teorie i koncepcje wychowania...*, s. 351

Do zasad operacyjnych należy⁵¹³:

- a) zasada poszanowania godności wychowanka- zasada ta wpływa na jakość interakcji pomiędzy wychowawcą i wychowankiem. Jest istotą polega na tym, iż każda istota ludzka posiada swoją niezbywalną godność, zatem powinnością nauczyciela jest stosowne zachowanie wobec ucznia i respektowanie przysługujących mu praw. Zasada ta jest w dużym stopniu powiązana z chrześcijańską wizją wychowania człowieka i podejściu personalistycznym. Ekspozycja takich wartości jak godność osoby ludzkiej stanowi fundament w wychowaniu patriotycznym młodzieży. Patriotą powinien działać w poczuciu poszanowania godności swojej i drugiego człowieka, działając na rzecz dobra wspólnego w duchu przyjaźni i szacunku;
- b) zasada odwoływania się do doświadczeń wychowanka- dotyczy łączenia doświadczeń ucznia z wymaganiami wychowawczymi. Użycie w procesie wychowania patriotycznego pozytywnych doświadczeń może wpłynąć na zwiększenie efektywności procesu wychowania i poprawić motywację wychowanka;
- c) zasada stopniowania wymagań wychowawczych- to dostosowanie skali wymagań- proporcjonalnie do wieku ucznia i jego możliwości psychiko-fizycznych⁵¹⁴. Wymaga ona indywidualnego podejścia do każdego wychowanka, w taki sposób aby zmobilizować go do samodzielnego działania. W odniesieniu do wychowania patriotycznego może ona polegać na przekazywaniu uczniom wiadomości ogólnych, przechodząc w miarę rozwoju ucznia do informacji bardziej szczegółowych. Co istotne w tej zasadzie ważne jest aby wyznaczać uczniom ambitne cele, które będą realne do wykonania;
- d) zasada konsekwencji wymagań wychowawczych- wiąże się ona w sposób spójny z poprzednią zasadą i dotyczy konsekwencji w działalności wychowawcy. W tej zasadzie chodzi przede wszystkim o niezmienność i jasność wymagań, jakie stawia wychowawca wychowankowi, a także skrupulatne ich egzekwowanie. Innymi słowy wychowanie patriotyczne powinno być realizowane w sposób uporządkowany i konsekwentny;
- e) zasada dyscyplinowania zachowań- dotyczy reagowania przez wychowawcę na wszelkie przejawy aktywności wychowanka. Zachowania pozytywne powinny w tym przypadku liczyć się z życzliwym zainteresowaniem i aprobatą wychowawcy w celu ich wzmocnienia i utrwalenia w świadomości ucznia⁵¹⁵. Z kolei zachowania

⁵¹³ Tamże, s. 352-353.

⁵¹⁴ A. Paszkiewicz, *Technologia wychowania*, Trans Humana, Białystok 1998, s.36

⁵¹⁵ J. Juszczak, *Rola nauczyciela w kształtowaniu osobowości dzieci i młodzieży*, źródło: <http://www.edukator.org.pl/2006/osob/osob.html> dostęp (13.01.2021 r.)

niepożądane powinny spotkać się z brakiem akceptacji wychowawcy w celu ich wyeliminowania;

- 2) Zasady kierunkowe - służą rozwojowi ucznia w sferze kształtowania postaw wobec wartości, społeczeństwa, ludzi i samej jednostki. Są powiązane z psychologicznymi etapami rozwoju człowieka i normami aksjologicznymi występującymi w danym społeczeństwie;

Zasady kierunkowe to:

- a) zasada indywidualizacji oddziaływań wychowawczych-zwraca ona uwagę na konieczność indywidualnego podejścia do każdego ucznia ze względu występujące różnice w zakresie cech osobowości, czy też rozwoju psychicznego i fizycznego. Jej istotę stanowi rozbudzenie i wzmocnienie indywidualnych predyspozycji, zdolności i zainteresowań ucznia w celu dalszego rozwoju i kształtowania kierunkowych cech osobowości. W wychowaniu patriotycznym zakres oddziaływań wychowawczy na wychowanka powinien być dostosowany do specyficznych możliwości każdego ucznia i jego aktualnych potrzeb rozwojowych;
- b) zasada kształtowania środowiska wychowawczego- opiera się ona na założeniu, że przygotowanie do życia w społeczeństwie nie może być zrealizowane w oderwaniu od niego- rozwój człowieka dokonuje się bowiem za pomocą różnych interakcji międzyludzkich i towarzyszących im zjawiskom społecznym. Patriotyzm kształtuje się nie tylko w relacji z inną osobą lecz przede wszystkim w grupie. Uczeń w wyniku procesu socjalizacji nabywa określonych wartości, postaw i norm zachowania obowiązujących w danej społeczności;
- c) zasada nauczania wychowującego- opiera się na pozyskiwaniu wiedzy w połączeniu z kształtowaniem postaw prospołecznych, przy zachowaniu związków nauczania z wychowaniem⁵¹⁶.W odniesieniu do patriotyzmu zasada ta może polegać na tym, że poprzez oddziaływanie wychowawców uczniowie otrzymują wiedzę dotyczące ojczyzny, jak i kształtują swoje postawy patriotyczne. Pozwala to na przedstawianie historii Polski w postawie szacunku, odkrywanie dorobku i piękna literatury ojczystej. W ramach powiązania procesów nauczania i wychowania realizowane jest pełne integralne wychowanie osoby ludzkiej, gdzie treści nauczania uaktywniają sferę intelektualną człowieka, oddziałując na jego emocje, uczucia i motywacje do działania. Brak wdrożenia tej zasady w wychowaniu może prowadzić do dysproporcji pomiędzy posiadaną wiedzą a realizowanymi postawami;
- d) zasada integracji oddziaływań wychowawczych- Jej istotę stanowi współpraca pomiędzy wszystkimi środowiskami wychowawczymi takimi jak rodzina, szkoła oraz

⁵¹⁶ A. Urbanek, *Zarządzanie zespołem*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020, s.10.

najbliższe otoczenie ucznia. W wychowaniu patriotycznym zasada ta skupia się na tym, że proces jego realizacji powinien przebiegać spójnie w każdym z tych środowisk. Szkoła powinna tutaj stanowić uzupełnienie wartości patriotycznych i wspomagać rodzinę w kształtowaniu przywiązania do ojczyzny. Rola wychowawcy i całego środowiska szkolnego jest wspieranie rodziców w wychowaniu uczniów do patriotyzmu. Niezgodność w zakresie celów i sposobów kształtowania patriotyzmu wpływa na obniżenie efektywności wychowania patriotycznego i zaburzenia jego realizacji;

- e) zasada aktywizowania wychowanka do samowychowania- jej celem jest pobudzenie wychowanka do aktywności, w celu wywołania w nim chęci do pracy nad własną osobowością. Patriotyzm to troska nie tylko o dobro wspólne ale także chęć do własnego rozwoju zarówno w sferze psychicznej, fizycznej, moralnej, jak i duchowej. Jak zwraca uwagę Marek Dziewiecki miłość do ojczyzny pobudza dojrzałą dumę narodową, która prowadzi człowieka do podjęcia się osobistego trudu rozwoju i samowychowania⁵¹⁷;

- 3) Zasada naczelna - jest to zasada, która stanowi centralny element wychowania. Opiera się ona na wychowaniu perspektywicznym, czyli zwróceniu uwagi wychowanka na przyszłość i wcielenie w życie przyjętych wartości. Zadaniem wychowawcy jest bowiem przygotowanie ucznia do dorosłego życia i funkcjonowania w społeczeństwie. M. Nowak podkreśla, że tej zasadzie powinny być przyporządkowane wszystkie inne zasady, metody i środki wychowania.

W kształtowaniu przywiązania do ojczyzny wychowanie perspektywiczne może odgrywać szczególne znaczenie. Patriotyzm to nie tylko historia, tradycja i kultura danego kraju, to także troska o przyszłość danego narodu. J. Frątczak zwraca uwagę, że w wychowaniu patriotycznym dzieci i młodzieży należy zwrócić uwagę na ich potrzeby i dobro, gdyż to oni będą stanowić o przyszłości narodu jako członkowie różnych organizacji i instytucji⁵¹⁸. Dlatego też wychowanie patriotyczne powinno być zorientowane na formowaniu u młodzieży postaw odpowiedzialności za przyszłość narodu.

Przedstawione powyżej zasady stanowią normy postępowania wychowawczego, które umożliwiają wychowawcy osiągnięcie oczekiwanych rezultatów wychowania patriotycznego, zgodnie z przyjętymi celami⁵¹⁹. Realizacja wychowania patriotycznego zgodnie z przyjętymi zasadami może przyczynić się do poprawy jego efektywności.

⁵¹⁷ M. Dziewiecki, *Wychowanie patriotyczne dzisiaj*, źródło: https://opoka.org.pl/biblioteka/1/ID/wychowanie_patriotyczned.html dostęp (05.08.2020 r.)

⁵¹⁸ J. Frątczak, *O wychowaniu patriotycznym...*, s. 113.

⁵¹⁹ A. Paszkiewicz, *Technologia wychowania...*, s. 32.

3. Specyfika wychowania patriotycznego w katolickiej szkole podstawowej

W tej części pracy przedstawiono chrześcijańskie motywy patriotyzmu i wychowania patriotycznego, zwracając uwagę na specyfikę programu nauczania i wychowania w szkole katolickiej.

3.1. Chrześcijańskie motywy patriotyzmu i wychowania patriotycznego

Chrześcijańskie motywy patriotyczne można odnaleźć już w Starym Testamencie. Historia zbawienia „Ludu wybranego” w wielu miejscach odnosi się do patriotyzmu, który był przedstawiany w różny sposób. J. Lisica podkreśla, że w całym Starym Testamencie umiłowania ziemskiej ojczyzny jest wynikiem świadomości przynależności do Ludu Bożego. Świadomość ta wynika z wyznawanej wiary w jednego Boga, który dał człowiekowi ziemię w posiadanie⁵²⁰. Stary Testament pokazuje patriotyzm, w oparciu o wiarę w Boga, i jest z nią integralnie powiązany.

Motywy patriotyczne zawarte zostały między innymi w Księdze Psalmów. W jednym z nich jest mowa o miłości do utraconej ojczyzny (Jerozolimy), z którą utratą nie można się pogodzić. „Jeśli cię zapomnę, Jeruzalem, niech zapomniana będzie prawica moja, niechaj przyschnie język mój do podniebienia mego, miech język mi przyschnie do podniebienia, jeśli nie będę pamiętał o tobie, jeśli nie postawię Jeruzalem, ponad największą moją radość”⁵²¹. W tekście tym w sposób zdecydowany podkreśla się tęsknotę za ojczyzną, chęć do poświęcenia dla jej dobra i konieczność dbania o jej potrzeby.

Innym podstawowym źródłem patriotyzmu w religii chrześcijańskiej są zasady etyki chrześcijańskiej budowanej w oparciu o nauczanie Jezusa Chrystusa, z której wynikają wartości takie, jak miłość do bliźniego i szacunek do drugiego człowieka. To w osobie Jezusa Chrystusa, który jest normą konkretną i absolutną, otrzymujemy wolność wypełniania woli Bożej i przeżywania naszego życia zgodnie z Jego wolą⁵²². Jezus Chrystus jako Bóg i człowiek w jednej osobie dał nam przykład umiłowania ojczyzny. Budując Królestwo Boże na ziemi zawsze akcentował swoje przywiązanie do narodu z którego się wywodził. Jako członek narodu żydowskiego zachowywał tradycje i zwyczaje, a w swoim nauczaniu podkreślał, że zszedł na

⁵²⁰ J. Lisica, *Wiara w Jezusa wyzwaniem do miłowania ojczyzny*, „Studia Gdańskie” 2014, t. XXXIV, s. 151.

⁵²¹ Psalm 136(136), Nad rzekami Babilonu, <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=970#P1> (dostęp:13.02.2019).

⁵²² Moralność Chrześcijańska i jej normy, Międzynarodowa Komisja Teologiczna 1974, źródło : http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1974_morale-cristiana_pl.html

ziemię kierując swój przekaz na początku do członków narodu wybranego⁵²³. Co istotne, dla chrześcijanina ojczyznę stanowi Niebo a każda inna ojczyzna ma charakter tymczasowy i przemijający⁵²⁴. Jezus Chrystus nauczając ludzi podkreślał, że Jego Królestwo nie pochodzi z tego świata, dlatego też obecna rzeczywistość stanowi dla człowieka etap pośredni pomiędzy życiem na ziemi a byciem w niebie. Celem ostatecznym człowieka powinno być zbawienie i dążenie do pełnego zjednoczenia z Bogiem.

Św. Tomasz z Akwinu akcentował znaczenie patriotyzmu uważając go „za tak ważną cnotę, że wyodrębnił ją spośród innych cnót społecznych” określając ją mianem *pietas*, czyli miłość, oddanie⁵²⁵. Dla chrześcijanina istotną kwestię stanowi integralny zestaw cnót w myśl którego wychowanie do patriotyzmu to kształtowanie wartości na które składa się „miłość do najbliższych, z którymi się wciąż obcuje, sprawiedliwość współdzielcza, skłaniająca do przenoszenia wspólnego dobra ojczyzny nad swoje własne, i wreszcie cześć dla tej społeczności, w której się wyrosło i od której przyjęło się obyczaje jako podstawę życia duchowego”.⁵²⁶ Innymi słowy wychowanie patriotyczne w ujęciu chrześcijańskim skupia się na realizacji Bożych przykazań a w szczególności przykazania miłości. W Katechizmie Kościoła Katolickiego stwierdzono, że „miłość ojczyzny i służba dla niej wynikają z obowiązku wdzięczności i porządku miłości”⁵²⁷. W chrześcijańskiej perspektywie patriotyzm jako forma solidarności i miłości do bliźniego stanowi moralne wezwanie do świadczenia dobra tu i teraz: w konkretnych sytuacjach, miejscach, wśród konkretnych ludzi⁵²⁸. Chrześcijanin patriota powinien przede wszystkim czynić dobro zarówno wobec swoich współbraci, członków rodziny, tego samego narodu, jak i innych ludzi.

Innym dokumentem, który porusza tematykę patriotyzmu w ujęciu chrześcijańskim jest list jaki w 1972 wydał Episkopat Polski. W dokumencie tym biskupi podkreślają, że patriotyzm, stanowi rodzaj cnoty chrześcijańskiej, wyznacza go bowiem „miłość najszlachetniejsza”, która wyraża się nie tylko w głębokim przywiązaniu do ojczyzny, w trosce o „najwyższy rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny, ale także rozwój duchowy i religijny”.⁵²⁹ Patriotyzm dotyka wiele sfer aktywności ludzkiej, wspierając integralny rozwój osoby ludzkiej. A. Rynio wskazuje, że w wychowawczym ideale chrześcijańskim miłość podniesiona jest do rangi doskonałości i fascynacji dobrem, prawdą i

⁵²³ T. Panuś, *Rola podstawowych środowisk...*, s. 74.

⁵²⁴ ⁵²⁴ J. Lisica, *Wiara w Jezusa...*, s. 154.

⁵²⁵ A. Zwoliński, *Wprowadzenie do rozważań o narodzie*, Kraków 2005, s. 141.

⁵²⁶ J. Woroniecki, *Katolicka etyka wychowawcza*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1986, s. 123.

⁵²⁷ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 2239, Pallottinum, Poznań 1994, s. 510.

⁵²⁸ Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, s. 4, https://www.prchiz.pl/storage/app/media/pliki/chrzescijanski_ksztalt_patriotyizmu.pdf (dostęp: 22.08.2020).

⁵²⁹ *List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie z 5 września 1972 roku*, cyt. za: M. Kindziuk, *Nowa koncepcja patriotyzmu w ujęciu Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia UKSW” 2017, nr 1, s. 132.

sprawiedliwością, które skupiają się w Chrystusie⁵³⁰. W swej istocie dotyczy ona miłości do Boga, a także rodziców, stopniowo rozszerzając się na całą rodzinę, w dalszej kolejności obejmując naród związany relacją opartą na wspólnej kulturze, języku oraz zamieszkiwanym terytorium. Co istotne miłość ta nie wyklucza nikogo, można bowiem kochać Boga, rodziców, członków własnego narodu jednocześnie okazując szacunek i tolerancję dla członków innych narodów. Etyka chrześcijańska w swoich założeniach pomija egoizm narodowy, gdyż bliźnim jest każdy człowiek. Kolejnym ważnym elementem etyki chrześcijańskiej w odniesieniu do patriotyzmu jest sprawiedliwość współdzielcza, która polega na podejmowaniu przez człowieka dobrowolnych aktywności dla dobra ogółu społeczeństwa. Jak zwraca uwagę M. M. Boużyk patriotyzm nie może istnieć w oderwaniu moralności i kształtowania charakteru, gdyż zorientowany jest on na dobro człowieka jako osoby⁵³¹. Nie można nazwać człowieka patriotą jeśli w swoim życiu nie kieruje się wartościami moralnymi i dobrem drugiego człowieka. Dojrzały patriotyzm polega nie tylko na miłości i sprawiedliwości, lecz także na ukształtowaniu wartości duchowych i życiowych, co w konsekwencji wpływa na rozwój umysłowy i moralny człowieka.

Kościół wielokrotnie poprzez swoją działalność podkreślał znaczenie patriotyzmu. O jego roli w życiu człowieka wspominali wybitne postacie polskiego Kościoła na czele z kardynałem Stefanem Wyszyńskim i Janem Pawłem II. Prymas Wyszyński w patriotyzmie podkreślał na szczególne znaczenie rodziny bez której nie ma przyszłości narodu⁵³². Rodzina jako podstawowa komórka społeczna pełni rolę nadrzędną kształtując patriotyzm już na wczesnym etapie życia. Miłość do ojczyzny wyraża się bowiem głównie poprzez szacunek dla jej tradycji, symboli narodowych i jest oparty na przywiązaniu i umiłowaniu tego, co rodzinne⁵³³. Wynika to z tego, że podstawowym miejscem patriotyzmu jest także jednym z elementów integralnego wychowania człowieka. W opinii Prymasa patriotyzm może stać się drogą do kształtowania charakteru ludzi żyjących szlachetnie i potrafiących w sposób odpowiedzialny pełnić służbę dla Polski, Europy i świata⁵³⁴. Jan Paweł II podkreślał z kolei, że umiłowanie ojczyzny związane jest IV przykazaniem dekalogu „Patriotyzm zawiera w sobie taką właśnie postawę wewnętrzną w odniesieniu do ojczyzny, która dla każdego prawdziwie jest matką. To dziedzictwo duchowe, którym ojczyzna nas obdarza, dociera do nas poprzez ojca i

⁵³⁰ A. Rynio, *Wybrane paradoksy pedagogiki chrześcijańskiej podstawą jej tożsamości*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2013, nr 2, s. 47.

⁵³¹ M. M. Boużyk, *Patriotyzm w ujęciu Jacka Woronieckiego: odpowiedzi dla współczesnej pedagogiki*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 2, s. 206.

⁵³² A. Skreczko, *Troska kardynała Stefana Wyszyńskiego o rodzinę*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2002, t 1, s. 35.

⁵³³ P. Mazur, *Wychowanie patriotyczne z perspektywy pedagogiki pastoralnej*, [w:] E. Męcina-Bednarek (red.), *Współczesne wyzwania edukacyjno-wychowawcze w zmieniającej się Europie*, Kielce 2010, s. 301-305.

⁵³⁴ A. Rynio, *Mądre wychowanie patriotyczne przedmiotem troski Prymasa Tysiąclecia*, „Studia Prymasowskie” 2011, nr 5, s. 263.

matkę i gruntuje w nas obowiązek owej pietas”⁵³⁵. Zgodnie z IV przykazaniem Dekalogu, który wskazuje na obowiązek oddawania czci i szacunku, rodzicom, którzy dali życie, wychowali i troszczyli się o swoje potomstwo. Analogicznie Boski Prawodawca odnosi się do ojczyzny, która dla swoich obywateli jest matką, która zrodziła ich dla dziedzictwa kulturowego oraz społeczności, wychowując i karmiąc⁵³⁶. Miłowanie tak rozumianej ojczyzny-matki stanowi nie tylko święte prawo, lecz także obowiązek każdego obywatela. Miłość do własnej ojczyzny w sposób naturalny wiąże się także z przywiązaniem do ziemi przodków, tradycji, której nieodłączny element stanowi religia. Zdaniem M. Pisarka człowiek, który jest umocniony duchem patriotyzmu ma w sobie gotowość do licznych poświęceń oraz zdolność do czynienia dobra na rzecz swojego kraju.

Kościół poświęcając wiele uwagi kwestiom patriotycznym jednoznacznie przeciwstawiał się wszelkim formom nacjonalizmu czy też dyskryminacji ze względu na rasę bądź pochodzenie. Uczestnicy II Soboru Watykańskiego w Dekrecie dotyczącym działalności misyjnej kościoła apelowali „dobrzy obywatele niech pielęgnują prawdziwą i czynną miłość ojczyzny; niech jednak unikają wszelkiej pogardy dla innej rasy oraz jęczącego nacjonalizmu, a popierają miłość względem wszystkich ludzi”⁵³⁷. Miłość w stosunku do ojczyzny czy też narodu wynika bowiem z relacji w jaką człowiek wchodzi z Bogiem, który jest ostatecznym celem życia dla chrześcijanina⁵³⁸. Z tego też powodu człowiek powinien rozwijać swój patriotyzm, nie zapominając przy tym o wartościach duchowych i religijnych, które dla osoby wierzącej powinny mieć kluczowe znaczenie.

3.2. Specyfika programu nauczania w odniesieniu do patriotyzmu i wartości patriotycznych

W dokumencie „chrześcijański kształt patriotyzmu” biskupi obecni na Konferencji Episkopatu Polski podkreślili szczególną rolę szkoły w kształtowaniu patriotyzmu polegającą na nauczaniu młodego pokolenia na temat ojczyzny, jej historii współczesności, kultury, gospodarki, miejsca w Europie i współczesnym świecie⁵³⁹. Hierarchowie polskiego Kościoła podkreślają także, że w dobie obecnie panującego społeczeństwa informacyjnego ważnym zadaniem oprócz dostarczenia informacji jest umiejętność jej weryfikacji, porządkowania i

⁵³⁵ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość...*, s. 71

⁵³⁶ J. Szyran, *Moralny imperatyw miłowania ojczyzny*, <http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/moralny-imperatyw-milowania-ojczyzny/> (dostęp: 22.08.2020).

⁵³⁷ *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*. nr75, [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002

⁵³⁸ M. Pisarek, *Wychowanie do patriotyzmu wyzwaniem dla współczesnego Kościoła*, „Studia Leopoliensia” 2016 nr 9, s. 266.

⁵³⁹ Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, s. 16, https://www.prchiz.pl/storage/app/media/pliki/chrzescijanski_ksztalt_patriotyzmu.pdf (dostęp: 22.08.2020).

zrozumienia. Biskupi zwracają uwagę, że ważne jest „aby w polskiej szkole młodzi Polacy, nie tylko przyswajali sobie wiedzę na temat ojczyzny, lecz coraz bardziej uczyli się również tego, gdzie szukać wartościowych źródeł informacji, jak rozpoznawać prawdziwe autorytety i wartości, jak z szacunkiem dla wielkiego narodowego dorobku, samodzielnie budować prawdziwy obraz polskiej kultury, historii, życia publicznego i wyzwań, jakie stają przed Polską, jak być twórczym i kreatywnym, aby dzięki temu w życiu dorosłym aktywnie służyć ojczyźnie”⁵⁴⁰ Innymi słowy w nauczaniu patriotyzmu ważne jest, aby uczeń potrafił samodzielnie zweryfikować wiarygodność informacji umieszczonych w Internecie, potrafił odkryć prawdziwy patriotyzm i odnosił się do niego z szacunkiem.

Odpowiedzią na te wyzwania może być szkoła katolicka. Szkołę tą można uznać za przestrzeń wychowawczą, w której uczeń realizuje postawy i wartości wyniesione z domu, uczy się zasad współżycia społecznego, szacunku do osób starszych, pomocy dla słabszych i współpracy w grupie, czyli zasad na których opiera się dojrzały patriotyzm⁵⁴¹. Każda szkoła w swojej posłudze na rzecz wychowania młodego pokolenia powinna spełniać dwa główne zadania: nauczania i wychowywania. Pierwsze zadanie dotyczy wyposażenia dzieci i młodzieży w specyficzny system pojęć i wiedzy potrzebny w wykonywaniu pracy i w codziennym życiu, na drugie składa się kształtowanie przekonań, norm moralnych oraz zasad życia społecznego. Oba wspomniane zadania są integralnie ze sobą powiązane.

W przypadku szkoły katolickiej Kodeks Prawa Kanonicznego wskazują, że nauczanie i wychowanie powinno opierać się na zasadach chrześcijańskiej doktryny⁵⁴². Proces wychowania i nauczania wzbogacony jest o przekaz wartości, także tych związanych z patriotyzmem i umiłowaniem ojczyzny. Szkoła katolicka powinna także opierać swoje nauczanie i wychowanie na uniwersalnych wartościach humanistycznych, czerpiąc przy tym z rodzimej historii i tradycji ojczystej.⁵⁴³ Nauczanie patriotyczne w szkole katolickiej w swoim przekazie odwołuje się do chrześcijańskich korzeni Europy. Stąd też opowiadając o historii, kulturze i tradycji Polski nauczyciel powinien także zwrócić uwagę na ich powiązanie z wiarą katolicką. Chrześcijaństwo i wartości duchowe były i są obecnie inspiracją dla wielu twórców polskiej kultury. Jak zwraca uwagę Janusz Mariański, historia narodu polskiego i związana z tym symbolika zespoliła się z religią i stała się ważnym elementem etosu narodowego Polaków. Kościół oddziałując na całość polskiego społeczeństwa pełni ważne funkcje integracyjne i opiekuńcze wobec narodu⁵⁴⁴. Szkoła

⁵⁴⁰ Tamże, s. 16.

⁵⁴¹ Tamże, s. 16.

⁵⁴² *Decretum Num. 48/84/P. Primas Poloniae z dnia 4 grudnia 1983 r. Kodeks Prawa Kanonicznego* 803.

⁵⁴³ M. Fiałkowski, *Katolickie szkoły i uniwersytety ośrodkami formacji katolików i świeckich*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2011, t. 3(58), s. 384.

⁵⁴⁴ J. Mariański, *Patriotyzm i religia jako wartości podstawowe w świadomości polskich maturzystów*, „Studia Płockie” 1997, nr 25, s. 177.

katolicka przekazując wiedzę dotyczącą patriotyzmu podkreśla, że najważniejsze wartości to Bóg, honor i ojczyzna, które stanowią fundamenty na jakich budowany jest proces nauczania i wychowania.⁵⁴⁵ Szkoła katolicka respektując podmiotowość każdego wychowanka przekazuje mu treści patriotyczne zgodnie z wizją reprezentowaną w Kościele katolickim, gdzie patriotyzm stanowi istotną wartość, a służba ojczyźnie jest ważnym etapem przygotowania się do życia w niebie.

W szkole katolickiej szczególną uwagę poświęca się jakości kształcenia. Zadaniem dyrektorów szkół katolickich jest dbanie o poziom nauczania, który powinien być przynajmniej na takim samym poziomie jak w szkołach świeckich. Przeprowadzona analiza rankingów szkół podstawowych w Polsce dowiodła, że placówki katolickie zajmują czołowe miejsca w rankingach szkół podstawowych, co w pewnym stopniu podkreśla dbałość o poziom kształcenia i wysokie wyniki uzyskiwane w egzaminach zewnętrznych. Postrzeganie szkoły jedynie przez pryzmat wyników w rankingach nie jest jedyną miarą oceny funkcjonowania placówki. Niektórzy rodzice wybierają szkoły katolickie nie tylko ze względu na poziom nauczania, ale także zwracając uwagę na przekazywany etos i wartości, w których ta edukacja jest zakorzeniona⁵⁴⁶. To w tego typu placówkach zarówno uczniowie, nauczyciele, jak i rodzice mają sprzyjające warunki do budowania prawdziwej wspólnoty. Szkoła katolicka jest miejscem gdzie przekazywane są wartości w oparciu o zasady chrześcijańskiej moralności. Szkoła katolicka jest środowiskiem gdzie kultywowana jest także miłość do ojczyzny. W niniejszym rozdziale przedstawiona zostanie specyfika programów nauczania w szkołach katolickich, ze szczególnym uwzględnieniem treści patriotycznych.

Efektywne przekazywanie treści patriotycznych wymaga określenia głównych zamierzeń, jakie będą przyświecać podczas nauczania o ojczyźnie.

W opinii H. Skorowskiego za główny cel nauczania patriotyzmu można uznać uświadomienie, że dziedzictwo narodowe stanowi istotną wartość dla człowieka⁵⁴⁷. Zadanie to można osiągnąć poprzez dążenie do:

- wyposażenia współczesnego człowieka w wiedzę o własnym narodzie,
- wydobycie szczególnych wartości,
- przygotowanie wychowanków do identyfikacji i utożsamiania się z tymi wartościami,
- kształtowanie tożsamości pluralistycznej⁵⁴⁸.

⁵⁴⁵ Katolicka Szkoła Podstawowa im. Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Siedlcach, <http://www.kspig.pl/1procent> (dostęp: 22.08.2020).

⁵⁴⁶ M. Smak, *Czynniki warunkujące zainteresowanie szkołami katolickimi*, „Opuscula Sociologica” 2014, nr 4, s. 19.

⁵⁴⁷ P. Mazur, *Wychowanie patriotyczne z perspektywy pedagogiki pastoralnej*, [w:] E. Męcina-Bednarek (red.), *Współczesne wyzwania edukacyjno-wychowawcze w zmieniającej się Europie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce, s. 303.

Zasadniczo program nauczania w szkołach katolickich i wartości patriotyczne w nim zawarte realizowane są według ogólnie przyjętej podstawy programowej, która obowiązuje zarówno w szkołach świeckich, jak i wyznaniowych. To co stanowi o specyfice procesu nauczania patriotyzmu w szkołach katolickich, wynika z faktu, iż nauczanie pozostaje w bezpośrednim związku z religią katolicką a etos i wiara stanowią podstawę nauczania w szkole katolickiej⁵⁴⁹. Cechą charakterystyczną nauczania w szkole katolickiej jest to, że treści nauczania w sposób integralny odnoszą się do programu wychowawczo-profilaktycznego szkoły. W tym ujęciu szkoły katolickie można uznać jako wspólnotę, w której nauczanie i wychowanie nie zachodzi wyłącznie na zajęciach lekcyjnych, lecz jest także obecne w czasie aktywności pozalekcyjnych ucznia, ujawnia się w kontaktach z rodzicami czy też podczas współpracy z instytucjami zewnętrznymi. W przypadku patriotyzmu zajęcia pozalekcyjne mogą polegać na organizowaniu konkursów pieśni patriotycznych, występów teatralnych lub też organizowania obchodów ważnych uroczystości o zasięgu lokalnym i państwowym. Współpraca z instytucjami zewnętrznymi takimi jak muzea, ośrodki kultury, teatry może okazać się pomocna przy okazji organizowania wycieczek szkolnych, podczas których uczeń ma szansę odwiedzić miejsca związane z polską historią, kulturą czy też sztuką.

Specyfika nauczania w szkołach katolickich koncentruje się na zapewnieniu syntezy między kulturą, wiarą i życiem. Placówki katolickie cechuje otwartość na każdą osobę, która zaakceptuje i przyjmie proponowaną ofertę programową. Ze względu na te uwarunkowania szczególne miejsce w szkole katolickim pełni katecheza, która ma charakter przedmiotu obowiązkowego i stanowi centrum całego procesu wychowania⁵⁵⁰. W tym aspekcie należy zwrócić uwagę na szczególne elementy stanowiące o wychowaniu patriotycznym podczas lekcji religii. Jednym z przejawów wychowania patriotycznego realizowanym w trakcie katechezy jest język. Jak podkreśla Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego język powinien mieć charakter religijny, informujący, a także wprowadzać ucznia w tajemnice Boga, a szczególny nacisk powinien być kładziony na szacunek dla języka ojczystego, jako twierdzy tożsamości narodowej⁵⁵¹. W ramach katechezy przekazywane są uczniom także treści patriotyczne i historyczne. Jednym z celów katechezy jest przekazywanie prawdy o historii narodu oraz społecznej nauki Kościoła, a także wsparcie wiernych w odnajdywaniu się jako chrześcijanie w

⁵⁴⁸ H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej*, [w:] *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł-Rzeszów 2006, s. 362-363.

⁵⁴⁹ *Statut I Katolickiego Gimnazjum Stowarzyszenia Rodzin Katolickich Archidiecezji Katowickiej*, s. 12, <http://szkolakatolicka.edu.pl/wp-content/uploads/2016/09/StatutGIM2009.pdf> (dostęp: 23.08.2020).

⁵⁵⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014, s. 75.

⁵⁵¹ Tamże, s. 43.

życiu społecznym i politycznym⁵⁵². Szkoła katolicka wyposaża uczniów w umiejętności, które pozwalają im na podejmowanie własnych, samodzielnych i przemyślanych wyborów, uwzględniając przy tym aspekty moralne i wartości chrześcijańskie.

3.3. Specyfika wychowania patriotycznego w programie wychowawczym katolickich szkół podstawowych

Jednym z elementów stanowiących o specyfice wychowania patriotycznego w szkołach katolickich jest ich aksjologia. W odniesieniu do szkoły podstawowej można mówić tu o wartościach, które nierozzerwalnie są związane z daną instytucją. Mogą to być ideały zawarte zarówno w statucie placówki, jak i w celach nauczania czy też zasady stosowane w codziennej pracy pedagogicznej. Analizując wartości, jakie przekazuje młodemu człowiekowi szkoła katolicka warto postawić sobie pytanie, co stanowi o jej aksjologicznym wymiarze i reprezentowanych ideałach i jak one wpływają na realizację procesu wychowania patriotycznego. Według K. Olbrycht ideał wychowania „obejmuje wzory osobowe, wartości, normy i pożądane sposoby postępowania wyznaczające cele każdego wychowania, jego metody i formy, styl działania pedagogicznego i atmosferę jego przebiegu”⁵⁵³. Podstawę aksjologii szkoły katolickiej wyznacza wiara katolicka i związane z nią zasady etyki chrześcijańskiej. Określają one także miejsce patriotyzmu w hierarchii wartości ucznia szkoły katolickiej umiejscawiając go wysoko w hierarchii wyznawanych wartości.

Program wychowawczy w szkole katolickiej oparty jest na zasadach personalizmu chrześcijańskiego, który zapewnia indywidualne podejście do każdego ucznia. Proces wychowania w szkole katolickiej opiera się na relacji osobowej ucznia z nauczycielem oraz na świadectwie życia i wiary, jakie przekazują uczniom nauczyciele i inni pracownicy placówki⁵⁵⁴. A. Zakrzewska wskazuje, że wychowanie do wartości, które stanowi fundament społecznie dojrzałej aktywności jest realizowane efektywnie w polskich szkołach katolickich, gdyż opierają one swoją działalność na personalizmie chrześcijańskim, zakładającym podmiotowy sposób wychowania⁵⁵⁵. Osoba jest w tym przypadku traktowana jako podmiot i cel wychowania. To wokół ucznia koncentrują się wszelkie wysiłki wychowawcze nauczycieli, których dążeniem jest „wychowanie młodego człowieka do szczęśliwego i uczciwego życia w oparciu o chrześcijański

⁵⁵²Tamże, s. 28.

⁵⁵³ K. Olbrycht, *Aksjologia szkoły katolickiej*. „Ethos” 2006, nr 75, s. 91-98.

⁵⁵⁴ Zasady współpracy obowiązujące w katolickiej szkole podstawowej im. Św. Stanisława Kostki w Poznaniu, s.4 źródło: http://dobrasp.pl/wp-content/uploads/2017/09/Zasady-wsp+lpracy-KSP_2017_08_28.pdf (dostęp: 22.08.2020).

⁵⁵⁵ A. Zakrzewska, *Współczesna szkoła katolicka placówką kształtowania ...*, s. 265.

system wartości”⁵⁵⁶. Celem w ten sposób rozumianego wychowania jest osiągnięcie przez ucznia pełni człowieczeństwa i przygotowanie go do życia społecznego w duchu ewangelicznej miłości do bliźniego.

Wychowanie personalistyczne wymaga spójnej i integralnej koncepcji rozwoju człowieka, etyki, systemu wartości, jak również wychowania do wartości, poszanowania godności ludzkiej, dążenia do piękna, dobra i prawdy co pozwala osiągnąć osobiste zadowolenie, szczęście i sukces w życiu⁵⁵⁷. Wychowanie młodzieży było jednym z głównych przedmiotów pontyfikatu Jana Pawła II. Ojciec Święty w swoich publikacjach postuluje, aby „do końca i integralnie widzieć człowieka jako szczególną, samoistną wartość, jako podmiot związany z osobową transcendencją, dostrzegając w wychowaniu sztukę skutecznego oddziaływania na konkretne osoby po to”. ażeby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem – o to, ażeby bardziej «był», a nie tylko więcej «miał» – aby poprzez wszystko, co «ma», co «posiada», umiał bardziej i pełniej być człowiekiem – to znaczy ażeby również umiał bardziej «być» nie tylko «z drugim», ale także i «dla drugich»⁵⁵⁸. Słowa te w dużym stopniu oddają istotę człowieczeństwa i potrzebę realizowania działań wychowawczych w ujęciu chrześcijańskim. Wychowanie w oparciu o personalizm chrześcijański obliguje wszystkich członków społeczności szkolnej do brania odpowiedzialności za siebie i za innych i dbaniu o dobro wspólne, poprzez tworzenie przyjaznej atmosfery w szkole i okazywanie sobie wzajemnie szacunku⁵⁵⁹. W kontekście patriotyzmu warto zwrócić uwagę, iż rozwój małych społeczności szkolnych stanowi fundament dla budowania wspólnoty narodowej. To w ramach działań na rzecz małej ojczyzny uczeń może kształtować swoje przywiązanie do ziemi ojczystej. Budowanie wspólnoty w szkole katolickiej pozwala także na odkrywanie wartości patriotycznych takich, jak szacunek do drugiego człowieka i chęć współpracy na rzecz wspólnoty szkolnej, lokalnej społeczności czy też ojczyzny.

Szkoła katolicka to placówka, w której system wartości absolutnych i obiektywnych stanowią podstawę programu wychowawczego, całościowo kształtowany jest poprzez rozum, uczucia i wole, gdzie nie dochodzi do lekceważenia wykształcenia formalnego, służy się jednostce i całemu społeczeństwu; nie oddziela się procesu wychowawczego od nauczania; nie występują skrajności (rygoryzm – pobłażliwość); istnieje współbrzmienie wszystkich

⁵⁵⁶ Katolicka Szkoła Podstawowa im. św. Jacka w Katowicach, Stowarzyszenie Rodzin Katolickich Archidiecezji Katowickiej, Program wychowawczy szkoły, <https://swietyjacekatowice.edu.pl/program-wychowawczy-szkoly/> (dostęp: 22.08.2020).

⁵⁵⁷ J. Mólka, *Personalizm chrześcijański podstawą życiowego sukcesu*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, nr 2, s. 292.

⁵⁵⁸ Jan Paweł II *W imię przyszłości kultury* (Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 VI 1980), „L’Osservatore Romano” 1980, nr 6(1), Wydanie polskie, nr 6, s. 4.

⁵⁵⁹ Zasady współpracy obowiązujące w katolickiej szkole podstawowej im. św. Stanisława Kostki w Poznaniu, s. 4, http://dobrasp.pl/wp-content/uploads/2017/09/Zasady-wsp+lpracy-KSP_2017_08_28.pdf (dostęp: 22.08.2020).

autorytetów a prawa moralne obowiązują zarówno wobec wychowawców, jak i wychowanków⁵⁶⁰. Integracja procesu wychowania i nauczania pozwala przygotować wychowanków do dorosłego życia i realizacji zadań związanych z służbą na rzecz ojczyzny. Patriotyzm nie stanowi bowiem abstrakcyjnej ideologii, lecz jest moralnym wezwaniem do świadczenia dobra na rzecz drugiego człowieka w konkretnych sytuacjach życiowych⁵⁶¹. Szkoła katolicka realizując proces wychowania uczniów pomaga im odróżniać dobro od zła i kształtuje u nich pożądane wzorce postępowania, co sprzyja odkrywaniu przez uczniów wartości patriotycznych

Ważnym dokumentem określającym specyfikę wychowania w szkole katolickiej jest deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „*Gravissimum educationis*”, w której przedstawiono że to co wyróżnia szkołę katolicką wśród innych szkół to stwarzanie w społeczności szkolnej atmosfery przesiąkniętej ewangelicznym duchem wolności i miłości, wsparcie dla uczniów w zakresie rozwijania własnej osobowości i wzrastania w wierze, który ma swój początek we chrzcie świętym⁵⁶². Co istotne wychowanie w szkole katolickiej zmierza do wychowania człowieka zarówno świadomego, jak i odpowiedzialnego chrześcijanina.

Szkoła katolicka programowo podejmuje tę złożoną funkcję: wychowanie człowieka jako osoby ludzkiej, a w przypadku chrześcijanina - jego formację chrześcijańską. Powinna przygotować wychowanka do czynnego zaangażowania się w życie rodziny, narodu, państwa, organizacji społecznych oraz we wspólnocie Kościoła⁵⁶³. Cel ten skupia się na przygotowaniu wychowanków do realizacji własnego powołania i wyboru właściwej ścieżki życiowej.

Szkoła katolicka chcąc zapewnić uczniom formację osobową i chrześcijańską dąży do realizacji zasadniczych celów i przekazywania wartości które opierają się na:

- uzmysłowieniu uczniom wartości wynikające z ich osobowej godności, jako osób stworzonych na podobieństwo Boga, i osobowej struktury; pobudzanie ich do kształtowania własnego człowieczeństwa, którego istotę stanowi integralny rozwój osoby, związany z kształtowaniem sfery fizycznej, intelektualnej, moralnej, społecznej, kulturalnej, estetycznej, a także duchowej w celu świadomej orientacji na wartości duchowe, głównie prawdę, dobro, piękno, a w ujęciu chrześcijańskim – na zwiędzającą je świętość,

⁵⁶⁰ R. Czupryk, *Szkolnictwo katolickie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno- Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2009, nr 16, s. 276

⁵⁶¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, s. 4 źródło: https://www.prchiz.pl/storage/app/media/pliki/chrzescijanski_ksztalt_patriotyizmu.pdf (dostęp: 23.08.2020 r.).

⁵⁶² Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „*Gravissimum educationis*” źródło : <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-ii/169-deklaracja-o-wychowaniu-chrzescijanskim-gravissimum-educationis.html#p169-25> (dostęp: 22.08.2020 r.).

⁵⁶³ A. Potocki, *Jaka powinna być szkoła katolicka?*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1998, nr 7, s. 219.

- rozwijaniu wśród wychowanków postaw szacunku, miłości, gotowości do pomocy i ofiarnej służby drugiemu dla drugiego człowieka,
- rozwijaniu tożsamości kulturowej oraz odpowiedzialności za kulturę ojczystą i aktywnej obrony wartości z nią związanych;
- rozwijaniu osobowości uczniów wykorzystując do tego celu indywidualnie dobrany poziom wymagań,
- opracowaniu program umiejętnego i odpowiedzialnego korzystania z osiągnięć cywilizacyjnych, traktowania ich jako środek do rozwoju osobowego,
- formowaniu religijnym uczniów wierzących-katolików oraz zapoznaniu z religią katolicką uczniów innych wyznań i niewierzących, a także przygotowanie wychowanków do odpowiedzialnego udziału w życiu Kościoła⁵⁶⁴.

Specyfika wychowania w szkole katolickiej polega też na tym, że posiada ona wymiar wspólnotowy a nie instytucjonalny. Dlatego też szkoła katolicka stwarza zarówno uczniom, jak i rodzicom możliwości w zakresie współpracy i zacieśniania wzajemnej wspólnoty. Dążenie do tworzenia społeczności powinno mieć odzwierciedlenie w programach wychowawczych szkół katolickich, realizowanych w ramach wspólnoty szkolnej, w skład której wchodzi zarówno nauczyciele, personel kierowniczy i administracyjny a przede wszystkim uczniowie stanowiący czynny i prawdziwie uprzywilejowany podmiot wychowania⁵⁶⁵. W szkołach katolickich szczególną uwagę zwraca się na budowanie wspólnoty. W szkole podstawowej im. św. Franciszka w Warszawie uczniowie i rodzice mogą wzrastać w wierze i miłości do Boga uczestnicząc w formacjach dla dzieci i rodziców. Pozwala to na stworzenie wspólnoty prawdziwie wychowującej, która wyznaje podobne zasady i cele odnośnie wychowania.

W szkole katolickiej kształtowanie osobowej dojrzałości wychowanka odbywa się na drodze wychowania ku wartościom, w tym też wartościom patriotycznym, co pozwala uczynić je jednym z nadrzędnych celów wychowania. S. Chrobak, zwraca uwagę, że wychowanie do wartości to nie tylko przekazywanie pojęć, wiedzy, lecz także komunikowanie doświadczeń i ich egzystencjonalne przyjęcie, które może przebiegać jedynie w wspólnocie wychowującej opartej na wzajemnym przekazywaniu świadectwa i miłości⁵⁶⁶. Innymi słowy w wychowaniu w szkole katolickiej nie chodzi wyłącznie o transfer wiedzy lecz także przekazywanie pewnych wartości w oparciu o ugruntowane zasady wiary katolickiej. Proces wychowania w tego typu placówkach powinien prowadzić do zwiększania poczucia przynależności i więzi z własnym narodem,

⁵⁶⁴ S. Chrobak, *Kultura szkoły katolickiej w kontekście pedagogii salezjanów*, „Paedagogia Christiana” 2015 nr 1/35, s. 244-245.

⁵⁶⁵ A. S. Dyrmer, *Nauczyciel szkoły katolickiej w świetle dokumentów Kościoła*, *Pedagogika Katolicka* 2011, nr 8, s. 54.

⁵⁶⁶ S. Chrobak, *Szkoła a osoba...*, s. 240.

wzmacniania postaw patriotycznych, budowania otwartości wobec innych narodów, a także przygotowania wychowanków do życia politycznego i społecznego, a także odnajdowanie się w sprawach gospodarczych i kulturowych⁵⁶⁷. Dlatego też zadaniem szkoły katolickiej jest przekazywanie wartości patriotycznych i przygotowanie do służby ojczyźnie.

A. Zakrzewska wskazuje, że wychowanie do wartości, które stanowi fundament społecznie dojrzałej aktywności jest realizowane efektywnie w polskich szkołach katolickich, gdyż opierają one swoją działalność na personalizmie chrześcijańskim, zakładającym podmiotowy sposób wychowania⁵⁶⁸. Ten sposób oddziaływania skupia się na budowaniu relacji między wychowankiem a wychowawcą.

Szkoły katolickie w swojej misji wychowawczej odwołują się do chrześcijańskiej wizji człowieka i świata. Są one miejscem integralnego wychowania, ewangelizacji, nauczania i dialogu pomiędzy członkami różnych środowisk i religii⁵⁶⁹. Szkoła katolicka realizuje także szereg celów społecznych takich jak przygotowanie uczniów do służenia dobru wspólnemu, jednocześnie wychowanków w poczuciu odpowiedzialności za drugiego człowieka oraz uczy ich wzajemnej współpracy⁵⁷⁰. Analiza wyżej wymienionych celów oraz misja i wizja szkół katolickich pozwala zasugerować twierdzenie, że są one nie tylko uprzywilejowanymi miejscami integralnego wychowania, lecz także obiektami tworzącymi środowisko sprzyjające kształtowaniu właściwych postaw takich jak patriotyzm, szacunek do drugiego człowieka czy też wychowanie w duchu chrześcijańskiego personalizmu. Biorąc pod uwagę opisaną charakterystykę i specyfikę szkół podstawowych katolickich autor niniejszej dysertacji zdecydował się na dokonanie analizy porównawczej szkół katolickich i samorządowych w zakresie wychowania patriotycznego. Wyniki tej analizy zostaną przedstawione w dalszych częściach pracy.

4. Rola podstawowych podmiotów i środowisk w wychowaniu patriotycznym w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych

W tej części pracy opisano rolę podstawowych podmiotów i środowisk w wychowaniu patriotycznym uczniów szkół podstawowych. Ukazane w niej zostały zadania nauczycieli i lokalnych samorządów w zakresie kształtowania patriotyzmu w szkołach podstawowych. Dla porównania przedstawiono specyfikę zadań nauczycieli i organów prowadzących w odniesieniu do szkół katolickich. Przedstawiono także zadania uczniów w obu typach szkół w aspekcie

⁵⁶⁷ S. Chrobak, *Szkoła a osoba...*, s. 246.

⁵⁶⁸ A. Zakrzewska, *Współczesna szkoła katolicka placówką kształtowania ...*, s. 265.

⁵⁶⁹ R. Czupryk, *Szkolnictwo katolickie...*, s. 278.

⁵⁷⁰ A. Maj., *Tożsamość współczesnej szkoły katolickiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin, 2015, s. 42

wychowania patriotycznego. W ostatnim podrozdziale podkreślono konieczność współdziałania różnych podmiotów szkoły w wychowaniu patriotycznym dzieci.

4.1. Rola nauczycieli i lokalnych samorządów w wychowaniu patriotycznym w szkołach podstawowych

Nauczyciele i lokalne samorządy pełnią bardzo ważną rolę w wychowaniu patriotycznym młodzieży. Artykuł 13 ust 1 ustawy o systemie oświaty wskazują że, „szkoła i placówka publiczna umożliwia uczniom podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury”⁵⁷¹. Dlatego też obowiązkiem organów prowadzących szkołę i lokalnych samorządów jest stworzenie uczniom warunków do pielęgnowania swojego patriotyzmu.

Specyfikę zadań nauczycieli i lokalnych samorządów w wychowaniu patriotycznym można podzielić zgodnie z etapami edukacyjnymi szkoły podstawowej. Przeprowadzenie dziecka przez etap edukacji wczesnoszkolnej niesie za sobą wielkie wyzwania dla nauczyciela, gdyż może on zaważyć na dalszych losach edukacyjnych ucznia. Oprócz realizacji celów poznawczych rolą nauczyciela jest także dbałość o społeczny rozwój dzieci, który ułatwi im uczestnictwo w życiu publicznym zgodnie z zasadami współżycia w grupie⁵⁷². W tym celu istotne jest wyznaczenie roli nauczyciela w zakresie wychowania patriotycznego w klasach 1-3. Jednym z podstawowych zadań nauczyciela na tym etapie edukacji jest rozpoznanie aktualnych potrzeb rozwojowych dziecka oraz diagnoza w zakresie podstawowych umiejętności szkolnych⁵⁷³. Pozwoli to na wyznaczenie celów edukacyjnych i opracowaniu strategii nauczania. Strategia ta powinna mieć charakter działań wspierających rozwój dziecka zarówno w sferze fizycznej, psychicznej, poznawczej, emocjonalnej, społeczno-moralnej czy też duchowej⁵⁷⁴. Wychowanie powinno mieć charakter integralny i powinno uwzględniać rozwój zarówno w sferze biologicznej, społecznej czy duchowo-religijnej. Ważnym elementem integralnego wychowania jest patriotyzm.

W propagowaniu i kształtowaniu wychowania patriotycznego nie do przecenienia jest w tym zakresie rola szkoły⁵⁷⁵. To w okresie dorastania dochodzi do kształtowania uczuć, które na etapie dorosłości stabilizują się i nabierają indywidualnego wyrazu. Stąd istnieje potrzeba

⁵⁷¹ Ustawa z dnia 7 września 1991 r o systemie oświaty ((Dz. U. z 2022 r. poz. 2230, z poz. zm.)

⁵⁷² B. Murawska, *Niezbędnik dobrego nauczyciela, Seria III Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania*, A. I. Brzezińska (red.), Instytut Badan Edukacyjnych, Warszawa 2014, s. 35.

⁵⁷³ Tamże, s. 35.

⁵⁷⁴ Tamże, s. 35.

⁵⁷⁵ E. Juško, *Patriotyzm w wychowaniu szkolnym wczoraj i dziś. Działania wychowawcze szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w zakresie patriotyzmu w latach 1918-1939*, „Zeszyt Metodyczny Samorządowego Centrum Edukacji w Tarnowie” 2008, nr 71, s. 111-112.

wychowania patriotycznego i wpajania uczniom związanych z nim wartości już na wczesnym etapie edukacji. To w trakcie nauki w szkole podstawowej nadal kształtują się uczucia wyższe związane ze świadomością refleksyjną i myśleniem abstrakcyjnym, do których zaliczyć można także uczucia moralne czy też patriotyczne⁵⁷⁶. Co istotne nauczyciel, aby mógł skutecznie przekazywać uczniom wartości patriotyczne powinien sam stanowić wzór postępowania zarówno pod względem prezentowanej kultury osobistej i etycznej, posiadanych kwalifikacji zawodowych i wartości moralnych⁵⁷⁷. Od nauczyciela wymaga się, że poprzez swoją postawę stanowił będzie wzór dla swoich uczniów.

Ten szczególny rodzaj uznania jakim obdarzani są pedagodzy nazywany jest autorytetem. Pojęcie autorytetu (łac. *auctoritas*) w kontekście pedagogiki, oznacza wzór, przykład, wpływ czyli kategorie określającą predyspozycje pedagogów, który zwiększa ich predyspozycje w zakresie oddziaływania na wychowanków, przekazywania im wiedzy, postaw, wartości czy formowania u nich talentów⁵⁷⁸. Autorytet nauczyciela można uznać za jeden z warunków umożliwiających właściwy przebieg procesu edukacji.

W literaturze można wyodrębnić różne klasyfikacje autorytetu. J. Szempruch wskazuje na następujący podział:

1. Ze względu na zakres wpływu autorytetu:
 - a) autorytet środowiskowy - nauczyciel staje się tutaj autorytetem dla rodziców, innych podmiotów, a także innych uczestników procesu pedagogicznego w środowisku, w zakresie programowania, organizowania, koordynowania oraz egzekwowania działań wychowawczych,
 - b) autorytet szkolny - nauczyciel jest autorytetem przede wszystkim dla uczniów, z którymi prowadzi zajęcia w szkole;
2. Ze względu na rodzaj kwalifikacji nauczyciela:
 - a) autorytet naukowy (intelektualny) - oznacza dyspozycje instrumentalne z zakresu wiedzy oraz specjalności zawodowej nauczyciela. Wiąże się on z zaufaniem w prawdziwość wypowiedzi, uzasadnień oraz twierdzeń,
 - b) autorytet moralny (wychowawczy) - dotyczy dyspozycji kierowanych w rozumieniu norm i zasad postępowania wobec uczniów. Jest on rozpatrywany w kontekście norm etycznych, które obowiązują w zawodzie nauczyciela, a także w kategoriach obowiązków i powinności;

⁵⁷⁶ A. Lendzion, *Etapy rozwoju dziecka we współczesnej pedagogice i psychologii*, „Cywilizacja, o nauce, moralności, sztuce i religii” 2006, nr 18, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2006, s. 42-45.

⁵⁷⁷ P. Mazur, *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie, Chełm 2015, s.6.

⁵⁷⁸ M. Karkowska., *Ewolucja koncepcji autorytetu w wybranych filozofiach wychowania*, „Pedagogika Filozoficzna” 2006, nr 1, s. 26.

3. Ze względu na charakter stanów psychicznych:

- a) autorytet zewnętrzny – wynika z żądzy władzy i wygórowanych ambicji nauczyciela, dążącego do podporządkowania sobie uczniów poprzez stosowanie wobec nich przymusu oraz ustanowienie zakazów i nakazów, nie zaś z osobistych jego zalet czy też usług. Nauczyciela takiego charakteryzuje wrogość wobec indywidualizmu ucznia oraz wymuszanie uległości. Autorytet ten wykorzystywany jest w wychowaniu autorytatywnym;
- b) autorytet wewnętrzny – intencją działań nauczyciela jest tutaj przede wszystkim dobro uczniów, a także pobudzanie ich energii twórczej, mobilizowanie do działania i wysiłku oraz wytrwałości w realizacji przyjętych celów. Nauczyciel taki konstruktywnie wpływa na postępowanie swoich uczniów, mobilizując ich do samodzielnego działania, poprzez stymulowanie ich wyobraźni oraz intelektu⁵⁷⁹.

Autorytet nauczyciela może należeć do wychowanków wyzwalająco lub ujarzmiająco. Autorytet wyzwalający wyzwala impuls i w sposób twórczy wpływa na uczniów, zachęcając ich do samodzielnego działania, stymulując ich zapał, wyobraźnię, a także pomagając w osiągnięciu cywilnej odwagi i krytycznej wiedzy⁵⁸⁰. Współpraca z tak rozumianym autorytetem odbywa się na zasadach dobrowolności. W pedagogicznym ujęciu autorytet nauczyciela pobudza do działania i rozwijania przez uczniów własnych umiejętności, wspiera ich autentyczność zachowań i pragnień twórczych, co w konsekwencji prowadzi do samokształcenia i samowychowania, zapewniając im szczęście i satysfakcję oraz możliwość doświadczenia impulsów rozwojowych⁵⁸¹. Ważne jest aby w procesie nauczania i wychowania nauczyciel przyjmował spójną postawę. Oznacza to, iż nie liczy się tylko to co nauczyciel stara się uczniom przekazać w sposób słowny ale także czy jest to spójne z tym co robi. Nauczyciel w swoim postępowaniu powinien kierować się wyznawanym przez siebie systemem wartości⁵⁸². Nauczyciel-wychowawca, który chce przekazać uczniom wartości patriotyczne powinien sam poprzez swoje zachowanie je reprezentować. Tylko w taki sposób może on stać się dla uczniów wiarygodnym przykładem i wzorem do naśladowania.

Autorytet ujarzmiający stosowany jest w wychowaniu autorytarnym nie jest związany z osobistymi cechami nauczyciela lecz wynika z jego wygórowanych ambicji i pragnienia posiadania władzy. W tym przypadku nauczyciel dąży do podporządkowania sobie uczniów

⁵⁷⁹ J. Szempruch *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2013, s. 121-122.

⁵⁸⁰ A. Pikała, *Autorytet nauczyciela szkolnych przedmiotów artystycznych*, [w:] M. Zalewska-Pawlak (red.), *Sztukmistrze XXI wieku : rzecz o pedagogach wychowujących przez sztukę*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 92.

⁵⁸¹ J. Szempruch *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2013, s. 122.

⁵⁸² M. Korbelak, J. Burkot, *Autorytet nauczyciela w percepcji uczniów i ich rodziców*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2016, nr 2(1), s. 14.

poprzez stosowanie przymusu, wykorzystując do tego celu arbitralne zakazy czy nakazy⁵⁸³. Zdaniem S. Jarmoszko autorytet ujarzmiający stanowi pewną patologię w relacji edukacyjnej, zatem nie powinien być on klasyfikowany jako prawdziwy autorytet⁵⁸⁴. Ten rodzaj autorytetu negatywnie też może oddziaływać na wychowanie patriotyczne uczniów.

Autorytet w pracy nauczyciela pełni istotną funkcję. Pedagodzy posiadający swój własny i niepodważalny autorytet mogą skuteczniej oddziaływać na młodzież i wpajać im wartości patriotyczne. Nie licząc kwestii związanych z prestiżem danego pedagoga, kształtowanie patriotyzmu wśród młodzieży wymaga podjęcia wielu działań. Punktem wyjścia nauczycieli w zakresie wychowania patriotycznego jest ukazanie wartości, jakie płyną z ojczyzny. Zdaniem K. Chałas pierwszym podstawowym celem edukacyjnym w tym zakresie jest zrozumienie co stanowi istotę ojczyzny i jak przekłada się ona na wartość dla człowieka, który w niej żyje i pracuje⁵⁸⁵. Chodzi tutaj o przedstawienie czym jest dla człowieka ojczyzna i co się na nią składa.

Rola nauczycieli polega także na przekazywaniu uczniom znaczenia symboli narodowych i podkreślania konieczności ich szacunku⁵⁸⁶. Symbole takie, jak godło, flaga, hymn narodowy pomagają młodzieży zrozumieć historie swojej ojczyzny, a także podkreślają jej integralność, trwałość i niezależność.

Według A. Lepy najistotniejszym i najtrudniejszym zadaniem pedagogów jest ukształtowanie atmosfery sprzyjającej formowaniu postaw patriotycznych, która składa się na:

- patriotyzm samych pedagogów ujawniany w ich wypowiedziach czy też postawach;
- wspólne przeżywanie przez społeczność szkolną uroczystości patriotycznych,
- umiejętne zaangażowanie szkoły dla dobra wspólnego (np. opieka nad chorymi kombatantami, troska o cmentarz wojenny),
- organizacja patriotycznych pielgrzymek do miejsc związanych z bohaterstwem żołnierzy polskich oraz do miejsc kaźni, w których torturowano i mordowano Polaków za miłość do ojczyzny (cmentarze, pomniki i inne obiekty pamięci zbiorowej Polaków),
- dbałość o właściwe dokładne śpiewanie pieśni patriotycznych,
- modlitwa o miłość do ojczyzny,
- organizowanie patriotycznych inscenizacji i wydarzeń⁵⁸⁷.

⁵⁸³ A. Pikała, *Autorytet nauczyciela szkolnych...*, s. 92.

⁵⁸⁴ S. Jarmoszko, *Autorytety czy może władza? - U podstaw nieporozumień uproszczeń i mistyfikacji*, [w:] D. Łażewska (red.), *Autorytety w wychowaniu i edukacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi W Józefowie, Józefów 2013, s. 51.

⁵⁸⁵ K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom...*, s. 148.

⁵⁸⁶ R. Strus, *Wychowanie młodzieży do umiłowania Ojczyzny*, „Pedagogika Katolicka” 2008, nr 3, s. 194.

⁵⁸⁷ A. Lepa, *O Patriotyzmie w mediach*, Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Szczecin 2003, <http://archidiecezja.lodz.pl/~srk/O%20PATRIOTYZMIE%20W%20MEDIACH.html> (dostęp: 29.08.2020).

Powyższe obowiązki nauczyciela koncentrują się wokół zaznajomienia uczniów z historią swojego narodu, kształtowania właściwych postaw, czy też szacunku do języka ojczystego.

Pedagodzy pełnią istotną rolę w procesie kształtowania postaw i świadomości patriotycznej propagując wśród młodzieży wiedzę o historii i kulturze własnego narodu. Jak Praca pedagoga w aspekcie realizacji działalności patriotycznej dotyczy głównie:

- pogłębiania wśród wychowanków poczucia odpowiedzialności za los ojczyzny;
- przygotowania młodzieży do prowadzenia aktywnych działań na rzecz propagowania treści patriotycznych;
- zwiększania świadomości wychowanków w zakresie znajomości kultury i historii kraju ojczystego;
- kształtowania norm moralnych;
- stanowienia reguł prawnych i moralnych;
- kształtowania cnót takich jak rzetelność, sumienność, prawdomówność, rzetelność oraz chęć do uczciwej pracy, koleżeńskiej pomocy i wytrwałości;
- szacunku do osób starszych;
- działalności popularyzatorskiej w aspekcie działalności sportowej, w tym uczestnictwa w olimpiadach i konkursach⁵⁸⁸.

Nauczyciele mogą wspierać kształtowanie postaw patriotycznych i obywatelskich uczniów poprzez zakładanie w szkołach kół patriotycznych. Szkolne koło zainteresowań ukierunkowane na przekazywanie treści patriotycznych może pozwolić uczniom na poszerzenie ich wiedzy w zakresie znajomości poezji patriotycznych, pieśni i tańców narodowych oraz innych twórczości i działalności znanych Polaków⁵⁸⁹. _Poprzez nauczanie historii, języka polskiego, a także różnorodne działania wychowawcze wprowadza się uczniów w postrzeganie wartości wolności i niepodległości Ojczyzny, które przenikały przez myślenie polityczne, społeczne i religijne całe pokolenia Polaków, stanowiły przedmiot marzeń oraz cel często okupiony ofiarami i cierpieniami walk powstańczych oraz wojen. Nauczyciele przekazując uczniom wiedzę na ten temat winni przede wszystkim starać się obudzić w nich uczucie dumy z odniesionych zwycięstw i dokonań, a także wpajać szacunek do dziedzictwa narodowego⁵⁹⁰.

⁵⁸⁸ E. T. Konicki, *Kształtowanie postaw patriotycznych w procesie wychowawczym szkoły*, <http://www.Zsken.Edu.Pl/index.Php/jce/dla-nauczycieli/publikacje-nauczycieli/edward-tadeusz-konicki/688-ksztaltowanie-postaw-patriotycznych-w-procesie-wychowawczym-szkoly> (dostęp 29.08.2020).

⁵⁸⁹ A. Walska-Gołowska, Z. Walska, *Kształtowanie patriotyzmu na etapie wczesnej edukacji*, „Hejnał Oświatowy” 2017, nr 5/163, s. 6.

⁵⁹⁰ Tamże

Rola i zadaniem nauczycieli jest wychowanie uczniów do miłowania ojczyzny w wymiarze lokalnym. Dotyczy ona w szczególności wywołania zainteresowania wśród uczniów ich „małą ojczyzną” i lokalnym krajobrazem. Dlatego też, warto przekazywać uczniom informacje o lokalnym środowisku przyrodniczym, topografii, ekologicznym rozwoju a także kształtować wśród nich postawy proekologiczne⁵⁹¹.

Pracę nauczycieli i całej szkoły powinny wspomagać lokalne samorzady. To często rolą lokalnych władz jest organizowanie uroczystości rocznicowych mających charakter patriotyczny. W ramach organizowanych wydarzeń możliwe jest przybliżenie i upamiętnienie narodowych rocznic i bohaterów, propagując przy tym patriotyzm i podkreślając polską tożsamość⁵⁹². Rolą samorządów jest kultywowanie lokalnych form patriotyzmu i tożsamości, co pozwala Polakom wyrażać swoją różnorodność związana z zamieszkiwaniem danego obszaru Polski⁵⁹³. Zadanie te realizowane jest poprzez wsparcie lokalnych organizacji, których celem statutowym jest kultywowanie polskiej tradycji i tożsamości. Lokalne stowarzyszenia czy ośrodki kulturowe są miejscem gdzie młodzież ma możliwość kultywować i utrwalać swoją miłość do małej ojczyzny. Rolą lokalnych samorządów jest wsparcie organizacji pożytku publicznego zarówno w zakresie materialnym, jak i organizacyjnym.

Podsumowując nauczyciele pełnią istotną rolę w wychowaniu patriotycznym uczniów. Poprzez swój autorytet mogą skutecznie oddziaływać na wychowanków. Rolą lokalnych samorządów jest wspieranie nauczycieli w procesie wychowania patriotycznego poprzez wsparcie merytoryczne, organizacyjne i finansowe w rozwijaniu różnych inicjatyw.

4.2. Specyfika zadań nauczycieli i organów prowadzonych w wychowaniu patriotycznym w katolickich szkołach podstawowych

Kwestia wychowania patriotycznego została bardzo wyraźnie podkreślona w Dyrektorium katechetycznym Kościoła katolickiego w Polsce z 2001 roku. Jak wskazano w tym dokumencie przedmiotem szczególnego zainteresowania katechetów, duszpasterzy i wychowawców chrześcijańskich powinno być doskonalenie kultury rodzimej i ojczystej oraz troska o wychowanie patriotyczne⁵⁹⁴. Stąd wynika, że zadaniem nauczycieli w szkole katolickiej powinno być wspieranie rodzin w zakresie realizacji funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Szkoła

⁵⁹¹ R. Strus, *Wychowanie młodzieży do...*, s. 195.

⁵⁹² M. Fiałkowski, *Patriotyzm wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Na marginesie dokumentu Chrześcijański Kształt Patriotyzmu*, „Roczniki Teologiczne” 2018, t. LXV, z. 6, s. 104.

⁵⁹³ Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, s. 16, https://www.prchiz.pl/storage/app/media/pliki/chrzescijanski_ksztalt_patriotyizmu.pdf (dostęp: 22.08.2020 r.).

⁵⁹⁴ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne...*, s. 10-11.

jako instytucja posiada swoją rangę i autorytet co w pewnym stopniu ułatwia dotarcie do młodzieży i kształtowania u nich postaw patriotycznych.

Podstawę działań w zakresie wychowania młodzieży w danej szkole stanowi program wychowawczy, zgodnie z którym nauczyciele powinni wychowywać młodzież w duchu patriotyzmu. To od nauczycieli w dużym stopniu zależy, czy szkoła katolicka będzie mogła urzeczywistniać swoje zamierzenia i przedsięwzięcia⁵⁹⁵. Szczególną uwagę należy zwrócić na kwalifikacje, kompetencje i cechy osobowe nauczyciela. Nauczyciel to osoba od której wiele się wymaga i dużo się oczekuje. Jest to jeden z zawodów zaufania społecznego. Szczególną rolę nauczyciele pełnią w szkole katolickiej. Wynika to z charakteru tejże szkoły, która skupia się na wychowaniu, gdzie szkoła pełni rolę wspólnoty osób uczniów, nauczycieli i rodziców⁵⁹⁶. Dlatego też ważna jest rola relacji międzyosobowych wewnątrz tej triady. Misja nauczyciela w tym przypadku polega na wspieraniu rodziców w realizacji funkcji wychowawczej, zapewniając syntezę pomiędzy nauczaniem a wychowaniem. Nauczyciele mogą wspomagać wychowanie patriotyczne w rodzinie poprzez ukazanie rodzicom ucznia znaczenia i możliwości w zakresie rodzinnego kształtowania wartości patriotycznych i obywatelskich, z jednoczesnym angażowaniem ich w tworzenie szkolnych działań wychowawczych w zakresie wychowania patriotycznego⁵⁹⁷. Działania te mogą być przez pedagogów realizowane z wykorzystaniem różnorodnych form zajęć, podczas których uczniowie mogliby przygotować prace poświęcone historii swojej rodziny czy też lokalnej społeczności.

Istotnym zadaniem nauczycieli jest uświadomienie rodzicom związku pomiędzy miłością w rodzinie a miłością do ojczyzny⁵⁹⁸. Na tę zależność zwracał uwagę Jan Paweł II podkreślając, że "w ewangelicznym przykazaniu miłości tkwi bowiem najgłębsze źródło duchowego rozwoju każdego człowieka(...) Jest to zarazem najgłębsze źródło kultury moralnej ludzi i narodów"⁵⁹⁹. W swoim wystąpieniu ojciec święty podkreśla istotne znaczenie dla rozwoju rodziny niesie za sobą kultura moralna postawa miłości wynikają wprost z Bożego przykazania. Słowa papieża stanowią dla nauczycieli szkół katolickich wezwanie, aby uświadomić rodzicom rolę miłości w rodzinie w rozwoju miłości do ojczyzny, patriotyzmu i kształtowania postawy obywatelskiej⁶⁰⁰. Stanowi to jeden z fundamentów pracy wychowawczej nauczyciela w szkole katolickiej. W

⁵⁹⁵ Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „*Gravissimum educationis*”, <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-ii/169-deklaracja-o-wychowaniu-chrześcijańskim-gravissimum-educationis.html#p169-25> (dostęp: 22.08.2020).

⁵⁹⁶ W. Cichosz, *Nauczyciel świadkiem wiary w szkole katolickiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2006, nr 15, s. 34.

⁵⁹⁷ K. Olbrycht, *Nauczyciel w służbie wychowania patriotycznego i obywatelskiego w rodzinie*, [w:] *Rodzina u podstaw edukacji patriotycznej i obywatelskiej. Materiały edukacyjne z XVIII Forum Szkół Katolickich (Jasna Góra, 29 listopada- 1 grudnia 2007)*, Rada Szkół Katolickich, Warszawa 2008, s. 91.

⁵⁹⁸ Tamże, s. 92.

⁵⁹⁹ Jan Paweł II, *Homilia we Wrocławiu*, 21.06.1983; [w:] Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia. Homilie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006, s. 322.

⁶⁰⁰ K. Olbrycht, *Nauczyciel w służbie...*, s. 92.

rodzinie katolickiej odkrywanie i przekazywanie miłości może być realizowane w sposób szczególny, gdyż oparta jest ona o małżeństwo sakramentalne, z którym wiąże się powołanie do życia według tej miłości względem siebie, swoich dzieci, a także innych osób⁶⁰¹. Przekazywanie wartości patriotycznych stanowi ważną misję rodziny we współczesnym świecie. Szkoła katolicka może wspierać rodziny w powołaniu do miłości dbając o rozwój wspólnoty obejmującej całą społeczność szkolną. Kodeks Prawa Kanonicznego wskazuje, że zadaniem nauczycieli jest ścisła współpraca z rodzicami, których powinni wysłuchiwać. Nauczyciel powinien angażować rodziców swoich uczniów do tworzenia zrzeczeń celem większego włączenia ich w działalność szkoły. Jednym z podstawowych zadań organów prowadzących szkołę jest stała formacja rodziców i uczniów, gdzie poprzez Słowo Boże i przesiąknięcie duchem ewangelicznej wspólnoty miłość wzrasta wśród jej członków. Zadaniem nauczycieli jest uświadomienie rodzicom, jak miłość obecna w rodzinie przekłada się na miłość do każdego człowieka, stanowiąc postawę do budowania patriotyzmu i wychowania obywatelskiego.

Zdaniem K. Olbrycht zadaniem nauczycieli jest także wsparcie uczniów w zrozumieniu antropologiczno-aksjologicznej istoty życia rodziny. Jest to szczególnie istotna misja w przypadku nauczycieli szkół katolickich, gdyż jako osoby wierzące posiadają oni świadomość istoty powołania do życia w rodzinie, do miłości rodzicielskiej i małżeńskiej⁶⁰². Zadaniem nauczyciela jest przekazywanie uczniom wartości wynikających z rodziny w celu przygotowania wychowanków do dorosłego życia i realizacji własnego powołania i przygotowania do życia w społeczeństwie.

Nauczyciel w szkole katolickiej w odróżnieniu od placówek świeckich ma za zadanie realizować wychowanie w oparciu o zasady chrześcijańskie zawarte w Dekalogu i przesłaniu Ewangelii, bazując przy tym na Magisterium Kościoła. Zadaniem pedagoga w szkole katolickiej jest podnoszenia rangi wartości patriotycznych które w sposób widoczny zostały przedstawione w dokumentach szkolnych. Katolicka językowo-sportowa szkoła podstawowa w Kwidzynie w swojej misji podkreśla, że jej celem jest „zapewnienie wszechstronnego rozwoju dzieci i młodzieży poprzez powiązanie wiedzy z formacją – rozumianą jak proces wychowania oraz kształtowania postaw religijnych, patriotycznych i społecznych”⁶⁰³. Oznacza to, że placówka ta w swoich założeniach pragnie odkrywać przed młodym człowiekiem wartości patriotyczne w duchu chrześcijańskim. Stąd tak ważne jest aby nauczyciel posiadał nie tylko dużą wiedzę

⁶⁰¹ Budowanie kościoła domowego. Rodzina żyjąca w pełni, https://www.kofc.org/pl/resources/domestic-church/10162-PL%20_domestic_church_final.pdf (dostęp: 8.09.2020).

⁶⁰² K. Olbrycht, *Nauczyciel w służbie...*, s. 93.

⁶⁰³ Katolicka Językowo-Sportowa Szkoła Podstawowa w Kwidzynie, <http://ksp.szkoła.pl/misja-szkoły> (dostęp: 8.09.2020).

merytoryczną ale też powinien odznaczać się zdrową nauką i prawością życia⁶⁰⁴. Od nauczycieli w szkole katolickiej wymaga się nie tylko odpowiedniego przygotowania merytorycznego lecz działania zgodnie z przyjętym systemem wartości uwzględnionym w statucie placówki.

W szkole katolickiej szczególny nacisk kładzie się na postawę moralną nauczycieli i sposób bycia poza szkołą. Jan Paweł II w przemówieniu do Rady Głównej Światowej Unii Nauczycieli Katolickich (UMEC) zwrócił uwagę, że podstawowym zadaniem tego typu organizacji jest stała formacja nauczycieli. Papież szczególną uwagę zwraca na kształcenie takich nauczycieli, którzy będą potrafili być wychowawcami w dziedzinie nauki chrześcijańskiej i świadkami wiary przez całe swoje życie⁶⁰⁵. Wynika to z pragnienia młodzieży do ukazywania im wartości i modeli życia prowadzących do szczęścia. Nauczyciele, którzy urzeczywistniają w swoim życiu moralność zgodną z nauczaniem Kościoła mogą dostarczać uczniom wzorców do naśladowania i pomagać im w budowie własnej tożsamości⁶⁰⁶. Nauczyciel w szkole katolickiej powinien być dla uczniów „żywym przykładem” patriotyzmu, umiłowania ojczyzny i szacunku do symboliki narodowej. Pedagog, który odkrywa przed uczniami wartości patriotyczne nie tylko w swoich słowach a zwłaszcza poprzez swoją postawę i całe swoje życie może efektywniej wspierać swoich uczniów w odkrywaniu istoty patriotyzmu i zrozumieniu sensu jego znaczenia w własnym życiu.

Na rozwój świadomości patriotycznej wpływ ma autorytet nauczyciela. J. Bogusz wskazuje, że w sytuacji w której nauczyciel cieszy się niepodważalnym autorytetem, tam zaczyna rozwijać się swoista więź między nim a uczniami, stabilizuje się i kreuje się atmosfera wychowawcza, a oddziaływanie dydaktyczno-wychowawcze nauczyciela na ucznia rośnie⁶⁰⁷. Nauczyciel w szkole katolickiej powinien stanowić wzór do naśladowania dla własnych wychowanków. W przypadku wychowania patriotycznego nauczyciel poprzez własny przykład mógłby skuteczniej wspierać uczniów w zrozumieniu potrzeby bycia patriotą. Nauczyciel, który w swoim życiu kieruje się wartościami patriotycznymi mógłby także wspomagać swoich wychowanków do wcielania wartości patriotycznych we własnym życiu ukazując swoje świadectwo miłości do ojczyzny.

⁶⁰⁴ *Decretum Num. 48/84/P. Primas Poloniae z dnia 4 grudnia 1983 r. Kodeks Prawa Kanonicznego* 803.

⁶⁰⁵ Jan Paweł II, Przemówienie do Rady Głównej Światowej Unii Nauczycieli Katolickich (UMEC), Rzym 28 kwietnia 1992, s. 1.

⁶⁰⁶ Tamże, s. 2.

⁶⁰⁷ J. Bogusz, *Rola autorytetu nauczyciela w wychowaniu patriotycznym młodzieży szkolnej*, [w:] E. Jeziorowski (red.), *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995, s. 14-15.

4.3.Rola i zadania uczniów samorządowych i katolickich szkół podstawowych w wychowaniu patriotycznym

Podstawową rolą ucznia w wychowaniu patriotycznym jest znajomość historii i tradycji narodowych. Trudno jest bowiem utożsamiać się z ojczyzną jeśli nie zna się jej losów, obyczajów czy też historii. Wiedzę na temat Polski uczniowie mogą czerpać poprzez rozmowę z starszymi członkami rodziny, czytanie książek o tematyce patriotycznej czy też poznawanie życiorysów postaci ważnych dla historii kraju ojczystego. Istotnym zadaniem uczniów jako patriotów jest czynne zaangażowanie się w obchodzenie świąt narodowych, dniach pamięci i innych wydarzeniach, które pozwalają w pewien sposób podtrzymywać tradycje narodowe. Stanowi to niejako podstawę do budowania pełnego, świadomego i zaangażowanego patriotyzmu.

W wychowaniu patriotycznym ważna jest aktywność własna ucznia, która powinna wyrażać się nie tylko w znajomości przeszłości i tradycji Polski lecz także w trosce o aktualną rzeczywistość i dobro ojczyzny. Z tego względu patriotyzm w współczesnym rozumieniu tego słowa może oznaczać dbałość o własny rozwój dla dobra kraju. K. Chałas wskazuje że istotnym zadaniem uczniów jest rozwijanie podstawowych przymiotów człowieka takich jak godność, mądrość, wolność, odpowiedzialność, miłość i zdolność do transcendencji. W tym rozumieniu można uznać godność za „poczucie własnej wartości i szacunek dla samego siebie”⁶⁰⁸. Z pojęciem tym wiąże się godność osobowa ,która jest niezbywalna i wiąże się z samą istotą człowieka⁶⁰⁹. Godność osobowa zobowiązuje zarówno ucznia, jak i nauczyciela do pracy nad swoimi mocnymi i słabymi stronami, rozwijaniu własnego charakteru, podejmowaniu inicjatyw, a przez to rozwijaniu własnego człowieczeństwa i jest integralnie związana z hierarchią wartości⁶¹⁰. Poprzez rozwój własnej osobowości uczeń może podejmować lepsze bardziej przemyślane decyzje, które mogą wpłynąć na życie jego i innych ludzi z jego otoczenia.

W wychowaniu patriotycznym uczniów ważne jest aby umieli oni korzystać z swoich zdolności poznawczych, czyli wykorzystywali swoją mądrość, która ułatwia budowę wspólnoty narodowej⁶¹¹. Mądrość jest to zarówno posiadana wiedza i doświadczenie, jak i zdolność do jej wykorzystywania w celu podejmowania dobrych decyzji. Człowiek posiadający mądrość potrafi dokonywać własnych śmiałych i odpowiedzialnych wyborów. Człowiek mądry wie, w jakim kierunku chce podążać, jakich wyborów chce dokonywać i kim się stawać. Mądrość człowieka

⁶⁰⁸ Encyklopedia PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/godno%C5%9B%C4%87.html> (dostęp: 10.09.2020 r.).

⁶⁰⁹ W. Dziedziak, *Godność człowieka jako podstawa sprawiedliwości*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Lublin- Polonia. Sectio G 2019 vol. LXVI, s. 94.

⁶¹⁰ K. Chałas, *Edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom podstawą budowania szkoły jako wspólnoty życia, pracy i służby*, „Prima Educatione” 2018, nr 2 s. 15.

⁶¹¹ Tamże, s. 16.

dotyczy także umiejętności rozpoznania dobra i zła. Dlatego też ojczyzna potrzebuje ludzi mądrych, którzy z pasją i oddaniem będą jej służyć. Ludzi, którzy będą potrafi odróżnić działania mające na celu rozwój ojczyzny, jak i te które mogą jej zaszkodzić.

Mądrość, umiejętność dokonywania przemyślanych i trafnych decyzji wiąże się z wolnością, która stanowi integralny składnik osoby ludzkiej. Wolność w tym ujęciu może być rozumiana jako swoiste poczucie autonomii i źródło świadomości człowieka w wymiarze jednostkowym i społecznym⁶¹². Wolność to także walka z własnymi uzależnieniami i słabościami, troska o trzeźwość narodu. W tym kontekście młodzież powinna zwracać uwagę na zagrożenia, jakie płyną z nadużywania używek. W tym kontekście wolność to nie tylko troska o własny los, lecz także o pomyślność dla całego narodu.

Odpowiedzialność może być w tym przypadku rozumiana jako zdolność do ponoszenia konsekwencji wynikających z własnych lub cudzych działań. Człowiek odpowiedzialny to osoba, która potrafi przewidywać skutki swoich działań i podejmować decyzje, które służą rozwojowi jednostek i różnorodnych środowisk⁶¹³. Odpowiedzialność jest szczególnie ważną cechą charakteru w przypadku patriotyzmu. Patriotą powinien bowiem umieć brać odpowiedzialność za podejmowane przez siebie decyzje, gdyż ich konsekwencje mogą mieć wpływ na życie innych ludzi. Ważna jest także odpowiedzialność za ojczyznę która może przejawiać się w trosce o jej rozwój, bezpieczeństwo czy też gotowość do czynnego działania na jej rzecz, czy też łącząc się z głębokim szacunkiem do wszystkiego co z nią związane⁶¹⁴. Odpowiedzialność w kontekście uczniów może polegać także w niesieniu pomocy dla rodziców i członków lokalnej społeczności, pilnej i wytrwałej nauce, a także pomocy osobom słabszym czy też chorym.

W kształtowaniu postawy miłości do ojczyzny ważne jest aby uczniowie wiedzieli czym jest dla nich ojczyzna i potrafi w sposób odpowiedzialny dbać o jej potrzeby. Patriotyzm wymaga odrzucenia egoizmu, cynizmu i skupienia się na potrzebach wszystkich członków wspólnoty narodowej. Miłość to coś więcej niż chwilowe zauroczenie emocjonalne. Kochać w sposób dojrzały to dbać nie tylko o swoje potrzeby lecz przede wszystkim o innych. Stąd też uczniowie w swoich działaniach powinni kierować się troską o drugiego człowieka, o lokalną społeczność i w ten sposób dbać o los całego narodu.

Kolejnym zadaniem uczniów w kontekście wychowania patriotyzmu jest rozwijanie w sobie zdolności do transcendencji, czyli umiejętności przekraczania biologicznych i

⁶¹² M. Dorota- Sawa, *Wychowanie ku wolności i w wolności. Kategoria androgynii szansą autentycznej autokreacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2, s. 33.

⁶¹³ J. Żebrowski *„Etyczne i aksjologiczne aspekty wychowania do odpowiedzialności*, „Studia Gdańskie” 2010, t VII, s. 74.

⁶¹⁴ M. Kluz, *Moralne aspekty odpowiedzialności za Ojczyznę w dobie jednoczącej się Europy*, „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 2011, nr 17, s.127-132.

psychospołecznych uwarunkowań, która pozwoli im na kierowania się wartościami wyższymi nawet w sytuacji znacznego niezaspokojenia potrzeb podstawowych, stresu czy też zagrożenia⁶¹⁵. Jest to otwarcie się człowieka na potrzeby ducha, głębsze wartości, co pozwala człowiekowi jeszcze mocniej i konsekwentniej kształtować swój patriotyzm.

Uczeń, który dba o swój integralny rozwój może stawać się lepszym człowiekiem, robiąc to z pożytkiem dla siebie, jak i całej ojczyzny. Siła narodu zależy bowiem w dużym stopniu od wykorzystania potencjału poszczególnych jego członków. Młodzi ludzie w przyszłości bowiem będą stanowić o sile narodu, kształtując kierunki jego rozwoju. Uczniowie rozwijając własne zdolności przyczyniają się także do wzmocnienia całej ojczyzny.

Uczniowie mogą także kształtować swój patriotyzm poprzez:

- odpowiedzialne wykonywanie przez nich obowiązków,
- czynienie dobra ze wszystkich swoich sił, zdolności i talentów, najlepiej jak potrafią,
- podejmowanie różnorodnych działań, które służą nie tylko realizacji ich osobistych celów, ale również dobru wspólnemu⁶¹⁶.

Zadaniem uczniów w odniesieniu do wychowania patriotycznego jest podejmowanie przez nich samodzielnych działań lub uczestnictwo w zbiorowych inicjatywach.

Efektywne wychowanie patriotyczne powinno być oparte na współpracy między uczniem a nauczycielem. Tabela 7 przedstawia cele, jakie stawiane są wobec wychowanków, jak i nauczycieli w zakresie wychowania patriotycznego.

Tabela 7. Cele w zakresie wychowania patriotycznego po stronie ucznia i nauczyciela

Po stronie ucznia	Po stronie nauczyciela
Uświadomienie sobie roli patriotyzmu we własnej hierarchii wartości oraz stanu poczucia miłości do ojczyzny.	Uświadomienie uczniom roli i miejsca patriotyzmu w ich hierarchii wartości, poczucia bycia patriotą
Poznanie i zrozumienie istoty patriotyzmu i jego znaczenia w życiu człowieka, narodu i państwa.	Wspieranie uczniów w odkrywaniu istoty patriotyzmu i zrozumieniu sensu jego znaczenia w życiu człowieka, narodu, państwa oraz wartościowanie sytuacji w aspekcie patriotyzmu
Akceptacja wartości płynących z patriotyzmu	Wspieranie wychowanków w zrozumieniu potrzeby bycia patriotą
Zrozumienie potrzeby stałego kształtowania swojej postawy patriotycznej	Wspieranie uczniów do wzmacniania swojej postawy patriotycznej
Świadczenie patriotyzmu poprzez rzetelne wypełnianie obowiązków wobec ojczyzny, prezentowanie postawy obywatelskiej i urzeczywistnienie wartości tkwiących w dziedzictwie kulturowym	Wsparcie uczniów w zakresie wcielania w życie patriotyzmu poprzez stworzenie im szansy na ukazanie świadectwa miłości do ojczyzny.
Wartościowanie patriotyzmu i według kryterium wyboru i	Wspieranie wychowanków w zakresie wartościowania

⁶¹⁵ A. Fabiś, A. Błachnio, *Duchowość jako kategoria egzystencji i transcendencji w starości*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2015, nr 1(9), s. 15.

⁶¹⁶ K. Chałas, *Edukacja aksjologiczna i wychowanie ...*, dz. cyt., s. 20.

ureczywistniania wartości obecnych w ojczyźnie	swojego patriotyzmu
Przekonanie i potrzeba działań animacyjnych w środowisku społecznym na rzecz urczywistniania patriotyzmu	Zachęcanie wychowanków do działań animacyjnych w środowisku społecznym na rzecz urczywistniania patriotyzmu
Zaangażowanie w podejmowanie działań animacyjnych oraz analiza ich efektów	Wspomaganie wychowanków w działaniach animacyjnych na rzecz urczywistniania patriotyzmu i wartościowania tych działań

Źródło: K. Chałas, S. Kowalczyk, *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym*, Elementy teorii i praktyki, t. II, Wydawnictwo Jedność, Lublin-Kielce 2006, s. 169.

Dane umieszczone w powyższej tabeli 7 wskazują, że uczeń przede wszystkim powinien uświadomić sobie rolę, jaką pełni patriotyzm w jego życiu. Ważne jest, aby młody człowiek potrafił zrozumieć istotę patriotyzmu i zaakceptować wartości z niego płynące, co wiąże się z potrzebą rozwijania swojej postawy patriotycznej. Uczeń powinien także rozwijać swój patriotyzm i propagować wartości patriotyczne wśród otoczenia. Dlatego też nauczyciel powinien wspierać i wspomagać uczniów w zrozumieniu, rozwijaniu i propagowaniu patriotyzmu.

Istotne jest, że na uczniów wychowawczo oddziałuje wiedza i autorytet nauczyciela, prezentowane przez pedagoga walory moralno-etyczne i wreszcie jego zaangażowanie⁶¹⁷. Uczeń, dla którego nauczyciel jest autorytetem może łatwiej czerpać z niego wzorce i realizować cele wyszczególnione w powyższej tabeli.

Zadaniem uczniów w wychowaniu patriotycznym jest także czynne zaangażowanie w sprawy związane z polską historią, kulturą, a także uczestnictwo w życiu społecznym. Uczeń patriota powinien także dobry przykład i odznaczać się nienaganną postawą w trakcie uroczystości patriotycznych. Oprócz tych aktywności powinien wykazywać chęć uczestnictwa w zajęciach pozalekcyjnych, które są zbieżne z ich zainteresowaniami i w większym lub mniejszym wymiarze dotyczą patriotyzmu. Można tutaj wymienić działalność w organizacjach harcerskich czy też zaangażowanie się w organizacje społeczne takie, jak Związek Strzelecki „Strzelec”. Podsumowując niniejsze rozważania można wysunąć tezę, że efektywność wychowania patriotycznego w dużej mierze jest zależna od postawy i zaangażowania uczniów, na którą istotny wpływ wywiera także postawa i zaangażowanie nauczycieli. Uczeń jako człowiek wolny i mądry powinien wykorzystywać swoje naturalne zdolności do tego aby podejmować właściwe decyzje, kierując się przy tym dobrem własnym, jak i całej ojczyzny.

⁶¹⁷ W. Drzeżdżon, *Patriotyzm jako wartość...*, s. 73.

4.4. Rola rodziców w wychowaniu patriotycznym w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych

W wychowaniu patriotycznym dziecka duże znaczenie ma rodzina. Prymas Kardynał Stefan Wyszyński stwierdził: „Jaka jest rodzina domowa, taka też będzie rodzina ojczysta-naród”⁶¹⁸. Oznacza to, że sposób, w jaki człowiek wychowuje swoje potomstwo, kształtuje jego charakter i system moralny wpływa na późniejsze funkcjonowanie całego narodu. Oznacza to, że osoby, które w dzieciństwie nie zaznały szacunku do wartości takich jak życie, uczciwość, moralność, mogą mieć trudności w utożsamianiu tych wartości w stosunku do innych członków danej społeczności. Dla katolika ojczyzna zaraz po Bogu powinna być największą miłością. Prymas Wyszyński zwraca w tym aspekcie uwagę na konieczność dokonania wierności ojczyźnie i kulturze narodowej⁶¹⁹. Z tego względu wychowanie młodzieży w duchu miłości do dziejów ojczyzny ma ogromną rolę dla budowania dalszych dziejów narodu. Proces budowania więzi z ojczyzną ma początek już w najwcześniejszych latach życia dziecka, gdy rodzice zapoznają je z otoczeniem i językiem. Ten związek rozwijany jest w kontaktach dziecka z otoczeniem, które jako część danego narodu reprezentuje pewne zwyczaje, kulturę, język i ma swoją unikatową tożsamość⁶²⁰. Prymas podkreśla także że głównym zadaniem Kościoła jest pełnienie funkcji pasterskiej, której istota polega na wypełnianiu misji zbawczej, prowadzenie narodu ku zbawieniu, doskonałości i rozwojowi religijnemu⁶²¹. Rolę tę wypełniają biskupi i kapłani wspomagając w ten sposób rozwój duchowy społeczeństwa.

Rodzina stanowi jednym z podstawowych podmiotów, w którym kształtowany jest patriotyzm. I. Celary zauważa, że człowiek, aby mógł dobrze spełniać swoją rolę w społeczeństwie i narodzie, potrzebuje przede wszystkim solidnego wychowania w rodzinie, gdyż wchodząc w swoje środowisko w konkretnym państwie, narodzie, potrzebuje do tego również właściwego przygotowania⁶²². To rodzina ma być dla swych potomków środowiskiem wzrostu ku pełni człowieczeństwa, aby mogli oni odkryć swoje powołanie i miejsce przed Bogiem oraz społeczeństwem. Rodzina jest jednym z podmiotów realizujących wychowanie patriotyczne i wykazującym dbałość o integralny rozwój człowieka. Rodzice pełnią szczególną rolę w procesie kształtowania wśród dzieci postaw patriotycznych. W celu lepszego zrozumienia w jaki sposób rodzice mogą kształtować patriotyzm wśród swoich dzieci niezbędne wydaje się

⁶¹⁸ S. K. Wyszyński, *Jedna jest Polska. Wybór przemówień i kazań*, Wydawnictwo im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego „Soli Deo”, Warszawa 2000, s. 31.

⁶¹⁹ Tamże, s. 39.

⁶²⁰ Tamże, s. 43.

⁶²¹ J. Lewandowski, *Kościół w służbie narodu według Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Elbląskie” 2001, nr 3, s. 163.

⁶²² I. Celary, *Wychowanie patriotyczne...*, s. 14.

doprecyzowanie co to znaczy być kobietą i mężczyzną. Niepowtarzalność bycia mężczyzną polega na tym, że zazwyczaj łatwiej im jest funkcjonować w świecie rzeczy, przedmiotów, produkcji, organizacji, a kobiety są z reguły wrażliwsze w stosunku do osób i mają większe predyspozycje do budowania więzi między osobowych⁶²³. Te subtelne różnice między kobietą i mężczyzną warunkują rolę, jaką pełni ojciec i matka w wychowaniu patriotycznym swojego dziecka na poszczególnych fazach jego rozwoju.

Istotnym etapem w którym następuje kształtowanie się społeczno-kulturowej osobowości dziecka jest dzieciństwo, a szczególnie wiek przedszkolny. W okresie tym młody człowiek zdobywa pierwsze doświadczenia społeczne i uczy się funkcjonowania w otaczającym je środowisku. Dziecko przyjmuje wzory zachowań, normy, zwyczaje, wartości rozpowszechnione w swojej rodzinie. Zasadnicze znaczenie dla właściwego i harmonijnego rozwoju emocjonalnego i społecznego ma obecność matki i charakter jej kontaktów z dzieckiem. To w tym czasie matki troszcząc się o potrzeby swojego potomstwa wychowując je.

W okresie przedszkolnym u dziecka zachodzi kształtowanie postaw charakteru i cech takich jak: samodzielność, niezależność, zdolność radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych, odwaga, prawdomówność, życzliwość oraz chęć udzielania pomocy innym. To dzięki matkom przedszkolak może kształtować swój charakter i budować podstawy swojego systemu wartości. Przekaz ze strony matki jest istotnym elementem budowania systemu wartości dziecka. W ujęciu historycznym zauważyć można obraz matki, czyli osoby będącej symbolem łączącym w sobie dwa elementy - patriotyczny i religijny, który stanowi integralną całość, szczególnie w chwilach ważnych dla narodu. Wiąż między dzieckiem a matką jest podstawą do kształtowania samoświadomości. To matka poprzez swoje wychowanie może zaszczerpić w dziecku wiarę w Boga, szacunek do drugiego człowieka, wartości rodzinne, a także wartości patriotyczne. To poprzez zaangażowanie matki dziecko może zaznajomić się z polską kulturą, obyczajami czy tradycją. To matki razem z ojcami poprzez przekaz wielopokoleniowy zaszczerpiali w młodym pokoleniu miłość i szacunek wobec ojczyzny.

W przypadku ojca jego wychowawca rola uwarunkowana jest sposobem funkcjonowania rodziny i fundamentów na jakich jest budowana⁶²⁴. W przypadku rodzin, gdzie dużą rolę odgrywa patriotyzm i przywiązanie do wartości i kultury narodowej ojciec może odgrywać istotną rolę wychowawczą w aspekcie kształtowania patriotyzmu. W rodzinach, gdzie istotną wartością jest patriotyzm i przywiązanie do ojczyzny tradycje narodowe mogą być przekazywane z pokolenia na pokolenie. Ojciec jako głowa rodziny może propagować wśród

⁶²³ M. Dziewiecki, *Męskość-zadania mężczyzny we współczesnym świecie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2015, nr 3, s. 21-22.

⁶²⁴ P. M. Zakrzewski, *Rola wychowawcza ojca w edukacji domowej*, Oficyna Wydawnicza Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2013, s. 34.

dzieci polską kulturę, przedstawić im postacie ważne dla historii Polski. Współcześnie niewielu ojców jest świadomych roli, jaką pełnią w wychowaniu dziecka do patriotyzmu. Ojciec jest osobą znaczącą dla organizacji życia rodzinnego, jest fundamentem szczęśliwej i kochającej się rodziny. Jest on także pomostem, który łączy państwo, rodzinę i Kościół⁶²⁵. Ojciec pełni dla dziecka rolę autorytetu, którego można naśladować i brać z niego przykład. Rolą ojca w aspekcie patriotyzmu może być wychowanie dziecka w duchu szacunku do rodziców, dziadków, nauczycieli i reszty społeczeństwa⁶²⁶. Ojciec korzystając z swojej mądrości i doświadczenia może przekazać dziecku wiedzę na temat historii jego kraju, zaznajomić go z lokalną tradycją czy też kulturą. Szczególną uwagę przy przekazywaniu informacji jest dostosowanie ich do wieku odbiorcy. Wynika to z faktu, iż postawa patriotyczna na poszczególnych etapach rozwoju ewoluuje i jest wzbogacana o nowe elementy, zmienia się sposób jej przejawiania, co w konsekwencji prowadzi do nakładania intelektualnego filtra moralnego na własny patriotyzm⁶²⁷. Oznacza to, że z biegiem lat sposób pojmowania patriotyzmu zmienia się, wraz z osiągnięciem stadium dorosłości człowiek z reguły staje się bardziej dojrzały i wyraża swój patriotyzm w sposób bardziej permanentny. Z tego względu wychowanie patriotyczne dziecka przez rodzica powinno być dostosowane do jego wieku, tak aby przekaz jaki kieruje rodzic do dziecka był dla niego jasny i zrozumiały.

W przypadku krzewienia uczuć patriotycznych ważny jest sposób w jaki rodzice spędzają czas z dzieckiem. W młodszym wieku może ono polegać na czytaniu wierszy i bajek patriotycznych dla dzieci⁶²⁸. Dla młodzieży w wieku szkolnym przekazywanie wartości patriotycznych może odbywać się podczas wspólnych wycieczek do miejsc związanych z polską historią, sztuką, kulturą. Rodzice z dziećmi mogą także wspólnie uczestniczyć w inicjatywy patriotyczne takie, jak np. marsz niepodległości, udział w inicjatywach obywatelskich, festynach i przedstawieniach o tematyce patriotycznej czy też wspólne oglądanie filmów o tej tematyce pozwala przekazywać młodzieży treści patriotyczne przy czynnym udziale ich rodziców. Rodzice mogą przekazywać swoim dzieciom treści patriotyczne poprzez zaznajomienie ich z historią ich przodków, losów wojennych idź dziadków, babć. Ważną rolą rodziców jest utrwalanie w swoich dzieciach tradycji rodzinnych i ich pielęgnowanie. M. Sztaba wskazuje, że wychowanie patriotyczne powinno być realizowane w sposób o świadomy i celowy. Rodzina powinna stanowić wspólnotę przeżywania różnych spraw życiowych i psychicznych człowieka,

⁶²⁵ E. Willock, *Rola ojca w rodzinie katolickiej*, Wydawnictwo Diecezjalna i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2012, s. 123.

⁶²⁶ K. Roman, *Ojcostwo w kontekście kształtowania postaw patriotycznych u dzieci*, „Pedagogia Ojcostwa” 2018, nr 1, s. 108.

⁶²⁷ J. Szczurkowska, *Ja patriota...*, s. 97.

⁶²⁸ K. Roman, *Ojcostwo...*, s. 108.

w której kultywowane będą właściwe tradycje narodowe oraz sztuka dobrej i uczciwej pracy⁶²⁹. To w rodzinie wychowanek uczy się szacunku do drugiego człowieka, do państwa i wartości patriotycznych. Rodzice pełnią bardzo istotną rolę w wychowaniu patriotycznym, gdyż w rodzinie zapoczątkowany zostaje proces kształtowania postaw, norm moralnych oraz wartości, które mogą być później kultywowane na dalszych etapach życia zarówno w środowisku lokalnym, szkolnym czy też już podczas dorosłego życia.

4.5. Współdziałanie podmiotów szkoły w procesie wychowania patriotycznego uczniów samorządowych i katolickich szkołach podstawowych

W wychowaniu patriotycznym dużą rolę odgrywa współdziałanie poszczególnych podmiotów szkoły w procesie wychowania patriotycznego uczniów. Do podmiotów szkoły można zaliczyć wszystkie osoby, które tworzą społeczność szkolną czyli uczniów, nauczycieli i rodziców. Współpraca pomiędzy poszczególnymi członkami społeczności szkolnej powinna mieć charakter zharmonizowany i integralny. Wynika to z faktu, iż sposób realizacji procesu wychowania patriotycznego w szkole i w rodzinie znacząco się od siebie różni. W rodzinie wychowanie ma charakter bardziej naturalny, który jest w różnym stopniu uświadamiany, z kolei w szkole jest on skoncentrowany na realizacji określonego programu, przemyślany treściowo i uporządkowany metodycznie⁶³⁰. Sposób w jaki szkoła i rodzina wychowuje młodzież do patriotyzmu wzajemnie się uzupełniają, zatem jest potrzeba współdziałania pomiędzy poszczególnymi podmiotami szkoły w celu poprawy efektywności procesu wychowania patriotycznego. Znaczenie szkoły jako środowiska wychowania patriotycznego można rozpatrywać w dwóch płaszczyznach. Szkoła jest zarówno kontynuatką życia rodzinnego, dopełniając je swoim oddziaływaniem na przekaz rodzinny, a także uznając prymat rodziny w wychowaniu może inspirować, pouczać i wspomagać rodzinę w kształtowaniu odpowiednich wzorców zachowań⁶³¹. Można stwierdzić, że szkoła w aspekcie kształtowania wartości patriotycznych pełni dla rodziny funkcje pomocniczą i pozwala wzmocnić przekaz wartości jaki rodzice kierują do swoich dzieci. Szkoła nie powinna być w tym aspekcie rozpatrywana jako alternatywa dla wychowania patriotycznego w rodzinie lecz jako środowisko wspierające i pozwalające przekazać pewne wartości moralne i treści patriotyczne z wykorzystaniem dostępnych narzędzi i przy aktywnym oddziaływaniu nauczyciela na ucznia. Kształtowanie

⁶²⁹ M. Sztaba, *Wychowanie patriotyczne dziś*, s. 2, <https://m.niedziela.pl/artykul/18959/3?page=2&per-page=1> (dostęp: 28.08.2020).

⁶³⁰ M. Łoskot, *Do czego wychowujemy dzieci i młodzież*, „Życie Szkoły” 2016, nr 22, <https://www.zycieszkoly.com.pl/artykul/do-czego-wychowujemy-dzieci-i-mlodziez> (dostęp: 28.08.2020).

⁶³¹ M. Sztaba, *Wychowanie patriotyczne dziś*, s. 2, <https://m.niedziela.pl/artykul/18959/3?page=2&per-page=1> (dostęp: 28.08.2020).

patriotyzmu jest bowiem zadaniem które stawia się w pierwszej kolejności przed rodziną, jako naturalną komórką społeczną, a w dalszej kolejności szkołą, Kościołem. Jak zwraca uwagę A. Skrabacz oddziaływanie tych środowisk wychowawczych powinno zmierzać w tym samym kierunku, tak aby móc formować postawy obywatelskie i wychowywać młodzież na tradycjach patriotycznych, zachowywać wśród nich obyczaje narodowe i przyczyniać się do powstawania wartości moralnych i społecznie wysoko cenionych⁶³². Każdy z poszczególnych podmiotów szkoły pełni w wychowaniu patriotycznym określoną funkcję. W rodzinie wartości patriotyczne wpajane są poprzez przykład życia i postępowania rodziców, dzieci za przykładem rodziców angażują się życie społeczne i pełnienie obowiązków obywatelskich. W szkole uczeń otrzymuje konkretną wiedzę, kształtuje swoje umiejętności zarówno w trakcie lekcji, jak i pozaszkolnych form dydaktycznych takich jak wycieczki, rajdy historyczne czy gry miejskie. W Kościele katolickim oprócz wiedzy uczeń może czerpać z wartości moralnych płynących wprost z Ewangelii.

Wychowanie patriotyczne wiąże się także z zadaniem kształtowania postaw, w których uzewnętrznia się miłość i troska o Ojczyznę i konkretne czynności podejmowane w duchu odpowiedzialności za jej rozwój, to także dążenie do zaszczepienia w młodzieży wartości takich jak ofiarność, wierność, pracowitość, gościnność⁶³³. Dlatego też współpraca wszystkich podmiotów szkoły jest konieczna, aby wychowanie patriotyczne mogło odbywać się w sposób skuteczny i dawało dobre owoce w postaci świadomych i mądrych wychowanków, dla których patriotyzm stanowi ważny element życia.

⁶³² J. Kunikowski, *Istota patriotyzmu...*, s. 43.

⁶³³ Tamże

ROZDZIAŁ III

PODSTAWY METODOLOGII WŁASNYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Rozdział metodologiczny przedstawia założenia badawcze, jakie przyjęto w niniejszej dysertacji. Scharakteryzowano w nim przedmiot prowadzonych badań oraz określono ich cel główny i cele szczegółowe. Przedstawiono także problemy badawcze oraz zmienne i wskaźniki. W niniejszej części pracy opisano teren badań, scharakteryzowano badaną grupę oraz opisano przebieg i organizację badań własnych.

1. Przedmiot i cel badań

W celu przeprowadzenia badań empiryczny ważne jest określenie w jaki sposób będzie przebiegać proces badawczy i wyodrębnić poszczególne jego etapy. Sposób prowadzenia badań naukowych określa metodologia nauk, która według W. Okonia jest „nauką o metodach działalności naukowej, obejmująca sposoby przygotowywania i prowadzenia badań naukowych oraz opracowywania ich wyników, budowy systemów naukowych oraz utrwalania w mowie i piśmie osiągnięć nauk”⁶³⁴. Tak rozumianą metodologię można podzielić na ogólną i szczegółową. Metodologia ogólna zajmuje się ogólnymi problemami nauk, a metodologia szczegółowa koncentruje się na metodach wybranych nauk⁶³⁵. W ramach metodologii nauk prowadzony jest proces badawczy, który zdaniem M. Kostery stanowi uporządkowany ciąg wyborów, pozwalający zachować wiarygodność i rzetelność badawczą⁶³⁶. Jest to spójny i konsekwentny sposób realizacji badań naukowych.

W niniejszej pracy proces badawczy opiera się na:

- zdefiniowaniu przedmiotu i celu badań,
- określeniu problemu badawczego głównego i problemów szczegółowych,
- przyporządkowaniu określonych zmiennych i wskaźników
- wyodrębnieniu terenu prowadzonych badań i określeniu badanej grupy,
- opisie zastosowanych metod, technik i narzędzi badawczych.
- określeniu miejsca, sposobu organizacji i zakresu prowadzonych badań,
- analizie i interpretacji uzyskanych wyników badań⁶³⁷.

⁶³⁴ W. Okoń, *Nowy słownik...*, s. 236.

⁶³⁵ Tamże, s. 236.

⁶³⁶ M. Kostera, *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 18.

⁶³⁷ R. Gołębiowski, *Struktura pracy dyplomowej*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2014, nr 1, s. 273.

Pierwszym etapem procesu badawczego jest określenie przedmiotu i celu podejmowanych badań. Przedmiotem badań mogą być obiekt, przedmioty, zdarzenia lub zjawiska, które w ramach procesu badawczego zostaną poddane analizie. Przedmiot badań stanowią zjawiska i procesy, które podlegają obserwacji i na podstawie ich są sformułowane pytania do pracy badawczej⁶³⁸. Pojęcie to jest także definiowane jako rzeczy, fakty oraz zdarzenia, których analizowanie podejmuje się badacz, a także będące odpowiedzią na przedstawione pytania badawcze⁶³⁹. Przedmiotem jest wszystko to co w danym badaniu podlega obserwacji i na podstawie wyciągniętych wniosków posłuży do realizacji celu badawczego. W przypadku rozprawy doktorskiej ustawodawca wskazuje, że przedmiotem rozprawy doktorskiej jest „oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne”⁶⁴⁰. Innymi słowy prowadzone w ramach dysertacji badania powinny cechować się oryginalnością i prowadzić do rozwoju wiedzy w danej dyscyplinie.

Pedagogika posiada swój własny przedmiot badań. Za M. Nowakiem można określić go jako ogólnie pojęte wychowanie. Jest to jednak termin, który stanowi przedmiot zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Stąd też wychodzi potrzeba szczegółowego dookreślenia, co składa się na przedmiot badań w naukach pedagogicznych. Dyscyplina ta posiada materialny przedmiot badań, jak i aspekt w jakim analizuje dane zjawisko stanowiące jej formalny przedmiot badań. Zdaniem S. Kunowskiego przedmiot materialny pedagogiki stanowi wszechstronny rozwój człowieka w ciągu całego jego życia⁶⁴¹. Co istotne człowiek stanowi wspólny przedmiot badań dla wieku nauk. Wobec tego ważne jest nakreślenie formalnego przedmiotu badań pedagogiki, czyli płaszczyzny, w jakiej pedagogika bada człowieka. Nauki pedagogiczne wyróżnia to, że koncentrują się na oddziaływaniu jednego człowieka na drugiego w celu wywołania w nim pożądaných zmian np. w zakresie prezentowanych postaw i wartości⁶⁴². Ten charakter wpływu skupia się na umożliwieniu człowiekowi odkrycie pełni swojego człowieczeństwa. Stanowi ona także normę oceniającą przebieg procesu wychowania, dlatego też przedmiotem formalnym w pedagogice powinno być dobro rozwojowe człowieka pojmowane w szeroki sposób, realizowane w przyszłości, nastawione na przyszłość, co pozwala człowiekowi się w pełnym stopniu doskonalić i osiągać kres rozwoju⁶⁴³. Obszar zainteresowań badawczych nauk pedagogicznych skupia się na całościowych doświadczeniach edukacyjnych, czyli wzrastaniem człowieka w

⁶³⁸ A. W. Maszke, *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004, s. 44.

⁶³⁹ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 38.

⁶⁴⁰ *Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018 poz. 1668, z poz. zm.).

⁶⁴¹ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki...*, s. 39.

⁶⁴² W. Furmanek, *Przedmiot badań we współczesnej pedagogice pracy*, „Szkola-Zawód-Praca” 2010, nr 1(17), s. 68.

⁶⁴³ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej...*, s. 39.

indywidualność ludzką w procesie edukacji⁶⁴⁴. Przedmiotem zainteresowań pedagogiki jest człowiek na każdym etapie swojego życia począwszy od poczęcia (Pedagogika prenatalna) aż do starości (Geragogika).

Przedmiotem niniejszej pracy jest wychowanie patriotyczne w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w świetle badań teoretycznych i empirycznych. Natomiast **przedmiotem badań empirycznych** jest wychowanie patriotyczne w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w opinii nauczycieli uczących w tych szkołach.

Kolejnym etapem realizowanej procedury badawczej jest określenie celu badań. Należy przy tym nadmienić iż każdej ludzkiej aktywności przyświeca jakiś cel. W „Słowniku języka polskiego” znaleźć można kilka znaczeń tego terminu. Cel to między innymi „to, do czego się dąży, „to, czemu coś ma służyć”, „miejsce, do którego się zmierza”. a także „przedmiot lub osoba, których dotyczą zamierzone działania”⁶⁴⁵ To właśnie cel jest tym czymś co wyznacza drogę, kierunek działania człowieka. Można zasugerować stwierdzenie, że każda ludzka aktywność jest ukierunkowana na pewien cel. Poznanie naukowe posiada swój specyficzny rodzaj celu. D. Barbaszyński. zwraca uwagę, że poznanie naukowe jest ukierunkowane na poznanie rzeczywistości i praw funkcjonujących w rzeczywistości społecznej i przyrodniczej człowieka⁶⁴⁶. Inne rozumienie tego terminu zaproponował M. Nowak. Jego zdaniem cel naukowy to motywy, bądź pobudki, które zachęcają badacza do zdobywania wiedzy naukowej, bądź rezultat przedmiotowy, do jakiego powinno zmierzać postępowanie badawcze, lub też to czemu ma służyć poznanie naukowe(funkcje nauki)⁶⁴⁷. Wynika to z faktu, iż podstawowym celem nauki jest dążenie do prawdy. Badania naukowe pozwalają w celowy i zaplanowany sposób poznać obrany przez badacza wycinek rzeczywistości. Jest to możliwe poprzez zastosowanie odpowiedniej procedury badawczej, czyli zespołu zaleceń pozwalających na określenie i uporządkowanie poszczególnych etapów badań, wykorzystywanych i wykorzystywanych technik oraz narzędzi badawczych⁶⁴⁸. Przygotowana w ramach koncepcji badań procedura badawcza jest ukierunkowana na rozwiązanie postawionego w pracy problemu badawczego i realizacji celów badawczych.

Zasadniczym celem nauki jest jej rozwój, który zdaniem W. Czakona może mieć charakter kumulatywny lub eliminacyjny. W pierwszym przypadku koncentruje się on na

⁶⁴⁴ J. Gnitecki, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych. Tom 1. Status metodologiczny nauk pedagogicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006, s. 16.

⁶⁴⁵ *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cel;2447324.html> (dostęp: 04.09.2021).

⁶⁴⁶ D. Barbaszyński, *Specyfika poznania naukowego w refleksji Mariana Borowskiego*, „Studia z Historii Filozofii” 2021, nr 1(12), s. 96.

⁶⁴⁷ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999, s. 151.

⁶⁴⁸ *Procedury badawcze - rodzaje i cele zastosowania*, https://www.naukowiec.org/wiedza/metodologia/procedury-badawcze_3480.html (dostęp: 05.08.2021).

ciągłym doskonaleniu, poszerzaniu i wzbogacaniu wiedzy naukowej, a w drugim na nieustannej weryfikacji istniejącej wiedzy i budowaniu na jej podstawie nowych teorii naukowych⁶⁴⁹. W pierwszym podejściu zasady falsyfikacji wiedzy często nie są jednoznacznie ustalone, w drugim są na tyle precyzyjne aby móc wykluczać z nauki wiedzę zdezaktualizowaną lub fałszywą. Rozwój nauki zdaniem W. Czakona może mieć charakter ewolucyjny lub rewolucyjny, gdzie w przypadku nauk społecznych jest to postęp ewolucyjny mający na celu stopniowe weryfikowanie istniejących teorii oraz wprowadzanie nowych rozwiązań w danej dyscyplinie naukowej⁶⁵⁰. W pedagogice należącej do dyscypliny nauk społecznych rozwój zazwyczaj postępuje w sposób ewolucyjny, zatem cel powinien być skoncentrowany na odkrywaniu nowych obszarów badawczych, jak i obalaniu lub potwierdzaniu istniejącej wiedzy naukowej. Należy w tym przypadku zwrócić uwagę, że nie każde badanie spełnia kryterium naukowości. Badanie naukowe musi spełniać warunki takie, jak:

- ściśle skonkretyzowany obszar badawczy, precyzyjnie sformułowany temat, cele pracy (główny, szczegółowe), teza pracy(hipoteza),
- precyzyjnie zdefiniowane pojęcia stosowane w ramach badań, szczególnie terminy specjalistyczne, oraz takie w przypadku których w literaturze występuje wiele odmiennych definicji i znaczeń stworzonych przez specjalistów z danego obszaru,
- korzystanie z aktualnego stanu wiedzy w zakresie badanej problematyki, uwzględnienie dorobku polskiego, a także literatury światowej,
- szczegółowo i dogłębnie przedstawione stwierdzenia, końcowe wnioski, a także implikacje do dalszych badań w tym zakresie,
- korzystanie z nowoczesnych metod i modeli w rozwiązywaniu problemów naukowych, zarówno tych dedykowanych dla danej dyscypliny wiedzy, jak i metod interdyscyplinarnych,
- oryginalność w rozwiązywaniu problemów badawczych,
- zwięzłe, klarowne i przejrzyste przedstawienie wyników uzyskanych analiz, z zachowaniem poprawności gramatycznej, stylistycznej, przy zachowaniu przyjętych dla danego wydawcy standardów edytorskich⁶⁵¹.

Przedstawione wymagania mają charakter uniwersalny i odnoszą się do wszystkich dyscyplin naukowych. Oddzielają one wiedzę naukową od popularno-naukowej, gdzie język

⁶⁴⁹ J. Niemczyk, *Metodologia nauk o zarządzaniu*, [w:] W. Czakon(red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2016, s. 18.

⁶⁵⁰ Tamże, s. 18.

⁶⁵¹B. Klepacki, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, Seria G, t. 96, z.2, s. 41.

wypowiedzi bywa znacząco uproszczony, tak aby praca była dostępna dla jak najszerszego grona odbiorców.

Analizując pojęcie celu warto dokonać rozróżnienia pomiędzy celem pracy a celem badań. R. Zenderowski wskazując, że „cel pracy powinien współgrać z problemem badawczym” i pod tym pojęciem rozumiemy nie tylko samo rozwiązanie problemu, jak i pożądane skutki realizowanych badań i analiz⁶⁵². Z kolei M. Łobocki definiuje cel badań jako „poznanie prawdy czyli ujawnienie stosunkowo obiektywnego stanu rzeczy i to bez względu na przykre następstwa, jakie może on spowodować w życiu. Chodzi tu zarówno o poszukiwanie prawdy, jak i jej opisywanie”⁶⁵³. Ogólnie rzecz ujmując cel to powód dla którego badacz podejmuje się obserwacji danego zjawiska. Cel to także chęć podjęcia się działań w celu zbadania związków przyczynowo- skutkowych występujących w przedmiocie badań. Musi on być jasno i precyzyjnie zdefiniowany tak aby można było go skonkretyzować. Cel pracy stanowi pojęcie szersze i obejmuje swoim zasięgiem także cel badań, który koncentruje się rozwiązaniu problemów badawczych. W odniesieniu do przyjętej kategoryzacji celem niniejszej pracy jest rozpoznanie procesów wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich, wzbogacenie podstaw teoretycznych i opracowanie wniosków i implikacji dla praktyki pedagogicznej w świetle teorii i własnych badań empirycznych. Z kolei cel badań to rozpoznanie procesów wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich na podstawie własnych badań empirycznych przeprowadzonych na grupie nauczycieli szkół katolickich i samorządowych.

W przypadku badań naukowych istnieją różne rodzaje celów, jakie badacz może stawiać przed sobą do zrealizowania. Zdaniem J. Apanowicza badania naukowe powinny spełniać trzy zasadnicze cele:

- cel teoretyczny- który koncentruje się na konfrontowaniu aktualnie funkcjonujących teorii, ich udoskonalaniu oraz próbie budowania na ich podstawie nowych teorii naukowych,
- cel metodologiczny skupiający się na rozwijaniu metod badawczych poprzez stawianie odważnych hipotez, ich empiryczną weryfikację, doszukiwanie się istotnych zmiennych i wskaźników, a także na ich analizie i ustalaniu związków i zależności w badanych zjawiskach, procesach i strukturach,

⁶⁵² R. Zenderowski, *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania prac dyplomowych*, CeDeWu. Pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa 2008, s. 22.

⁶⁵³ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza „Impuls”, Kraków 1992, s. 202.

- cel praktyczny dotyczy tworzenia modeli badawczych, które są weryfikowane poprzez badania empiryczne i w konsekwencji wdrażane do praktyki⁶⁵⁴.

Inny podział bardziej upowszechniony w badaniach pedagogicznych zaproponował S. Pałka dzieląc cele na następujące kategorie:

- cele teoretyczne - ich zadaniem jest wzbogacenie wiedzy pedagogicznej lub też zweryfikowanie jej aktualnego stanu,
- cele poznawcze - wchodzi w skład metodologii badań pedagogicznych, a ich osiągnięcie umożliwia wykonanie dwóch pozostałych celów : teoretycznych i praktycznych.
- cele praktyczne - uzyskanie wyników uzupełniających praktyczną wiedzę pedagogiczną, czy też metodyczną⁶⁵⁵.

W przypadku formułowania celów badacz może skoncentrować się na jedynie na wzbogacaniu wiedzy teoretycznej w zakresie pedagogiki, wybrać ścieżkę praktyczną lub realizować badania teoretyczno-empiryczne. W przypadku teorii jest ona realizowana w oparciu o analizę praktyki edukacyjnej i za pomocą niej weryfikowane⁶⁵⁶. Z kolei wiedza praktyczna jest oparta na stworzonej wcześniej teorii . Praktyka pedagogiczna może być użyteczna podczas tworzenia podstaw metodycznych, jak i weryfikowaniu wiedzy teoretycznej⁶⁵⁷. Innymi słowy wszystkie grupy celów (praktyczny, poznawczy, teoretyczny) są z sobą integralnie powiązane, a wiedza teoretyczna jest wykorzystywana do rozwoju praktyki pedagogicznej i analogicznej taka sama sytuacja zachodzi w przypadku powiązania praktyki z teorią.

W przypadku niniejszej pracy zdecydowano się na zastosowanie podejścia teoretyczno-empirycznego oraz realizację następujących celów szczegółowych w oparciu o kategoryzację S. Pałki formułując następujące cele szczegółowe:

Cel poznawczy – rozpoznanie wychowania patriotycznego uczniów samorządowych i katolickich szkół podstawowych;

Cel teoretyczny – wzbogacenie podstaw teoretycznych wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych;

Cel praktyczny – opracowanie wniosków i aplikacji dla praktyki pedagogicznej w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich.

Powyższe cele zostaną zrealizowane w toku prowadzonych badań empirycznych.

⁶⁵⁴ J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2000, s. 20-21.

⁶⁵⁵ S. Pałka, *Metodologiczne problemy badań edukacyjnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 13, s. 30-31.

⁶⁵⁶ Tamże, s. 31.

⁶⁵⁷ Tamże, s. 31.

2. Problemy badawcze

W realizacji przyjętego celu badawczego niezbędne będzie ustalenie problemu głównego i problemów szczegółowych. Problem badawczy to pewien stan niewiedzy w obrębie danego obszaru, który ma charakter obiektywny. Według J. Apanowicza problemem badawczym jest pewien „stan subiektywnego odzwierciedlenia niedostatków w danej dyscyplinie (specjalności) naukowej”⁶⁵⁸. Jest on odzwierciedleniem pewnych niedostatków, braków poznawczych w zakresie danego obszaru.

Nie każde pytanie może być uznane za problem badawczy. J. Apanowicz podkreśla, że musi one stanowić punkt wyjścia do prowadzenia badań naukowych lub przynajmniej w badań częściowych w zakresie szeroko pojmowanej metody naukowej⁶⁵⁹. Innymi słowy problem badawczy powinien stanowić jeden z pierwszych etapów procesu badawczego i wyznaczać kierunki do prowadzenia dalszych analiz.

Poprawne sformułowanie problemu badawczego wymaga przestrzegania kilku zasad. T. Pilch i T. Baumann podają, że problemy badawcze powinny spełniać następujące warunki:

- wyczerpywać zakres niewiedzy badacza w analizowanym obszarze. Problemy powinny uwzględnić w sposób precyzyjny stan niewiedzy, zakreślając przy tym teren badań,
- zawierać w sobie wszystkie główne zależności występujące pomiędzy zmiennymi, określając w ten sposób zakres analizowanych zjawisk,
- posiadać możliwość empirycznej weryfikacji oraz wartość praktyczną⁶⁶⁰.

Problemy badawcze powinny w pewien sposób określać zakres prowadzonych badań z uwzględnieniem głównych zależności pomiędzy zmiennymi a wskaźnikami. Ważne jest aby problemy badawcze były możliwe do zbadania, czyli do ich weryfikacji za pomocą właściwych dla danej dyscypliny metod, technik i narzędzi badawczych.

Problemy badawcze przybierają postać pytań, które najczęściej przyjmują postać:

- pytań rozstrzygnięcia- rozpoczynają się od partykuły „czy” i można na nie odpowiedzieć w sposób twierdzący lub przeczący „tak” lub „nie”,
- pytań dopełnienia- podają one jedynie ogólny schemat odpowiedzi, nie ujawniając swoich alternatyw. Mogą mieć one charakter pytań otwartych, czyli takich gdzie jest możliwość udzielenia swobodnej odpowiedzi, jak i zamkniętych, gdzie ich liczba jest z góry określona⁶⁶¹.

⁶⁵⁸ J. Apanowicz, *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego..*, s. 44.

⁶⁵⁹ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2002, s. 39.

⁶⁶⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 44.

⁶⁶¹ J. Brzeziński, *Metodologia bada psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 218.

Zdaniem J. Brzezińskiego należy unikać zbyt szerokiego stawiania problemów badawczych, gdyż może utrudnić to jego rozwiązanie⁶⁶². Rozwinięciem problemu badawczego są problemy szczegółowe. Problemy badawcze wyznaczają dalsze kierunki planowania i realizowania procesu badawczego. Są one podstawą do tworzenia hipotez, które często tworzone są na bazie problemów jako zdania twierdzące lub przeczące.

W pracy postawiono następujący **problem główny**:

Jaka jest organizacja, przebieg i efektywność wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w opinii nauczycieli?

Ze względu na złożoność problematyki problem główny został uszczegółowiony. Wychowanie patriotyczne można rozpatrywać w trzech aspektach. Pierwszy dotyczy **organizacji wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich**. Wobec tego obszar ten skonkretyzowano poprzez następujące problemy szczegółowe:

1. Jaki model patriotyzmu przyjmują badani nauczyciele w szkołach samorządowych i katolickich?
2. W jakim stopniu podstawa programowa szkoły podstawowej uwzględnia wychowanie patriotyczne w opinii nauczycieli szkół podstawowych i katolickich?
3. Jakie jest miejsce wychowania patriotycznego w programie wychowawczym szkoły?

Drugim analizowanym obszarem jest **przebieg wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich**. Problemy szczegółowe dotyczące tego aspektu zostały określone w następujący sposób:

4. Jakie treści patriotyczne stosują nauczyciele w procesie wychowania patriotycznego uczniów w szkołach samorządowych i katolickich?
5. Jakie metody i strategie wychowania patriotycznego stosują nauczyciele w procesie wychowania patriotycznego uczniów w szkołach samorządowych i katolickich?
6. Jakie formy wychowania stosują nauczyciele w szkołach samorządowych i katolickich w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów?
7. Jakie środki dydaktyczne stosują nauczyciele w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów w szkołach samorządowych i katolickich?
8. W ramach jakich przedmiotów nauczania realizowane jest wychowanie patriotyczne w szkołach podstawowych?

Kolejnym rozpatrywanym aspektem jest **efektywność wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich**. Problemy szczegółowe dotyczące tego obszaru sformułowano poniżej:

⁶⁶² Tamże, s. 219.

9. Jakie jest zaangażowanie uczniów w proces wychowania patriotycznego?
10. Jaka jest efektywność wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy?
11. Jaka jest efektywność wychowania patriotycznego w zakresie posiadanych umiejętności (wymiar emocjonalny)?
12. Jaka jest efektywność wychowania patriotycznego w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)?

Spodziewanym efektem końcowym badań jest rozpoznanie procesów wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych.

Kolejnym ważnym krokiem w realizowaniu procedury badawczej jest sformułowanie hipotez badawczych. Hipotezy to sformułowane przypuszczenia dotyczące przyczyn występowania analizowanych zjawisk, bądź też formułowanie pewnych założeń, przypuszczeń, które podlegają w toku badań weryfikacjom⁶⁶³. Hipoteza by móc uznać ją za naukową powinna:

- być jednoznacznie sformułowanie,
- dotyczyć ważnych z punktu widzenia rozwoju nauki zagadnień,
- nie wykazywać sprzeczności z już udowodnionymi twierdzeniami,
- mieć możliwość logicznego potwierdzenia lub obalenia⁶⁶⁴.

Hipotezy w badaniach naukowych przyjmują zazwyczaj postać stwierdzeń będących przypuszczalnymi odpowiedziami na postawione pytania odzwierciedlające problemy badawcze⁶⁶⁵. Hipotezy mają charakter stwierdzeń, , gdzie badacz stawia swoje przypuszczenia że istnieje dany związek w badanej rzeczywistości. Teorie te są wyrazem osobistych odczuć badacza co do stawianego problemu i są uwarunkowane poziomem wiedzy osoby przeprowadzającej obserwacje. Do sformułowania hipotezy badawczej potrzeba jest wiedza teoretyczna o badanych zjawiskach.

W literaturze naukowej badacze prezentują zróżnicowane podejście co do konieczności formułowania hipotez w badaniach społecznych. Z jednej strony postuluje się stawianie hipotez w każdym przypadku ze względu na ich naukowy charakter i dążenie do rozwoju danej dyscypliny. Zdaniem A. A. Jeszki takie podejście jest powszechne szczególnie wśród młodych badaczy, którzy chcą spełnić stawiane przed nimi wymagania niejako „na siłę” formułują

⁶⁶³ R. Stupnicki, *Metodologia praktyczna. Wskazówki dla studentów Nauk o Kulturze Fizycznej i Nauk o Zdrowiu*, Wydawnictwo WSKFiT w Pruszkowie, Pruszków 2016, s. 17.

⁶⁶⁴ B. Klepacki, *Wybrane zagadnienia związane z metodologią...*, s. 42.

⁶⁶⁵ Z. Spindel, *Kilka uwag na temat pojęcia zmiennej .Niespecyficzne zmienne zagregowane w badaniach psychologicznych*, [w:] J. M. Brzeziński, *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2011, s. 72.

zaskakujące lub trudne do zrozumienia hipotezy⁶⁶⁶. Prowadzi to do tego, że sformułowane w ten sposób hipotezy mogą być trudne do empirycznej weryfikacji.

Argumentem za niestawianiem hipotez badawczych jest sformułowanie problemów badawczych w formie pytań dopełnienia, co oznacza, że badań nie dysponuje danymi empirycznymi, które mogłyby wesprzeć proces formułowania hipotezy. Badanie takie ma charakter eksploracyjny, a jego celem jest zebranie jak największej ilości informacji w sposób możliwie wyczerpujący odpowiedzieć na postawione problemy badawcze. D. Urbaniak-Zajac podkreśla, że w badaniach diagnostycznych z reguły nie stosuje się hipotez badawczych⁶⁶⁷.

Ze względu iż w niniejszych badaniach problemy badawcze przyjmują postać pytań dopełnienia, a same badania mają diagnostyczny charakter to nie zdecydowano się na sformułowanie hipotez badawczych.

3. Zmienne i wskaźniki

Kolejnym istotnym elementem realizowanym w ramach procesu badawczego jest sformułowanie zmiennych i wskaźników które zostaną wykorzystane w niniejszej rozprawie. Ich celem jest wsparcie w gruntownej analizie przedstawionych problemów badawczych, przy czym zmienna dotyczy dokładniej eksploracji danych faktów na podstawie towarzyszących im cech wspólnych. Rolą wskaźników jest określenie każdej z zmiennych w celu nadania im badawczego charakteru⁶⁶⁸. Za zmienną można przyjąć także zbiór pewnych warunków lub cech wspólnych dla zjawiska, które można zaobserwować przy danym zdarzeniu⁶⁶⁹.

W przypadku niniejszej pracy został sformułowany podział na zmienne:

- zależne - będące przedmiotem badania, związki z nimi chcemy określić (wyjaśnić),
- niezależne - oddziałują na zmienne zależne⁶⁷⁰.

W dalszym toku badań określone zostaną wskaźniki czyli „zjawiska, rzeczy lub zdarzenia (zachowania) łatwo dostępne obserwacji, i to takie, których właściwa psychologiczno-kulturowa interpretacja rozumiejąca jest stosunkowo niezawodna.⁶⁷¹ Dobór właściwych wskaźników jest zależny od wiedzy posiadanej przez badacza i pozwala w sposób trafny określić zależności istniejące w badanej rzeczywistości⁶⁷².

⁶⁶⁶ A. A. Jeszka, *Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu*, „Organizacja i kierowanie” 2013, nr 5(158), s. 36-37.

⁶⁶⁷ D. Urbaniak-Zajac, *O stosowaniu hipotez w badaniach pedagogicznych*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2009, nr 1(45), s. 8.

⁶⁶⁸ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Impuls, Wydanie V, Kraków, 2006, s. 32.

⁶⁶⁹ T. Plich, T. Bauman, *Zasady...*, s. 50.

⁶⁷⁰ J. Brzeziński, *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 190.

⁶⁷¹ S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa, 2006, s. 166.

⁶⁷² Tamże, s. 51.

W. Okoń w zależności od charakteru wskazywanej przez wskaźnik zmiennej i rodzaju występującego związku wyróżnia podział na:

- wskaźniki empiryczne - dotyczą zmiennych, które można bez przeszkód bezpośrednio zaobserwować. Relacja zachodząca między wskaźnikiem a zmienną ma charakter empiryczny, czyli można ją dostrzec w wyniku prowadzonej obserwacji,
- wskaźniki definicyjne - wynikają z objaśnienia danej zmiennej. Wskaźniki definicyjne tym lepiej spełniają swoją rolę im bardziej precyzyjnie jest opisana definicja wskazanego przez nie zjawiska,
- wskaźniki inferencyjne - dotyczą zjawisk bezpośrednio nie podlegających obserwacjom i trudnych do jednoznacznego zdefiniowania. Odnoszą się czego do teorii dotyczącej zmiennych⁶⁷³.

W niniejszej pracy został dokonany następujący wybór wskaźników do zmiennych, co przedstawia tabela 8.

Tabela 8, Zmienne i wskaźniki

Zmienne		Wskaźniki	Metody techniki badawcze
niezależne	1. Prawo oświatowe	ustawa Prawo oświatowe i Ustawa o systemie oświaty. Podstawa programowa kształcenia ogólnego szkoły podstawowej	Analiza dokumentów
	2. Model szkoły katolickiej	nauczanie Kościoła katolickiego na temat patriotyzmu i postaw moralnych. Konkordat i Kodeks Prawa Kanonicznego	analiza dokumentów
	3. Rodzaj szkoły	samorządowa, katolicka	analiza dokumentów ankieta
zależne	1. Organizacja wychowania patriotycznego	model patriotyzmu badanych uczniów	ankieta
		wychowanie patriotyczne podstawie programowej dla szkół podstawowych	analiza dokumentów
		program wychowawczy szkoły w odniesieniu do wychowania patriotycznego	analiza dokumentów
		źródło inspiracji wychowania patriotycznego wśród nauczycieli szkół podstawowych	analiza dokumentów ankieta
	2. Przebieg wychowania patriotycznego	treści wychowania patriotycznego wykorzystywane przez nauczycieli w procesie wychowania patriotycznego	ankieta

⁶⁷³ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 35-36.

		metody wychowania patriotycznego stosowane przez nauczycieli w badanych szkołach samorządowych i katolickich	ankieta
		środki wychowania patriotycznego stosowane przez nauczycieli w badanych szkołach samorządowych i katolickich	ankieta
		formy wychowania patriotycznego stosowane przez nauczycieli w badanych szkołach samorządowych i katolickich	ankieta
		przedmioty w ramach których realizowane jest wychowanie patriotyczne	ankieta
	3. Efektywność wychowania patriotycznego	zaangażowanie uczniów w proces wychowania patriotycznego	ankieta
		efektywność wychowania patriotycznego w zakresie prezentowanej wiedzy uczniów	ankieta
		efektywność wychowania patriotycznego w zakresie posiadanych umiejętności uczniów	ankieta
		efektywność wychowania patriotycznego w zakresie prezentowanych postaw uczniów	ankieta

Źródło: opracowanie własne

Skonstruowane w ten sposób wskaźniki i zmienne pozwolą na przeprowadzenie badań empirycznych oraz realizację postawionych w pracy celów badawczych.

4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Pedagogika w polskiej klasyfikacji jest uwzględniona do nauk społecznych, dlatego też do realizacji procesu badawczego można wykorzystać metody właściwe dla nauk pedagogicznych, jak i przyjąć podejście interdyscyplinarne i wykorzystać dorobek z wielu dziedzin pokrewnych takich jak socjologia, psychologia itp. Wybór metody badawczej stanowi jeden z etapów realizacji badań. Odpowiednio dobrana metoda może pozwolić na głębszą analizę wybranej problematyki, jak i zwiększyć wiarygodność i jakość otrzymanych obserwacji. S. Nowak wskazuje, że metoda to „określony, powtarzalny i wyuczony sposób - schemat lub wzór - postępowania, świadomie skierowanego na realizację pewnego celu poprzez dobór środków odpowiednich do tego celu”⁶⁷⁴. Wybór metody warunkuje sposób prowadzenia badań i

⁶⁷⁴ S. Nowak, *Metodologia...*, s. 19.

prowadzi do realizacji zamierzonych celów badawczych i odpowiedzi na postawione w pracy problemy badawcze.

Istnieją pewne wymagania, aby metodę badawczą uznać za naukową. Powinna ona być:

- powszechnie zrozumiała,
- jednoznaczna, czyli wykluczać możliwość jej odmiennej interpretacji,
- celowa, czyli skoncentrowana na realizacji określonego celu badawczego,
- skuteczna, umożliwiać osiągnięcie zamierzonego celu badań,
- niezawodna, czyli umożliwiać uzyskanie zamierzonych rezultatów i celów,
- ekonomiczna, czyli umożliwiać osiągnięcie zamierzonych rezultatów przy minimalizacji kosztów, nakładów pracy, środków i czasu⁶⁷⁵.

W pedagogice metody można podzielić na teoretyczne i empiryczne. W przypadku teoretycznych chodzi tutaj o wykorzystanie wiedzy o związkach przyczynowo- skutkowych i na ich podstawie wnioskować na temat skutków⁶⁷⁶. W metodach teoretycznych badacz wykorzystuje swój intelekt, w wielu przypadkach bazując na wcześniej ugruntowanej teorii i wiedzy w danym obszarze. Do metod teoretycznych można zaliczyć: analizę, syntezę, abstrahowanie (abstrakcja), porównanie, uogólnienie oraz metody wnioskowania takie, jak dedukcja, redukcja, indukcja i analogie⁶⁷⁷. Drugi rodzaj stanowią metody empiryczne, w których badacz analizuje rzeczywistość poprzez zaplanowane doświadczenie, a wnioskowanie odbywa się za pośrednictwem sparametryzowanych i podlegających obserwacji cech⁶⁷⁸. Metody empiryczne bazują na doświadczeniu polegającym na wywołaniu lub odtworzeniu pewnych sytuacji w ściśle określonych warunkach. W przypadku nauk empirycznych stosowane są takie metody jak wywiad, sondaż diagnostyczny, eksperyment, opis monograficzny oraz narzędzia badawcze służące uzyskaniu informacji o przedmiocie badań⁶⁷⁹.

W przypadku metod empirycznych ze względu na rodzaj pozyskiwanej informacji można wyodrębnić:

- metody jakościowe - ukazujące perspektywy obiektu badań, cechuje je subiektywność i nieporównywalność, dlatego też uzyskane w ten sposób odpowiedzi nie mogą być odnoszone do całej zbiorowości. Metody te skupiają się indywidualnym postrzeganiu

⁶⁷⁵ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne, Difin, Warszawa 2005, s. 56-57.

⁶⁷⁶ W. W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych i pisanie prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 20.

⁶⁷⁷ J. Stochaj, Ł. Roman, *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2013, nr 2(6), s. 178.

⁶⁷⁸ A. Czupryński, *Metoda naukowa*, [w:] A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.), *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpowarowej im. Józefa Tuliszkowskiego Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2017, s. 21.

⁶⁷⁹ W. W. Szczęsny, *Metodyka badań pedagogicznych i pisanie prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008, s. 21.

rzeczywistości przez jednostkę i dają możliwość poznania opinii w zakresie analizowanych procesów lub zjawisk,

- metody ilościowe - przyjmuje się w nich perspektywę badacza, są obiektywne czyli w jednakowy sposób odnoszą się do wszystkich jednostek w badanej populacji. Koncentrują się na rejestracji zdarzeń, ich agregacji i na ich podstawie wyciągania ogólnych wniosków w zakresie badanych zjawisk i procesów⁶⁸⁰.

Zdaniem K. Stemplewskiej-Żakowicz metody jakościowe można rozumieć w dwojaki sposób. W wąskim tego słowa znaczeniu metody to sposób rozwiązywania problemów badawczych stosowany w naukach społecznych (wywiad, obserwacja, techniki projekcyjne), a w szerokim znaczeniu oznacza odrębny paradygmat badawczy posiadający własne podstawy ontologiczne, epistemologiczne, i aksjologiczne⁶⁸¹. W pierwszym znaczeniu metody jakościowe stanowią pewne instrumenty badawcze po które badacz może sięgnąć w celu rozwiązania problemu badawczego. Mogą one stanowić alternatywę dla metod ilościowych lub być stosowane razem z nimi. Wybór pomiędzy metodami ilościowymi a jakościowymi zależy w dużej mierze od przedmiotu badań i analizowanej problematyki. W niektórych przypadkach dochodzi do łączenia metod jakościowych i ilościowych jeśli umożliwi to łatwiejsze gromadzenie danych empirycznych, i trafniejsze wyprowadzanie wniosków na podstawie wyników badań⁶⁸². Tego typu podejście badawcze w literaturze nazywane jest triangulacją badań. Triangulacja badań pozwala na pełniejsze, bogatsze i wieloaspektowe poznanie obiektu badań, z różnych perspektyw i różnorodny sposób⁶⁸³. Triangulacja umożliwia także wzbogacenie wiedzy teoretycznej w zakresie wychowania patriotycznego, jak i wiedzy użytecznej dla praktyki.

Wśród rodzajów triangulacji wyróżnić można:

- triangulację metod badawczych - stosowanie metod jakościowych i ilościowych w trakcie badań empirycznych;
- triangulację badaczy - rozwiązanie tego samego problemu badawczego przez dwóch lub więcej badaczy;
- triangulację źródeł danych - badacz stara się uzyskać jak najpełniejszą wiedzę o badanym zjawisku stosując co najmniej dwa źródła danych np. źródła osobowe

⁶⁸⁰ M. Rószkiewicz, J. Perek-Białas, D. Węziak-Białowolska, A. Zięba-Pietrzak, *Projektowanie badań społeczno-ekonomicznych. Rekomendacje i praktyka badawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2013, s. 31-32.

⁶⁸¹ K. Stemplewska-Żakowicz, *Metody jakościowe, metody ilościowe: hamletowski dylemat czy różnorodność do wyboru?*, „Roczniki Psychologiczne” 2010, t. XIII, nr 1, s. 87.

⁶⁸² S. Trusz, *O znaczeniu badań ilościowo-jakościowych w edukacji. Próba łączenia wody z ogniem...*, *Studia Edukacyjne* 2017, nr 44, s. 96.

⁶⁸³ S. Palka, *Triangulacja w badaniach w procesie dydaktyczno-wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1, s. 121.

(nauczyciele, uczniowie, rodzice uczniów, dyrektorzy szkół) oraz źródła materialne (wypowiedzi ustne, wypowiedzi pisemne itp.);

- triangulację metod - wykorzystanie więcej niż jednej metody badawczej co stwarza lepsze warunki do głębszego poznania badanej problematyki i ogranicza możliwość wystąpienia błędów poznawczych. Do badań ilościowych można zaliczyć analizy z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety, wywiadu kwestionariuszowego, obserwacji, skalowania, testu, socjometrii, ilościowej analizy dokumentów. Badania jakościowe dzielą się z kolei na obserwacje uczestniczącą, wywiad swobodny(narracyjny), jakościową analizę treści, metody biograficznej, studium przypadku;
- triangulację rodzajów badań - zastosowanie więcej niż jednego rodzaju badań, co poszerza możliwości badawcze.

Drugie podejście skupia się na postrzeganiu metod jakościowych jako odrębny paradygmat czyli „zbiór ostatecznych przesłanek w wyjaśnianiu jakiegoś obszaru rzeczywistości przyjętych w społeczności uczonych, a następnie upowszechniony jako zbiór myślenia w normalnych zbiorowościach użytkowników nauk”⁶⁸⁴. W podejściu jakościowym badacz skupia się na zrozumieniu badanego zjawiska poprzez odtworzenie perspektywy uczestniczącym w procesie badawczym osób. Taki rodzaj poznania pozwala w sposób wartościowy poznać badaną rzeczywistość oddając perspektywę i punkt widzenia badanych osób.

Inny podział metod badań pedagogicznych przyjęli T. Pilch i T. Baumann:

- eksperyment pedagogiczny- polega na wprowadzenie do pewnego układu(np. grupy społecznej) świadomie wytworzonego czynnika aby uzyskać określone rezultaty lub sprawdzić lub sprawdzić czy dane zjawisko będzie miało miejsce,
- monografia pedagogiczna- gruntowny opis instytucji, zjawisk i procesów mających miejsce w instytucjonalnych formach wychowania i innych instytucji wychowawczych. Jej celem jest gruntowna, wieloaspektowa analiza danej instytucji,
- metoda indywidualnych przypadków- dotyczy jednostkowych losów człowieka w określonych sytuacjach wychowawczych bądź też analizy zjawisk wychowawczych poprzez pryzmat życiorysów ludzkich,
- metoda sondażu diagnostycznego- obejmuje swym zasięgiem wszelkie zjawiska społeczne ważne z punktu widzenia wychowania. Uwzględnia ona stan świadomości społecznej, opinie i poglądy danych zbiorowości, przyczyn i tendencji narastania zjawisk. Przedmiotem badań sondażowych są wszelkie zjawiska nie posiadające

⁶⁸⁴ Z. Kwieciński, „*Mimikra czy sternik? Dramat pedagogiki w sytuacji przesilenia formacyjnego*”, [w:] Z. Kwieciński (red.), *Tropy – ślady – próby. Studia i szkice z pedagogiki pogranicza*, Edytor, Poznań-Olsztyn 2000, s. 47.

instytucjonalnej lokalizacji, a badanie sondażowe ma na celu wykrycie ich istnieją lub też ukazanie wszelkich atrybutów.

Inne podejście do klasyfikacji technik i metod badawczych przyjął M. Łobocki. Autor ten do grupy metod zaliczył to co w klasyfikacji T. Pilch i T. Baumann zostało ujęte jako techniki badawcze. Dlatego też według M. Łobockiego w pedagogice metody badawcze i przyporządkowane im techniki można podzielić następująco:

- metoda obserwacji razem z towarzyszącymi jej technikami obserwacji standaryzowanej niestandaryzowanej,
- eksperyment pedagogiczny: technika grup równoległych, technika rotacji, technika czterech grup, technika jednej grupy i badania quasi-eksperymentalne,,
- metoda szacowania (skale ocen), skale numeryczne, graficzne, przymiotnikowe i opisowe, dyskretne i ciągłe, z wymuszonym wyborem i inne,
- testy osiągnięć szkolnych mierzone zgodnie z osiągnięciami badanego, testy według układu odniesienia wyników testowania, testy zgodne z stopniem ich zaawansowania konstrukcyjnego, testy podzielona na zasięg ich zastosowania np. pisemne, ustne i praktyczne,
- metoda socjometryczna wykorzystująca klasyczną technikę socjometryczną, plebiscyt życzliwości i niechęci, technika „zgadnij kto?”, i technika szeregowania rangowego,
- analiza dokumentów w skład której wchodzi klasyczna analiza dokumentów (wewnętrzna i zewnętrzna),
- metoda sondażu w tym sondaż z zastosowaniem ankiety, sondaż z wykorzystaniem wywiadu np. częściowo lub całkowicie swobodnego, ustrukturyzowanego, skategoryzowanego, jawnego bądź ukrytego oraz indywidualnego i zbiorowego,
- metoda dialogowa w skład której wchodzi rozmowa indywidualna i grupowa, bezpośrednia i pośrednia, oparta na biernym lub czy czynnym słuchaniu,
- metoda biograficzna posiadająca dwie odmiany monografie fizyczną i metodą indywidualnych przypadków⁶⁸⁵.

W niniejszej pracy przyjęto klasyfikacje metod badawczych według podziału T. Pilch i T. Baumanna wykorzystując do badań metodę sondażu diagnostycznego.

Następnym krokiem w realizacji procesu badawczego jest dobór odpowiedniej techniki, która zostanie użyta w toku dalszych prac badawczych. Metoda w tym przypadku stanowi pojęciem bazowym który przedstawia ogólny zarys przeprowadzanych badań empirycznych. Na podstawie metody dokonuje się wyboru odpowiedniej techniki badawczej, z listy możliwych

⁶⁸⁵ M. Łobocki, *Metody i techniki badań...*, s. 29-30.

przypisanych do danej metody sposobów. Technika badawcza to procedura, która określona jest przez wybór danej metody badawczej, jest to pojęcie obejmujące swoim zakresem mniejszy zakres niż metoda o dużo większym poziomie zagłębiania się w badany obszar⁶⁸⁶. Technika stanowi pewne dookreślenie i doprecyzowanie użytej metody. W każdej metodzie badawczej operuje się także konkretnymi technikami badawczymi, które stanowią „zespół zaplanowanych czynności badawczych prowadzących do uzyskania założonych składowych celów badawczych”⁶⁸⁷. Pojęcie metody i techniki często bywa mylnie używane jako terminy tożsame. Zdaniem M. Łobockiego metoda stanowi ogólny postulowany sposób rozwiązywania problemów badawczych, a techniki w sposób bardziej szczegółowy określają sposób realizacji badań podporządkowując się metodom badawczym i pełniąc wobec nich rolę służebną⁶⁸⁸. Dlatego też ważne jest, aby przeprowadzić dobór techniki w oparciu o wybraną metodę badawczą.

W przypadku sondażu diagnostycznego można wykorzystać następujące techniki⁶⁸⁹:

- obserwacja,
- ankieta,
- wywiad,
- analiza dokumentów.

Pierwszą z możliwych do wykorzystania technik jest obserwacja. Stanowi ona uniwersalną metodę gromadzenia danych poprzez obserwacje zmian występujących w otoczeniu⁶⁹⁰. Stopień skomplikowania obserwacji zależy od specyfiki podejmowanego problemu badawczego. Kolejną techniką jest ankieta, która opiera się na pozyskiwaniu materiału empirycznego od respondentów(osób badanych) przy pomocy pomocą kwestionariusza, zawierającego pytania na wskazany temat oraz danych dotyczących ankietowanych osób.⁶⁹¹. Sposób ten pozwala objąć badaniami stosunkową dużą liczbę osób w sposób szybki, przy minimalizacji potrzebnych środków i kosztów.

W ramach sondażu diagnostycznego wykorzystywany jest także wywiad, będący formą rozmowy między osobą przeprowadzającą badanie a badanym zgodnie z wcześniej ustalonym schematem działania lub przy użyciu przygotowanego uprzednio kwestionariusza⁶⁹². W literaturze można wyróżnić różne typy wywiadów pod względem stopnia komunikacji z osobą ankietowaną. Są to wywiady bezpośrednie, telefoniczne, pogłębione, grupowe lub panelowe.

⁶⁸⁶ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, s. 71.

⁶⁸⁷ E. D. Niezabitowska, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014, s. 149.

⁶⁸⁸ M. Łobocki, *Metody i techniki badań...*, s. 27.

⁶⁸⁹ A. Maszke, *Metody...*, s.173

⁶⁹⁰ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady...*, s. 86.

⁶⁹¹ Tamże, s. 96.

⁶⁹² Tamże, s. 91.

Ostatnią wykorzystywaną techniką w tej metodzie jest analiza dokumentów, która polega na analizie materiałów źródłowych na temat danej instytucji lub firmy⁶⁹³. Analiza dokumentów może stanowić technikę uzupełniającą dla drugiej wiodącej techniki badawczej, rzadko kiedy występuje samodzielnie.

Kolejnym elementem potrzebnym do realizacji badań jest narzędzie badawcze, które wspomaga naukowca w realizacji badań⁶⁹⁴. Do tego typu narzędzi badawczych zaliczyć można:

- kwestionariusz wywiadu,
- kwestionariusz ankiety,
- arkusz obserwacyjny,
- narzędzia socjometrii,
- narzędzia obserwacji,
- skale (jako narzędzie pomiaru),
- urządzenia audiowizualne (dyktafon, aparat fotograficzny, kamera filmowa itp.)⁶⁹⁵.

W niniejszej pracy jako narzędzie badawcze wykorzystano kwestionariusz ankiety. Podczas jego tworzenia należy wziąć pod uwagę następujące kwestie:

- tematykę badań, czyli określić, jakie zjawiska lub procesy stanowią przedmiot badań,
- cel badania, określenie powodów, dla których badacz chce zgłębiać dane zjawisko,
- zakres badania,
- populację,
- geograficzny zasięg badań,
- sposób doboru próby badawczej,
- formę pomiaru, tzn. w jaki sposób dokonany zostanie pomiar,
- poziom badanych zjawisk⁶⁹⁶.

Narzędzie badawcze może spełniać swoją rolę, jeśli jest poprawnie opracowane, czyli zdefiniowano sposób jego powstania, ustalono liczbę, rodzaj oraz treść pytań. Pytania te powinny być odzwierciedleniem zdefiniowanych wcześniej celów oraz problemów badawczych co w toku dalszych badań pozwoli zweryfikować przyjęte wcześniej założenia, a także przyczyni się do możliwości eksploracji badanego zjawiska.

Kwestionariusz powinien także być odpowiednio skonstruowany oraz posiadać elementy takie, jak:

- wstęp,

⁶⁹³ Tamże, s. 98.

⁶⁹⁴ E.D. Niezabitowska, *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014, s. 149.

⁶⁹⁵ M. Krajewski, *Badanie Pedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe „Novum”, Płock 2006, s. 21.

⁶⁹⁶ Tamże, s. 21.

- zapoznanie respondentów z tematyką prowadzonych badań,
- informację dotyczące badacza lub instytucji prowadzącej badania,
- objaśnienia celu badań dla ankietowanych celu badania dla respondenta,
- wystosowanie zachęty do wypełnienia kwestionariusza i udzielania wyczerpujących i prawdziwych odpowiedzi,
- zawarcie instrukcji ułatwiającej respondentom wypełnienie kwestionariusza⁶⁹⁷.

Skonstruowanie kwestionariusza w oparciu o te elementy może w znaczący sposób ułatwić respondentom udzielenie odpowiedzi na zawarte w nim pytania, jak i zwiększyć potencjalną liczbę osób zainteresowanych wzięciem udziału w badaniach. W kwestionariuszu ankiety powinno się także unikać:

- stawiania założeń, że ankietowany w wysokim stopniu ma wiedzę o danym zagadnieniu,
- stawianiu pytań wzajemnie sprzecznych,
- wykorzystywaniu pytań sugerujących odpowiedź,
- stosowaniu pytań jednoznacznych
- nie uwzględnieniu kontekstu kulturowego bądź lokalnego⁶⁹⁸.

Uniknięcie wyżej wymienionych błędów pozwoli na zbudowanie rzetelnego narzędzia badawczego, które ułatwi realizację celów badawczych.

Na podstawie powyższych analiz, do realizacji przyjętych celów i problemów badawczych wykorzystane zostały następujące **metody**:

- analityczno-syntetyczna,
- sondażu diagnostycznego,
- statystycznej analizy danych.

Korzystając z metody analityczno-syntetycznej przeprowadzono studium literatury (polskiej oraz zagranicznej) i jej interpretację w celu określenia teoretycznych podstaw wychowania patriotycznego w polskich szkołach podstawowych, w tym podstaw prawnych. Prowadzony w ten sposób proces badawczy umożliwił wyodrębnienie przedmiotu badań oraz określenie luki badawczej dla badanej problematyki. Na podstawie analizy literatury zdefiniowano kluczowe pojęcia na tle teorii pedagogicznej.

Biorąc pod uwagę sformułowane problemy badawcze oraz opierając się na klasyfikacji T. Pilcha i T. Baumann za wiodącą metodę badawczą wybrano sondaż diagnostyczny. Według A. Maszke sondaż diagnostyczny jest to „sposób gromadzenia wiedzy o interesujących badacza zjawiskach, zdarzeniach lub procesach zachodzących w środowisku społecznym, w oparciu o

⁶⁹⁷ M. Krajewski, *Badanie Pedagogiczne...*, s. 21.

⁶⁹⁸ Tamże, s. 21.

sondowanie opinii i poglądów osób dobranych z określonego punktu widzenia”⁶⁹⁹. Sondaż diagnostyczny umożliwi zbadanie mniejszej populacji osób przy odniesieniu tych wyników do większej liczby osób. Z tego względu konieczne jest wybranie reprezentatywnej grupy osób z populacji generalnej do badań empirycznych. Metoda sondażu diagnostycznego pozwoli na dokonanie analizy porównawczej w odniesieniu do realizacji celów wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych.

W niniejszych badaniach główną techniką badawczą jest ankieta. Narzędziem badawczym wykorzystywanym w tej technice jest kwestionariusz ankiety, który pozwoli na zgromadzenie danych w celu ich późniejszego opracowania i wyciągnięcia wniosków⁷⁰⁰. Do realizacji procesu badawczego zostanie zaprojektowany autorski kwestionariusz, który będzie dotyczył oceny działalności analizowanych placówek oświatowych w obszarze kształtowania postaw patriotycznych wśród uczniów oraz realizowanych w nich praktyk z zakresu wychowania patriotycznego.

Dodatkowo jako technika pomocnicza zostanie wykorzystana analiza dokumentów otrzymanych od ankietowanych szkół katolickich i samorządowych, jak i aktów prawnych powszechnie obowiązujących w polskiej oświacie (podstawa programowa, programy wychowawcze, statuty szkół). Dokumenty szkolne i prawa oświatowe oraz dostępna literatura stanowiły podstawę teoretyczną do opracowania narzędzia badawczego, jakim jest kwestionariusz ankiety.

W niniejszej pracy zostaną wykorzystane następujące metody statystyczne

- analiza ilościowa i jakościowa: do określenia rozkładu odpowiedzi badanych w ankiecie;
- test niezależności chi-kwadrat- w celu ustalenia, czy pomiędzy zmiennymi istnieje statystycznie istotna zależność;
- test U Manna-Whitney’a: do zbadania różnic między niezależnymi grupami pod względem w poziomie zmiennych ilościowych lub porządkowych;
- analiza korelacji Pearsona: do zbadania związku pomiędzy odpowiednimi zmiennymi (pytaniami z ankiety).

Przy użyciu wyżej wymienionych metod możliwa będzie odpowiedź na postawione pytania badawcze oraz realizacja zakładanych celów.

⁶⁹⁹ A. Maszke, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008, s. 172.

⁷⁰⁰ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, PWN, Warszawa 2009, s. 277.

5. Teren badań i charakterystyka badanej grupy

W celu właściwej organizacji procesu badawczego niezbędne jest zdefiniowanie terenu badawczego i badanej grupy. T. Pilch zauważa, że wybór terenu badawczego stanowi typologię wszystkich „zagadnień, cech i wskaźników, jakie muszą być zbadane, odnalezienie ich na odpowiednim terenie, u odpowiednich grup społecznych [...] i następnie wytypowanie rejonu, grup zjawisk instytucji naszego zainteresowania”⁷⁰¹. Istotne jest także ustalenie zakresu badań, który może mieć charakter:

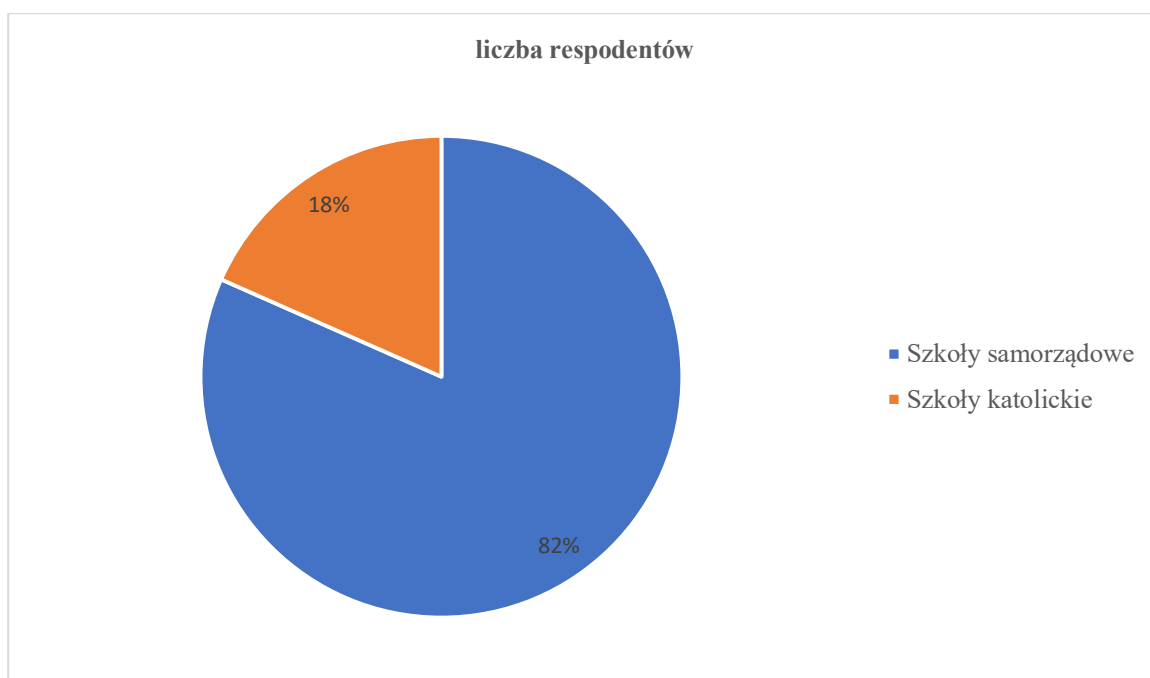
- podmiotowy- kto lub co jest obiektem badań,
- przestrzenny- jaki jest zasięg geograficzny badań,
- przedmiotowy- co ma być badane,
- czy też czasowy- w jakim czasie będą prowadzone badania⁷⁰².

Zwracając uwagę na powyższe uwarunkowani zakres podmiotowy przedstawionej rozprawy będzie obejmował nauczycieli samorządowych i katolickich szkół podstawowych. Z kolei zakres przestrzenny stanowi obszar całej Polski. Przedmiot niniejszej rozprawy będzie obejmował teoretyczne i praktyczne aspekty wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych. Zakres czasowy obejmuje lata 2019-2023.

W niniejszych badaniach empirycznych wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety. Na początku poproszono respondentów o udzielenie odpowiedzi na pytania dotyczące cech społeczno-demograficznych badanych osób. Ze względu na konieczność dokonania analizy porównawczej wyniki zaprezentowano dla dwóch badanych grup: szkół samorządowych, szkół katolickich oraz ogółem dla obu grup łącznie. Rozkład badanych respondentów przedstawia rysunek 4. Zwracając uwagę na liczbę respondentów warto podkreślić, że w badaniach wzięła udział grupa 974 nauczycieli szkół podstawowych z obszaru całej Polski, z tego 795 (82%) uczyło w szkołach samorządowych, a 179 (18%) w szkołach katolickich.

⁷⁰¹ T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych...*, s. 195

⁷⁰² A. Haber, *Zarządzanie badaniem ewaluacyjnym perspektywa zlecającego*, [w:] K. Olejniczak, M. Kozak, B. Lendzion (red.), *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych: podręcznik akademicki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne: Akademia Leona Koźmińskiego, Warszawa 2008, s. 216.

Rysunek 4. Rozkład badanych respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Pierwszą analizowaną kwestią dotyczącą cech demograficzno-społecznych była płeć badanych osób. W badaniu udział wzięło 86,1% kobiet oraz 13,9% mężczyzn. Dominujący udział kobiet w badaniach uzasadnia fakt, iż zawód nauczyciela jest mocno sfeminizowany czyli zdominowany przez kobiety. Jak podkreśla A. Gronkowska-Melosik sytuacja ta jest powszechna szczególnie na etapie edukacji przedszkolnej oraz szkoły podstawowej⁷⁰³. Co warto podkreślić dominowały osoby z wykształceniem magisterskim (97,5%) a rzadziej licencjackim (1,3%), lub tytułem doktora (1%) lub doktora habilitowanego/profesor (0,2%).

W swoim zawodzie nauczyciel posiada wyznaczoną ścieżkę awansu zawodowego. W niniejszych badaniach dominujący udział mieli nauczyciele dyplomowani (69%), a następnie mianowani (18,4%), kolejną grupą byli nauczyciele początkujący (12,4%) a tytuł profesora oświaty miało tylko 0,2% badanych osób. Istotną kwestią jest także doświadczenie zawodowe badanych nauczycieli. Pod względem stażu pracy przeważali nauczyciele mający powyżej 20 lat doświadczenia w zawodzie nauczyciela (59,9%), w dalszej kolejności były to osoby posiadające 16-20 lat stażu w oświacie (13,2%), następnie ankietowani pracujący 11-15 lat jako nauczyciele (10,7%). W badanej grupie było 7,5% osób pracujących w zawodzie między 6-10 lat i 8,7% osób pracujących w zawodzie do 5 lat. Jak już wskazywano w poprzednich rozdziałach pracy wychowanie patriotyczne może być realizowane w ramach różnych przedmiotów. W niniejszych badaniach największą grupę stanowi nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej(19,8%), a następnie

⁷⁰³ A. Gronkowska-Melosik, *Feminizacja zawodu nauczycielskiego- „różowe kołnierzyki” i paradoksy rynku pracy*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, nr 25, s. 76.

religii (11,9%) nauczyciele języka polskiego(11%), historii (9%), języka obcego (8,7%) oraz matematyki (7%) badanych respondentów ogółem. Zdecydowanie mniejszy udział procentowy stanowili nauczyciele uczący przyrody/biologii (4,8%),wychowania fizycznego (3,7%),informatyki (3,6%) plastiki/muzyki (3,1%) oraz fizyki/chemii (3,0%). W badaniach uczestniczyli także osoby pracujące na stanowisku pedagoga (2,1%) oraz nauczyciele przedmiotu wiedza o społeczeństwie (2%). Stosunkowo duży był udział nauczycieli innych przedmiotów niż wymienione, który wynosił 10,3%. Wśród tej kategorii byli obecni nauczyciele geografii, edukacji dla bezpieczeństwa, wychowania do życia w rodzinie, języka niemieckiego, nauczycieli świetlicy oraz etyki.

Tabela 9. Charakterystyka grupy badanej pod względem cech społeczno-demograficznych nauczycieli

Cechy społeczno-demograficzne respondentów		Szkoła publiczna		Szkoła katolicka		Ogółem	
		N	%	N	%	N	%
Płeć	Kobieta	681	85,7%	158	88,3%	839	86,1%
	Męczyzna	114	14,3%	21	11,7%	135	13,9%
Wykształcenie	Licencjat	12	1,5%	1	0,6%	13	1,3%
	Magister	777	97,8%	172	96,0%	949	97,5%
	Doktor	5	0,6%	5	2,8%	10	1,0%
	Doktor habilitowany/profesor	1	0,1%	1	0,6%	2	0,2%
Stopień awansu zawodowego	Początkujący	93	11,7%	28	15,6%	121	12,4%
	Mianowany	122	15,3%	57	31,9%	179	18,4%
	Dyplomowany	578	72,7%	94	52,5%	672	69,0%
	Tytuł profesora oświaty	2	0,3%	0	0,0%	2	0,2%
Staż pracy w zawodzie nauczyciela	5 lat i poniżej	66	8,3%	19	10,6%	85	8,7%
	6-10 lat	52	6,5%	21	11,7%	73	7,5%
	11-15 lat	78	9,8%	26	14,5%	104	10,7%
	16-20 lat	93	11,7%	36	20,1%	129	13,2%
	Powyżej 20 lat	506	63,7%	77	43,1%	583	59,9%
Nauczany przedmiot	Edukacja wczesnoszkolna	157	19,7%	36	20,1%	193	19,8%
	Język polski	93	11,7%	14	7,8%	107	11,0%
	Język obcy	58	7,3%	27	15,1%	85	8,7%
	Matematyka	59	7,5%	10	5,6%	69	7 %
	Fizyka/ chemia	29	3,7%	0	0%	29	3,0%
	Przyroda/ biologia	38	4,8%	9	5,0%	47	4,8%
	Plastyka/ muzyka	19	2,4%	11	6,1%	30	3,1%
	Historia	71	8,9%	17	9,5%	88	9,0%
	Religia	101	12,7%	15	8,4%	116	11,9%
	Wychowanie fizyczne	32	4,0%	4	2,2%	36	3,7%
	Informatyka	29	3,6%	6	3,4%	35	3,6%
	Pedagog	15	1,9%	5	2,8%	20	2,1%
	Wiedza o społeczeństwie	13	1,6%	6	3,4%	19	2,0%
	Inne	81	10,2%	19	10,6%	100	10,3%
Ogółem	Wszyscy respondenci	795	100%	179	100%	974	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Kwestionariusz został wysłany elektronicznie do wszystkich szkół samorządowych i katolickich w Polsce. Nieliczne placówki potwierdziły otrzymanie wiadomości. Niski odsetek badanych szkół w porównaniu do liczby wysłanych wiadomości wyraził zgodę na udział swojej placówki w badaniach. W tabeli 10 przedstawiono charakterystykę grupy badanych osób uwzględniając lokalizację szkoły. W prezentowanych analizach przeważały placówki zlokalizowane na terenie województwa mazowieckiego (19,6%) ogółem, z tego 17,5% ze szkół samorządowych a 29,1% ze szkół katolickich. W dalszej kolejności ankietę wypełnili nauczyciele z placówek zlokalizowanych na terenie województwa lubelskiego (11%) ogółem, w tym 12,1% wśród szkół samorządowych i 6,1% ze szkół katolickich. Trzecim województwem pod względem liczebności był Śląsk, gdzie odsetek badanych wyniósł 10,3% ogółem, w tym 10,8% nauczycieli szkół samorządowych i 7,8% nauczycieli szkół katolickich. Duży odsetek osób stanowili także nauczyciele z województwa małopolskiego (7,9%) ogółem, w tym 7% ze szkół samorządowych i 11,7% ze szkół katolickich. Całościowy rozkład badanych osób pod względem lokalizacji szkoły został przedstawiony w tabeli 10.

Tabela 10. Charakterystyka grupy badanej pod względem lokalizacji szkoły

Lokalizacja szkoły	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem	
	N	%	N	%	N	%
Województwo małopolskie	56	7,0%	21	11,7%	77	7,9%
Województwo dolnośląskie	54	6,8%	11	6,1%	65	6,7%
Województwo kujawsko-pomorskie	41	5,2%	0	0,0%	41	4,2%
Województwo lubelskie	96	12,1%	11	6,1%	107	11,0%
Województwo lubuskie	20	2,5%	2	1,1%	22	2,3%
Województwo łódzkie	24	3,0%	11	6,1%	35	3,6%
Województwo mazowieckie	139	17,5%	52	29,1%	191	19,6%
Województwo opolskie	19	2,4%	6	3,4%	25	2,6%
Województwo podkarpacie	29	3,6%	10	5,6%	39	4,0%
Województwo podlaskie	71	8,9%	0	0,0%	71	7,3%
Województwo pomorskie	41	5,2%	7	3,9%	48	4,9%
Województwo śląskie	86	10,8%	14	7,8%	100	10,3%
Województwo świętokrzyskie	37	4,7%	5	2,8%	42	4,3%
Województwo warmińsko-mazurskie	23	2,9%	11	6,1%	34	3,5%
Województwo wielkopolskie	45	5,7%	11	6,1%	56	5,7%
Województwo zachodniopomorskie	14	1,8%	7	3,9%	21	2,2%
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Analizując dane zawarte w tabeli 10 warto podkreślić, że w województwie podlaskim do badań nie zgłosił się żadna osoba ze szkoły katolickiej, a w przypadku szkół samorządowych była to znacząca liczba stanowiąca 8,9% badanych nauczycieli szkół samorządowych.

Najmniejszy odsetek badanych nauczycieli ogółem odnotowano w szkołach położonych w województwie zachodniopomorskim, lubuskim, warmińsko – mazurskim i łódzkim.

6. Przebieg i organizacja badań własnych

Planując organizację i przebieg badań naukowych warto zwrócić uwagę na szereg istotnych kwestii. R. Stupnicki podkreśla, że należy określić czy badać się będzie proces (długofalowe ciągle badanie tych samych obiektów) czy też stan w danym czasie (badania przekrojowe)⁷⁰⁴. W niniejszej pracy autor zdecydował się na badania przekrojowe, analizując stan wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych.

Do realizacji badań posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, stosując technikę ankiety i wykorzystując specjalnie do tego stworzony kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz ankiety stworzono w oparciu o studium literatury przedmiotu, określone w pracy problemy badawcze, zmienne i wskaźniki. Jego treść została zamieszczona w załączniku numer 1. Składał się z pytań poświęconych cechom społeczno-demograficznym respondentów (metryczka) oraz zagadnień dotyczących organizacji, przebiegu i efektywności wychowania patriotycznego.

Badania empiryczne przy wykorzystaniu kwestionariusza ankiety zostały przeprowadzone w szkołach katolickich i samorządowych na losowo wybranej grupie osób. Kwestionariusz został przygotowany w wersji elektronicznej przy pomocy narzędzia „Formularze Google”. Przy użyciu metody statystycznej analizy danych i narzędzia SPSS Statistics materiał empiryczny został poddany analizie statystycznej w celu odpowiedzi na postawione w pracy problemy badawcze.

Badaniami zostali objęci nauczyciele z klas I-VIII szkół podstawowych. W pracy zastosowano dobór losowy respondentów. Korzystając z danych kontaktowych ujętych w wykazie szkół i placówek oświatowych wystosowano wiadomość e-mail do dyrekcji szkoły z prośbą o zgodę na udział nauczycieli w przeprowadzonych badaniach. Dodatkowo podjęto próbę kontaktu z sekretariatami szkół, w celu upewnienia się, że wiadomość dotarła do placówki. Po uzyskaniu niezbędnych pozwoleń wysłano ankietę w wersji elektronicznej do nauczycieli za pośrednictwem sekretariatu. Dodatkowo w celu pozyskania, jak największej liczby respondentów ze szkół katolickich wystosowano prośbę o przekazanie ankiety do organizacji zrzeszającej tego typu placówki, jaką jest Katolickie Stowarzyszenie Wychowawców. Kwestionariusz został wysłany do wszystkich szkół podstawowych katolickich w Polsce za pośrednictwem Rady Szkół Katolickich, która jest organem koordynującym ich działalność.

⁷⁰⁴ R. Stupnicki, *Metodologia praktyczna*, WSKFiT, Pruszków 2016, s. 9-10.

Uzupełniając podjęto próbę kontaktu z Wydziałami Katechetycznymi polskich diecezji, w celu przekazania ankiety szkołom katolickim.

Zamierzeniem niniejszej pracy było dokonanie analizy porównawczej dotyczącej kształtowania patriotyzmu w różnych typach szkół podstawowych. Dla potrzeb dysertacji badania przeprowadzone w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich. Objęto 974 nauczycieli, w tym 795 nauczycieli szkół samorządowych oraz 179 nauczycieli szkół katolickich. Co istotne dominującą rolę w polskim systemie oświaty pełnią szkoły samorządowe. Według danych GUS za rok 2021/2022 liczba wszystkich szkół podstawowych wyniosła 14205 placówek, z tego 11941 z nich było prowadzonych przez jednostki samorządu terytorialnego, 1062 przez stowarzyszenia i organizacje społeczne, 169 przez organizacje wyznaniowe a 979 przez inne organy prowadzące a łącznie we wszystkich szkołach podstawowych zatrudnionych było 271257 nauczycieli⁷⁰⁵. Jak wskazują powyższe dane ponad 84% szkół podstawowych w Polsce to szkoły samorządowe. Z kolei zgodnie z danymi zamieszczonymi na stronie Rady Szkół Katolickich istnieje obecnie 260 szkół podstawowych mających charakter katolicki⁷⁰⁶. W oparciu o przedstawione dane można przyjąć, że szkoły podstawowe katolickie stanowią 1,83% wszystkich szkół w Polsce. Niski odsetek szkół podstawowych katolickich w ogólnej liczbie szkół podstawowych uzasadnia fakt, że w badaniach większą grupę stanowią nauczyciele szkół samorządowych.

⁷⁰⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2021/2022*, Warszawa, Gdańsk, 2022, s. 6.

⁷⁰⁶ Rada Szkół Katolickich, Baza szkół, <https://rsk.edu.pl/baza-szkol/> (dostęp: 17.09.2019).

ROZDZIAŁ IV

WYCHOWANIE PATRIOTYCZNE W SZKOŁACH PODSTAWOWYCH W ŚWIETLE ANALIZY WYNIKÓW BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Przedmiotem analiz w niniejszym rozdziale jest wychowanie patriotyczne w aspekcie jego organizacji, przebiegu i efektywności. Zgodnie z problematyką niniejszej dysertacji i przyjętą metodologią dokonano analizy wyników własnych badań empirycznych w oparciu o uzyskany materiał badawczy. Korzystając z metod statystycznych wykonano analizę statystyczną oraz opracowano wnioski z przeprowadzonych badań.

1. Organizacja wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich

Analizując wychowanie patriotyczne w kontekście organizacji można wskazać, że w tym obszarze analizujemy pewne warunki wstępne, gdzie nie ma jeszcze działania, lecz prowadzone są czynności przygotowujące konieczne do realizacji procesu wychowania. Z tego względu na początku zapytano ankietowanych która z pięciu przygotowanych definicji patriotyzmu jest dla nich najbliższa. Terminy te zostały sformułowane w oparciu o analizę literatury przedmiotu. Każdy z respondentów mógł wybrać tylko jedną odpowiedź lub wskazać własne rozumienie patriotyzmu. Wyniki zbiorcze w zakresie modelu patriotyzmu badanych nauczycieli przedstawia tabela 11.

Tabela 11. Model patriotyzmu badanych nauczycieli

Model patriotyzmu	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	<i>p</i>	<i>V</i>
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%			
Tworzenie tożsamości narodo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą, własna grupa etniczną lub narodową	548	68,9%	112	62,6%	660	67,8%	14,06	0,015	0,12
Poczucie wspólnoty z państwem w obrębie, którego działa dana grupa etniczno-narodowa	51	6,4%	5	2,8%	56	5,7%			
Więź z daną kulturą, cywilizacja europejską powstała na gruncie religii chrześcijańskiej oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu	56	7,0%	16	8,9%	72	7,4%			
Odczuwanie głębokiego przywiązania z religią, z wyznaniem rodziców i dziadków, obchodzonymi obrzędami, liturgią oraz obyczajami religijnymi	109	13,7%	41	22,9%	150	15,4%			
Bycie obywatelem świata, nie związanym	19	2,4%	2	1,1%	21	2,2%			

z żadnym konkretnym państwem, ojczyzną, narodem i koncentracja na dobru wspólnym niż konkretnego narodu									
Inne	12	1,5%	3	1,7%	15	1,5%			
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%			

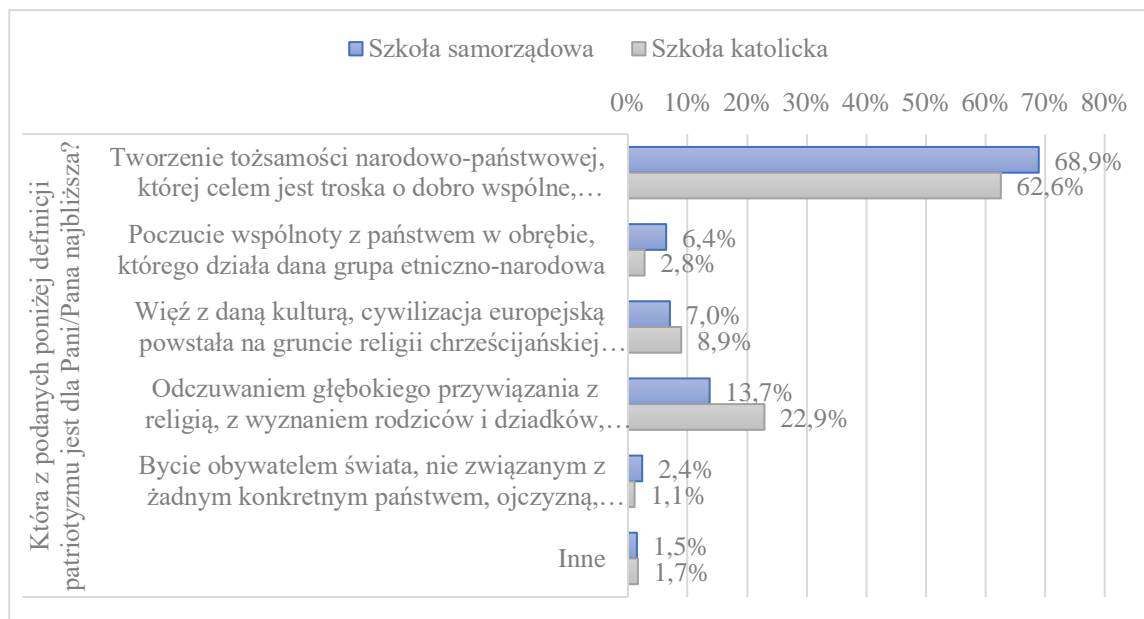
χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Analiza testem χ^2 Pearsona wykazała, że grupy nauczycieli szkół katolickich i samorządowych różniły się istotnie statystycznie pod względem oceny definicji patriotyzmu $\chi^2 = 14,06$; $p < 0,05$; $V = 0,12$. Zdecydowanie najczęściej ankietowani wskazywali, że patriotyzm to tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi ze wspólnotą, własną grupą etniczną lub narodową którą wskazało 67,8% ogółu badanych osób, w tym 68,9% nauczyciele szkoły samorządowej oraz 62,6% nauczycieli szkół katolickich. Jak można zauważyć tego typu sposób pojmowania patriotyzmu był w większym stopniu wskazywany przez nauczycieli szkół samorządowych niż katolickich ale same różnice były niewielkie. Znacząco większe dysproporcje odnotowano przy innym rozumieniu patriotyzmu gdzie 15,4% ogółu badanych, w tym 13,7% nauczycieli szkół samorządowych i 22,9% nauczycieli szkół katolickich podkreślało, że patriotyzm to odczuwanie głębokiego przywiązania z religią, z wyznaniem rodziców i dziadków, obchodzonymi obrzędami, liturgią oraz obyczajami religijnymi. Oznacza to, że w szkołach katolickich nauczyciele zwracają większą uwagę na powiązanie patriotyzmu z religią. Trzecim pod względem liczby najczęściej wybieranych definicji patriotyzmu była więź z daną kulturą, cywilizacja europejską powstała na gruncie religii chrześcijańskiej oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu, na co wskazywało 7,4% ogółu badanych, w tym 7% nauczycieli szkół samorządowych i 8,9% szkół katolickich. W dalszej kolejności 5,7% ogółu ankietowanych nauczycieli, w tym 6,4% ze szkół samorządowych i 2,8% ze szkół katolickich rozumiało patriotyzm jako „poczucie wspólnoty z państwem w obrębie, którego działa dana grupa etniczno-narodowa”. Zdecydowanie najmniejszy odsetek stanowiły osoby deklarujące, że ich zdaniem patriotyzm to „bycie obywatelem świata, nie związanym z żadnym konkretnym państwem, ojczyzną, narodem i koncentracja na dobru wspólnym niż konkretnego narodu”. Uważało tak 2,2% ogółu badanych, w tym 2,4% nauczycieli szkół samorządowych i 1,1% szkół katolickich. Jedynie 1,5% ogółu ankietowanych, w tym 1,5% ze szkół samorządowych i 1,7% ze szkół katolickich zdecydowało się wskazać własną definicje patriotyzmu ,gdzie ankietowani zwracali szczególnie na aspekt związany z miłością do ojczyzny, jej bohaterów, tradycji, kultury oraz ziemi. Analizując niniejsze wyniki można wskazać, że w obu badanych grupach patriotyzm był postrzegany w podobny sposób. Co

ważne w grupie nauczycieli katolickich odsetek osób zwracających uwagę na przywiązanie do religii była znacząco większa niż w grupie nauczycieli szkół samorządowych.

Analiza porównawcza w zakresie przyjmowanego modelu patriotyzmu ukazana została na rysunku 5.

Rysunek 5. Przyjmowany model patriotyzmu wśród ankietowanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Kolejne pytanie w ankiecie dotyczyło oceny znaczenia środowisk w wychowaniu patriotycznym dzieci. Jak już wskazano w rozdziałach teoretycznych pracy środowiska takie, jak rodzina, szkoła, państwo, Kościół katolicki, środki masowego przekazu czy też środowisko rówieśnicze pełnia istotną rolę w kształtowaniu postaw patriotycznych. Ankietowani nauczyciele zostali poproszeni o ocenę każdego z wymienionych środowisk według skali 1-5 pkt, gdzie wyższa ocena oznaczała większe znaczenie danego środowiska. Porównanie między grupą nauczycieli szkół samorządowych i katolickich w tym zakresie wykonano za pomocą analiz testami U Manna – Whitney’ a, a wyniki przedstawiono w tabeli 12. Badani nauczyciele byli zdania, że największe znaczenie w wychowaniu patriotycznym mają rodzice (4,70 pkt w opinii nauczycieli szkół samorządowych i 4,84 pkt w opinii nauczycieli szkół katolickich), drugim pod względem istotności środowiskiem zdaniem badanych była szkoła (4,45 pkt w wskazaniach nauczycieli szkół samorządowych i 4,53 pkt wśród nauczycieli szkół katolickich), następnym środowiskiem było państwo (4,15 pkt w opinii nauczycieli szkół samorządowych i 4,26 pkt w opinii nauczycieli szkół katolickich) oraz środowisko społeczne (4,10 pkt nauczyciele szkół samorządowych i 4,27 pkt nauczyciele szkół katolickich). W dalszej kolejności zwracano uwagę na Kościół katolicki (4,375 pkt nauczyciele szkół samorządowych i 4,28 pkt nauczyciele szkół katolickich) i środki masowego przekazu (3,95 pkt nauczyciele szkół samorządowych i 4,06 pkt

nauczyciele szkół katolickich). Wykazano, że nauczyciele szkół katolickich za bardziej istotny w wychowaniu patriotycznym uważali wpływ rodziców $Z = 2,27$; $p < 0,05$; $r = 0,07$, wpływ kościoła katolickiego $Z = 5,73$; $p < 0,001$; $r = 0,18$ i środowiska społecznego $Z = 2,00$; $p < 0,05$; $r = 0,06$. Największe różnice wykazano pod względem oceny wpływu kościoła katolickiego na wychowania patriotyczne dzieci. Wyniki zbiorcze przeprowadzonej analizy przedstawia tabela 12.

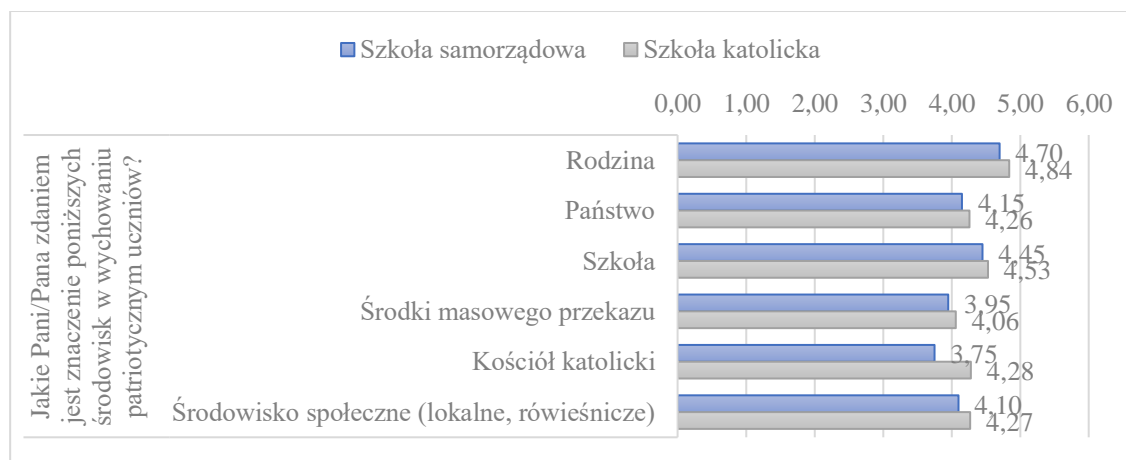
Tabela 12. Znaczenie środowisk wychowania patriotycznego

Środowiska wychowania patriotycznego		Min	Max	M	SD	Me	Z	p	r
Rodzina	Szkoła samorządowa	1	5	4,70	0,92	5	2,27	0,023	0,07
	Szkoła katolicka	1	5	4,84	0,70	5			
Państwo	Szkoła samorządowa	1	5	4,15	1,02	4	0,74	0,462	0,02
	Szkoła katolicka	1	5	4,26	0,85	4			
Szkoła	Szkoła samorządowa	1	5	4,45	0,94	5	0,28	0,783	0,01
	Szkoła katolicka	1	5	4,53	0,78	5			
Środki masowego przekazu	Szkoła samorządowa	1	5	3,95	1,02	4	0,94	0,348	0,03
	Szkoła katolicka	1	5	4,06	0,92	4			
Kościół katolicki	Szkoła samorządowa	1	5	3,75	1,20	4	5,73	0,000	0,18
	Szkoła katolicka	1	5	4,28	0,93	5			
Środowisko społeczne (lokalne, rówieśnicze)	Szkoła samorządowa	1	5	4,10	0,99	4	2,00	0,046	0,06
	Szkoła katolicka	1	5	4,27	0,87	4			

Z – statystyka U Manna – Whitney’a, p – poziom istotności statystycznej, r – wielkość różnic

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Zwracając uwagę na różnice w odpowiedziach, jakie występowały pomiędzy szkołami samorządowymi a katolickimi warto podkreślić, że w przypadku nauczycieli szkół katolickich podkreślano szczególne znaczenie Kościoła katolickiego, ponadto średnie wyniki we wszystkich grupach były znacząco wyższe wśród szkół katolickich. Dane przedstawiono na rysunku 6.

Rysunek 6. Ocena znaczenia środowisk w wychowaniu patriotycznym dzieci

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Podstawa programowa to dokument, który cele i treści kształcenia realizowane w procesie dydaktycznym przez nauczycieli. Zawarte są w niej wymagania ogólne i szczegółowe dotyczące wiedzy, umiejętności i postaw, jakie powinien prezentować uczeń na danym etapie edukacyjnym. Z tego też powodu zapytano również badanych nauczycieli o to w jakim stopniu ich szkoła uwzględnia wychowanie patriotyczne w podstawie programowej. Nie wykazano, żeby nauczyciele szkół samorządowych i katolickich różnili się pod względem oceny uwzględnienia wychowanie patriotycznego w podstawie programowej $\chi^2 = 6,89$; $p = 0,229$; $V = 0,08$. Większość nauczycieli było zdania, że podstawa programowa szkoły uwzględnia w wysokim stopniu wychowanie patriotyczne. Takiego zdania było 47,1% ogółu badanych respondentów, w tym 48,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 42,4% nauczycieli szkoły katolickiej. Duża liczba ankietowanych zwracała uwagę że dokument ten uwzględnia patriotyzm w stopniu umiarkowanym. Odpowiedziało tak 34,1% ogółu respondentów w tym 32,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 41,9% nauczycieli szkoły katolickiej. W dalszej kolejności respondenci uznali, że stopień uwzględniania wychowania patriotycznego w podstawie programowej znajduje się na wysokim poziomie (14,5% ogółem badanych osób), w tym 15,2% nauczycieli szkół samorządowych i 11,1% nauczycieli szkół katolickich. Zdecydowana mniejszość ankietowanych zaznaczyła odpowiedź „niski”, „bardzo niski”, oraz „wysoki”. Całościowe wyniki analiz zawarte zostały w tabeli 13.

Tabela 13. Stopień uwzględnienia wychowania patriotycznego w podstawie programowej w opinii badanych nauczycieli

Stopień uwzględnienia wychowania patriotycznego w podstawie programowej	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Bardzo niskim	7	0,9%	1	0,6%	8	0,8%	6,89	0,229	0,08
Niskim	23	2,9%	6	3,4%	29	3,0%			
Umiarkowanym	257	32,3%	75	41,9%	332	34,1%			
Wysokim	383	48,2%	76	42,4%	459	47,1%			
Bardzo wysokim	121	15,2%	20	11,1%	141	14,5%			
Zbyt wysokim	4	0,5%	1	0,6%	5	0,5%			
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%			

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Z danych w tabeli 13 można wywnioskować, iż zdecydowana większość ankietowanych podkreśla, że podstawa programowa w wysokim stopniu uwzględnia wychowanie patriotyczne. Oznacza to, że ten dokument może stanowić źródło inspiracji dla nauczycieli w zakresie realizacji procesu wychowania patriotycznego.

Źródłem wiedzy w zakresie wychowania patriotycznego może być literatura naukowa dotycząca tej tematyki, akty prawne stanowione przez państwo i liczne dokumenty szkole. Chcąc dowiedzieć się, jakie jest miejsce wychowania patriotycznego w programie wychowawczym szkół podstawowych poproszono ankietowanych o określenie w jakich dokumentach szkoła zawiera wyraźne odniesienie do tej problematyki. Wyniki zbiorcze przedstawia tabela 14. Co istotne w tym pytaniu respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Najczęściej nauczyciele wskazywali na plan organizacji ważnych wydarzeń w danym roku szkolnym (83,2% badanych ogółem, w tym 82,9% nauczycieli szkoły samorządowej, 84,4% nauczycieli szkoły katolickiej), program wychowawczo – profilaktyczny (82,4% respondentów ogółem, w tym 82,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 81,6% nauczycieli szkoły katolickiej) i statut szkoły (76,1% całości osób biorących udział w badaniu, w tym 74,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 82,7% nauczycieli szkoły katolickiej). Mniejszy odsetek odpowiedzi wskazywał na obecność treści związanych z wychowaniem patriotycznym w programie nauczania poszczególnych przedmiotów (53,9% wszystkich wskazań, z tego 55,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 46,9% nauczycieli szkoły katolickiej) lub w przydziale czynności na dany rok szkolny (51,6% wszystkich udzielonych odpowiedzi, z tego 51,8% od nauczycieli szkoły samorządowej i 50,8% od nauczycieli szkoły katolickiej). Wykazano, że w opinii badanych nauczycieli zadania związane z wychowaniem patriotycznym uczniów są częściej zawarte jest w statucie szkoły w przypadku szkół katolickich $\chi^2 = 5,26$; $p < 0,05$; $V = 0,07$ a w przypadku szkół samorządowych zdecydowanie częściej wskazywano na program nauczania poszczególnych przedmiotów $\chi^2 = 4,29$; $p < 0,05$; $V = 0,07$. Analizując powyższe wyniki można podkreślić, że obu typach placówek problematyka wychowania patriotycznego jest podkreślana szczególnie w statutach szkół podstawowych i programach profilaktyczno-wychowawczych. Konkretnie zapisy dotyczące wychowania patriotycznego są w zdecydowanej większości wypadków zawarte w planie organizacji ważnych wydarzeń w danym roku szkolnym.

Tabela 14. Dokumenty szkolne uwzględniające wychowanie patriotyczne

Dokumenty szkolne	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Statut szkoły	593	74,6%	148	82,7%	741	76,1%	5,26	0,022	0,07
Program wychowawczo-profilaktyczny	657	82,6%	146	81,6%	803	82,4%	0,12	0,732	0,01
Program nauczania poszczególnych przedmiotów	441	55,5%	84	46,9%	525	53,9%	4,29	0,038	0,07
Plan (kalendarz) organizacji ważnych wydarzeń w danym roku szkolnym	659	82,9%	151	84,4%	810	83,2%	0,22	0,636	0,02
Przydział czynności na dany rok szkolny (np. wyznaczenie nauczyciela odpowiedzialnego za wychowanie patriotyczne czy nauczycieli odpowiedzialnych za poszczególne	412	51,8%	91	50,8%	503	51,6%	0,06	0,812	0,01

wydarzenia o charakterze patriotycznym)									
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%			

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Program profilaktyczno-wychowawczy to istotny dokument, który przygotowuje każda szkoła, gdzie określone są sposoby realizacji efektów kształcenia oraz zadań wychowawczych zgodnie z przyjętą dla danego etapu edukacyjnego podstawą programową. Z tego względu poproszono badanych nauczycieli o ocenę w jaki sposób program wychowawczo – profilaktyczny szkoły wpływa na wychowanie patriotyczne uczniów. Wyniki przedstawiono w tabeli 15.

Tabela 15. Stopień uwzględnienia wychowania patriotycznego w programie profilaktyczno-wychowawczym szkoły

Wychowania patriotyczne w programie wychowawczo-profilaktycznym szkoły	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Ogólny zapis o konieczności realizacji wychowania patriotycznego pośród różnych kierunków i celów wychowania szkolnego	367	46,2%	73	40,8%	440	45,2%	19,46	0,001	0,14
Szczegółowo opisane treści, wartości i formy wychowania patriotycznego (np. wyeksponowanie i konkretyzacja wartości patriotycznych)	307	38,6%	95	53,0%	402	41,3%			
Oddzielny i szczegółowy moduł poświęcony wychowaniu patriotycznemu	86	10,8%	6	3,4%	92	9,4%			
Wychowanie patriotyczne stanowi oddzielny załącznik do programu wychowawczego szkoły	11	1,4%	0	0,0%	11	1,1%			
Wychowanie patriotyczne nie jest wymienione i wyraźnie uwzględnione w programie wychowawczym szkoły	24	3,0%	5	2,8%	29	3,0%			
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%			

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Każda z ankietowanych osób mogła w tym pytaniu zaznaczyć tylko jedną odpowiedź. Pod tym względem wykazano istotne statystycznie różnice między nauczycielami różnych rodzajów szkół $\chi^2 = 19,46$; $p < 0,01$; $V = 0,14$. Największy odsetek respondentów ogółem 45,2% (w tym 46,2% ankietowanych ze szkół samorządowych i 40,8% ze szkół katolickich) był zdania, że program profilaktyczno-wychowawczy zawiera ogólny zapis o konieczności realizacji wychowania patriotycznego pośród różnych kierunków i celów wychowania szkolnego. Drugą najczęściej wskazywaną opcją było, że dokument ten zawiera szczegółowo opisane treści,

wartości i formy wychowania patriotycznego było 38,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 53% nauczycieli szkoły katolickiej. Mniejszy odsetek badanych był zdania, że program szkoły zawiera oddzielny i szczegółowy moduł poświęcony wychowaniu patriotycznemu (9,4% badanych ogółem, w tym 10,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 4,3% nauczycieli szkoły katolickiej), lub wskazywał że wychowanie patriotyczne stanowi oddzielny załącznik do programu wychowawczego szkoły (1,1% ogółu badanych z tego 1,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 0% nauczycieli szkoły katolickiej). Znikomy odsetek ankietowanych uznał, że wychowania patriotyczne w żadnym stopniu nie jest wymienione i wyraźnie uwzględnione w programie wychowawczym szkoły (3% ogółem, z tego 3% nauczycieli szkoły samorządowej i 2,8% nauczycieli szkoły katolickiej).

Podsumowując, w tej części pracy przedstawiono wyniki analiz dotyczących organizacji wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich. Analizie poddano sposób rozumienia patriotyzmu ankietowanych oraz stopień obecności treści patriotycznych w podstawie programowej. Określono także główne dokumenty szkole odnoszące się do wychowania patriotycznego oraz określono w jaki sposób program profilaktyczno-wychowawczy szkół zatrudniających ankietowanych nauczycieli dotyczy wychowania patriotycznego.

2. Przebieg wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich

Pod pojęciem przebiegu wychowania patriotycznego autor rozumienie pewne określone i uporządkowane działanie wychowawcy na wychowanka celem wywołania pewnych pożądanych zmian w jego zachowaniu, w sposobie myślenia, postępowania oraz wyposażenie uczniów w wiedzę o ojczyźnie. W wyniku tych uwarunkowań ta część badań empirycznych poświęcona jest analizie aktywności nauczyciela względem ucznia w zakresie wychowania patriotycznego.

Badanych nauczycieli poproszono o wskazanie, jakie treści wychowania patriotycznego są realizowane w ich szkołach. Ankietowani w tym pytaniu mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Rozkład odpowiedzi przedstawiony został w tabeli 16.

Tabela 16. Treści patriotyczne realizowane w szkołach podstawowych zdaniem ankietowanych nauczycieli

Treści wychowania patriotycznego realizowane przez badanych nauczycieli	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Symbolika narodowa (hymn narodowy, godło, flaga itp.),	769	96,7%	178	99,4%	947	97,2%	3,99	0,046	0,06

Kultura polska (literatura, sztuka, tradycje i obyczaje pieśni patriotyczne)	719	90,4%	172	96,1%	891	91,5%	5,98	0,014	0,08
Historia Polski	712	89,6%	167	93,3%	879	90,2%	2,32	0,128	0,05
Historia znanych i zasłużonych Polaków	608	76,5%	149	83,2%	757	77,7%	3,86	0,049	0,06
Historia i tradycje regionu	625	78,6%	130	72,6%	755	77,5%	3,01	0,083	0,06
Kształtowanie miłości do ojczyzny	570	71,7%	146	81,6%	716	73,5%	7,30	0,007	0,09
Identyfikacja z Polską jako ojczyzną (duma z bycia Polakiem)	549	69,1%	149	83,2%	698	71,7%	14,47	0,000	0,12
Formowanie odpowiedzialności za ojczyznę, swój region, miejsce zamieszkania, za siebie i innych	495	62,3%	127	70,9%	622	63,9%	4,78	0,029	0,07
Kształtowanie szacunku do każdego człowieka bez względu na jego pochodzenie i narodowość, akceptacja obcokrajowców (np. z Ukrainy) i szacunek dla innych narodów	609	76,6%	142	79,3%	751	77,1%	0,62	0,433	0,03
Formowanie szacunku dla ludzkiej pracy i wspólnego dobra (m.in. dbałość o wyposażenie szkoły, klasy, porządek i ład)	563	70,8%	145	81,0%	708	72,7%	7,64	0,006	0,09
Kształtowanie poczucia troski o niepodległość i suwerenność ojczyzny	384	48,3%	99	55,3%	483	49,6%	2,87	0,090	0,05
Kształcenie i formowanie siebie jako wyrazu patriotyzmu	271	34,1%	86	48,0%	357	36,7%	12,26	0,000	0,11
Troska o miejsca pamięci narodowej i lokalnej (w tym cmentarze, pomniki)	611	76,9%	133	74,3%	744	76,4%	0,53	0,467	0,02
Kształtowanie gotowości do pracy, służby (poświęcenia) dla dobra ojczyzny	232	29,2%	79	44,1%	311	31,9%	15,03	0,000	0,12
Odpowiedni sposób przeżywania uroczystości patriotycznych (np. czynny udział, galowy ubiór)	648	81,5%	155	86,6%	803	82,4%	2,61	0,106	0,05
Uwzględnienie religijnego aspektu patriotyzmu (jego motywacji oraz religijnego przeżywania świąt i wydarzeń patriotycznych)	375	47,2%	150	83,8%	525	53,9%	78,89	0,000	0,28
Na ogół nie podejmuje się treści patriotycznych w wychowaniu szkolnym	23	2,9%	7	3,9%	30	3,1%	0,51	0,477	0,02

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

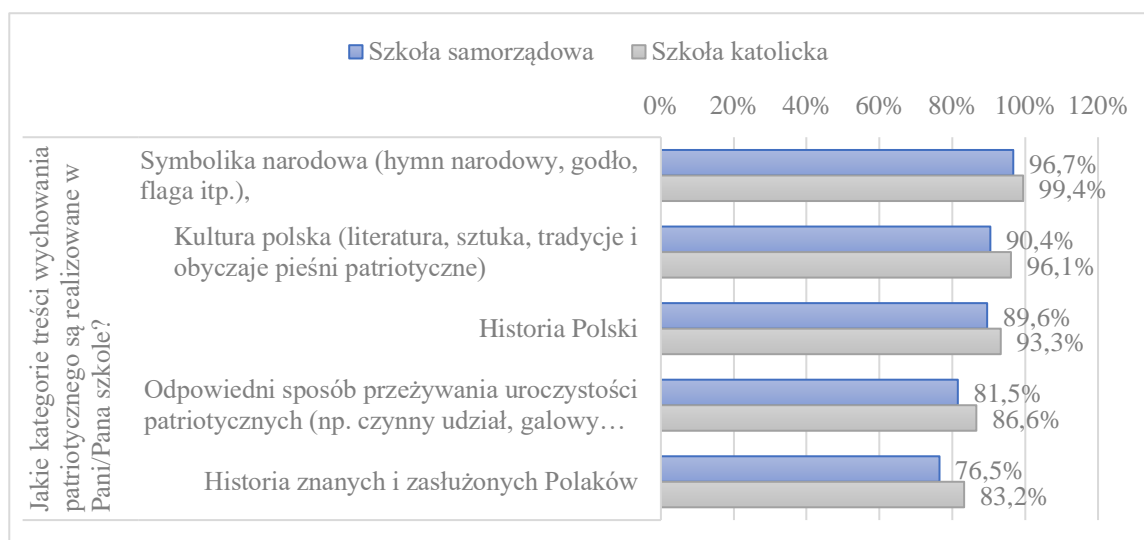
Wyniki analizy powyższych danych wykazały, że najczęściej w szkołach realizowany był program poznania symboliki narodowej (97,2% ankietowanych ogółem, w tym 96,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 99,4% nauczycieli szkoły katolickiej), kultury polskiej

(91,5% wszystkich respondentów, z tego 90,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 96,1% nauczycieli szkoły katolickiej) i historii polski (90,2% wszystkich badanych, z tego 89,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 93,3% nauczycieli szkoły katolickiej), a następnie odpowiedni sposób przeżywania uroczystości patriotycznych (82,4% wszystkich nauczycieli z tego 81,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 86,6% nauczycieli szkoły katolickiej). W dalszej kolejności ankietowani nauczyciele wskazywali, że w ich szkołach uczniowie zapoznają się z historią znanych i zasłużonych Polaków (77,7% wszystkich ankietowanych z tego 76,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,2% nauczycieli szkoły katolickiej), oraz historią i tradycją regionu (77,5% ogółu wskazań, z tego 78,6% wśród nauczycieli szkoły samorządowej i 72,6% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz troszczą się o pamięć narodową (76,4% wszystkich ankietowanych z tego 76,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 74,3% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponadto w szkołach, w których uczą ankietowani nauczyciele kształtuje się szacunek do wszystkich ludzi (77,1% wśród wszystkich respondentów, z tego 76,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 79,3% nauczycieli szkoły katolickiej), miłość do ojczyzny (73,5% wszystkich odpowiedzi, z tego 71,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 81,6% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz dba o identyfikację wychowanków z Polską jako ojczyzną (71,7% wszystkich badanych z tego 69,1% w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 83,2% w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz szacunek do ludzkiej pracy (72,7% wszystkich odpowiedzi z tego 70,8% wśród nauczycieli szkoły samorządowej i 81% nauczycieli szkoły katolickiej). Badani również często wskazywali, że w ich szkole realizowany jest program odpowiedzialności za ojczyznę (63,9% wszystkich badanych z tego 62,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 70,9% nauczycieli szkoły katolickiej). W mniejszym stopniu ankietowani zaznaczali, że w ich szkole realizowany jest program kształtowania poczucia troski o niepodległość (49,6% wszystkich respondentów w tym 48,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 55,3% nauczycieli szkoły katolickiej), kształtowania siebie jako wyrazu patriotyzmu (36,7% wszystkich wskazań z tego 34,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 48% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponadto w mniejszym zakresie ankietowani wskazywali na kształtowanie podejścia do służby dla ojczyzny (31,9% wszystkich wskazań, z tego 29,2% pośród nauczycieli szkoły samorządowej i 44,1% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz uwzględnienie religijnego aspektu patriotyzmu (53,9% wszystkich wskazań w tym 47,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,8% nauczycieli szkoły katolickiej). Co istotne jedynie 3,1% wszystkich wskazań, w tym 2,9% nauczycieli szkół samorządowych i 3,9% szkół katolickich wskazało, że na ogół nie podejmuje w swojej pracy dydaktyczno-wychowawczej treści patriotycznych.

Analizy testami χ^2 Pearsona wykazały, że nauczyciele różnych szkół różnili się pod względem realizacji wychowania patriotycznego w szkole. Nauczyciele szkół katolickich

wskazywali na znacznie większą ilość przekazywanych uczniom treści patriotycznych. Największe różnice wykazano pod względem uwzględnienia religijnego aspektu patriotyzmu (jego motywacji oraz religijnego przeżywania świąt i wydarzeń patriotycznych), a następnie pod względem kształtowania gotowości do pracy, służby (poświęcenia) dla dobra ojczyzny, kształcenia i formowania siebie jako wyrazu patriotyzmu oraz identyfikacji z Polską jako ojczyzną (duma z bycia Polakiem). W tych obszarach liczba wskazań w szkołach katolickich była znacząco wyższa niż w szkołach samorządowych.

Na rysunku 7 przedstawiono pięć najczęściej wykorzystywanych kategorii treści patriotycznych przez nauczycieli obu typów szkół. W każdym z tych pięciu obszarów procentowy udział wskazań był wyższy w grupie nauczycieli szkół katolickich. Może to oznaczać, że badani nauczyciele szkół katolickich cechują się większą różnorodnością w zakresie doboru treści wychowania patriotycznego.

Rysunek 7. Najczęściej stosowane kategorie treści patriotycznych w badanych szkołach

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Istotnym elementem procesu wychowania patriotycznego są metody i strategie stosowane przez nauczycieli. Dlatego poproszono, aby ankietowani zaznaczyli najczęściej wykorzystywane. W tym pytaniu respondenci mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 17.

Tabela 17. Najczęściej stosowane metody i strategie wychowania patriotycznego przez badanych nauczycieli

Metody/strategie wychowawcze stosowane przez ankietowanych nauczycieli	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Modelowania-wzorowania (wzorów osobowych, bohaterów narodowych)	587	73,8%	142	79,3%	729	74,8%	2,34	0,126	0,05
Informacyjno-perswazyjne	175	22,0%	44	24,6%	219	22,5%	0,55	0,457	0,02
Wzmacniania pozytywnego (nagradzania) oraz negatywnego (karania) w odniesieniu do zasad/zachowań wychowania patriotycznego	193	24,3%	37	20,7%	230	23,6%	1,05	0,305	0,03
Wychowania ku wartościom (odkrywanie wartości, ich hierarchii, nabywanie ich i urzeczywistnianie)	631	79,4%	156	87,2%	787	80,8%	5,70	0,017	0,08
Strategia dysonansu (konfrontacji własnego systemu wartości z systemem innych osób, wzorów – bohaterów narodowych)	96	12,1%	30	16,8%	126	12,9%	2,85	0,092	0,05
Strategia świadectwa (wzorowanie się systemem wartości znaczących osób – patriotów, dawanie właściwego przykładu przez nauczyciela)	448	56,4%	132	73,7%	580	59,5%	18,34	0,000	0,14
Strategia stymulacji (wychowawcze wsparcie do urzeczywistniania przez wychowanka wartości patriotycznych)	184	23,1%	60	33,5%	244	25,1%	8,38	0,004	0,09
Strategia prewencji (zapobiegania negatywnym zachowaniom, sprzecznymi z postawami patriotycznymi)	262	33,0%	71	39,7%	333	34,2%	2,92	0,087	0,05
Stosuje metody dydaktyczne (podające, problemowe, eksponujące, praktyczne, w wykorzystaniem TIK)	434	54,6%	91	50,8%	525	53,9%	0,83	0,363	0,03

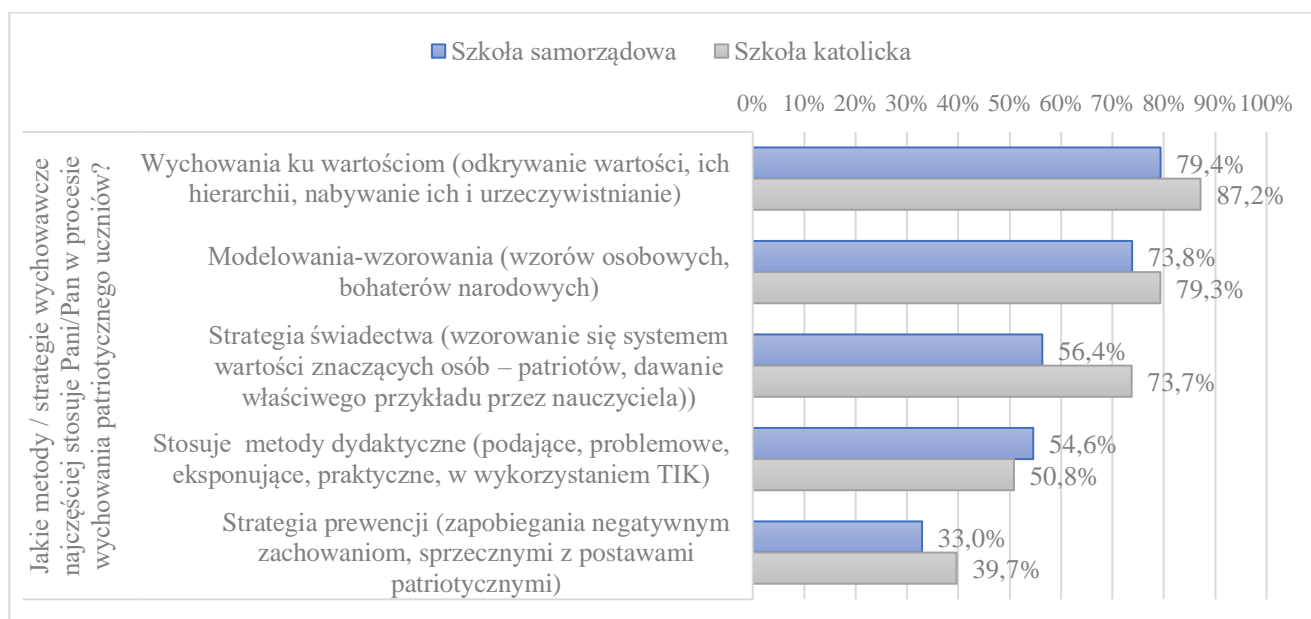
χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Wśród ankietowanych nauczycieli najczęściej wskazywano metodę wychowanie ku wartościom (80,8% wśród ogółu badanych z tego 79,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 87,2% nauczycieli szkoły katolickiej) i modelowania wzorców (74,8% wśród obu badanych grup z tego 73,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 79,3% nauczycieli szkoły katolickiej), a następnie strategię świadectwa (59,5% wszystkich wskazań, w tym 56,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 73,7% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz metody dydaktyczne (53,9% w obu badanych grupach, z tego 54,6% wśród nauczycieli szkoły samorządowej i 50,8% nauczycieli szkoły katolickiej). Stosunkowo rzadziej ankietowani wskazywali na wykorzystanie w procesie wychowania patriotycznego strategii prewencji (34,2% ogółem, z tego 33% nauczycieli szkoły samorządowej i 39,7% nauczycieli szkoły katolickiej), strategię stymulacji (25,1% ogółem, w tym 23,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 33,5% nauczycieli szkoły katolickiej), strategię informacyjno-perswazyjną (22,5% ogółu wskazań, z tego 22% nauczycieli szkoły samorządowej i

24,6% nauczycieli szkoły katolickiej), wzmocnienia pozytywnego oraz negatywnego w odniesieniu do zasad wychowania patriotycznego (23,6% ogółem, w tym 24,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 20,7% nauczycieli szkoły katolickiej) lub strategię dystansu (12,9% ogółem, z tego 12,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 16,8% nauczycieli szkoły katolickiej).

Analizy testami χ^2 Pearsona przedstawione w tabeli 17 wykazały, że nauczyciele szkół katolickich częściej stosowali wychowanie ku wartościom $\chi^2 = 5,70$; $p < 0,05$; $V = 0,08$, strategię świadectwa $\chi^2 = 18,34$; $p < 0,001$; $V = 0,14$, i strategię stymulacji $\chi^2 = 8,38$; $p < 0,01$; $V = 0,09$. Z kolei na rysunku 8 przedstawiono najczęściej wykorzystywane przez badanych nauczycieli metody i strategię wychowawcze. Jak można zauważyć z przedstawionego rysunku nr 8 strategia świadectwa oparta o wzorowanie się systemem wartości znaczących osób jest znacznie częściej wykorzystywana przez nauczycieli szkół katolickich (73,7%) niż samorządowych (56,4%) wskazań. Może to oznaczać, że w szkołach katolickich w zakresie wychowania większe znaczenie przykłada się do roli autorytetów, z których można brać przykład.

Rysunek 8. Najczęściej wykorzystywane metody i strategię w zakresie wychowania patriotycznego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Kolejnym, ważnym elementem procesu wychowania patriotycznego są stosowane formy. Wyniki zostały przedstawione w tabeli 18. Każda z ankietowanych osób mogła udzielić więcej niż jednej odpowiedzi na to pytanie.

Tabela 18. Formy wychowania patriotycznego stosowane przez ankietowanych nauczycieli.

Jakie formy wychowania patriotycznego stosuje się najczęściej w Pani/Pana szkole?	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	<i>p</i>	<i>V</i>
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%			
Jednostka lekcyjna (nauczanego przedmiotu czy zintegrowanej edukacji)	587	73,8%	119	66,5%	706	72,5%	3,96	0,046	0,06
Godzina do dyspozycji wychowawcy (godzina wychowawcza)	508	63,9%	100	55,9%	608	62,4%	4,02	0,045	0,06
Akademie i apele o charakterze państwowym, narodowym, regionalnym	736	92,6%	165	92,2%	901	92,5%	0,03	0,854	0,01
Konkursy o tematyce patriotycznej (z zakresu wiedzy historycznej, konkursy artystyczne)	621	78,1%	129	72,1%	750	77,0%	3,02	0,082	0,06
Spotkania z osobami zasłużonymi dla kraju, regionu, ze świadkami historii	335	42,1%	98	54,7%	433	44,5%	9,41	0,002	0,10
Wycieczki do ważnych miejsc dla historii ojczyzny czy regionu (także do muzeum)	684	86,0%	164	91,6%	848	87,1%	4,04	0,044	0,06
Opieka nad osobami i miejscami ważnymi dla historii kraju i regionu (np. pomnikami, kwaterami cmentarnymi)	405	50,9%	71	39,7%	476	48,9%	7,44	0,006	0,09
Projekcja filmów czy przedstawienia o charakterze patriotycznym	501	63,0%	124	69,3%	625	64,2%	2,49	0,115	0,05

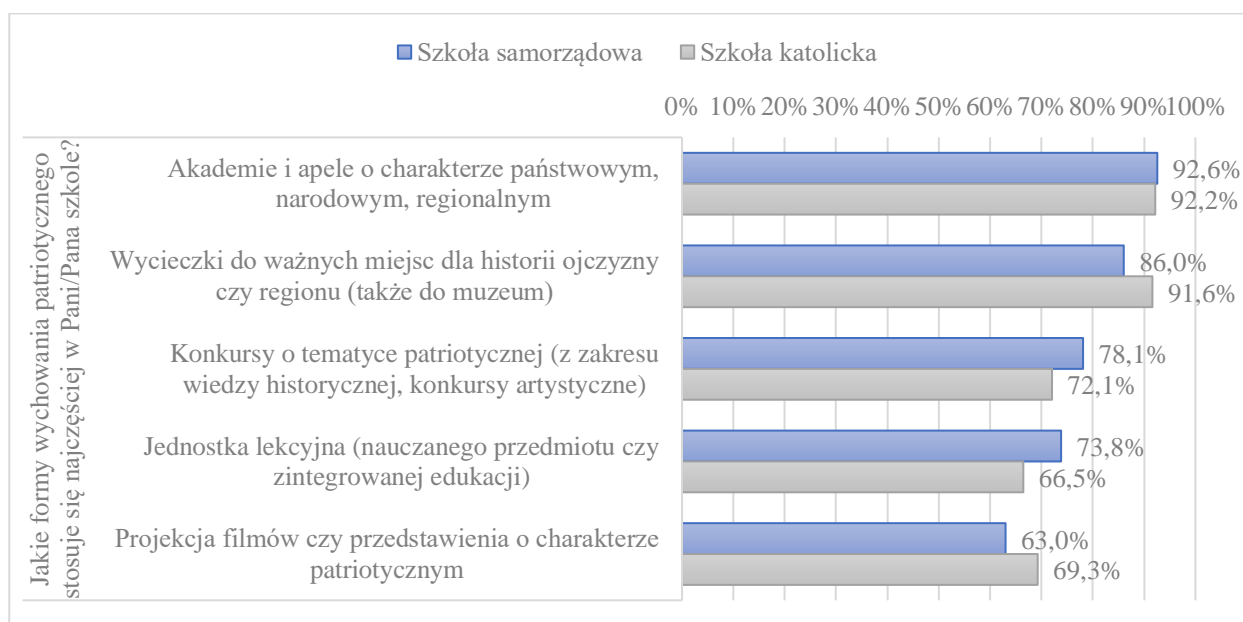
χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, *p* – poziom istotności statystycznej, *V* – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Analiza wyników badań wskazuje, że najczęściej badani nauczyciele przekazywali wiedzę na temat patriotyzmu podczas akademii i apeli o charakterze państwowym, narodowym, regionalnym (92,5% ogółem, w tym 92,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 92,2% nauczycieli szkoły katolickiej), w trakcie wycieczek do ważnych miejsc historycznych (87,1% ogółem, z tego 86% nauczycieli szkoły samorządowej i 91,6% nauczycieli szkoły katolickiej), a następnie podczas konkursów o tematyce patriotycznej (77% ogółem, w tym 78,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 72,1% nauczycieli szkoły katolickiej) i na jednostkach lekcyjnych (72,5% w obu badanych grupach, z tego 73,8% wśród nauczycieli szkoły samorządowej i 66,5% w grupie nauczycieli szkoły katolickiej). Często wykorzystywaną formą wychowania patriotycznego przez ankietowanych nauczycieli była godzina wychowawcza (62,4% ogółem, z tego 63,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 55,9% nauczycieli szkoły katolickiej), projekcja filmów (64,2% ogółem, z tego 63% nauczycieli szkoły samorządowej i 69,3% nauczycieli szkoły katolickiej), czy też spotkania z osobami zasłużonymi (44,5% ogółem, w tym 42,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 54,7% nauczycieli szkoły katolickiej), a rzadziej podczas

opieki nad miejscami ważnymi dla historii (48,9% w obu grupach, z tego 50,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 39,7% nauczycieli szkoły katolickiej).

Analizy testami χ^2 Pearsona przedstawione w tabeli 18 wykazały, że nauczyciele szkół katolickich częściej realizowali proces wychowania patriotycznego w formie spotkań z zasłużonymi osobami $\chi^2 = 9,41$; $p < 0,01$; $V = 0,10$ i wycieczek do ważnych miejsc $\chi^2 = 4,04$; $p < 0,05$; $V = 0,06$, a nauczyciele szkół samorządowych częściej do wychowania patriotycznego posługiwali się jednostką lekcyjną $\chi^2 = 3,96$; $p < 0,05$; $V = 0,05$, godziną wychowawczą $\chi^2 = 4,02$; $p < 0,05$; $V = 0,06$ oraz opieką nad ważnymi miejscami $\chi^2 = 7,44$; $p < 0,01$; $V = 0,09$. Na rysunku 9 przedstawiono pięć najczęściej wykorzystywanych form wychowania patriotycznego w szkole samorządowej i katolickiej.

Rysunek 9. Najczęściej wykorzystywane formy wychowania patriotycznego

Badani nauczyciele wskazali środki dydaktyczne i wychowawcze, jakimi dysponują w procesie kształcenia patriotycznego, co przedstawia tabela 19.

Tabela 19. Posiadane środki dydaktyczno-wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego

Środki dydaktyczno-wychowawcze stosowane przez ankietowanych nauczycieli	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Godło Polski i inne symbole narodowe	786	98,9%	178	99,4%	964	99,0%	0,47	0,492	0,02
Wizerunki bohaterów narodowych czy osób zasłużonych dla Polski	624	78,5%	141	78,8%	765	78,5%	0,01	0,934	0,00
Obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii Polski	451	56,7%	114	63,7%	565	58,0%	2,90	0,088	0,06
Eksponaty wiążące się z tradycjami i dziejami polski (np. z II wojny światowej)	269	33,8%	51	28,5%	320	32,9%	1,89	0,169	0,04
Eksponaty regionalne	285	35,8%	48	26,8%	333	34,2%	5,30	0,021	0,07

Różnego rodzaju fotografię i filmy o charakterze patriotycznym	437	55,0%	126	70,4%	563	57,8%	14,25	0,000	0,12
Zasoby materiałów (plików) o charakterze patriotycznym do wykorzystania w elektronicznej technologii na lekcjach i zajęciach szkolnych	386	48,6%	96	53,6%	482	49,5%	1,51	0,220	0,04
Zasoby biblioteczne zawierające literaturę patriotyczną i regionalną	612	77,0%	134	74,9%	746	76,6%	0,37	0,545	0,02
Izba pamięci czy stała ekspozycja (np. związana z patronem szkoły, związanym z dziejami polski)	291	36,6%	49	27,4%	340	34,9%	5,48	0,019	0,07

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Analiza wyników badań zawartych w tabeli 19 wskazuje, że najczęstszym środkiem dydaktyczno-wychowawczym w procesie wychowania patriotycznego, jakimi dysponują ankietowani nauczyciele jest godło Polski i inne symbole narodowe (99% ogółem, w tym 98,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 99,4% nauczycieli szkoły katolickiej), wizerunki bohaterów narodowych (78,5% ogółem, w tym 78,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 78,8% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz literatura patriotyczna i regionalna (76,6% ogółem, w tym 77% nauczycieli szkoły samorządowej i 74,9% nauczycieli szkoły katolickiej), a rzadziej nauczyciele wskazywali na fotografię i filmy patriotyczne (57,8% ogółem, w tym 55% nauczycieli szkoły samorządowej i 70,4% nauczycieli szkoły katolickiej), obrazy przedstawiające ważne wydarzenia w historii Polski (58% ogółem, w tym 56,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 63,7% nauczycieli szkoły katolickiej) i materiały elektroniczne (49,5% ogółem, w tym 48,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 53,6% nauczycieli szkoły katolickiej). Stosunkowo rzadziej wskazywano na posiadanie eksponatów historycznych (32,9% ogółem, w tym 33,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 28,5% nauczycieli szkoły katolickiej), eksponatów regionalnych (34,2% ogółem, w tym 35,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 26,8% nauczycieli szkoły katolickiej) lub też izby pamięci czy stałej ekspozycji patriotycznych (34,9% ogółem, w tym 36,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 27,4% nauczycieli szkoły katolickiej).

Na podstawie przeprowadzonych analiz wykazano, że nauczyciele szkół samorządowych częściej dysponują w swojej szkole eksponatami regionalnymi $\chi^2 = 5,30$; $p < 0,05$; $V = 0,07$ i posiadają stałą ekspozycję lub izbę pamięci $\chi^2 = 5,48$; $p < 0,05$; $V = 0,07$, z kolei nauczyciele szkół katolickich częściej wskazywali na dysponowanie fotografiami i filmami historycznymi $\chi^2 = 14,25$; $p < 0,001$; $V = 0,12$. W obu typach szkół najpowszechniejszymi środkami dydaktyczno-wychowawczymi było godło polski i symbole narodowe, wizerunki bohaterów narodowych oraz zasoby biblioteczne zawierające literaturę patriotyczną i regionalną.

Analogicznie poproszono nauczycieli o określenie, jakie środki wykorzystują w wychowaniu patriotycznym uczniów. W tabeli 20 przedstawiono uzyskane odpowiedzi.

Tabela 20. Najczęściej wykorzystywane środki dydaktyczno-wychowawcze przez badanych nauczycieli

Środki wychowania patriotycznego	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Godło Polski i inne symbole narodowe	708	89,1%	149	83,2%	857	88,0%	4,68	0,031	0,07
Wizerunki bohaterów narodowych czy osób zasłużonych dla Polski	491	61,8%	118	65,9%	609	62,5%	1,08	0,299	0,03
Obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii Polski	330	41,5%	82	45,8%	412	42,3%	1,11	0,293	0,03
Eksponaty wiążące się z tradycjami i dziejami polski (np. z II wojny światowej)	122	15,3%	19	10,6%	141	14,5%	2,64	0,104	0,05
Eksponaty regionalne	145	18,2%	22	12,3%	167	17,1%	3,64	0,065	0,06
Różnego rodzaju fotografie i filmy o charakterze patriotycznym	417	52,5%	108	60,3%	525	53,9%	3,65	0,056	0,06
Zasoby materiałów (plików) o charakterze patriotycznym do wykorzystania w elektronicznej technologii na lekcjach i zajęciach szkolnych	336	42,3%	88	49,2%	424	43,5%	2,83	0,093	0,05
Zasoby biblioteczne zawierające literaturę patriotyczną i regionalną	324	40,8%	59	33,0%	383	39,3%	3,72	0,054	0,06
Izba pamięci czy stała ekspozycja (np. związana z patronem szkoły, związanym z dziejami polski)	136	17,1%	26	14,5%	162	16,6%	0,70	0,402	0,03

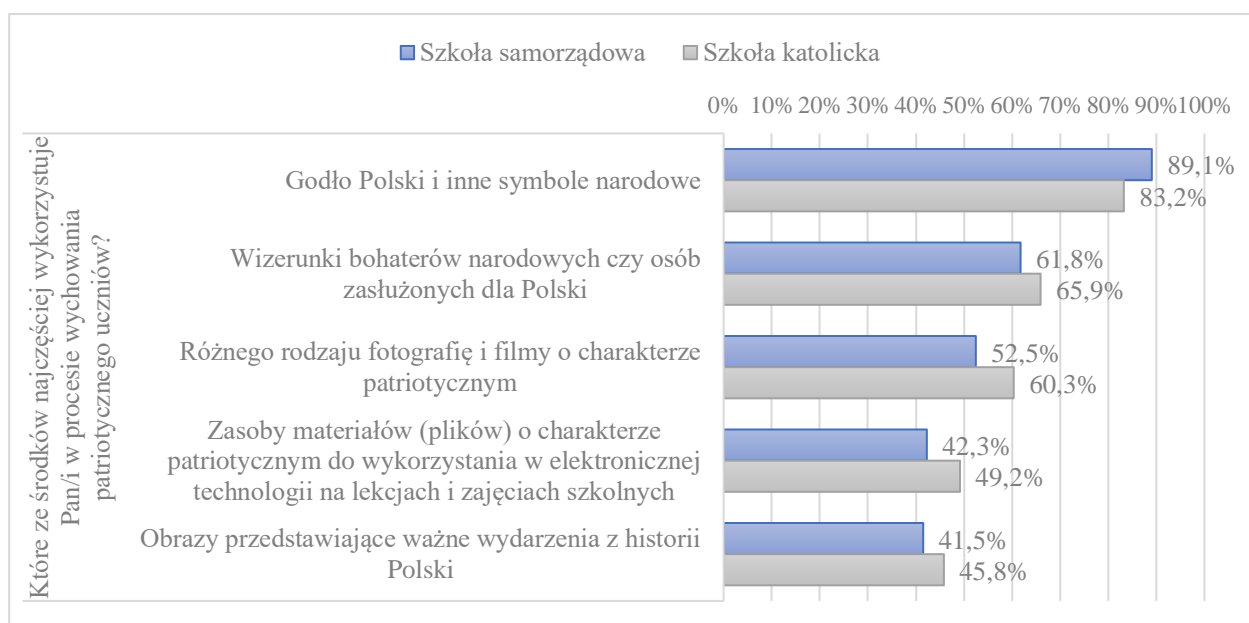
χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Dane zaprezentowane w powyższej tabeli ukazują, że badani najczęściej wskazywali na wykorzystywanie godła Polski i innych symboli narodowych (88% ogółem, z tego 89,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,2% nauczycieli szkoły katolickiej) a następnie na korzystanie z wizerunków bohaterów narodowych (62,5% ogółem, w tym 61,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 65,9% nauczycieli szkoły katolickiej), z fotografii i filmów (53,9% ogółem, z tego 52,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 60,3% nauczycieli szkoły katolickiej), z obrazów przedstawiających ważne wydarzenia (42,3% ogółem, w tym 41,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 45,8% nauczycieli szkoły katolickiej), plików multimedialnych (43,5% ogółem, z tego 42,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 49,2% nauczycieli szkoły katolickiej) i literatury (39,3% ogółem, w tym 40,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 33% nauczycieli szkoły katolickiej). Ankietowani nauczyciele stosunkowo rzadziej wskazywali na korzystanie z eksponatów powiązanych z tradycjami i dziejami Polski (14,5% ogółem, z tego 15,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 10,6% nauczycieli szkoły katolickiej), eksponatów

regionalnych (17,1% ogółem badanych z tego 18,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 12,3% nauczycieli szkoły katolickiej) i izby pamięci lub stałej ekspozycji (16,6% ogółem 17,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 14,5% nauczycieli szkoły katolickiej).

Analizy testami χ^2 Pearsona przedstawione w tabeli 20 wykazały, że nauczyciele szkół katolickich częściej korzystali z fotografii i filmów patriotycznych $\chi^2 = 3,65$; $p = 0,056$; $V = 0,06$ a rzadziej niż nauczyciele szkół samorządowych korzystali z godła Polski i innych symboli narodowych $\chi^2 = 4,68$; $p < 0,05$; $V = 0,07$, a także z literatury $\chi^2 = 3,72$; $p = 0,054$; $V = 0,06$. Z kolei na rysunku 10 ukazano pięć najczęściej wykorzystywanych środków wychowania patriotycznego. Należą do nich Godło Polski i inne symbole narodowe, wizerunku bohaterów, fotografie i filmy o charakterze patriotycznym, zasoby materiałów w formie elektronicznej oraz obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii Polski.

Rysunek 10. Pięć najczęściej wykorzystywanych środków wychowania patriotycznego

W procesie wychowania ważne jest, aby nauczyciel posiadał źródło inspiracji, z którego mógłby korzystać w swojej pracy. Dlatego też zapytano nauczycieli o to, co ich szczególnie inspiruje w procesie wychowania patriotycznego. Wyniki zbiorcze przedstawia tabela 21. Ankietowani w tym pytaniu mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Tabela 21. Czynniki inspirujące badanych nauczycieli w procesie wychowania patriotycznego

Źródła inspiracji w zakresie wychowania patriotycznego wśród respondentów	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Prawo oświatowe (ustawa oświatowa, podstawa programowa)	174	21,9%	29	16,2%	203	20,8%	2,86	0,091	0,05

Prawo szkolne (statut, program nauczania, program wychowawczo-profilaktyczny)	315	39,6%	58	32,4%	373	38,3%	3,22	0,073	0,06
Osobista koncepcja patriotyzmu	463	58,2%	117	65,4%	580	59,5%	3,08	0,079	0,06
Przekonania religijne (Ewangelia, Dekalog, np. wizja patriotyzmu Jana Pawła II czy innych przedstawicieli Kościoła)	317	39,9%	137	76,5%	454	46,6%	78,91	0,000	0,28
Koncepcja patriotyzmu prezentowana przez różne środowiska intelektualne, społeczne, medialne, polityczne	120	15,1%	23	12,8%	143	14,7%	0,59	0,443	0,02
Dewiza: Bóg-Honor-Ojczyzna	368	46,3%	112	62,6%	480	49,3%	15,49	0,000	0,13
Przede wszystkim własna intuicja wychowawcza	418	52,6%	87	48,6%	505	51,8%	0,93	0,336	0,03
Z różnych względów nie angażuje się w proces wychowania patriotycznego	26	3,3%	2	1,1%	28	2,9%	2,43	0,119	0,05

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Za główne czynniki inspirujące ankietowani uznali osobistą koncepcję patriotyzmu (59,5% ogółem, w tym 58,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 65,4% nauczycieli szkoły katolickiej), własną intuicję (51,8% ogółem, w tym 52,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 48,6% nauczycieli szkoły katolickiej) i kierowanie się dewizą Bóg-Honor-Ojczyzna (49,3% ogółem, z tego 46,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 62,6% nauczycieli szkoły katolickiej). Przekonaniami religijnymi w wychowaniu patriotycznym uczniów kierowało się 46,6% wszystkich badanych, z tego 39,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 76,5% nauczycieli szkoły katolickiej. Rzadziej badani respondenci kierowali się w wychowaniu patriotycznym uczniów prawem szkolnym (38,3% ogółem, z tego 39,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 32,4% nauczycieli szkoły katolickiej), prawem oświatowym (20,8% ogółem, w tym 21,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 16,2% nauczycieli szkoły katolickiej) i koncepcją patriotyzmu prezentowaną przez różne środowiska intelektualne, społeczne, medialne, polityczne (14,7% ogółem, w tym 15,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 12,8% nauczycieli szkoły katolickiej). Nikły odsetek ankietowanych wskazał, że nie angażuje się w proces wychowania patriotycznego. Wskazało tak 2,9% wszystkich ankietowanych z tego 3,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 2,9% nauczycieli szkoły katolickiej.

Patrząc na różnice między dwiema badanymi grupami należy podkreślić, że wykazano, wśród nauczycieli szkół katolickich częstsze kierowanie się w procesie wychowania patriotycznego się przekonaniami religijnymi $\chi^2 = 78,91$; $p < 0,001$; $V = 0,28$ oraz dewizą Bóg-Honor-Ojczyzna $\chi^2 = 15,49$; $p < 0,001$; $V = 0,13$. W tych obszarach procentowy udział wskazań był znacząco wyższy niż w szkołach samorządowych. Oznacza to, że wartości wynikające z religii chrześcijańskiej są jednym z wiodących źródeł inspiracji w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach katolickich. Różnica w przedstawionych wynikach może być

związana z tożsamością szkoły katolickiej, która oparta jest na syntezie wiary i rozumu, gdzie w oparciu o Ewangelie realizowany jest proces wychowawczo-dydaktyczny.

Podsumowując, w tej części pracy przedstawiono wyniki badań empirycznych w zakresie przebiegu wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych i katolickich. Na podstawie odpowiedzi ankietowanych udało się wyodrębnić stosowane przez nich metody, strategie, formy i środki dydaktyczno-wychowawcze realizowane w procesie wychowania patriotycznego. Ukazano także główne treści wychowania patriotycznego realizowane w szkołach, gdzie uczył badani respondenci. Kierując się wskazaniem ankietowanych przedstawiono także źródła inspiracji w zakresie wychowania patriotycznego.

3. Efektywność wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich

W tej części pracy zostały przedstawione wyniki badań empirycznych w zakresie efektywności wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich w opinii i ocenie ankietowanych nauczycieli. Efekty wychowania zgodnie z podstawą programową będą przedstawione w zakresie wiedzy uczniów, ich umiejętności (wymiar praktyczny) i postaw.

Na wstępie poproszono badanych pedagogów, aby określili stopień zaangażowania uczniów w proces wychowania patriotycznego. Respondenci mogli wybrać jedną z czterech dostępnych opcji odpowiedzi. Wyniki przedstawione zostały w tabeli 22.

Tabela 22. Stopień zaangażowania uczniów w wychowanie patriotyczne zdaniem ankietowanych nauczycieli

Ocena stopnia zaangażowania uczniów w wychowanie patriotyczne	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Są zainteresowani i bardzo chętnie uczestniczą	296	37,2%	88	49,1%	384	39,4%	10,46	0,015	0,10
Angażują się tylko w pewnym zakresie (intelektualnym lub emocjonalnym lub praktycznym)	445	56,0%	85	47,5%	530	54,5%			
Nie okazują większego zainteresowania (są obojętni)	48	6,0%	6	3,4%	54	5,5%			
Nie angażują się z własnego przekonania	6	0,8%	0	0,0%	6	0,6%			
Ogółem	795	100%	179	100%	974	100%			

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Zdecydowanie mniejszy odsetek ankietowanych wskazał, że uczniowie nie okazują większego zaangażowania patriotyzmem. W ten sposób odpowiedziało jedynie 5,5% respondentów, w tym 6% ze szkół samorządowych i 3,4% ze szkół katolickich. Zaledwie 0,6% wszystkich badanych, w tym 0,8% ze szkół samorządowych i 0% ze szkół katolickich podkreśliło, że uczniowie nie angażują się w patriotyzm z własnego przekonania. Podsumowując uzyskane wyniki można wskazać, że ankietowani nauczyciele w zdecydowanej większości wysoko lub umiarkowanie oceniali stopień zaangażowania uczniów w proces wychowania patriotycznego. Co warto podkreślić, w szkołach katolickich ankietowani nauczyciele wyżej oceniali zaangażowanie uczniów niż miało to miejsce w placówkach samorządowych. W obu typach szkół odsetek wskazań dotyczących braku zaangażowania w wychowanie patriotyczne lub wykazywania obojętności był niewielki, co można przyjąć z optymizmem.

Analiza testem χ^2 Pearsona wykazała, że nauczyciele szkół katolickich i samorządowych różnili się istotnie statystycznie pod względem oceny zaangażowania uczniów w wychowanie patriotyczne $\chi^2 = 10,46$; $p < 0,05$; $V = 0,10$. Zdaniem większości ankietowanych uczniowie angażują się w wychowanie patriotyczne tylko w pewnym zakresie (intelektualnym lub emocjonalnym lub praktycznym). Takiego zdania 54,5% ankietowanych ogółem. Z kolei 39,4% ogółem, w tym 37,2% nauczycieli szkół samorządowych i 49,1% szkół katolickich wyraziło opinie, że uczniowie w ich szkole są zaangażowani i bardzo chętnie uczestniczą w różnych inicjatywach patriotycznych.

Od 2014 roku z pewnymi okresami deeskalacji trwa wojna na Ukrainie. W 2021 roku nastąpiła ponowna eskalacja tego konfliktu. Od tego czasu temat ten jest przedmiotem dyskusji w Polsce a media na bieżąco relacjonują to co dzieje się na Ukrainie. Ponadto z obawy o swoje bezpieczeństwo z Ukrainy wyjechało wiele milionów ludzi. Niektórzy z nich znaleźli bezpiecznie schronienie w Polsce i żyją pośród nas Polaków. Mając na uwadze poniższe względy zdecydowano się zapytać respondentów, w jaki sposób wojna na Ukrainie oddziałuje na wychowanie patriotyczne uczniów w ich szkole. Ankietowani mogli w tym pytaniu zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Wyniki przedstawia tabela 23.

Tabela 23. Oddziaływanie wojny na Ukrainie na wychowanie patriotyczne uczniów

Sposób oddziaływania wojny na Ukrainie na wychowanie patriotyczne uczniów	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	p	V
	N	%	N	%	N	%			
Uczniowie interesują się wydarzeniami mającymi miejsce na Ukrainie	527	66,3%	139	77,7%	666	68,4%	8,73	0,003	0,09
Uczniowie angażują się w pomoc uchodźcom i emigrantom	603	75,8%	147	82,1%	750	77,0%	3,25	0,072	0,06
Uczniowie mocniej angażują się w działalność patriotyczną	100	12,6%	26	14,5%	126	12,9%	0,49	0,483	0,02

Uczniowie czują większy szacunek dla naszego kraju ze względu na pomoc Ukrainie	246	30,9%	83	46,4%	329	33,8%	15,5 4	0,000	0,13
Uczniowie mocniej doceniają możliwość życia i nauki w wolnym i niepodległym kraju	419	52,7%	108	60,3%	527	54,1%	3,43	0,064	0,06
Uczniowie bardziej interesują się możliwością odbycia szkolenia wojskowego w celu przygotowania na ewentualną obronę ojczyzny	50	6,3%	9	5,0%	59	6,1%	0,41	0,523	0,02
Uczniowie w niewielkim stopniu interesują wojną na Ukrainie	91	11,4%	9	5,0%	100	10,3%	6,53	0,011	0,08
Nie dostrzega się oddziaływania wojny na Ukrainie na postawy patriotyczne uczniów	74	9,3%	11	6,1%	85	8,7%	1,84	0,176	0,04

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, V – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

W zdecydowanej większości respondenci podkreślali, że uczniowie angażują się w pomoc uchodźcom i emigrantom (77% wskazań ogółem, z tego 75,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 82,1% nauczycieli szkoły katolickiej). Zwracano także uwagę na fakt, interesowania się przez wychowanków wydarzeniami mającymi miejsce na Ukrainie (68,4% wskazań ogółem, w tym 66,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 77,7% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponadto zdaniem badanych nauczycieli uczniowie mocniej doceniają możliwość życia i nauki w wolnym i niepodległym kraju (54,1% ogółem, w tym 52,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 60,3% nauczycieli szkoły katolickiej). Mniejszy odsetek badanych był zdania, że uczniowie czują większy szacunek dla naszego kraju ze względu na pomoc Ukrainie (33,8% wszystkich odpowiedzi w tym 30,9% nauczycieli szkoły samorządowej i 46,4% nauczycieli szkoły katolickiej). Nieliczna grupa respondentów zaznaczyła, że uczniowie mocniej angażują się w działalność patriotyczną (12,9% ogółu odpowiedzi, w tym 12,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 14,5% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponadto niewielki odsetek respondentów wskazał, że uczniowie ze względu na sytuację w Ukrainie bardziej interesują się możliwością odbycia szkolenia wojskowego w celu przygotowania na ewentualną obronę ojczyzny. Taką opcję zaznaczyło 6,1% ogółu badanych, z tego 6,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 5% nauczycieli szkoły katolickiej. Niewielka liczba respondentów była zdania że uczniowie w niewielkim stopniu interesują wojną na Ukrainie. W ten sposób odpowiedziało 10,3% ogółu badanych, z tego było 11,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 5% nauczycieli szkoły katolickiej. Z kolei brak oddziaływania wojny na Ukrainie na postawy patriotyczne uczniów zauważało 8,7% nauczycieli w obu badanych grupach, z tego 9,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 6,1% nauczycieli szkoły katolickiej.

Zwracając uwagę na istotne statystycznie różnice w grupie nauczycieli szkół katolickich i samorządowych warto podkreślić, że nauczyciele szkół katolickich częściej wskazywali na

wpływ wojny na Ukrainie na zainteresowanie uczniów tymi wydarzeniami $\chi^2 = 8,73$; $p < 0,01$; $V = 0,09$, odczuwanie poprzez tego typu wydarzenia większego szacunku uczniów do własnego kraju $\chi^2 = 15,54$; $p < 0,001$; $V = 0,13$, a nauczyciele szkół samorządowych częściej byli zdania, że uczniowie nie interesują się zbyt wojną na Ukrainie $\chi^2 = 6,53$; $p < 0,05$; $V = 0,08$. Dodatkowo można zauważyć, że prawie wszystkich badanych sposobach oddziaływania większy odsetek odpowiedzi był zaznaczany przez nauczycieli szkół katolickich. Co istotne zdecydowana większość ankietowanych w obu grupach podkreślała, że uczniowie angażują się w pomoc migrantom i uchodźcom. Pomoc drugiemu człowiekowi w potrzebie, działalność w ramach wolontariatu można uznać za pewien przejaw miłości, ukazywanego dobra co w pewnym stopniu może być także wyrazem patriotyzmu uczniów. Wyniki niniejszych analiz wskazują, że zdaniem nauczycieli wychowankowie doceniają to, że żyją w wolnym i niepodległym kraju, co stanowi istotny element świadomości młodego pokolenia.

Rozpoznając efektywność wychowania w zakresie wiedzy uczniów, poproszono nauczycieli o ocenę stopnia realizacji poszczególnych osiągnięć uczniów na skali 1-5 pkt, gdzie 1 oznaczało bardzo niski, a 5 bardzo wysoki. Badani respondenci mogli wybrać po jednej odpowiedzi w każdym wierszu. Porównanie między nauczycielami szkół samorządowych i katolickich w tym zakresie przedstawiono w tabeli 24.

Tabela 24. Efektywność wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy uczniów

Efekty wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy uczniów?		<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Me</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Rozumienie, czym jest ojczyzna i mała ojczyzna – region (środowisko lokalne)	Szkoła samorządowa	1	5	3,91	0,73	4	3,12	0,002	0,10
	Szkoła katolicka	3	5	4,10	0,64	4			
Znajomość symboli narodowych (godła, barw, hymnu)	Szkoła samorządowa	1	5	4,63	0,58	5	3,77	0,000	0,12
	Szkoła katolicka	3	5	4,80	0,43	5			
Rozumienie roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu tożsamości narodowej	Szkoła samorządowa	1	5	3,15	0,91	3	9,26	0,000	0,30
	Szkoła katolicka	1	5	3,86	0,85	4			
Znajomość słów hymnu narodowego	Szkoła samorządowa	2	5	4,50	0,65	5	4,41	0,000	0,14
	Szkoła katolicka	3	5	4,72	0,54	5			
Podstawowa wiedza z historii Polski	Szkoła samorządowa	1	5	3,48	0,75	3	7,37	0,000	0,24
	Szkoła katolicka	2	5	3,93	0,72	4			
Wiedza o ważnych wydarzeniach regionalnych	Szkoła samorządowa	1	5	3,21	0,83	3	3,86	0,000	0,12
	Szkoła katolicka	2	5	3,50	0,80	3			
Znajomość sylwetek wybitnych Polaków i znaczących osób z regionu	Szkoła samorządowa	1	5	3,25	0,79	3	4,81	0,000	0,15
	Szkoła katolicka	2	5	3,59	0,82	4			
Wiedza o ważnych dla historii Polski i	Szkoła	1	5	3,36	0,79	3	3,76	0,000	0,12

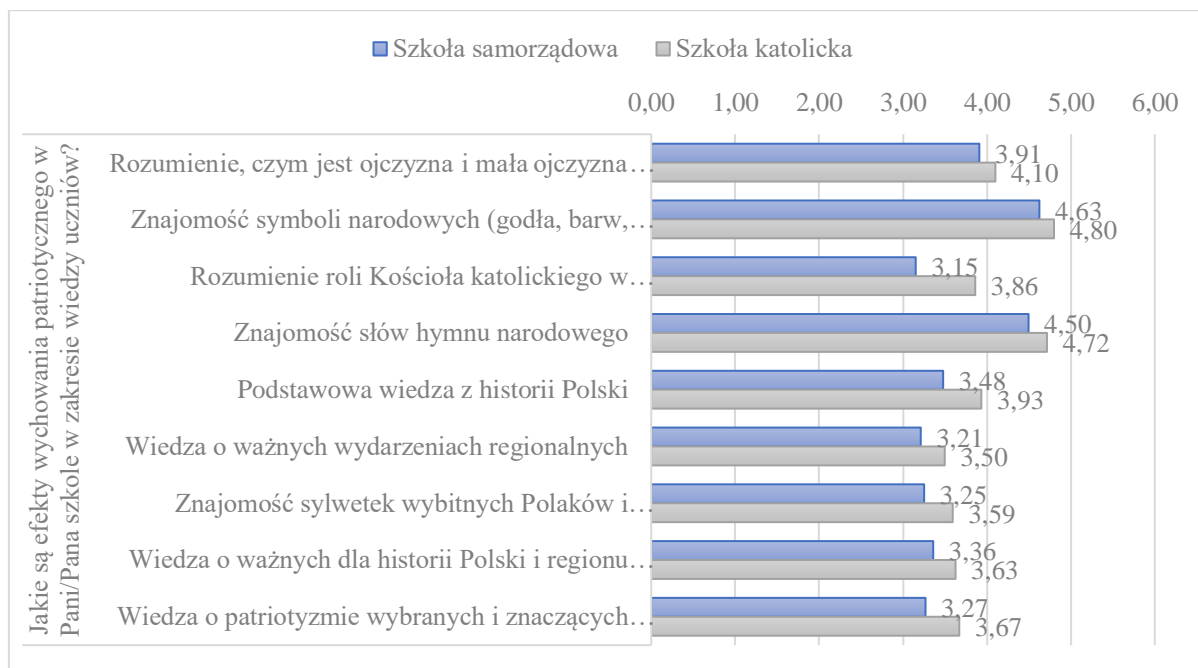
regionu miejscach i pamiątkach (pomnikach w najbliższej okolicy)	samorządowa								
	Szkoła katolicka	2	5	3,63	0,79	4			
Wiedza o patriotyzmie wybranych i znaczących twórców literatury i wybitnych Polaków	Szkoła samorządowa	1	5	3,27	0,81	3	5,66	0,000	0,18
	Szkoła katolicka	2	5	3,67	0,83	4			
Łącznie zaznaczone	Szkoła samorządowa	15	45	32,75	4,88	33	7,42	0,000	0,24
	Szkoła katolicka	23	45	35,79	4,69	35			

Z – statystyka U Manna – Whitney’a, p – poziom istotności statystycznej, r – wielkość różnic

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Wyniki analiz okazały się istotne statystycznie $p < 0,05$. Wykazano, że nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów. Zdaniem badanych nauczycieli wychowanie patriotyczne miało największy wpływ u uczniów na wiedzę w zakresie znajomości symboli narodowych (4,63 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,80 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz na znajomość słów hymnu narodowego (4,50 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,72 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), a następnie na rozumienie czym jest ojczyzna (3,91 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,10 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). W dalszej kolejności ocenie poddano stopień znajomości podstawowej wiedzy z historii Polski (3,48 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,92 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) i rozumienie roli kościoła w kształtowaniu tożsamości narodowej (3,15 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,86 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Największe różnice między grupami nauczycieli wykazano pod względem oceny wpływu wychowania patriotycznego na wiedzę uczniów w zakresie rozumienia roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu tożsamości narodowej i podstawowej wiedzy z historii Polski.

Na rysunku 11 zobrazowano efekty wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych. W opinii nauczycieli największe osiągnięcia w tym obszarze dotyczą znajomości hymnu Polski i symboli narodowych. Może to wynikać z faktu, iż z hymnem, godłem, flagą uczniowie są już zapoznawani na etapie edukacji wczesnoszkolnej, a także w ramach edukacji przedszkolnej. Dlatego też symbole te mogą być im już bardzo dobrze znane. Co warto podkreślić we wszystkich analizowanych obszarach efektywność wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy była wyższa w szkołach katolickich niż samorządowych. W szczególności znaczące różnice są widoczne w obszarze podstawowej wiedzy na temat historii Polski, wiedzy o patriotyzmie i znaczących twórcach literatury i rozumieniu roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu tożsamości narodowej.

Rysunek 11. Efekty wychowania patriotyczne w zakresie wiedzy w szkole samorządowej i katolickiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Kolejnym obszarem, w jakim badana była efektywność wychowania patriotycznego to wymiar emocjonalny. Następnie nauczyciele z grupy badanej na skali 1 - 5 pkt oceniali wpływ efektów wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wymiaru emocjonalnego uczniów. Porównania między grupami również wykonana za pomocą serii analiz testami U Manna – Whitney’ a, a wyniki przedstawiono w tabeli 25.

Tabela 25. Efektywność wychowania patriotycznego w wymiarze emocjonalnym

Efekty wychowania patriotycznego uczniów w wymiarze emocjonalnym		Min	Max	M	SD	Me	Z	p	r
Okazywanie miłości do ojczyzny	Szkoła samorządowa	1	5	3,43	0,72	3	3,90	0,000	0,12
	Szkoła katolicka	2	5	3,69	0,74	4			
Emocjonalna identyfikacja z ojczyzną w różnych okolicznościach (np. sportowych)	Szkoła samorządowa	1	5	3,79	0,74	4	4,91	0,000	0,16
	Szkoła katolicka	3	5	4,10	0,70	4			
Szacunek okazywany symbolice narodowej (godło, barwy, hymn)	Szkoła samorządowa	1	5	4,06	0,74	4	4,72	0,000	0,15
	Szkoła katolicka	3	5	4,35	0,60	4			
Umiejętność wykonywania hymnu narodowego	Szkoła samorządowa	1	5	4,36	0,69	4	5,82	0,000	0,19
	Szkoła katolicka	3	5	4,68	0,52	5			
Przeżywanie (empatia, wzruszenie) historycznych i literackich opisów wydarzeń z dziejów Polski i regionu	Szkoła samorządowa	1	5	3,28	0,80	3	5,22	0,000	0,17
	Szkoła katolicka	1	5	3,62	0,78	4			
Szacunek okazywany bohaterom narodowym i regionalnym, a także żywym świadkom ważnych wydarzeń historycznych	Szkoła samorządowa	1	5	3,50	0,77	3	5,76	0,000	0,18
	Szkoła katolicka	2	5	3,86	0,72	4			
Szacunek, wzruszenie i właściwie	Szkoła	1	5	3,61	0,81	4	4,91	0,000	0,16

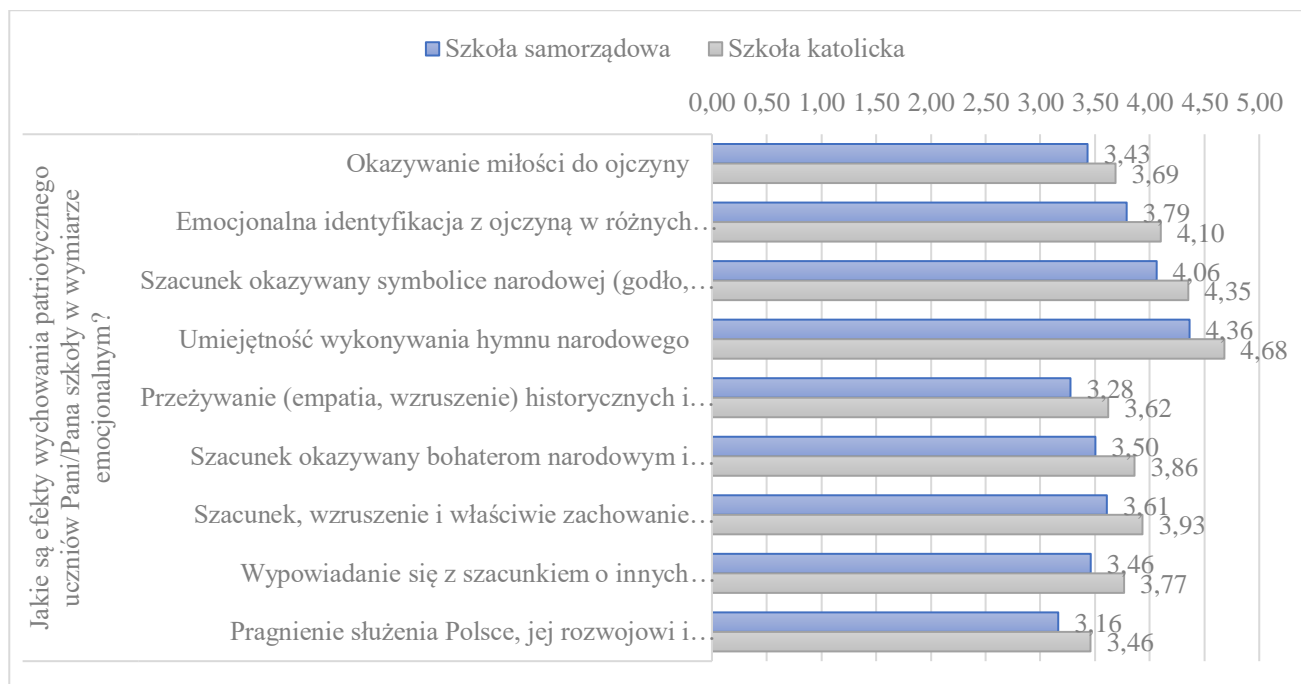
zachowanie podczas wizyt w miejscach pamięci, na akademiach i apelach	samorządowa								
	Szkoła katolicka	2	5	3,93	0,72	4			
Wypowiadanie się z szacunkiem o innych narodowościach (krajach) i uczniach – obcokrajowcach	Szkoła samorządowa	1	5	3,46	0,72	3	4,64	0,000	0,15
	Szkoła katolicka	1	5	3,77	0,76	4			
Pragnienie służenia Polsce, jej rozwojowi i niepodległości przez pracę, uczciwość i poświęcenie	Szkoła samorządowa	1	5	3,16	0,80	3	4,20	0,000	0,13
	Szkoła katolicka	2	5	3,46	0,78	3			
Łącznie zaznaczone	Szkoła samorządowa	9	45	32,66	5,20	33	6,36	0,000	0,20
	Szkoła katolicka	23	45	35,46	4,72	35			

Z – statystyka U Manna – Whitney’a, p – poziom istotności statystycznej, r – wielkość różnic

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Wyniki te okazały się istotne statystycznie $p < 0,05$. Nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali wpływ wychowania patriotycznego na emocjonalne podejście uczniów do patriotyzmu. Nauczyciele wysoko oceniali wpływ wychowania patriotycznego na umiejętność wykonywania hymnu narodowego (4,36 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,68 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), szacunek okazywany symbolice narodowej (4,06 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,39 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), na emocjonalną identyfikację z ojczyzną w różnych okolicznościach (3,79 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,10 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) i okazywanie miłości do ojczyzny (3,43 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,69 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Różnice między grupą nauczycieli szkół samorządowych i katolickich pod względem oceny efektów wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wymiaru emocjonalnego nie były duże.

Na rysunku 12 ukazano wyniki badań w zakresie efektywności wychowania patriotycznego w wymiarze emocjonalnym. Jak można zauważyć ankietowani nauczyciele zdecydowanie najwyżej oceniali osiągnięcia uczniów w zakresie umiejętności wykonywania hymnu narodowego a następnie umiejętność okazywania szacunku symbolice narodowej. Co warto zauważyć nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali osiągnięcia uczniów w wymiarze emocjonalnym. Największa różnica pomiędzy badanymi typami szkół występował w zakresie emocjonalnej identyfikacji z ojczyzną podczas różnych okoliczności.

Rysunek 12. Porównanie efektów wychowania patriotycznego w wymiarze emocjonalnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Ostatnim wymiarem badanej efektywności były efekty wychowania patriotycznego w zakresie praktycznym. Wyniki analiz testami U Manna – Whitney’ a umieszczone w tabeli 26 wykazały, że między grupami pod tym względem wykazano istotne statystycznie różnice $p < 0,05$. Nauczyciele wskazywali, że wychowanie patriotyczne ma wpływ u uczniów na czynne wspieranie osób dotkniętych wojną, pomoc świadczona obcokrajowcom w klasie/szkole (3,62 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,07 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Ponadto badani respondenci podkreślali, że efektem wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym jest chętny i czynny udział uczniów w uroczystościach i wydarzeniach patriotycznych (3,81 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,97 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz uczestnictwo w konkursach patriotycznych organizowanych przez szkołę lub inne instytucje z zakresu wiedzy i umiejętności artystycznych (3,54 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,88 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich).

Ponadto badani pedagodzy zwracali uwagę na aktywność patriotyczną uczniów w odniesieniu do kultywowania tradycji i obyczajów narodowych i lokalnych (3,71 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,93 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), czy też świadczenia pomocy osobom zasłużonym dla ojczyzny i regionu, również w formie pomocy potrzebującym (np. wolontariat), a także koleżeństwu z klasy/szkoły (3,50 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,72 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Respondenci podkreślali, że ich uczniowie potrafią w sposób godny wypowiadać się o Polsce, jej historii i

dorobku (3,63 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,86 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Co warte zauważenia nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali efekty kształcenia w zakresie praktycznym niż nauczyciele szkół samorządowych.

Tabela 26. Efektywność wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym

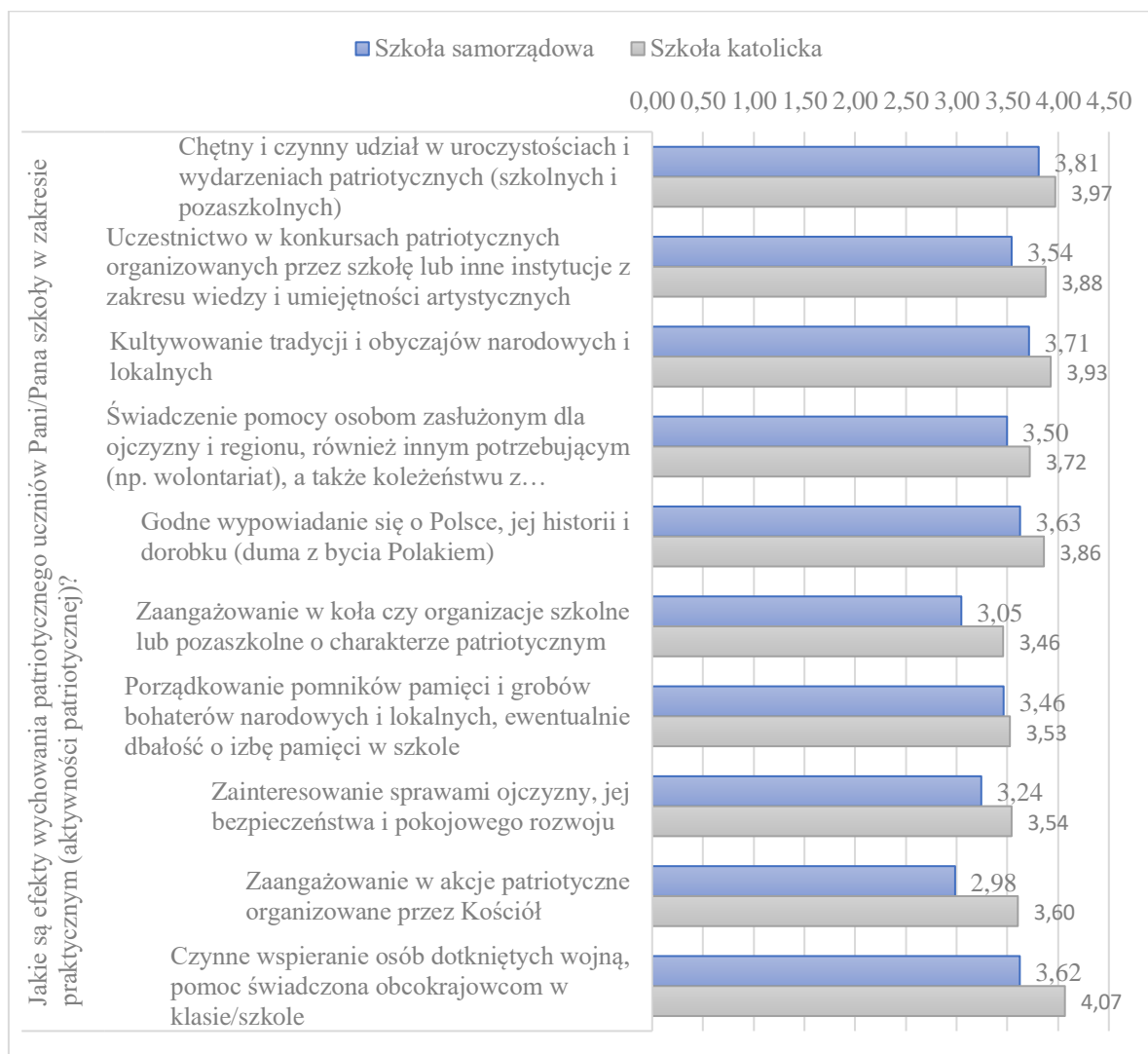
efekty wychowania patriotycznego w szkole podstawowej		<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Me</i>	<i>Z</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Chętny i czynny udział w uroczystościach i wydarzeniach patriotycznych (szkolnych i pozaszkolnych)	Szkoła samorządowa	1	5	3,81	0,78	4	2,51	0,012	0,08
	Szkoła katolicka	2	5	3,97	0,75	4			
Uczestnictwo w konkursach patriotycznych organizowanych przez szkołę lub inne instytucje z zakresu wiedzy i umiejętności artystycznych	Szkoła samorządowa	1	5	3,54	0,80	4	5,23	0,000	0,17
	Szkoła katolicka	1	5	3,88	0,81	4			
Kultywowanie tradycji i obyczajów narodowych i lokalnych	Szkoła samorządowa	1	5	3,71	0,77	4	3,36	0,001	0,11
	Szkoła katolicka	2	5	3,93	0,75	4			
Świadczenie pomocy osobom zasłużonym dla ojczyzny i regionu, również innym potrzebującym (np. wolontariat), a także koleżeństwu z klasy/szkoły	Szkoła samorządowa	1	5	3,50	0,83	3	3,15	0,002	0,10
	Szkoła katolicka	1	5	3,72	0,83	4			
Godne wypowiedanie się o Polsce, jej historii i dorobku (duma z bycia Polakiem)	Szkoła samorządowa	1	5	3,63	0,74	4	3,59	0,000	0,12
	Szkoła katolicka	2	5	3,86	0,76	4			
Zaangażowanie w koła czy organizacje szkolne lub pozaszkolne o charakterze patriotycznym	Szkoła samorządowa	1	5	3,05	0,89	3	5,33	0,000	0,17
	Szkoła katolicka	1	5	3,46	0,86	3			
Porządkowanie pomników pamięci i grobów bohaterów narodowych i lokalnych, ewentualnie dbałość o izbę pamięci w szkole	Szkoła samorządowa	1	5	3,46	0,97	3	0,78	0,437	0,02
	Szkoła katolicka	1	5	3,53	0,93	4			
Zainteresowanie sprawami ojczyzny, jej bezpieczeństwa i pokojowego rozwoju	Szkoła samorządowa	1	5	3,24	0,83	3	4,07	0,000	0,13
	Szkoła katolicka	2	5	3,54	0,80	3			
Zaangażowanie w akcje patriotyczne organizowane przez Kościół	Szkoła samorządowa	1	5	2,98	0,98	3	7,59	0,000	0,24
	Szkoła katolicka	1	5	3,60	0,86	4			
Czynne wspieranie osób dotkniętych wojną, pomoc świadczona obcokrajowcom w klasie/szkole	Szkoła samorządowa	1	5	3,62	0,87	4	6,18	0,000	0,20
	Szkoła katolicka	2	5	4,07	0,84	4			
Łącznie zaznaczone	Szkoła samorządowa	12	50	34,55	6,35	35	5,35	0,000	0,17
	Szkoła katolicka	23	50	37,55	6,06	37			

Z – statystyka U Manna – Whitney’ a, *p* – poziom istotności statystycznej, *r* – wielkość różnic

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Rysunek 13 ukazuje porównanie efektów wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym. Analogicznie do poprzednich dwóch rysunków można zauważyć, że nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali osiągnięcia uczniów w wymiarze praktycznym w porównaniu

do szkół samorządowych. Szczególnie duże różnice odnotowano w przypadku zaangażowania w akcje patriotyczne organizowane przez Kościół katolicki, gdzie efektywność w szkołach katolickich była oceniana znacznie wyżej. Widoczne różnice zaobserwowano w przypadku czynnego wspierania osób dotkniętych wojną, w ramach której świadczy się pomoc obcokrajowcom w ramach tej samej klasy lub szkoły. Ponadto zdaniem ankietowanych nauczycieli uczniowie szkół katolickich zauważyli większe zaangażowanie uczniów w prace kół patriotycznych, organizacji szkolnych i poza szkolnych, jak i w uczestnictwo w konkursach patriotycznych niż to miało miejsce w przypadku szkół samorządowych.

Rysunek 13. Porównanie efektów wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Istotnym elementem badań jest ogólna ocena poziomu patriotyzmu uczniów, mająca na względzie ich wiek i możliwości. Wyniki oceny ankietowanych uczniów przedstawia tabela 27.

Tabela 27. Ocena poziomu patriotyzmu uczniów według badanych nauczycieli

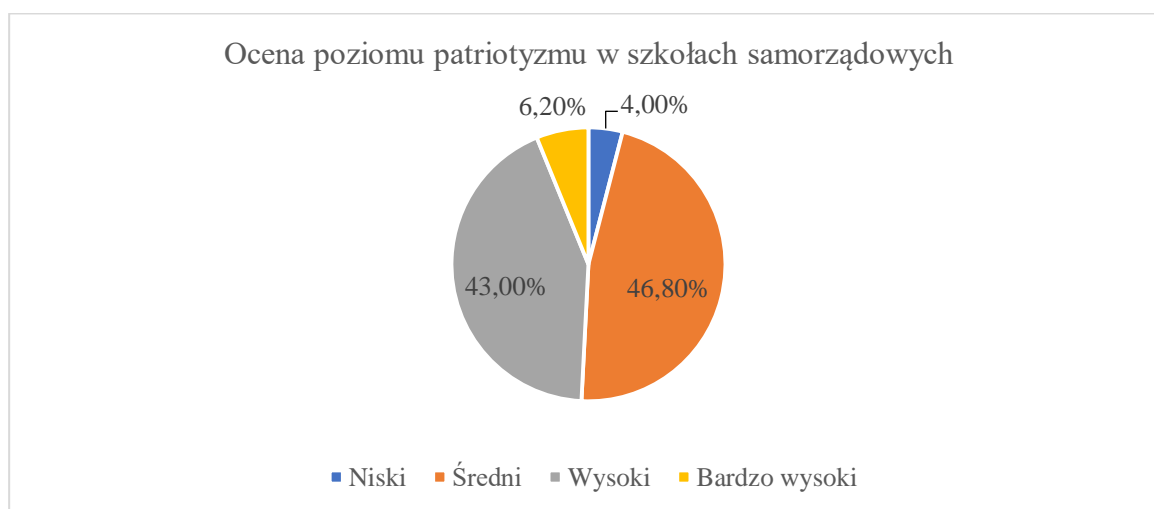
Ogólny poziom patriotyzmu uczniów	Szkoła samorządowa		Szkoła katolicka		Ogółem		χ^2	<i>p</i>	<i>V</i>
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%			
Niski	32	4,0%	2	1,1%	34	3,5%	26,47	0,000	0,17
Średni	372	46,8%	53	29,7%	425	43,6%			
Wysoki	342	43,0%	103	57,5%	445	45,7%			
Bardzo wysoki	49	6,2%	21	11,7%	70	7,2%			
Łączna liczna odpowiedzi	795	100%	179	100%	974	100%			

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, *p* – poziom istotności statystycznej, *V* – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Największy odsetek badanych osób wskazał, że w ich opinii uczniowie prezentują wysoki poziom patriotyzmu (46,7% ogółem, z tego 43% nauczycieli szkoły samorządowej i 57,5% nauczycieli szkoły katolickiej). Duży odsetek respondentów wskazywał także na średni poziom patriotyzmu uczniów (43,6% ogółem, w tym 46,8% w szkołach samorządowych i 29,7% w szkołach katolickich). Z kolei wysoki poziom wskazywało 7,2% ogółu respondentów z tego 6,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 11,7% nauczycieli szkoły katolickiej a niski 3,5% wszystkich respondentów, w tym 4% w szkole samorządowej i 1,1% w szkole katolickiej. Analiza testem χ^2 Pearsona wykazała, że nauczyciele szkół katolickich i samorządowych różnili się istotnie statystycznie pod względem oceny poziomu patriotyzmu uczniów, mając na uwadze ich wiek i możliwości $\chi^2 = 26,47$; $p < 0,001$; $V = 0,17$.

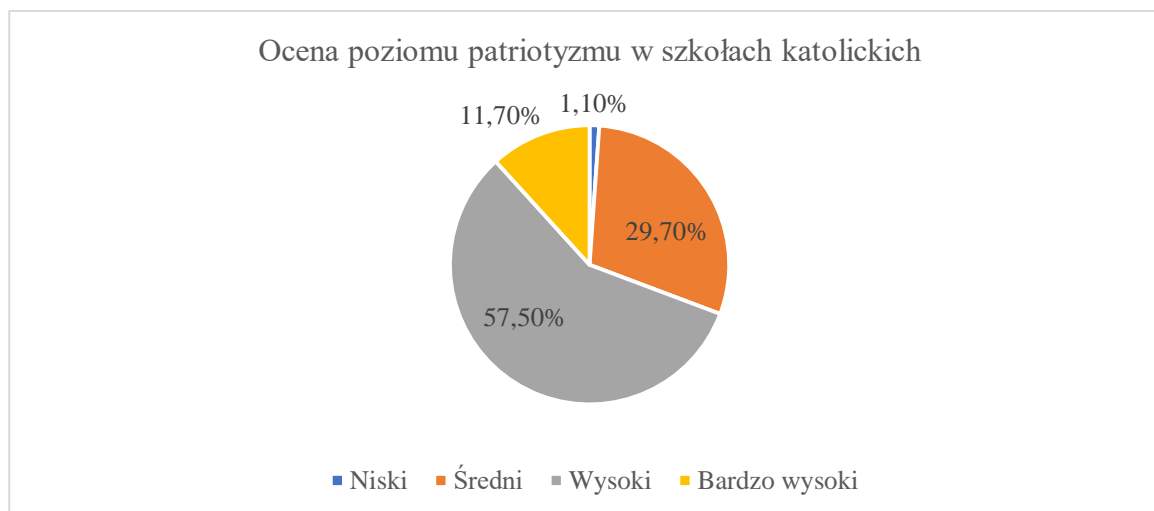
Na rysunku 14 przedstawiona została ocena poziomu patriotyzmu w opinii badanych szkół samorządowych. Jak wynika z zaprezentowanych danych w większości ankietowani oceniali poziom patriotyzmu uczniów jako „średni” (46,8%) lub „wysoki” (43%).

Rysunek 14. Poziom patriotyzmu w szkołach samorządowych według badanych nauczycieli

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Rysunek 15 ukazuje ocenę poziomu patriotyzmu w opinii nauczycieli szkół katolickich. Jak można zauważyć zdecydowana większość ankietowanych (57,5%) określiła poziom patriotyzmu uczniów jako wysoki (57,5%) lub średni (29,7%). Porównując wyniki uzyskane w grupie szkół katolickich i samorządowych można zauważyć, że w przypadku szkół katolickich nauczyciele znacznie wyżej oceniali poziom patriotyzmu uczniów niż to miało miejsce w szkołach samorządowych.

Rysunek 15. Poziom patriotyzmu w szkołach katolickich według badanych nauczycieli

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

W ostatnim pytaniu chętni respondenci mieli możliwość swobodnej wypowiedzi na następujące pytanie: „wychowanie patriotyczne w szkole podstawowej – blaski i cienie (czy jest potrzebne, jak przebiega, jakie ewentualnie powinno być, na jakiej podstawie ideowej)?”

Wśród wypowiedzi ankietowanych dominował pogląd że tego typu wychowanie jest bardzo potrzebne. Zwrócono uwagę, że „Wychowanie patriotyczne jest nieodzownym sposobem przekazywania treści potrzebnych każdemu młodemu Polakowi. Powinno być jeszcze bardziej nagłaśniane i kultywowane w celu rozwoju i traktowane jako pomoc w wychowaniu młodego pokolenia”. Co oznacza, że uwaga zarówno rządzących, organów prowadzących szkoły, jak i całej społeczności szkolnej.

Inna z badanych osób podkreśliła, że „wychowanie patriotyczne jest podstawą do kształtowania postaw uczniowskich. Miłość naszych przodków Polaków do Ojczyzny nierozzerwalnie łączyła się i przenikała z miłością do Boga, kiedy zanosili do Niego prośby. Podczas zajęć lekcyjnych chodzimy na cmentarz wojenny, w ten sposób okazujemy pamięć i cześć tym, którzy oddali swoje życie dla naszego kraju. Modlimy się w intencji Ojczyzny, wieszamy flagi w święta państwowe i śpiewamy hymn „Boże cos Polskę”. Uczniowie muszą być świadomi, że wkrótce sami będą decydować o przyszłości Polski”. Ta wypowiedź stanowi

niejako przesłanie do młodego pokolenia, aby kierować się w życiu miłością do Boga i Ojczyzny, kultywować pamięć o przodkach i dbać o dziedzictwo narodowe, gdyż to od młodzieży zależy przyszłość narodu. W innej wypowiedzi uwagę na bardzo istotną kwestie „Niestety doświadczenie pokazuje, że uczniowie uczestniczą w uroczystościach patriotycznych głównie w szkole podczas organizowanych akademii okolicznościowych. Dużym problemem jest ich udział w uroczystościach zewnętrznych, ogólnych „pod pomnikiem” np. 11 listopada, kiedy przypada dzień wolny. Uważam, że ogromny wpływ na wychowanie patriotyczne ma przynależność do organizacji harcerskiej, ale tu również pojawia się problem. Otóż, aby w szkole legalnie działała organizacja harcerska należy ją zarejestrować w odpowiednim hufcu i chorągwi. Zarejestrowani instruktorzy, harcerze, zuchy są zobowiązani do opłacania składek. W moim środowisku nauczyciele nie chcą pełnić roli instruktorów (choć mają odpowiednie kursy) gdyż obciąża to ich budżet domowy- muszą zapłacić składki za to, że angażują się w patriotyczne wychowanie dzieci i młodzieży, a jednocześnie nie mają za to odpowiedniej gratyfikacji i poczucia szacunku ze strony władz i społeczeństwa. Godziny wychowania patriotycznego, w ramach których nauczyciele realizowaliby program wychowawczy ZHP czy też ZHR powinny być uwzględnione jako obowiązkowe ponadwymiarowe w każdej szkole dla chętnych instruktorów”. Oznacza to, że z jednej strony potrzebne są zmiany prawne, które zachęciłyby nauczycieli do wstępowania w szeregi organizacji harcerskich i uwzględniły ich zaangażowanie w formie gratyfikacji finansowych. Ważnym czynnikiem zachęcającym do tworzenia szkolnych oddziałów organizacji harcerskich mogłoby być zwolnienie z konieczności opłacenia składek bądź pewien stopień dofinansowania, który powinien w szczególności skupiać się na nowo powstających organizacjach.

Na kwestię związaną z pielęgnowaniem tradycji regionalnych i ukazywaniem ich na forum szkolnym zwraca uwagę inny rozmówca. „Jako osoba tańcząca wiele lat w zespole ludowym, przez co pielęgnująca tradycje i kulturę polską staram się „przemycać” trochę ciekawostek regionalnych i nie tylko podczas zajęć. Moje osobiste dzieci, jak i kilkoro innych uczniów naszej szkoły jest również członkami tegoż zespołu ludowego. O ile przebywanie w gronie zespołowym dostarcza im dużo ciekawych doświadczeń i uczy pielęgnowania tradycji, tak ze smutkiem obserwuję, że jakakolwiek namowa zaprezentowania swoich umiejętności tanecznych (tańców narodowych) na forum szkoły, spotyka się z odmową- uczniowie trochę wstydzą się występowania w tej dość niszowej dziedzinie, by nie być wyśmianym „wieś tańczy, wieś śpiewa”. A szkoda, bo mogą być z siebie dumni i mają czym się pochwalić!”. Oznacza to, że warto aby uświadamiać młodzież o potrzebie kultywowania własnych tradycji rodzinnych, regionalnych i lokalnych. Ten cel można zrealizować na zajęciach lekcyjnych, gdzie tematem przewodnim mogą być np. tańce ludowe, tradycje rodzinę, gdzie uczniowie mogliby

opowiedzieć i zaprezentować pewne interesujące z punktu widzenia wychowania patriotycznego tradycje.

W wypowiedziach pedagodzy zwracali uwagę, że wychowanie patriotyczne realizowane w szkole musi być także kontynuowane w domu rodzinnym. Podkreślano, że wychowanie patriotyczne przede wszystkim wynosi się z domu, a szkoła w tym zakresie wspomaga rodziców. Wobec tego można wysnuć postulat o potrzebie częstszego ukazywania swojego patriotyzmu w rodzinie np. podczas marszy okolicznościowych, ważnych rocznic historycznych, świąt kościelnych i państwowych. Inny rozmówca z kolei zwrócił uwagę, że „wychowanie patriotyczne dla współczesnych uczniów to co innego niż dla starszych. U nich nie wyraża się to w odśpiewaniu hymnu czy oglądaniu pomników. Oni potrzebują nowego podejścia do tego tematu”.

Inny rozmówca zwrócił uwagę że „uczniowie nie przepadają za patriotycznym patosem, zdarza się, że prezentują postawy bliskie kosmopolityzmu, ale podczas lekcji historii czy szkolnych przedstawień rocznicowych reagują nawet wzruszeniem. Bardziej cenią sobie działania praktyczne, np. pomoc konkretnym ludziom, kombatantom, gościom z Ukrainy itd.”. Z tego też względu nauczyciel realizując wychowanie patriotyczne powinien wziąć pod uwagę kontekst zmiany pokoleniowej. W tym ujęciu ważny jest odpowiedni dobór metod, strategii, środków, form, który będzie atrakcyjny dla młodego pokolenia i zwiększy efektywność wychowania patriotycznego. Ważne jest aby w wychowaniu patriotycznym oprócz kontekstu historycznego mocniej skupiać się na terażniejszości i współczesnych realiach.

Niektórzy z pedagogów zwrócili na bardzo istotną kwestię w zakresie wychowania patriotycznego w przypadku uczniów z specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. „Moi wychowankowie to dzieci z autyzmem - ich poziom wiedzy i zaangażowania w patriotyzm jest zupełnie różny. Jedna z uczennic nie jest w stanie rozpoznać flagi, godła a inni uczniowie samodzielnie śpiewają hymn”. Z tego względu potrzeba aby w wychowaniu patriotycznym oprócz metod oddziaływania grupowego stosować indywidualne podejście do danego ucznia, zgodnie z jego możliwościami.

Oprócz analiz wynikających wprost z przyjętych problemów badawczych korzystając z metod statystycznych zdecydowano się na przeprowadzenie kilku dodatkowych analiz, które w zamierzeniu autora pracy mogłyby pomóc wzbogacić wiedzę w zakresie wychowania patriotycznego. Dlatego też zdecydowano się na zweryfikowanie czy istnieje związek pomiędzy stażem pracy badanych nauczycieli a realizacją procesu wychowania patriotycznego.

W tabeli 28 przedstawiono wyniki analiz korelacji rho Spearmana dla związku oceny wychowania patriotycznego uczniów ze stażem pracy nauczycieli.

Tabela 28. Realizacja wychowania patriotycznego a staż pracy nauczyciela

Ocena wychowania patriotycznego a staż pracy	Staż pracy		
	Ogółem	Szkoła samorządowa	Szkoła katolicka
Treści wychowania patriotycznego realizowane w szkole	0,03	0,08*	-0,07
Metody / strategie wychowawcze stosowane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	0,08*	0,13***	-0,01
Formy wychowania patriotycznego stosowane w szkole	0,18***	0,19***	0,11
Środki dydaktyczne i wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego dysponowane w szkole w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów	0,13***	0,14***	0,07
Środki wykorzystywane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	0,12***	0,12***	0,11
Czynniki inspirujące w procesie wychowania patriotycznego uczniów	0,12***	0,17***	0,01
Efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów	-0,07*	-0,028	-0,06
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w wymiarze emocjonalnym	-0,06	-0,017	-0,06
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)	-0,03	0,005	-0,04
Wpływ wojny na patriotyczne wychowanie	0,05	0,07*	0,06
Ogólna ocena poziomu patriotyzmu uczniów	-0,06	-0,01	-0,16*

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Wykazano, że nauczyciele z dłuższym stażem pracy wymieniali więcej strategii wychowawczych stosowanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $\rho = 0,08$; $p < 0,05$, formy wychowania patriotycznego stosowane w szkole $\rho = 0,18$; $p < 0,001$, środków dydaktycznych i wychowawczych w procesie wychowania patriotycznego dysponowane w szkole w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów $\rho = 0,13$; $p < 0,001$, środków wykorzystywanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $\rho = 0,12$; $p < 0,001$, czynników inspirujących w procesie wychowania patriotycznego uczniów $\rho = 0,12$; $p < 0,001$ oraz widzieli mniejsze efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów $\rho = -0,07$; $p < 0,05$. Warto zauważyć, że takie związki występowały jedynie w grupie nauczycieli szkół samorządowych. W przypadku nauczycieli szkół katolickich wykazano jedynie, że dłuższy staż pracy powiązany był z oceną niższego poziomu patriotyzmu u uczniów $\rho = -0,16$; $p < 0,05$.

Celem pracy była też ocena związku wychowania patriotycznego w szkole podstawowej z nauczaniem przedmiotem. Porównania wykonano za pomocą analiz testami Kruskala-Wallisa, a wyniki przedstawiono w tabeli 29.

Tabela 29. Wychowanie patriotyczne a nauczany przedmiot

Wychowania patriotyczne a nauczany przedmiot	Edukacja wczesnoszkolna		Nauki humanistyczne		Nauki ścisłe		Inne		χ^2	p	η^2
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Treści wychowania patriotycznego	11,12	3,76	11,91	3,44	11,27	3,97	10,73	4,28	10,04	0,018	0,01
Metody / strategie wychowawcze	3,83	1,71	4,10	1,79	3,83	1,90	3,70	1,88	8,87	0,031	0,00
Formy wychowania patriotycznego	5,23	1,77	5,91	1,79	5,50	1,92	5,23	1,93	26,65	0,000	0,02
Środki wykorzystywane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,91	1,14	3,87	1,26	3,62	1,21	3,70	1,24	11,22	0,011	0,01
Czynniki inspirujące w procesie wychowania patriotycznego uczniów	2,65	1,24	2,84	1,25	2,83	1,26	2,87	1,24	5,40	0,145	0,00
Efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów	32,84	5,14	33,84	4,75	33,49	4,63	32,96	5,31	6,46	0,091	0,00
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w wymiarze emocjonalnym	33,99	4,74	32,97	5,51	33,15	4,57	32,85	5,60	5,63	0,131	0,00
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)	35,44	6,17	35,09	6,33	34,94	5,96	34,98	6,90	0,28	0,965	0,00
Wpływ wojny na patriotyczne wychowanie	2,69	1,37	2,60	1,24	2,41	1,36	2,41	1,36	8,25	0,041	0,00
Ogólna ocena poziom patriotyzmu uczniów	3,60	0,66	3,56	0,68	3,57	0,64	3,55	0,72	0,65	0,886	0,00

χ^2 – statystyka Chi – kwadrat, p – poziom istotności statystycznej, η^2 – siła związku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań

Nauczane przedmioty zgrupowano w następujące kategorie: edukacja wczesnoszkolna (klasy 1-3), nauki humanistyczne (język polski, języki obce, historia, wiedza o społeczeństwie), nauki ścisłe (matematyka, chemia, przyroda, biologia, fizyka, informatyka). W przypadku pozostałych przedmiotów zostały one zgrupowane w kategorii inne. Wykazano, że rodzaj nauczania miał wpływ ilość wykorzystywanych treści wychowania patriotycznego realizowane w szkole $\chi^2 = 10,04$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,01$, strategii wychowawczych stosowanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $\chi^2 = 8,87$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,00$, form wychowania patriotycznego stosowane w szkole $\chi^2 = 26,65$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,02$, środków dydaktyczno-wychowawczych wykorzystywanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $\chi^2 = 11,22$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,01$ i ocenę wpływu wojny na patriotyczne wychowanie $\chi^2 = 8,25$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,00$. Najwyższe wyniki w tych kategoriach wykazano wśród nauczycieli przedmiotów humanistycznych, a następnie ścisłych.

W następnej kolejności badano, czy występował związek wychowania patriotycznego w szkole podstawowej z przyjętym przez nauczycieli modelem patriotyzmu (rozumieniem pojęcia patriotyzm). Porównania wykonano za pomocą analiz testami U Manna – Whitney’a, a wyniki dla ogółu badanych przedstawiono w tabeli 30.

Tabela 30. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego

	Tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą		Inne		Z	p	r
	M	SD	M	SD			
Treści wychowania patriotycznego realizowane w szkole	11,35	3,79	11,10	4,11	0,63	0,529	0,02
Metody / strategie wychowawcze stosowane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	4,03	1,82	3,55	1,80	3,88	0,000	0,12
Formy wychowania patriotycznego stosowane w szkole	5,63	1,77	5,20	2,06	2,61	0,009	0,08
Środki dydaktyczne i wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego dysponowane w szkole w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów	5,28	2,05	5,07	2,11	1,51	0,131	0,05
Środki wykorzystywane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,81	1,19	3,71	1,28	1,17	0,241	0,04
Czynniki inspirujące w procesie wychowania patriotycznego uczniów	2,83	1,22	2,77	1,30	0,62	0,533	0,02
Efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów	33,15	4,66	33,64	5,61	1,15	0,251	0,04
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w wymiarze emocjonalnym	33,08	4,89	33,36	5,88	1,11	0,267	0,04
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)	34,90	6,03	35,51	7,11	1,36	0,173	0,04
Wpływ wojny na patriotyczne wychowanie	2,51	1,32	2,54	1,35	0,18	0,857	0,01
Ogólna ocena poziom patriotyzmu uczniów	3,56	0,66	3,57	0,71	0,54	0,588	0,02

Z – statystyka U Manna – Whitney’a, p – poziom istotności statystycznej, r – wielkość różnic

Wyniki analizy badań przedstawionych w powyższej tabeli 30 wykazały, że osoby uważające, że patriotyzm to tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą własną grupą etniczną lub narodową (model narodowy patriotyzmu) wymieniały więcej metod wychowawczych stosowanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $Z = 3,88$; $p < 0,001$; $r = 0,12$ oraz więcej form wychowania patriotycznego stosowanych w szkole $Z = 2,61$; $p < 0,01$; $r = 0,08$. Nie wykazano więcej istotnych statystycznie różnic.

W tabeli 31 przedstawiono wyniki analiz testami U Manna – Whitney’a dla związku oceny wychowania patriotycznego uczniów z podejściem do definicji patriotyzmu nauczycieli szkół samorządowych.

Tabela 31. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych

Szkoła samorządowa	Tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą		Inne		Z	p	r
	M	SD	M	SD			
Treści wychowania patriotycznego realizowane w szkole	11,22	3,85	10,59	4,15	1,87	0,061	0,07
Metody / strategie wychowawcze stosowane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,94	1,80	3,44	1,76	3,57	0,000	0,13
Formy wychowania patriotycznego stosowane w szkole	5,66	1,79	5,15	2,07	2,93	0,003	0,10
Środki dydaktyczne i wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego dysponowane w szkole w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów	5,30	2,06	5,00	2,13	1,85	0,064	0,07
Środki wykorzystywane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,82	1,17	3,72	1,21	1,03	0,301	0,04
Czynniki inspirujące w procesie wychowania patriotycznego uczniów	2,76	1,21	2,69	1,28	0,61	0,541	0,02
Efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów	32,85	4,70	32,53	5,28	0,92	0,356	0,03
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w wymiarze emocjonalnym	32,80	4,93	32,34	5,75	0,68	0,499	0,02
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)	34,65	6,13	34,32	6,82	0,47	0,641	0,02
Wpływ wojny na patriotyczne wychowanie	2,46	1,34	2,41	1,36	0,62	0,537	0,02
Ogólna ocena poziom patriotyzmu uczniów	3,53	0,66	3,47	0,70	0,87	0,386	0,03

Z – statystyka U Manna – Whitney’a, p – poziom istotności statystycznej, r – wielkość różnic

W grupie nauczycieli szkół samorządowych wykazano, że osoby przyjmujące model narodowy patriotyzmu, wymieniały więcej metod wychowawczych stosowanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $Z = 3,57$; $p < 0,001$; $r = 0,13$ oraz więcej form wychowania patriotycznego stosowanych w szkole $Z = 2,93$; $p < 0,01$; $r = 0,10$.

Analogicznie w tabeli 32 przedstawiono wyniki analiz testami U Manna – Whitney’a dla grupy nauczycieli pracujących w szkołach katolickich. Określono związek pomiędzy przyjmowaną definicją patriotyzmu, a sposobem realizacji wychowania patriotycznego w szkole podstawowej katolickiej.

Tabela 32. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych

Szkoła katolicka	Tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą		Inne		Z	p	r
	M	SD	M	SD			
Treści wychowania patriotycznego realizowane w szkole	12,02	3,46	12,96	3,38	1,99	0,047	0,15
Metody / strategie wychowawcze stosowane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	4,45	1,87	3,96	1,87	2,04	0,041	0,15

Formy wychowania patriotycznego stosowane w szkole	5,45	1,66	5,37	2,01	0,16	0,870	0,01
Srodki dydaktyczne i wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego dysponowane w szkole w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów	5,18	2,02	5,33	2,02	0,25	0,805	0,02
Srodki wykorzystywane w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,78	1,29	3,70	1,52	0,46	0,644	0,03
Czynniki inspirujące w procesie wychowania patriotycznego uczniów	3,20	1,19	3,06	1,36	0,65	0,517	0,05
Efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów	34,62	4,21	37,76	4,82	4,06	0,000	0,30
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w wymiarze emocjonalnym	34,48	4,44	37,09	4,76	3,38	0,001	0,25
Efekty wychowania patriotycznego uczniów szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)	36,15	5,38	39,90	6,44	3,61	0,000	0,27
Wpływ wojny na patriotyczne wychowanie	2,77	1,21	3,01	1,24	1,30	0,193	0,10
Ogólna ocena poziom patriotyzmu uczniów	3,71	0,65	3,94	0,63	2,42	0,016	0,18

Z – statystyka U Manna – Whitney’*a*, *p* – poziom istotności statystycznej, *r* – wielkość różnic

Osoby przyjmujące model narodowy patriotyzmu (tworzenie tożsamości narodo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą) wymieniały mniej treści wychowania patriotycznego realizowanych w szkole $Z = 1,99$; $p < 0,05$; $r = 0,15$ oraz więcej metod wychowawczych stosowanych w procesie wychowania patriotycznego uczniów $Z = 2,04$; $p < 0,05$; $r = 0,15$ oraz widziały mniej efektów wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów $Z = 4,06$; $p < 0,001$; $r = 0,30$, wymiaru emocjonalnego $Z = 3,38$; $p < 0,01$; $r = 0,25$ oraz w zakresie praktycznym $Z = 3,61$; $p < 0,001$; $r = 0,27$. Ponadto osoby przyjmujące narodowy model patriotyzmu oceniali niżej ogólny poziom patriotyzmu $Z = 2,42$; $p < 0,05$; $r = 0,18$.

Można zauważyć, że jedynie w przypadku nauczycieli szkół katolickich przyjmowanie narodowego modelu patriotyzmu powiązane było z oceną mniejszych efektów wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów, wymiaru emocjonalnego oraz w zakresie wymiaru praktycznego.

Podsumowanie wyników własnych badań empirycznych

Przeprowadzenie własnych badań empirycznych pozwoliło na uzyskanie następujących wniosków odnoszących się do postawionych w pracy problemów badawczych. Umożliwiło to sformułowanie pewnych postulatów, które mogą stanowić implikacje dla praktyki pedagogicznej.

Postawiony w pracy problem główny: „Jaka jest organizacja, przebieg i efektywność wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w opinii nauczycieli?” został uszczegółowiony i podzielony na trzy aspekty tj.: organizacja wychowania patriotycznego, przebieg wychowania patriotycznego oraz efektywność wychowania patriotycznego.

1. W zakresie pierwszego problemu szczegółowego, który dotyczył przyjmowanego przez nauczycieli modelu wychowania patriotycznego należy wskazać, że zarówno wśród nauczycieli szkół samorządowych, jak i katolickich dominującym modelem patriotyzmu był patriotyzm narodowy, którego istota skupiała się na „tworzeniu tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą, własną grupą etniczną lub narodową”. Taki model wybrało 67,8% ogółu badanych osób, w tym 68,9% nauczyciele szkoły samorządowej oraz 62,6% nauczycieli szkół katolickich. Drugim najczęściej wybieranym modelem był patriotyzm religijno-duchowy dotyczący „odczuwania głębokiego przywiązania z religią, z wyznaniem rodziców i dziadków, obchodzonymi obrzędami, liturgią oraz obyczajami religijnymi”. Na ten model patriotyzmu wskazywało 15,4% ogółu badanych, w tym 13,7% nauczycieli szkół samorządowych i 22,9% nauczycieli szkół katolickich. Dodatkowo badani nauczyciele obu typów szkół uznali w pierwszej kolejności rodzinę, a potem szkołę, państwo i środowisko społeczne jako najważniejsze środowiska wychowania patriotycznego. W przypadku szkół katolickich nauczyciele wysoko oceniali także rolę Kościoła katolickiego jako miejsca w którym odbywa się wychowanie patriotyczne.
2. Drugi problem szczegółowy dotyczył tego, w jakim stopniu podstawa programowa szkoły podstawowej uwzględnia wychowanie patriotyczne. W odpowiedziach badanych nie wykazano statystycznie istotnych różnic pomiędzy szkołami katolickimi i samorządowymi. W zdecydowanej większości ankietowani nauczyciele uważali, że podstawa programowa szkoły uwzględnia w wysokim stopniu wychowanie patriotyczne (48,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 42,4% nauczycieli szkoły katolickiej) lub w stopniu umiarkowanym (32,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 41,9% nauczycieli szkoły katolickiej).

3. W trzecim pytaniu szczegółowym zapytano o miejsce wychowania patriotycznego w programie wychowawczym szkół podstawowych. Zdaniem ankietowanych nauczycieli program wychowawczo-profilaktyczny to dokument szkolny, który oprócz planu organizacji ważnych wydarzeń był wskazywany jako ten, który zawiera w sobie wyraźne odniesienie do wychowania patriotycznego. W taki sposób odpowiedziało 82,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 81,6% nauczycieli szkoły katolickiej. Ponadto analizie poddano to, w jaki sposób program profilaktyczno-wychowawczy uwzględnia wychowanie patriotyczne uczniów. Pod tym względem wykazano istotne statystycznie różnice między nauczycielami szkół katolickich i samorządowych $\chi^2 = 19,46$; $p < 0,01$; $V = 0,14$. Zdecydowanie największy odsetek badanych wskazywał, że program wychowawczo-profilaktyczny szkoły podstawowej zawiera szczegółowo opisane treści, wartości i formy wychowania patriotycznego było 38,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 53% nauczycieli szkoły katolickiej lub też zawarte są tam ogólne zapisy o konieczności realizacji wychowania patriotycznego pośród różnych kierunków i celów wychowania szkolnego. Takiego zdania było 46,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 40,8% nauczycieli szkoły katolickiej. Dlatego też można wskazać, że program profilaktyczno-wychowawczy jest ważnym dokumentem wyznaczającym sposób realizacji wychowania patriotycznego.
4. Czwarty problem szczegółowy koncentrował się wokół kategorii treści wychowania patriotycznego realizowanych w placówkach, w których pracują ankietowani nauczyciele szkół samorządowych i katolickich. Analizy testami χ^2 Pearsona potwierdziły, że nauczyciele szkół katolickich i samorządowych różnili się statystycznie pod względem realizacji wychowania patriotycznego w szkole. Badane grupy najbardziej różniły się w zakresie uwzględniania religii w aspekcie wychowania patriotycznego patriotyzmu (jako źródło motywacji oraz sposobu religijnego przeżywania świąt i wydarzeń patriotycznych), a następnie pod względem kształtowania gotowości do pracy, służby (poświęcenia) dla dobra ojczyzny, kształcenia i formowania siebie jako wyrazu patriotyzmu oraz identyfikacji z Polską jako ojczyzną (duma z bycia Polakiem). W tych obszarach liczba wskazań w szkołach katolickich była znacząco wyższa niż w szkołach samorządowych. Wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły stwierdzić, że najczęściej wykorzystywane treści przez badanych nauczycieli związane są z poznaniem symboliki narodowej (96,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 99,4% nauczycieli szkoły katolickiej), kultury polskiej (90,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 96,1% nauczycieli szkoły katolickiej) i historii polski (89,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 93,3% nauczycieli szkoły katolickiej). Istotą liczbę wskazań uzyskały treści związane z odpowiednim sposobem przeżywania uroczystości patriotycznych (81,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 86,6% nauczycieli

szkoły katolickiej), wprowadzaniem historii znanych i zasłużonych Polaków (76,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,2% nauczycieli szkoły katolickiej), zapoznawaniem uczniów z historią i tradycją regionu (78,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 72,6% nauczycieli szkoły katolickiej), kształtowaniem miłości do ojczyzny (71,7% nauczycieli szkoły samorządowej i 81,6% nauczycieli szkoły katolickiej) i identyfikacji z Polską jako ojczyzną (69,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,2% nauczycieli szkoły katolickiej).

5. W problemie piątym skoncentrowano się na określeniu metod i strategii, jakie wykorzystują nauczyciele szkół samorządowych i katolickich. Przeprowadzone badania dowiodły, że ankietowani nauczyciele w procesie wychowania patriotycznego najczęściej wykorzystywali metodę modelowania wzorców (73,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 79,3% nauczycieli szkoły katolickiej), wychowanie ku wartościom (79,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 87,2% nauczycieli szkoły katolickiej), a w dalszej kolejności strategię świadectwa (56,4% nauczycieli szkoły samorządowej i 73,7% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponad połowa badanych osób (54,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 50,8% nauczycieli szkoły katolickiej) deklarowała, że w ramach wychowania patriotycznego stosują metody właściwe dla dydaktyki. Wykorzystując test niezależności χ^2 Pearsona dowiedziono, że istniały statystyczne różnice pomiędzy grupą nauczycieli szkół katolickich i samorządowych. Wśród nauczycieli szkół katolickich ankietowani częściej wskazywali na stosowanie metody wychowania ku wartościom $\chi^2 = 5,70$; $p < 0,05$; $V = 0,08$, strategii świadectwa $\chi^2 = 18,34$; $p < 0,001$; $V = 0,14$, i strategii stymulacji $\chi^2 = 8,38$; $p < 0,01$; $V = 0,09$.
6. Problem szczegółowy szósty dotyczył stosowanych przez ankietowanych nauczycieli form wychowania patriotycznego. Zdecydowanie najczęściej wskazywanymi formami wychowania patriotycznego w opinii badanych były akademie i apele o charakterze państwowym, narodowym, regionalnym (92,6% nauczycieli szkoły samorządowej i 92,2% nauczycieli szkoły katolickiej), wycieczki do miejsc historycznych (86% nauczycieli szkoły samorządowej i 91,6% nauczycieli szkoły katolickiej), konkursy o tematyce patriotycznej (78,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 72,1% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz zajęcia lekcyjne (73,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 66,5% nauczycieli szkoły katolickiej). Analizy statystyczna testami χ^2 Pearsona potwierdziła, że nauczyciele szkół katolickich częściej niż nauczyciele szkół samorządowych realizowali proces wychowania patriotycznego wykorzystując do formę spotkań z zasłużonymi osobami $\chi^2 = 9,41$; $p < 0,01$; $V = 0,10$ i wycieczek do ważnych miejsc $\chi^2 = 4,04$; $p < 0,05$; $V = 0,06$, a w przypadku nauczycieli szkół samorządowych częściej wykorzystywano do tego celu zajęcia lekcyjne $\chi^2 = 3,96$; $p < 0,05$; $V = 0,05$, godziną wychowawczą $\chi^2 = 4,02$; $p < 0,05$; $V = 0,06$ oraz formę opieki nad osobami i ważnymi miejscami dla kraju i regionu $\chi^2 = 7,44$; $p < 0,01$; $V = 0,09$.

Wynika z tego, że typ placówki (katolicka, samorządowa) w dużym stopniu warunkował wybór formy wychowania patriotycznego.

7. W kolejnym pytaniu szczegółowym zapytano respondentów, jakie środki dydaktyczno-wychowawcze stosują nauczyciele szkół katolickich i samorządowych w procesie wychowania patriotycznego. Wyniki badań dowiodły, że najczęściej wykorzystywanym środkiem dydaktyczno-wychowawczymi używanymi przez ankietowanych nauczycieli jest godła Polski i inne symbole narodowe. (89,1% nauczycieli szkoły samorządowej i 83,2% nauczycieli szkoły katolickiej). Ponadto znaczna liczba respondentów wykorzystuje wizerunki bohaterów narodowych (61,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 65,9% nauczycieli szkoły katolickiej), fotografie i filmy o tematyce patriotycznej (52,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 60,3% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii Polski (41,5% nauczycieli szkoły samorządowej i 45,8% nauczycieli szkoły katolickiej). Ankietowani nauczyciele wskazywali także na wykorzystanie plików multimedialnych (42,3% nauczycieli szkoły samorządowej i 49,2% nauczycieli szkoły katolickiej) oraz literatury regionalnej i patriotycznej (40,8% nauczycieli szkoły samorządowej i 33% nauczycieli szkoły katolickiej). W przypadku różnic pomiędzy grupą nauczycieli szkół katolickich i samorządowych odkryto, że ankietowani nauczyciele szkół katolickich częściej korzystali z fotografii i filmów patriotycznych $\chi^2 = 3,65$; $p = 0,056$; $V = 0,06$, a rzadziej korzystali z godła Polski i innych symboli narodowych $\chi^2 = 4,68$; $p < 0,05$; $V = 0,07$, a także z literatury $\chi^2 = 3,72$; $p = 0,054$; $V = 0,06$. Wśród nauczycieli szkół katolickich dominowało większe zróżnicowanie w zakresie stosowanych środków wychowawczo-dydaktycznych.
8. Następnym problemem badawczym oscylował wokół kwestii związanych z przedmiotami, w ramach których realizowane jest wychowanie patriotyczne. Wyniki przedstawionych analiz wskazują, że wychowanie patriotyczne realizowane jest w ramach wielu przedmiotów. Podkreśla to fakt, iż wśród respondentów znaleźli się nauczyciele różnych przedmiotów w tym edukacji wczesnoszkolnej, religii, języka polskiego, historii, języków obcych, matematyki, przyrody (biologii, wychowania fizycznego, chemii, fizyki, geografii, wiedzy o społeczeństwie i wielu innych przedmiotów. Jedynie 2,9% spośród wszystkich badanych, w tym 3,3% respondentów ze szkoły samorządowej i 1,1% ze szkoły katolickiej zaznaczyła, że z różnych względów nie angażuje się w proces wychowania patriotycznego. Świadczy to, że zdecydowana większość ankietowanych pedagogów angażuje się w proces wychowania patriotycznego.
9. Kolejny problem badawczy dotyczył stopnia zaangażowania uczniów w proces wychowania patriotycznego. Wyniki badań testem χ^2 Pearsona potwierdziły istotnie statystyczne różnice

w grupie badanych nauczycieli szkół samorządowych i katolickich $\chi^2 = 10,46$; $p < 0,05$; $V = 0,10$. Najczęściej badani respondenci wskazywali, że uczniowie angażują się tylko w pewnym zakresie (intelektualnym, emocjonalnym lub praktycznym) w wychowanie patriotyczne. Taką odpowiedź zaznaczyło 56% nauczycieli szkoły samorządowej i 47,5% nauczycieli szkoły katolickiej. Z kolei znaczna liczba ankietowanych pedagogów podkreślała, że uczniowie są zainteresowani i bardzo chętnie uczestniczą w wychowaniu patriotycznym. Takiego zdania było 37,2% nauczycieli szkoły samorządowej i 49,1% nauczycieli szkoły katolickiej. Zaangażowanie uczniów w proces wychowania patriotycznego jest zdaniem ankietowanych nauczycieli na wysokim poziomie, ponadto nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali stopień zaangażowania uczniów niż w przypadku badanych nauczycieli szkół samorządowych.

10. Kolejny problem badawczy był próbą odpowiedzi na pytanie, jaka jest efektywność wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy uczniów. Wyniki przeprowadzonych analiz okazały się istotne statystycznie $p < 0,05$. Dowiedziono, że nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali efekty wychowania patriotycznego w szkole w zakresie wiedzy uczniów. Ankietowani nauczyciele ocenili osiągnięcia uczniów w zakresie znajomości symboli narodowych (4,63 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,80 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz w obszarze znajomości słów hymnu narodowego (4,50 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,72 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). W dalszej kolejności respondenci wysoko oceniali uczniów w zakresie rozumienia tego, czym jest ojczyzna (3,91 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,10 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), posiadania podstawowej wiedzy z historii Polski (3,48 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,92 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz rozumienia roli kościoła w kształtowaniu tożsamości narodowej (3,15 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,86 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Dlatego też wysoko można ocenić efektywność wychowania patriotycznego uczniów w zakresie wiedzy. Największe różnice pomiędzy badanymi grupami nauczycieli szkół katolickich i samorządowych wykazano pod względem osiągnięć w zakresie rozumienia roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu tożsamości narodowej i podstawowej wiedzy z historii Polski.
11. W dalszej kolejności analizie poddano stopień osiągnięć uczniów w zakresie emocjonalnym. Wykorzystując test U Manna – Whitney’a wykonano szereg analiz, których wyniki okazały się istotnie statystyczne. $p < 0,05$. W tym obszarze badani nauczyciele najwyżej oceniali umiejętności uczniów w zakresie wykonywania hymnu narodowego (4,36 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,68 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Ponadto

wskazywano, że wychowankowie potrafią okazywać szacunek symbolice narodowej (4,06 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,39 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), oraz w sposób emocjonalny identyfikować się z ojczyzną w różnych okolicznościach (3,79 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,10 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Umiarkowanie oceniano osiągnięcia uczniów w obszarze okazywanie miłości do ojczyzny (3,43 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,69 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Można wskazać, że osiągnięcia uczniów w obszarze emocjonalnym mieściły się w wysokim i umiarkowanym zakresie. Nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali efekty wychowania w obszarze emocjonalnym, lecz różnice pomiędzy obiema grupami nie były duże.

12. Ostatnim postawionym w pracy problemem badawczym była efektywność uczniów w obszarze praktycznym. Wyniki przeprowadzonych analiz okazały się istotne statystycznie $p < 0,05$. Ankietowani pedagodzy wskazywali, że uczniowie w sposób czynny wspierają osoby dotknięte wojną, świadczą pomoc obcokrajowcom w klasie lub w szkole (3,62 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 4,07 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Pedagogzy podkreślali, że wychowankowie biorą chętny i czynny udział w uroczystościach i wydarzeniach patriotycznych (3,81 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,97 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich), angażują się i czynnie uczestniczą w konkursach patriotycznych (3,54 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,88 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich) oraz starają się kultywować tradycję i obyczaje narodowe i lokalne (3,71 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,93 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). Mniejszy stopień realizacji efektów w kształcenia w wymiarze praktycznym dostrzegano w obszarze świadczenia pomocy osobom zasłużonym dla ojczyzny i regionu, czy też kolegom z klasy np. w formie wolontariatu (3,50 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,72 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). W sposób umiarkowany respondenci oceniali osiągnięcia uczniów w zakresie umiejętności godnego wypowiedzenia się o Polsce, jej historii i dorobku (3,63 pkt w grupie nauczycieli szkół samorządowych i 3,86 pkt w grupie nauczycieli szkół katolickich). W zakresie różnic między podanymi grupami można zauważyć, że nauczyciele szkół katolickich wyżej oceniali efekty kształcenia uczniów w obszarze praktycznym niż nauczyciele szkół samorządowych

Analizując odpowiedzi na przedstawione pytania badawcze warto zauważyć, że w przypadku organizacji wychowania patriotycznego w obu typach porównywanych szkół dominującym modelem patriotyzmu był model narodowy. W szkołach katolickich większą ilość wskazań otrzymał także model religijno-duchowy. Większa ilość respondentów w szkołach katolickich niż samorządowych zwracała uwagę, że program profilaktyczno-wychowawczy w

sposób szczegółowy odnosi do wychowania patriotycznego. Można wskazać, że w zakresie organizacji wychowania patriotycznego nie odkryto wielu znaczących różnic pomiędzy oba typami szkół. Jedyne różnicujące te placówki skupiało się na większym podkreśleniu roli religii w wychowaniu.

W przypadku przebiegu wychowania patriotycznego należy podkreślić, że procentowy udział wskazań konkretnych treści wychowania patriotycznego wśród nauczycieli szkół katolickich, jak i samorządowych mieścił się na podobnym poziomie. W przypadku metod wychowawczych w obu typach placówek zdecydowana większość pedagogów wykorzystywała metodę wychowania ku wartościom i modelowania-wzorowania. Znacząco większa liczba nauczycieli szkół katolickich (73,7%) niż samorządowych (56,4%) stosowała strategię świadectwa polegającą na wzorowaniu się systemem wartości znaczących osób – patriotów, daniem właściwego przykładu przez nauczyciela. Oznacza to, że w placówkach katolickich mocniej podkreśla się rolę autorytetów, zarówno tych współczesnych, jak i postaci historycznych.

W odniesieniu do form wychowania patriotycznego w obu typach szkół ankietowani podobnie oceniali częstotliwość stosowania uwzględnionych w kwestionariuszu form wychowawczych. W szkołach katolickich częściej niż w szkołach samorządowych wykorzystywano spotkania z zasłużonymi osobami dla kraju i regionu oraz wycieczki do ważnych miejsc związanych z historią kraju i regionu. Z kolei wśród szkół samorządowych nauczycieli częściej wskazywali na jednostkę lekcyjną, godzinę wychowawczą oraz formę opieki nad osobami i ważnymi miejscami dla kraju i regionu.

W przypadku środków dydaktyczno-wychowawczych zarówno nauczyciele szkół samorządowych, jak i katolickich zgodnie podkreślali, że najczęściej dysponują godłem i innymi symbolami narodowymi oraz wizerunkami bohaterów zasłużonych dla Polski. W szkołach samorządowych częściej niż katolickich dysponowano eksponatami regionalnymi, izbami pamięci i stałą ekspozycją poświęconą tematyce patriotyzmu. Z kolei w szkołach katolickich częściej zwracano uwagę na posiadanie historycznych filmów i fotografii. Zdaniem ankietowanych nauczycieli szkół katolickich i samorządowych proces wychowania patriotycznego jest realizowany przez wszystkich nauczycieli szkoły podstawowej. Jego zakres wyznacza podstawa programowa, program profilaktyczno-wychowawczy i plan organizacji wydarzeń w szkole.

Zwracając uwagę na efektywność wychowania patriotycznego należy podkreślić, że w opinii respondentów poziom ogólny zaangażowania uczniów w treści patriotyczne jest wysoki, gdyż uczniowie wykazują zainteresowanie i bardzo chętnie uczestniczą w tego typu inicjatywach. Wskazywało na to 49,1% nauczycieli szkoły katolickiej i 37,2% nauczycieli

szkoły samorządowej. Z kolei umiarkowany stopień zaangażowania, gdzie wychowanków angażują się inicjatywy patriotyczne tylko w pewnym zakresie (intelektualnym lub emocjonalnym lub praktycznym) wskazywało 56% nauczycieli szkoły samorządowej i 47,5% nauczycieli szkoły katolickiej. Ogólny poziom zaangażowania uczniów w wychowania patriotyczne był wyższy w szkołach katolickich niż samorządowych. Poziom patriotyzmu uczniów był wzmacniany przez wydarzenia, jakie mają miejsce na Ukrainie, gdyż w opinii 82,1% nauczycieli szkół katolickich i 75,8% nauczycieli szkół samorządowych uczniowie angażują się w pomoc migrantom i uchodźcom.

W przypadku uzyskiwanych efektów w zakresie wiedzy o patriotyzmie zarówno nauczyciele szkół katolickich, jak i samorządowych wysoko oceniali osiągnięcia swoich wychowanków. Najwyżej oceniano osiągnięcia uczniów w zakresie znajomości słów hymnu narodowego, znajomości symboli narodowych, jak i rozumienia tego, czym jest ojczyzna i mała ojczyzna.

W odniesieniu do wymiaru emocjonalnego nauczyciele wysoko oceniali umiejętność wykonywania hymnu narodowego, zdolność do emocjonalnej identyfikacji z ojczyzną czy też szacunek oddawany symbolice narodowej.

Ostatnim analizowanym była efektywność wychowania patriotycznego w zakresie praktycznym, dotycząca prezentowanych postaw. W tym obszarze najwyżej oceniano chęć czynnego udziału w uroczystościach i wydarzeniach patriotycznych, uczestnictwo w konkursach patriotycznych oraz czynne wspierania osób dotkniętych wojną np. poprzez pomoc świadczoną obcokrajowcom w szkole i klasie. Analiza średnich z odpowiedzi uzyskanych przez ankietowanych respondentów dowiodła, że ankietowani nauczyciele najwyżej oceniali efekty wychowania patriotycznego w obszarze wiedzy, następnie okazywanych emocji, a później obszaru praktycznego. Oznacza to, że obszar związany z praktyczną aktywnością uczniów, jest z punktu widzenia ankietowanych najslabiej rozwinięty. Warto, aby nauczyciele realizując wychowanie patriotyczne zwrócili większą uwagę na praktyczne możliwości wykorzystania zdobytej wiedzy i umiejętności w zakresie wychowania patriotycznego.

Ostatnie pytanie ujęte w kwestionariuszu mające charakter otwarty i stanowiące załączek badań jakościowych otwiera kolejne nowe obszary badawcze związane z analizowaną problematyką. W szczególności warto podkreślić konieczność dostosowania programów wychowawczych w zakresie wychowania patriotycznego do uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, mając na względzie ich wiek i możliwości. W tym obszarze ciekawą inicjatywą mogą być warsztaty patriotyczne, gdzie uczniowie zostaną podzieleni na grupy wiekowe i realizować będą zadania dostosowane do swoich możliwości.

Warto, aby w doborze metod, strategii form i środków nauczyciele mocniej skoncentrowali się na aspektach praktycznych, zwracając uwagę na zmieniające się oczekiwania młodego pokolenia. W tym kontekście pedagog chcąc zwiększać efektywność wychowania patriotycznego powinien szukać nowych metod dotarcia do ucznia, które będą dla niego atrakcyjną formą zdobywania wiedzy, utrwalania postaw i kształtowania umiejętności.

Często w swoich wypowiedziach respondenci podkreślali, że wychowanie patriotyczne powinno rozpoczynać się i być kontynuowane w domu rodzinnym. Dlatego też można wysunąć postulat, aby tworzyć większe możliwości do aktywizacji patriotycznej rodziców i uświadomienia im roli jaką pełnią w wychowaniu patriotycznym dziecka. Może to być dokonane poprzez organizowanie zajęć patriotycznych, na których rodzice i ich dzieci wspólnie przygotowują prace czy projekty o tematyce patriotycznej, udział przedstawicieli rodziców w wydarzeniach patriotycznych o zasięgu szkolnym, lokalnym i regionalnym. Organizowanie przedstawień patriotycznych, w których rodzice razem z nauczycielami będą pełnić rolę aktorów i poprzez kulturę i sztukę przekazywać swoim dzieciom treści patriotyczne.

W konsekwencji zaprezentowane wyniki badań empirycznych pozwoliły odpowiedzieć na problem główny niniejszej rozprawy: „Jaka jest organizacja, przebieg i efektywność wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych w opinii nauczycieli?”. Autor wyraża nadzieję, że zaprezentowane wyniki okażą się przydatne dla innych badaczy oraz praktyków pedagogicznych.

Zakończenie

Głównym celem niniejszej dysertacji było rozpoznanie procesów wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich, wzbogacenie podstaw teoretycznych oraz opracowanie wniosków i implikacji dla praktyki pedagogicznej w świetle teorii i własnych badań empirycznych.

Analizując proces wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych katolickich i samorządowych należy wskazać, że jest to problematyka złożona i w dużej mierze zależna od zapisów ujętych w prawie oświatowym, czy też przyjmowanego przez poszczególnych nauczycieli modelu patriotyzmu i wyznawanego ideału wychowania. Patriotyzm i wychowanie patriotyczne są w literaturze badane z uwzględnieniem wielu aspektów, co podkreśla konieczność prowadzenia dalszych badań w tym zakresie.

W obszar badań nad patriotyzmem i wychowaniem patriotycznym wpisuje się niniejsza praca, której przedmiot dotyczy teoretycznych (rozdziały 1-2) i praktycznych (rozdział 3-4) aspektów wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych.

Przeprowadzona analiza literatury pozwoliła określić znaczenie kluczowych terminów dla niniejszej problematyki takich jak patriotyzm, wychowanie patriotyczne, szkoła samorządowa oraz szkoła katolicka. Bazując na poglądach wielu badaczy dokonano wyodrębnienia własnej kategoryzacji patriotyzmu. W ten sposób zrealizowano cel teoretyczny niniejszej rozprawy, którym było wzbogacenie podstaw teoretycznych wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych.

Zgodnie z opisaną w rozdziale metodologicznym procedurą badawczą wykorzystując metodę sondażu diagnostycznego przygotowano narzędzie badawcze, jakim był kwestionariusz ankiety skierowany do nauczycieli szkół podstawowych samorządowych i katolickich na terenie całej Polski. Do analizy wyników wykorzystano metody statystyczne takie, jak test niezależności chi-kwadrat, test U Manna-Whitney'a oraz analizę korelacji Pearsona.

Wszystkie założenia badawcze zostały spełnione. Udało się przeprowadzić badania ilościowe na grupie 974 nauczycieli w tym 795 nauczycieli szkół samorządowych i 179 nauczycieli szkół katolickich, co można uznać za satysfakcjonujący wynik.

Na podstawie analizy literatury i w świetle uzyskanych rezultatów własnych badań empirycznych można sformułować następujące wnioski:

- wychowanie patriotyczne stanowi zespół zamierzonych czynności wychowawcy, który ma na celu ukształtować wychowanka ku postawie patriotycznej, opartej na przywiązaniu

i miłości do kraju ojczystego, a także do wspólnej pracy na rzecz dobra wspólnoty narodowej;

- proces organizacji wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych przebiega w podobny sposób. Największe różnice między oboma typami szkół są związane ze stopniem uwzględniania religijnego aspektu patriotyzmu i stosowaniem strategii świadectwa podczas wychowania patriotycznego;
- zgodnie z przyjętą klasyfikacją patriotyzmu według J. Nikitorowicza, uzupełnioną o definicję Cz. Bartnika zdecydowana większość respondentów opowiedziała się za narodowym modelem patriotyzmu. Drugim najczęściej wybieranym modelem patriotyzmu był patriotyzm religijno-duchowy, który był częściej wskazywany przez nauczycieli szkół katolickich niż świeckich;
- badani nauczyciele szkół katolickich w swojej pracy częściej wykorzystują strategię świadectwa, a ich dobór metod, strategii, form i środków dydaktycznych jest bardziej zróżnicowany niż w szkołach samorządowych;
- stopień zaangażowania uczniów w wychowanie patriotyczne jest wyższy w szkołach katolickich niż samorządowych;
- wojna na Ukrainie oddziałuje na wychowanie patriotyczne uczniów w Polsce w szczególności poprzez większe zaangażowanie uczniów w pomoc uchodźcom i migrantom;
- nauczyciele szkół samorządowych w wychowaniu patriotycznym kierują się przede wszystkim osobistą koncepcją patriotyzmu i własną wizją wychowania;
- nauczyciele szkół katolickich w wychowaniu patriotycznym kierują się przekonaniem religijnymi, osobistą wizją patriotyzmu, dewizą Bóg-Honor-Ojczyzna oraz własną intuicją wychowawczą;
- w opinii badanych nauczycieli uczniowie prezentują wysoki stopień osiągnięć w zakresie efektów wychowania patriotycznego. W każdym z analizowanych obszarów wyższe wyniki uzyskiwane były przez nauczycieli szkół katolickich;
- badani nauczyciele w obu typach szkół najniżej oceniali osiągnięcia uczniów w obszarze praktycznym (aktywności patriotycznej).

Organizacja wychowania patriotycznego w szkołach katolickich i samorządowych przebiega w podobny sposób, a pewne różnice w zakresie szkół katolickich i samorządowych wynikają z uwzględnienia religijnego aspektu patriotyzmu. Ponadto w przebiegu wychowania patriotycznego można wskazać na mnogość treści, metod, strategii, form i środków wychowania patriotycznego, biorąc pod uwagę, że nauczyciele szkół katolickich wskazywali na

wykorzystywanie ich większej liczby niż miało to miejsce w szkołach samorządowych. Ponadto osiągnięcia uczniów mierzone w trzech obszarach (wiedza, umiejętności, postawy) wskazuje na najsłabsze wykształcenie komponentu praktycznego. Przeprowadzenie własnych badań empirycznych pozwoliło na rozpoznanie elementów wychowania patriotycznego uczniów samorządowych i katolickich szkół podstawowych w zakresie wychowania patriotycznego i zrealizowanie celu praktycznego niniejszej dysertacji.

Przedstawione wnioski implikują stosowne aplikacje praktyczne, które mogą doskonalić proces wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych i katolickich, między innymi takie, jak poniżej wskazane.

- Potrzebna jest formacja nauczycieli obu typów szkół w zakresie istoty współczesnego patriotyzmu ze szczególnym akcentem na elementy nie budzące wątpliwości, z podkreśleniem znaczenia przywiązania i miłości do kraju ojczystego, szacunku dla innych narodów, pracy na rzecz dobra wspólnego. Formacja ta, niepozbawiona elementu religijnego, mogłaby się odbywać w ramach szkolenia rady pedagogicznej. Jej jednym ze skutków powinna być wzrastająca aktywność patriotyczna nauczycieli jako ich świadectwo postawy patriotycznej.
- Przedmiot szkolenia nauczycieli może stanowić sam proces wychowania patriotycznego, dostosowany do uczniów wczesnoszkolnej edukacji, uczniów w klasach IV-VI i uczniów w klasach VII-VIII. To zróżnicowanie, nawet bardziej konkretne, jest konieczne ze względu na dynamikę rozwojową dzieci i młodzieży w wieku szkoły podstawowej. W formacji nauczycieli można odwołać się do elementów strukturalnych postawy, eksponując potrzebę oddziaływania na wiedzę uczniów w zakresie patriotyzmu, ich emocje oraz na praktyczne zaangażowanie.
- Wyniki badań potwierdzają konieczność aktywizacji patriotycznej uczniów, czyli ich zaangażowania zgodnego z wiekiem i możliwościami. W tej dziedzinie jest wiele możliwości, które objęte programem wychowawczym szkoły i poszczególnych klas powinny wiązać się z kalendarzem ważnych wydarzeń narodowych i regionalnych. Konkretne sposoby aktywizacji patriotycznej mogą obejmować pamięć narodową, opiekę nad pomnikami i mogiłami bohaterów narodowych i regionalnych, lekcje historii w terenie, umotywowaną pracę na rzecz dobra wspólnego, ochrony środowiska, służby charytatywnej wobec starszych, chorych, potrzebujących, w tym emigrantów z Ukrainy, na rzecz dobra klasy i szkoły. W tym celu można wykorzystać różne zajęcia przedmiotowe, zwłaszcza godziny do dyspozycji wychowawcy.
- Konieczna jest realizowana przez nauczycieli bieżąca analiza ważnych dla Polski wydarzeń, jak na przykład wojna na Ukrainie. Zastosowane strategie aktywizujące

uczniów do właściwej ich interpretacji, wyciągnięcia wniosków i aktywności mogą posłużyć do kształtowania dynamicznej postawy patriotycznej.

- W kształtowaniu postawy patriotycznej uczniów potrzebne jest otwarcie się na wielowymiarową argumentację, która nie wyklucza, również w szkołach samorządowych, aspektu religijnego, istotnego dla bardzo znaczącej grupy uczniów.
- W wychowaniu patriotycznym uczniów nie można pominąć rodziców uczniów, przedstawiając na spotkaniach ten komponent integralnego wychowania dzieci i młodzieży. Umiejętny wychowawca będzie umiał skorzystać z aktywności rodziców w realizacji określonych zadań w zakresie wychowania patriotycznego.
- W wielu środowiskach szkół samorządowych i katolickich, ze względu na przekonania religijne uczniów i tradycje narodowe, wskazana jest współpraca z parafią.
- We wszystkich działaniach szkolnych na rzecz wychowania patriotycznego potrzebna jest roztropność nauczycieli, którzy tak ważnej formacji, jaką jest patriotyzm uczniów, nie sprowadzą do działań politycznych czy ideologicznie motywowanych.

Przedstawiona dysertacja może stanowić źródło wiedzy i inspiracji dla organów prowadzących szkoły, nauczycieli, nauczycieli akademickich, rodziców oraz wszystkich osób zainteresowanych badaniami w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich.

Problematyka pracy otwiera przez badaczami nowe obszary, które mogą dotyczyć:

- wychowania patriotycznego uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych,
- aktywności patriotycznej uczniów katolickich i świeckich szkół podstawowych,
- badań dotyczących wychowania patriotycznego w szkołach ponadpodstawowych,
- roli rodziców w wychowaniu patriotycznym dziecka i metod zwiększania efektywności wychowania patriotycznego w domu,
- badań nad wychowaniem patriotycznym realizowanym w organizacjach społecznych, sportowych i harcerskich.

Wskazane wnioski i aplikacje oraz wyznaczone kierunki dalszych badań pozwoliły na realizację celu praktycznego rozprawy, którym było opracowanie wniosków i aplikacji dla praktyki pedagogicznej w zakresie wychowania patriotycznego w szkołach podstawowych samorządowych i katolickich. Stanowią także w pewien sposób autorski wkład w rozwój dyscypliny, jaką jest pedagogika.

Niniejsza dysertacja nie jest pozbawiona pewnych ograniczeń. Obowiązujący stan pandemii Covid-19 wydłużył proces zbierania i gromadzenia danych. Ponadto badanie prowadzone było w grupie nauczycieli, dlatego też w toku kontynuacji dalszych badań warto byłoby przeprowadzić analizy w grupie uczniów szkół podstawowych. Poprzez własną wytrwałość i konsekwencje w realizacji zamierzonych celów badawczych oraz przy wsparciu promotora i środowiska naukowego możliwe było przezwycięzenie wszelkich trudności i sfinalizowanie pracy. Zebranie danych empirycznych możliwe było dzięki pomocy dyrekcji szkół, która zgodziła się na przeprowadzenie badań w ich placówkach.

Autor pracy wyraża nadzieję, że zaprezentowane w pracy wyniki badań chociaż w częściowy sposób pozwolą na wypełnienie luki badawczej, a opracowane wnioski i rekomendacje okażą się przydatne zarówno dla teorii, jak i praktyki pedagogicznej.

Spis tabel

Tabela 1. Wychowanie patriotyczne w Polsce latach 80-tych	37
Tabela 2. Uniwersalne cechy narodu	40
Tabela 3. Czynniki składające się na ojczyznę.....	49
Tabela 4. Wskaźniki postawy patriotycznej.....	59
Tabela 5. Etapy kształcenia w polskim systemie edukacji.....	107
Tabela 6. Zadania nauczycieli i uczniów związane z wychowaniem patriotycznym.....	138
Tabela 7. Cele w zakresie wychowania patriotycznego po stronie ucznia i nauczyciela	175
Tabela 8, Zmienne i wskaźniki.....	192
Tabela 9. Charakterystyka grupy badanej pod względem cech społeczno-demograficznych nauczycieli.....	204
Tabela 10. Charakterystyka grupy badanej pod względem lokalizacji szkoły.....	205
Tabela 11. Model patriotyzmu badanych nauczycieli	208
Tabela 12. Znaczenie środowisk wychowania patriotycznego	211
Tabela 13. Stopień uwzględnienia wychowania patriotycznego w podstawie programowej w opinii badanych nauczycieli	212
Tabela 14. Dokumenty szkolne uwzględniające wychowanie patriotyczne	213
Tabela 15. Stopień uwzględnienia wychowania patriotycznego w programie profilaktyczno-wychowawczym szkoły.....	214
Tabela 16. Treści patriotyczne realizowane w szkołach podstawowych zdaniem ankietowanych nauczycieli.....	215
Tabela 17. Najczęściej stosowane metody i strategie wychowania patriotycznego przez badanych nauczycieli.....	219
Tabela 18. Formy wychowania patriotycznego stosowane przez ankietowanych nauczycieli. ..	221
Tabela 19. Posiadane środki dydaktyczno-wychowawcze w procesie wychowania patriotycznego	222
Tabela 20. Najczęściej wykorzystywane środki dydaktyczno-wychowawcze przez badanych nauczycieli.....	224
Tabela 21. Czynniki inspirujące badanych nauczycieli w procesie wychowania patriotycznego	225
Tabela 22. Stopień zaangażowania uczniów w wychowanie patriotyczne zdaniem ankietowanych nauczycieli.....	227
Tabela 23. Oddziaływanie wojny na Ukrainie na wychowanie patriotyczne uczniów	228
Tabela 24. Efektywność wychowania patriotycznego w zakresie wiedzy uczniów.....	230
Tabela 25. Efektywność wychowania patriotycznego w wymiarze emocjonalnym	232
Tabela 26. Efektywność wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym.....	235
Tabela 27. Ocena poziomu patriotyzmu uczniów według badanych nauczycieli	237
Tabela 28. Realizacja wychowania patriotycznego a staż pracy nauczyciela.....	241
Tabela 29. Wychowanie patriotyczne a nauczany przedmiot	242
Tabela 30. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego	243
Tabela 31. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych	244
Tabela 32. Przyjmowany model patriotyzmu a realizacja wychowania patriotycznego w szkołach samorządowych	244

Spis rysunków

Rysunek 1. Proces kształtowania postawy patriotycznej	58
Rysunek 2. Podział szkół podstawowych w Polsce	109
Rysunek 3. Struktura procesu wychowania	139
Rysunek 4. Rozkład badanych respondentów.....	203
Rysunek 5. Przyjmowany model patriotyzmu wśród ankietowanych.....	210
Rysunek 6. Ocena znaczenia środowisk w wychowaniu patriotycznym dzieci	211
Rysunek 7. Najczęściej stosowane kategorie treści patriotycznych w badanych szkołach.....	218
Rysunek 8. Najczęściej wykorzystywane metody i strategie w zakresie wychowania patriotycznego	220
Rysunek 9. Najczęściej wykorzystywane formy wychowania patriotycznego	222
Rysunek 10. Pięć najczęściej wykorzystywanych środków wychowania patriotycznego	225
Rysunek 11. Efekty wychowania patriotyczne w zakresie wiedzy w szkole samorządowej i katolickiej.....	232
Rysunek 12. Porównanie efektów wychowania patriotycznego w wymiarze emocjonalnym ...	234
Rysunek 13. Porównanie efektów wychowania patriotycznego w wymiarze praktycznym	236
Rysunek 14. Poziom patriotyzmu w szkołach samorządowych według badanych nauczycieli .	237
Rysunek 15. Poziom patriotyzmu w szkołach katolickich według badanych nauczycieli	238

Bibliografia

Akty prawne

1. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, Pallottinum 1983.
2. Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r (Dz.U. 1998 nr 51 poz. 318, z poz. zm.).
3. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*. [w:] *Sobór Watykański II, Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, Pallottinum, Poznań 2002.
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, z 2001 r. Nr 28, poz. 319, z 2006 r. Nr 200, poz. 1471, z 2009 r., Nr 114, poz. 946, z poz. zm.).
5. Podstawa Programowa Kształcenia Ogólnego, załącznik nr 2. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r (Dz. U. poz. 356 oraz z 2018 r. poz. 1679, z poz. zm).
6. Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 25 lutego 1958 r. w sprawie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, „Monitor Polski”, 1958, nr 16, poz 98, <http://isap.sejm.gov.pl> (dostęp: 24.07.2019).
7. Ustawa z dnia 1 kwietnia 2016 r. o zakazie propagowania komunizmu lub innego ustroju totalitarnego przez nazwy budowli, obiektów i urządzeń użyteczności publicznej, (Dz.U. 2016 poz. 744, z późn. zm.).
8. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz. U. z 2020 r. poz. 910 i 1378, z poz. zm).
9. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U z 2019 r. poz 1347, z poz zm.).
10. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018 poz. 1668, z poz. zm.).
11. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. Karta Nauczyciela (Dz. U z 2019 r. poz 2215, z poz zm.).
12. Ustawa z dnia 7 września 1991 r o systemie oświaty ((Dz. U. z 2022 r. poz. 2230, z poz. zm.).

Literatura

1. Allardt E., *What Constitutes a Language Minority?*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development” 1984, vol. 5, nr 3-4.

2. Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2002.
3. Apanowicz J., *Metodologiczne elementy procesu poznania naukowego w teorii organizacji i zarządzania*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, Gdynia 2000.
4. Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej*. Prace doktorskie. Prace habilitacyjne, Difin, Warszawa 2005.
5. Appiah K. A., *Kosmopolityzm. Etyka w świecie obcych*, Wydawnictwo. Prószyński i S-ka, Warszawa 2008.
6. Araszkiewicz F. W., *Geneza ideałów wychowawczych Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1976, nr 19.
7. Araszkiewicz F. W., *Metodyka wychowania w polskiej myśli pedagogicznej okresu międzywojennego*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1978, nr 21.
8. Babbie E., *Podstawy badań społecznych*, PWN, Warszawa 2009.
9. Babiński G., *Naród czy więź narodowa?: przemiany pojęcia narodu w kulturze najnowszej*, „Ethos” 2009, nr 3/4.
10. Balicki M., *Patriotyzm i nacjonalizm czyli zbliżający się koniec romansu „państwa” z „narodem”*, [w:] E. J. Kryńska, Szarkowska A., Wróblewska U. (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2009.
11. Banach Cz., *Polska szkoła i system edukacji. Przemiany i perspektywy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1999.
12. Barbaszyński D., *Specyfika poznania naukowego w refleksji Mariana Borowskiego*, „Studia z Historii Filozofii” 2021, nr 1(12).
13. Barmiński J., *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach narodowych*, Lublin 1993.
14. Bartnik Cz., *Naród i kultura*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006.
15. Bartyzel J., *Nacjonalizm*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia Katolicka*, t. 13, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2009.
16. Barwiński M., *Pojęcie narodu oraz mniejszości narodowej i etnicznej w kontekście geograficznym, politycznym i socjologicznym*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 2005, nr 5.
17. Bocheński O. I. M. OP, *O patriotyzmie*, Wydawnictwo „Odpowiedzialność i czyn”, Warszawa 1989.
18. Boczar E., *Wydawcy polskich księzek dla dzieci i młodzieży w zaborze pruskim w XIX wieku*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Librorum” 2015, nr 1(20).

19. Bogusz J., Kosyrz Z., *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
20. Bogusz J., *Rola autorytetu nauczyciela w wychowaniu patriotycznym młodzieży szkolnej*, [w:] E. Jeziorowski (red.), *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995.
21. Borkowski T., *Wartości religijne. Kształtowanie postaw religijnych człowieka*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2014, nr 1(17).
22. Boużyk M. M., *Patriotyzm w ujęciu Jacka Woronieckiego: podpowiedzi dla współczesnej pedagogiki*, „Forum Pedagogiczne” 2017, nr 2.
23. Brzezińska A. I., *Tożsamość u progu dorosłości. Wizerunek uczniów szkół ponadgimnazjalnych*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM, Poznań 2017.
24. Brzeziński J., *Metodologia badań psychologicznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.
25. Brzozowska M., *Patriotyzm i nacjonalizm w polskim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 2009, nr 21.
26. Buk-Cegiełka M., *Szanse wychowania ku wartościom w aktualnej podstawie programowej w świetle integralnego rozwoju dziecka w młodszym wieku szkolnym*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2018, z.1.
27. Burgoński P., *Koncepcja narodu w ujęciu katolickiej nauki społecznej*, „Studia Gdańskie” 2014, t. XXXV.
28. Burgoński P., *Patriotyzm w Unii Europejskiej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2008.
29. Burgoński P., *Polski patriotyzm w dobie komunizmu koncepcja patriotyzmu w nauczaniu księdza Jerzego Popiełuszki*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2010, nr XXIII/1.
30. Celary I., *Wychowanie patriotyczne w rodzinie chrześcijańskiej*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2010, nr 1(16).
31. Chałas K., *Edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom podstawą budowania szkoły jako wspólnoty życia, pracy i służby*, „Prima Educatione” 2018, nr 2.
32. Chałas K., Kowalczyk S., *Wychowanie ku wartościom narodowo-patriotycznym. Elementy teorii i praktyki*, t. II, Wydawnictwo Jedność, Lublin-Kielce 2006.
33. Chałas K., *Szanse urzeczywistniania wartości moralnych przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym w świetle podstawy programowej*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna” 2017, t. 5, nr 2/1(10/1).

34. Chałas K., *Wychowanie ku wartościom – podmiotowe trudności realizacji w praktyce edukacyjnej*, [w:] W. Furmanek (red.), *Wartości w pedagogice*, Wydawnictwo UR, Rzeszów-Warszawa 2005.
35. Chałas K., *Wychowanie ku wartościom w świetle nauczania Jana Pawła II*, Wydawnictwo „Jedność”, Lublin-Kielce 2007.
36. Chałas K., *Wychowanie ku wartościom wiejskim jako szansa integralnego rozwoju wychowanka*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2007.
37. Chałas K., *Wychowanie ku wartościom*, t. 1, Wydawnictwo „Jedność”, Lublin–Kielce 2003.
38. Chojak M., Grochowska I., Jurzysta K., Mełgieś M., Karpińska A., *Zabawa jako warunek prawidłowego rozwoju dzieci i przygotowania studentów do zawodu nauczyciela-przykład dobrej praktyki*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2017, t. XXXVI, z. 1.
39. Chrobak S., *Edukacja-wiedza zdolna ukierunkować człowieka w świetle pierwszych zasad i ostatecznych celów*, „Forum Pedagogiczne” 2011, nr 2.
40. Chrobak S., *Kultura szkoły katolickiej w kontekście pedagogii salezjanów*, „Paedagogia Christiana” 2015 nr 1/35.
41. Chrobak S., *Szkoła a osoba, szkoła a wspólnota, szkoła a kultura w świetle dokumentów Kościoła*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 2000 , nr 16.
42. Chrobak S., *Urzeczywistniać swoje człowieczeństwo – humanizm integralny ks. prof. Janusza Tarnowskiego*, „Studia z Teorii Wychowania: półrocznik Zespołu Teorii Wychowania Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN” 2013, nr 4/1 (6).
43. Chwastyk-Kowalczyk J., *Kult Józefa Piłsudskiego na łamach „Bluszczu” w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Humanica, Białystok 2016.
44. Cicha P., *Program wychowawczy szkoły a personalistyczna perspektywa wychowania do wartości*, Ośrodek Rozwoju Edukacji.
45. Cichosz W., *Nauczyciel świadkiem wiary w szkole katolickiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2006, nr 15.
46. Ciecuch J., *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Wydawnictwo Liberi Libri, Stare Kościeliska 2013.
47. Cieślakowski Ł., *Patriotyzm i wychowanie patriotyczne w poglądach Józefa Bocheńskiego*, „Zeszyty Naukowe Uczelnianej Rady Doktorantów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego” 2014, t. 3, nr 2.

48. Citko E. K., *Filmowa twórczość Andrzeja Wajdy w utrwalaniu świadomości patriotycznej odbiorców*, [w:] E. L. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2009.
49. Czerwiński J., *Triada grecka w świetle 2.0*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2019, nr 1(245).
50. Czupryk R., *Szkolnictwo katolickie*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno- Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 2009, nr 16.
51. Czupryński A., *Metoda naukowa*, [w:] A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (red.), *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpożarowej im. Józefa Tuliszkowskiego Państwowy Instytut Badawczy, Józefów 2017.
52. Darowski R., *Antropologiczno-aksjologiczne podstawy pedagogiki*, „Nauczyciel i Szkoła” 2010, nr 1-2 (46-47).
53. Dawid A., *Metody kształtowania postaw patriotycznych u młodzieży rodzimego pochodzenia na Śląsku Opolskim w latach 1950-1970*, „Pograniczne” 2015, t. 3, nr 1.
54. Dawidowicz A., *Droga do niepodległości Polski w myśli politycznej*, [w:] D. Pasiak-Wąsik (red.), „Myśl Ludowa” 2013, nr 5, Ludowe Towarzystwo Naukowo Kulturalne, Warszawa.
55. Dmowski R., *Kościół Naród i Państwo*, Ligatur, Skultuna 2007.
56. Dmowski R., *Myśli nowoczesnego Polaka*, Wydawnictwo Norton, Wrocław 2002.
57. Dmowski R., *Nasz patriotyzm*, Ligatur, Skultuna 2007.
58. Dobosiewicz S., *Reforma szkolna 1961 roku: geneza i założenia*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1970, nr 13.
59. Dorota-Sawa M., *Wychowanie ku wolności i w wolności. Kategoria androgynii szansą autentycznej autokreacji*, „Przegląd Pedagogiczny” 2009, nr 2.
60. Drzeżdżon W., *Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczym*, „Język - Szkoła – Religia” 2013, nr 8/1.
61. Dudel B., *Tematyka patriotyczna w kształceniu zintegrowanym i propozycje jej realizacji (w wybranych czasopismach metodycznych)*, [w:] E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana, Białystok 2009.
62. Dudra S., Pochyły P., *Źródła nacjonalizmu kurdyjskiego w Turcji*, „In Gremium. Studia nad Historią, Kulturą i Polityką” 2010, t. 4.
63. Durka J., *Patriotyzm czy zdrada? Spory wokół postaw Polaków w Polsce Ludowej*, [w:] A. Stawarz, J. Wysocki (red.), *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomu XX/XXI w. - ciągłość i zmiana*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2007.
64. Dyczewski L., *Tożsamość i patriotyzm*, [w:] J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?*, Impuls, Kraków 2013.

65. Dymier A. S., *Nauczyciel szkoły katolickiej w świetle dokumentów Kościoła*, Pedagogika Katolicka 2011, nr 8.
66. Dziedziak W., *Godność człowieka jako podstawa sprawiedliwości*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Lublin- Polonia. Sectio G 2019 vol. LXVI.
67. Dziewiecki M., *Męskość-zadania mężczyzny we współczesnym świecie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2015, nr 3.
68. *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem J. Delorsa, Warszawa 1998.
69. Elektrowicz L., *Pojęcie ojczyzny-wczoraj i dziś*, [w:] W. Chudy (red.), *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002.
70. Fabiś A., Błachnio A., *Duchowość jako kategoria egzystencji i transcendencji w starości*, „Exlibris Biblioteka Gerontologii Społecznej” 2015, nr 1(9).
71. Fiałkowski M., *Katolickie szkoły i uniwersytety ośrodkami formacji katolików i świeckich*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2011, t. 3(58).
72. Fiałkowski M., *Patriotyzm wyzwaniem dla Kościoła w Polsce. Na marginesie dokumentu Chrześcijański Kształt Patriotyzmu*, „Roczniki Teologiczne” 2018 , t. LXV, z. 6.
73. Frątczak J., *O wychowaniu patriotycznym w szkole*, „Nauczyciel i Szkoła” 2011, nr 1(49).
74. Furmanek W., *Przedmiot badań we współczesnej pedagogice pracy*, „Szkoła-Zawód-Praca” 2010, nr 1(17).
75. Gaclon J., *Działalność Ignacego Paderewskiego na stanowisku Prezesa Rady Ministrów (16 stycznia-9 grudnia 1919)*, „Niepodległość i Pamięć” 2011, nr 2(34).
76. Gałęziowska M., *Świętowanie wybranych rocznic Bitwy pod Grunwaldem formą komunikacji rytualnej państwa i narodu*, „Kultura i Społeczeństwo” 2012, nr 4.
77. Gąsowski T., *Salon Niepodległości*, PWN, Warszawa 2008.
78. Gębalska-Berekets A., *Znaczenie i rola mediów we współczesnej edukacji społeczeństwa informacyjnego*, A. Rogulska (red.), *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”, Siedlce 2013.
79. Głóskowska-Sołdatow M., *Patriotyzm w tekstach dla dzieci młodszych w wieku przedszkolnych - wybrane konteksty*, [w:] E. L. Kryńska, J. Dąbrowska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie, Białystok 2009.
80. Gmitruk J., *Wincenty Witos-współtwórca Niepodległej*, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, Warszawa 2017.

81. Gnitecki J., *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych. Tom 1. Status metodologiczny nauk pedagogicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2006.
82. Goetz M., *Patriotyzm z pokolenia na pokolenie*, „Trendy” 2016, nr 2-3.
83. Gogacz M., *Podstawy wychowania*, Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, Niepokalanów 1993.
84. Gołębiowski R., *Struktura pracy dyplomowej*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2014, nr 1.
85. Gronkowska-Melosik A., *Feminizacja zawodu nauczycielskiego- „różowe kołnierzyki” i paradoksy rynku pracy*, „Przegląd Badań Edukacyjnych” 2017, nr 25.
86. Grzelak M. M., Roszko-Wójtowicz E., *System edukacji w Polsce- wybrane problemy*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2017, nr 2.
87. Guibernau M., *Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment*, „Nations and Nationalism” 2004, t. 10.
88. Guzewicz W., *W wychowaniu (...) chodzi o to, aby człowiek stawał się coraz bardziej człowiekiem... – wartości w wychowaniu szkolnym*, „Studia Teologiczne. Nawróćcie się i wierźcie w Ewangelię” 2014, nr 32.
89. Haber A., *Zarządzanie badaniem ewaluacyjnym perspektywa zlecającego*, [w:] K. Olejniczak, M. Kozak, B. Lenzion (red.), *Teoria i praktyka ewaluacji interwencji publicznych: podręcznik akademicki*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne: Akademia Leona Koźmińskiego, Warszawa 2008.
90. Hajduk Ł., *Edukacyjne Uwarunkowania Rozwoju Regionalnego. W świetle badań wsi Związku Gmin Jeziora Rożnowskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
91. Horbowski A., *Bogdan Suchodolski o wychowaniu i edukacji ustawicznej*, „Nauczyciel i Szkoła” 2008, nr 3-4 (40-41).
92. Jakubiak K., Nawrot-Borowska M., *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 2(19).
93. Jakubiak K., *Świat postulowanych wartości życia i wychowania w rodzinach polskich na przełomie XIX i XX wieku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Seria: Pedagogika” 2012, z. 21.
94. Jakubiak K., *XIX-wieczne wzorce polskiej rodziny i wychowania rodzinnego dziecka oraz ich oświeceniowe inspiracje*. [w:] Dormus K. i in. (red.), *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej, t. 3, Kraków 2014.

95. Jan Paweł II *W imię przyszłości kultury* (Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 VI 1980), „L'Osservatore Romano” 1980, nr 6(1), Wydanie polskie, nr 6.
96. Jan Paweł II, *Fides et ratio*, Tarnów 1998.
97. Jan Paweł II, *Homilia we Wrocławiu*, 21.06.1983; [w:] Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia. Homilie*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006.
98. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2005.
99. Jan Paweł II, Przemówienie do Rady Głównej Światowej Unii Nauczycieli Katolickich (UMEC), Rzym 28 kwietnia 1992.
100. Janas M., *Podróż w świat wartości- poszukiwanie i odkrywanie*, „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej” 2015, t. 4.
101. Janke I., *Cel ogólnoludzki i narodowy*, „Szkoła” 1930, nr 2, s. 32, cyt. za: E. Juško, *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, nr 1(18).
102. Jarmoszko S., *Autorytety czy może władza?- U podstaw nieporozumień uproszczeń i mistyfikacji*, [w:] D. Łażewska (red.), *Autorytety w wychowaniu i edukacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi W Józefowie, Józefów 2013.
103. Jarowiecki J., Marek K. W., *Najważniejsze polskie gazety do wybuchu pierwszej wojny światowej w kontekście zabezpieczenia ich dla potomnych (charakterystyka badania, zasoby)*, [w:] A. Chachlikowska, A. Jazdon (red.), *Gazety: zasoby, opracowanie, ochrona, digitalizacja, promocja/informacja: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej*, Poznań, 2006.
104. Jaszczewski T. W., *Idea perfekcjonizmu w myśli Karola Wojtyły — Świętego Jana Pawła II w aspekcie osoby lekarza medycyny paliatywnej*, „Palliative Medicine in Practice” 2019, nr 13.
105. Jedynak B., *Dziedzictwo obyczaju narodowego Polaków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2004.
106. Jedynak S., *Refleksje historyka myśli społecznej w sprawie problematyki narodu, czyli Est modus in rebus*. [w:] L. Zdybel (red.), *Być w narodzie. Szkice o idei narodu, narodowej kulturze i nacjonalizmie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1998.
107. Jeszka A. A., *Problemy badawcze i hipotezy w naukach o zarządzaniu*, „Organizacja i kierowanie” 2013, nr 5(158).
108. Jędrzej Stanisławek, *Patriotyzm*, „Edukacja Filozoficzna” 2018, nr 66.

109. Juško E., *Patriotyzm w wychowaniu szkolnym dziś i wczoraj. Działania wychowawcze szkół powszechnych powiatu tarnowskiego w zakresie patriotyzmu w latach 1918-1939*, „Zeszyt Metodyczny Samorządowego Centrum Edukacji w Tarnowie” 2008, nr 71.
110. Juško E., *Wychowanie narodowe i państwowe w szkołach miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego w okresie II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Naukowe Małopolskiej Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Tarnowie” 2011, nr 1 (18).
111. Kamińska B., Olszta K., *Współczesne środki dydaktyczne i ich zastosowanie w działalności dydaktyczno- muzycznej szkolnictwa ogólnokształcącego*, „Muzyka Historia Teoria Edukacja” 2016, nr 6.
112. Kantyka S., *Pojęcia narodu, narodowości i mniejszości narodowych w myśli politycznej przełomu XIX i XX wieku*, „Chorzowskie Studia Polityczne” 2015, nr 10.
113. Kard. S. Dziwisz, *Świadectwo w rozmowie z Gian Franco Svidercoschim*, „TBA Komunikacja Marketingowa”.
114. Karkowska M., *Ewolucja koncepcji autorytetu w wybranych filozofiach wychowania*, „Pedagogika Filozoficzna” 2006, nr 1.
115. Karwowski W., *Wychowanie patriotyczne w rodzinie w okresie przemian*, [w:] W. Karwowski (red.), *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995.
116. *Katechizm Kościoła Katolickiego 2239*, Wydawnictwo „Pallottinum”, Poznań 1994.
117. Keff B., *Antysemityzm. Niezamknięta historia*, Wydawnictwo „Czarna Owca”, Warszawa 2013.
118. Kempa G., *Sylwetka nauczyciela wychowawcy szkół średnich Drugiej Rzeczypospolitej źródłem inspiracji dla współczesnej pedeutologii*, „Chowanna” 2006, nr 1.
119. Kicior B., *Po co nam media- po co my mediom? Funkcje i oddziaływanie mediów masowych w społeczeństwie*, A. Rogulska (red.), *Media w edukacji. Wymiar kulturowy i aksjologiczny*, Fundacja na rzecz dzieci i młodzieży „Szansa”, Siedlce 2013.
120. Klaus M., *Idea wychowania w Polsce w latach 1945-1949 w publicystyce „Nowej Szkoły”*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1.
121. Klepacki B., *Wybrane zagadnienia związane z metodologią badań naukowych*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, Seria G, t. 96, z. 2.
122. Kletke-Milejska M., *Zreformowany system edukacji i jego wpływ na kształcenie i wychowanie dzieci w publicznych szkołach podstawowych. Studium politologiczne*, Praca doktorska, Uniwersytet Śląski, Katowice 2007.
123. Kluz M., *Moralne aspekty odpowiedzialności za Ojczyznę w dobie jednoczącej się Europy*, „Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie” 2011, nr 17.

124. Kobiela G., *Patriotyzm polski - wychowanie patriotyczne*, „Studia Warmińskie XLI-XLII” 2004-2005.
125. Kołakowski L., *Moje słuszne poglądy na wszystko*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 1999.
126. Komendera A., Ossowski S., *O patriotyzmie i kosmopolityzmie*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Sociologica” 2006, nr 35.
127. Konarski W., *Naród, mniejszość, nacjonalizm, religia - przyczynek do dyskursu o pojęciach i powiązaniach między nimi*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5.
128. Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2014.
129. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa 1983.
130. Kopińska V., *Zmiana polskich podstaw programowych kształcenia ogólnego w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich. Analiza krytyczna*, „Parezja” 2018, nr 1(9).
131. Korbelak M., Burkot J., *Autorytet nauczyciela w percepcji uczniów i ich rodziców*, „Problemy Współczesnej Pedagogiki” 2016, nr 2(1).
132. Kosiorek M., *Pedagogika autorytarna. Geneza, modele, przemiany*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2007.
133. Kosowska E., Jaworski E., „*Święta miłości kochanej Ojczyzny...*”: honor i wstyd w polskiej myśli edukacyjnej, [w:] Kosowska E., Kurylenka G., Gomóła A. (red.), „*Wstyd w kulturze*”: kolokwia polsko-białoruskie. T. 2 (s. 1333, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008.
134. Kosterka M., *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
135. *Kościół w Polsce mocno osadzony w dziejach narodu*. Spotkanie z Konferencją Episkopatu Polski, Częstochowa, 5 czerwca 1979, [w:] Jan Paweł II (red.), *Nauki z Polskich Dziejów*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 2004.
136. Kowalczyk S., *Filozoficzne koncepcje wartości*, „Collectanea Theologica” 1986, nr 56/1.
137. Kowalczyk S., *Zarys filozofii człowieka*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2002.
138. Kowalski P., *Matura, Sienkiewicz i wychowanie patriotyczne*, Oficyna Wydawnicza Stopka, Łomża, 2007.
139. Kozłowska A., *Oddziaływanie mass mediów*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006.
140. Kozłowska M., *Wychowanie małego dziecka w Polsce w pierwszej dekadzie okresu międzywojennego na łamach wybranych czasopism pedagogicznych - ciągłość i zmiana*, „Wychowanie w Rodzinie” 2015, t. XII, nr 2.

141. Kozub-Clembrowicz W., *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
142. Krajewski M., *Badanie Pedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe „Novum”, Płock 2006.
143. Krajewski M., *Dzieje wychowania i doktryn pedagogicznych. Zarys wykładu*, Wydawnictwo naukowe Novum, Płock 2003.
144. Krawczyk M., *Zasady wychowania moralnego*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa 1960.
145. Krąpiec M. A., *O patriotyczne wychowanie* [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemyśl-Rzeszów 2006.
146. Król M., *Patriotyzm przyszłości*, Wydawnictwo Rosner i Wspólnicy, Warszawa 2004.
147. Kuciński J., *Nauka o państwie współczesnym*, Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, Łódź-Warszawa 2019.
148. Kuczur T., *Współczesne interpretacje kategorii „narodu” - wprowadzenie do problematyki*, „Świat Idei i Polityki” 2009, t. 9, s. 55, cyt. za: J. Szacki, *Czy istnieje socjologia narodu?*, [w:] K. Gorlach, M. Niezgoda, Z. Serega (red.), *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
149. Kunicka M., *Godność w interakcjach edukacyjnych*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2010, nr 2(5).
150. Kunikowski J., *Istota patriotyzmu*, [w:] A. Skrabacz (red.), *Patriotyzm współczesnych Polaków*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.
151. Kunikowski J., *Kształtowanie postaw patriotyczno-obronnych młodzieży*, [w:] R. Kalinowski, J. Kunikowski, L. Wyszczelski, (red.), *Wychowanie patriotyczno-obronne. Tradycje i współczesność*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2004.
152. Kunikowski J., *Wiedza i edukacja dla bezpieczeństwa*, Fundacja Rozwoju Edukacji Europejskiej i Bezpieczeństwa, Warszawa 2002.
153. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004.
154. Kupisiewicz Cz., Kupisiewicz M., *Słownik Pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
155. Kuraszkiewicz R., *Polityka nowoczesnego patriotyzmu*, Wydawnictwo Dębogóra, Dębogóra 2010.
156. Kurzyna-Chmiel D., *Podstawy prawne i organizacyjne oświaty. Prawo oświatowe w zarysie*, Warszawa 2009.

157. Kurzyna-Chmiel D., *Świadczenia oświatowe samorządowej administracji świadczącej*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 45.
158. Kusiak P., *Legenda i Kult Józefa Piłsudskiego. Jak w Polsce doby integracji europejskiej interpretować postać Marszałka*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2010, nr 11.
159. Kustra Cz., *Wychowanie patriotyczne w nauce i praktyce Ks. Bronisława Markiewicza*, [w:] W. Janiga (red.), *Wychowanie do patriotyzmu*, Wydawnictwo Archidiecezji Przemyskiej, Przemysł-Rzeszów 2006.
160. Kuśnierz-Krupa D., *Przekazy ikonograficzne Jana Matejki jako źródło wiedzy o miejscowościach Zachodniej Galicji*, „Ochrona Zabytków” 2013, nr 1-4.
161. Kwapis K., Brygoła E., *Tożsamość osobista w ujęciu emotywno- refleksyjnym*, „Opuscula Sociologica” 2013, nr 4.
162. Kwieciński Z., *„Mimikra czy sternik? Dramat pedagogiki w sytuacji przesilenia formacyjnego”*, [w:] Z. Kwieciński (red.), *Tropy – ślady – próby. Studia i szkice z pedagogiki pogranicza*, Edytor, Poznań-Olsztyn 2000.
163. Lasota S., *Romantyzm-niezwykły czas polskiego patriotyzmu*, [w:] K. Gąsiorek, W. S. Moczulski (red.), *Patriotyzm Fundamentem Bezpieczeństwa Narodowego RP w XXI wieku*, Stowarzyszenie Ruch Wspólnot Obronnych, Warszawa 2011.
164. Lenzion A., *Etapy rozwoju dziecka we współczesnej pedagogice i psychologii*, „Cywilizacja, o nauce, moralności, sztuce i religii” 2006, nr 18, Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2006.
165. Lewandowski J., *Kościół w służbie narodu według Kardynała Stefana Wyszyńskiego*, „Studia Elbląskie” 2001, nr 3.
166. Lewicki T., *O regionalizmie i edukacji regionalnej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1993, z. 7.
167. Lewowicki T., *Przemiany oświaty*, Wydawnictwo. Żak, Warszawa, 1994.
168. Leżeński C., *Kwatera 139. Opowieść o marszałku Rydzu-Śmigłym*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1989.
169. Lis W., Husak Z., Kowalski G., Dudek D., *Konstytucyjny system organów państwa*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2013.
170. Lisica J., *Wiara w Jezusa wyzwaniem do miłowania ojczyzny*, „Studia Gdańskie” 2014, t. XXXIV.
171. Lisica J., *Wychowanie do patriotyzmu w nauczaniu Biskupa Polowego Wojska Polskiego Sławoja Leszka Głódzia w latach 1991-2004*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Pelpin 2016.

172. List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie z 5 września 1972 roku, cyt. za: M. Kindziuk, *Nowa koncepcja patriotyzmu w ujęciu Jana Pawła II*, „Studia Theologica Varsaviensia UKSW” 2017, nr 1.
173. Litak S., *Historia wychowania, T. 1. Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.
174. Lorenc J., *Wychowanie człowieka w ujęciu pedagogiki personalistycznej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Pedagogika” 2015, t. 10.
175. Łapot M., *Wychowanie patriotyczno-obywatelskie w szkole żydowskiej w okresie międzywojennym (na przykładzie Lwowa)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 2016, t. XXV.
176. Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych*, Oficyna wydawnicza „Impuls”, Kraków 1992.
177. Łobocki M., *ABC wychowania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 1999.
178. Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
179. Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Impuls, Kraków 2008.
180. Łuczyński A., *Integralne wychowanie młodzieży w pedagogii św. Jana Bosko*, „Roczniki Pedagogiczne” 2015, nr 4.
181. Machalski P., *Naród, pamięć i tożsamość w nauczaniu społecznym św. Jana Pawła II*, „Analecta Cracoviensia” 2014, nr 46.
182. Magier D., *Cnoty republikańskie i patriotyzm w PRL*, „Historia i Polityka” 2010, nr 4 (11).
183. Magoń W., *Czy kryzys wychowania patriotycznego młodzieży?*, [w:] *Wychowanie patriotyczne młodzieży*, Wydawnictwo „Arcanus”, Bydgoszcz 1995.
184. Maj A., *Szkoła katolicka w polskim systemie szkolnictwa*, „Paedagogia Christiana” 2007, nr 19.
185. Maj A., *Tożsamość współczesnej szkoły katolickiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin, 2015.
186. Malinowski L., *Barwy patriotyzmu*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1987.
187. Marek Z., *Wychowanie integralne podstawą rozwoju osoby*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2017, nr 1(43), t. 12.
188. Mariański J., *Patriotyzm i religia jako wartości podstawowe w świadomości polskich maturzystów*, „Studia Płockie” 1997, nr 25.
189. Marzecki R., *Obywatel patriota? Patriotyzm jako czynnik determinujący aktywność obywatelską młodych Polaków*, „Przegląd Politologiczny” 2019, nr 1.

190. Maszke A. W., *Metodologiczne podstawy badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2004.
191. Maszke A., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2008.
192. Mauersberg S., *Trzydziestolecie szkoły ogólnokształcącej w PRL*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, nr 69.
193. Mazur M., „AK-zapluty karzele reakcji”. *Błąd w sztuce*, [w:] J. W. Wołoszyn (red.), *Propaganda w systemach demokratycznych i niedemokratycznych*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2015.
194. Mazur M., *Pojęcie systemu i rygory stosowania*, „Postępy Cybernetyki” 1987, z. 2.
195. Mazur P., *Wychowanie ku wartościom religijnym w edukacji szkolnej*, [w:] M. Z. Babiarz, D. Kukła (red.), *Europejskie wyzwania w obszarze edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo UJK, Kielce 2011.
196. Mazur P., *Wychowanie patriotyczne z perspektywy pedagogiki pastoralnej*, [w:] E. Męcina-Bednarek (red.), *Współczesne wyzwania edukacyjno-wychowawcze w zmieniającej się Europie*, Kielce 2010, s. 301-305.
197. Mazur P., *Wychowanie patriotyczne z perspektywy pedagogiki pastoralnej*, [w:] E. Męcina-Bednarek (red.), *Współczesne wyzwania edukacyjno-wychowawcze w zmieniającej się Europie*, Wydawnictwo Wyższej Szkoła Ekonomii, Turystyki i Nauk Społecznych, Kielce, s. 303.
198. Mazur P., *Zawód nauczyciela w ciągu dziejów*, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie, Chełm 2015.
199. Miąskowski J. M., *Kto się boi lokalnego patriotyzmu*, „Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny” 1983, nr 4.
200. Michalski M., *Tożsamość polskiego życia gospodarczego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2007, t. 10, nr 2.
201. Milerski B., Śliwerski B., *Pedagogika*, Wydawnictwo Naukowe „PWN”, Warszawa 2000.
202. Milewski J. J., *Dzieje święta 3 maja*, „Studia Podlaskie” 1993, t. 4.
203. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), *Program nauki (tymczasowy) w Państwowym Liceum Ogólnokształcącym z polskim językiem nauczania. Przystosowanie wojskowe*, Lwów 1937.
204. Molesztak A., *Cele wychowania. W poszukiwaniu istoty i źródeł stanowienia*, [w:] A. Tchorzewski (red.), *Wychowanie w kontekście teoretycznym*, Bydgoszcz 1997.
205. Morawska I., *Rola literatury w edukacji patriotycznej uczniów szkoły podstawowej (1944-1989)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2005.

206. Mółka J., *Personalizm chrześcijański podstawą życiowego sukcesu*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, nr 2.
207. Murawska B., *Niezbędnik dobrego nauczyciela, Seria III Edukacja w okresie dzieciństwa i dorastania*, A. I. Brzezińska (red.), Instytut Badan Edukacyjnych, Warszawa 2014.
208. Muszyński H., *Zarys teorii wychowania*, PWN, Warszawa 1978.
209. Nagórny J., *Moja Ojczyzna-Ojczyzna Jana Pawła II*, [w:] W. Chudy (red.), *Z Karolem Wojtyłą myśląc ojczyzna*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2002
210. Nale J., *Arthur de Gobineau on Blood and Race*, „Critical Philosophy of Race” 2014, nr 2.
211. Nawroczyński B., *Tempo rozwoju społecznego a zadania wychowawcze pokolenia*, „Muzeum” 1927, r. 42, nr 1-2.
212. Nawrot-Borowska M., *Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) - w 150 rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku*, „Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1.
213. Nazarko Ł., *Taksonomia organizacji międzynarodowych na przykładzie Światowej Organizacji Handlu i Unii Europejskiej*, [w:] K. Czerewacz (red.), *Wybrane problemy współczesnej polityki: aspekty teoretyczne i empiryczne*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2009.
214. Niemczyk J., *Metodologia nauk o zarządzaniu*, [w:] W. Czakon (red.), *Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu*. Wydanie III rozszerzone, Wydawnictwo Nieoczywiste, Warszawa 2016.
215. Nieuważny A., *Świadomość narodowa i patriotyzm w czasach zaborów*, [w:] M. Zaryń (red.) *Wychowanie patriotyczne. Tradycje i wyzwania współczesności*, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2007.
216. Niezabitowska E. D., *Metody i techniki badawcze w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014.
217. Nikitorowicz J., *Kreowanie tożsamości dziecka. Wyzwania edukacji międzykulturowej*, GWP, Gdańsk 2005.
218. Nikitorowicz J., *Ojczyzna – obczyzna – obywatelskość*, [w:] E. J. Kryńska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2009.
219. Nikitorowicz J., *Tożsamość - twórczy wysiłek ku patriotyzmowi*, [w:] J. Nikitorowicz (red.), *Patriotyzm i nacjonalizm. Ku jakiej tożsamości kulturowej?*, Impuls, Kraków 2013.
220. Nowak A., *Polski patriotyzm wieku niewoli: trzy formuły?*, [w:] J. Kloczkowski (red.), *Patriotyzm Polaków. Studia z historii idei*, Wydawca Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków 2006.

221. Nowak M., *Kryzys wartości czy kryzys człowieka w XXI wieku?*, [w:] M. Czerepaniak-Walczak, J. Madalińska-Michalak, B. Śliwerski (red.), *Ku życiu wartościowemu. Idee-koncepcje-praktyki*, t.1, Impuls, Kraków 2018.
222. Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1999.
223. Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008.
224. Nowak M., *Wychowanie do wartościowania w kontekście pluralizmu*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2000-2001 , t. XXVIII-XXIX, z. 2.
225. Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, PWN, Warszawa, 2006.
226. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Znak”, Warszawa 2007.
227. Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1975.
228. Olbrycht K., *Aksjologia szkoły katolickiej*. „Ethos” 2006, nr 75.
229. Olbrycht K., *Miejsce koncepcji człowieka w edukacji ku wartościom* [w:] A. Szelaż (red.), *Edukacja ku wartościom*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2004.
230. Olbrycht K., *Nauczyciel w służbie wychowania patriotycznego i obywatelskiego w rodzinie*, [w:] *Rodzina u podstaw edukacji patriotycznej i obywatelskiej, Materiały edukacyjne z XVIII Forum Szkół Katolickich (Jasna Góra, 29 listopada- 1 grudnia 2007)*, Rada Szkół Katolickich, Warszawa 2008.
231. Olbrycht K., *O pedagogicznych konsekwencjach rozumienia rozwoju integralnego*, Kwartalnik Naukowy „Fides ET Ratio” 2018, n 2 (34).
232. Oleś P., *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1989.
233. Oleś P., *Z badań nad wartościami i wartościowaniem: niektóre kwestie metodologiczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2002.
234. Omelaniuk A. J., *Stowarzyszeniowy ruch regionalistyczny w Polsce*, [w:] A. Grzyb, K. Kleina, J. Zając (red.), *Czy jest miejsce dla regionalizmów w kontekście integracji europejskiej?*, Kancelaria Senatu, z. 13, Warszawa 2013.
235. Opiela M. L., *Integralne wychowanie człowieka w koncepcji pedagogicznej Edmunda Bojanowskiego*, „Roczniki Pedagogiczne” 2017, t. 9, nr 45, numer specjalny.
236. Osiński Z., *Edukacja historyczna okresu PRL w służbie władzy i ideologii - konsekwencje i zagrożenia*, [w:] E. Gorloff, Grzybowski R., Kołakowski A. (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945-2009)*, Impuls, Kraków 2010.

237. Osiński Z., *Nauczanie historii w szkołach podstawowych w Polsce w latach 1944-1989. Uwarunkowania organizacyjne oraz ideologiczno-polityczne*, wydanie. II, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Lublin 2010.
238. Osiński Z., *Reformowanie polskiej edukacji historycznej w XX wieku. Kształt reform a potrzeby, zainteresowania i możliwości ucznia*, [w:] M. Ausz, K. Wróbel-Lipowa (red.), *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, Wydawnictwo eSPe, Kraków-Lublin 2010.
239. Ossowska M., *Wzór demokracji. Cnoty i wartości*, Instytut Wydawniczy Daimonion, Lublin 1992.
240. Otwinowska B., „Gesi” i „Leda co” w teorii językowliteracji Reja, „Pamiętnik Literacki” 1972, nr 63.
241. Palka S., *Metodologiczne problemy badań edukacyjnych*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika” 2016, nr 13.
242. Palka S., *Triangulacja w badaniach w procesie dydaktyczno-wychowawczego*, „Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 1.
243. Panuś T., *Rola podstawowych środowisk wychowawczych w wychowaniu patriotycznym dzieci*, „Roczniki Teologiczne” 2019, t. LXVI, z. 6.
244. Parekh B., *The concept of national identity*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 1995, vol. 21.
245. Paszkiewicz A., *Technologia wychowania*, Trans Humana, Białystok 1998.
246. Pelczar R., Wagner A., *Decentralizacja systemu oświatowego w Polsce w latach 90. XX w. Rola samorządu terytorialnego w realizacji zadań oświatowych*, [w:] Jusko E, Wieczorek I (red.), *Wybrane aspekty wykonywania zadań oświatowych przez jednostki samorządu terytorialnego*, Wydawnictwo „Regis”, Łódź 2016.
247. Pikała A., *Autorytet nauczyciela szkolnych przedmiotów artystycznych*, [w:] M. Zalewska-Pawlak (red.), *Sztukmistrze XXI wieku: rzecz o pedagogach wychowujących przez sztukę*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
248. Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.
249. Pisarek M., *Wychowanie do patriotyzmu wyzwaniem dla współczesnego Kościoła*, „Studia Leopoliensia” 2016 nr 9.
250. Podoksik E., *What is a Nation in Nationalism?*, „Journal of Political Philosophy” 2017, nr 3, vol. 25.
251. Podrez E., *Czym są wartości?*, „Ateneum Kapłańskie” 1997, t. 89, nr 1/530.

252. Polniak Ł., *Mit armii gen. Berlinga w kinie wojennym PRL w latach 1960-1989*, „Dzieje Najnowsze” 2017.
253. Polniak Ł., *Obraz komunistycznej partyzantki Gwardii i Armii Ludowej w propagandzie filmowej PRL (1960-1989)*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2017, nr 1 (7).
254. Polniak Ł., *Trzy obrazy Żołnierzy Wyklętych w propagandzie kinowej PRL z lat 1960-1989*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, , nr 2(6).
255. Popowicz K., *Lamarkizm Społeczny a rasizm i eugenika we Francji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
256. Potocki A., *Jaka powinna być szkoła katolicka?*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 1998, nr 7.
257. Program rozwoju Socjalistycznej Polski: przemówienie I Sekretarza KC PZPR tow. Edwarda Gierka, „Palestra” 1971, nr 15/3(159).
258. Prokopiuk J., *Teoretyczne koncepcje narodu, jako podmiotu bezpieczeństwa narodowego*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2010, nr 2.
259. Przemówienie Jana Pawła II do nauczycieli, uczniów i rodziców dwóch instytucji prowadzonych przez zakonnice. *Świadomość specyfiki szkoły katolickiej*. 27.11.1982 r. [w:] A. Dymmer (red.). *Szkoła katolicka w nauczaniu Kościoła*. Szczecin-Warszawa 2002.
260. Przemówienie Jana Pawła II do wychowanków w Marsylii. *Przez katolickie nauczanie dokonuje się pogłębienie treści wiary*. 8.05.1981r. [w:] A. Dymmer (red.) *Szkoła katolicka w nauczaniu Kościoła*. Szczecin-Warszawa 2002.
261. Przesmycki P., *Patriotyzm w nauczaniu Kościoła katolickiego*, „Annales. Etyka w życiu gospodarczym” 2008, vol. 11, nr 2.
262. Przetacznik-Gierowska M., Włodarski Z., *Psychologia wychowawcza*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
263. Przybysz M., *Wojna polsko-bolszewicka w nauczaniu historii w szkołach podstawowych i średnich w latach 1944-1989*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2011, t. 2.
264. Radkiewicz P., *Patriotyzm, etnocentryzm, nacjonalizm. Perspektywa makropsychologiczna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2019.
265. Raszevska-Skałeczka R., *Szkoła publiczna jako zdecentralizowany podmiot administracji publicznej. Studium administracyjno-prawne*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego”, nr 132, Wrocław 2019.
266. Roman K., *Ojcostwo w kontekście kształtowania postaw patriotycznych u dzieci*, „Pedagogia Ojcostwa” 2018, nr 1.
267. Rószkiewicz M., Perek-Białas J., Węziak-Białowolska D., Zięba-Pietrzak A., *Projektowanie badań społeczno-ekonomicznych. Rekomendacje i praktyka badawcza*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2013.

268. Rynio A., *Mądre wychowanie patriotyczne przedmiotem troski Prymasa Tysiąclecia*, „Studia Prymasowskie” 2011, nr 5.
269. Rynio A., *Wybrane paradoksy pedagogiki chrześcijańskiej podstawą jej tożsamości*, „Forum Pedagogiczne UKSW” 2013, nr 2.
270. Sadowski A., *Państwo narodowe a społeczeństwo wielokulturowe*, „Nauka” 2019, nr 3.
271. Salij J., *Patriotyzm dzisiaj*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 2005.
272. Sałaciński L., *Wychowanie do wartości w szkole jako pole profesjonalnych działań nauczyciela- wybrane spostrzeżenia z badań sondażowych*, „Polskie Towarzystwo Profesjologiczne” 2014, nr 2.
273. Samsel A., *W kręgu polskich wartości narodowych*, [w:] E. J. Kryńska, A. Szarkowska, U. Wróblewska (red.), *Patriotyzm a wychowanie*, Trans Humana, Białystok 2009.
274. Samsel A., *Wychowanie patriotyczne w przedszkolach II Rzeczypospolitej*, [w:] E. J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki (red.), *Kobieta a patriotyzm: konteksty historyczno-pedagogiczne XVI-XX wieku*, Trans Humana, Białystok 2012.
275. Sawicka A., *Z problematyki wychowania patriotycznego w przedszkolu*, WSiP, Warszawa 1988.
276. Skoczek T., *Ignacy Jan Paderewski. Polak, Europejczyk, Mąż Stanu, Artysta*, Muzeum Niepodległości, Warszawa-Ziębice 2017.
277. Skorowski H., *Nowa edukacja patriotyczna*, [w:] *Wizja polskiego patriotyzmu*, Materiały z II Konferencji o patriotyzmie zorganizowanej przez ŚŻŻAK i MEN w Sejmie RP 29 listopada 2006, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2008.
278. Skorowski H., *O potrzebie edukacji patriotycznej*, [w:] *Wychowanie do patriotyzmu*, W. Janiga (red.), Przemysł-Rzeszów 2006.
279. Skorowski H., *Moralność społeczna. Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1996.
280. Skowronek J., *Tradycje Konstytucji 3 maja w życiu narodu i państwa polskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2000, nr 1(16).
281. Skreczko A., *Troska kardynała Stefana Wyszyńskiego o rodzinę*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2002, t 1.
282. *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1979, t. 2.
283. Smak M., *Czynniki warunkujące zainteresowanie szkołami katolickimi*, „Opuscula Sociologica” 2014, nr 4.
284. Smith A. D., *National Identity*, University of Nevada Press, Londyn 1991.
285. Sochoń J., *Literatura jako „miejsce patriotyczne”*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 2007, nr XX/1.

286. Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002.
287. Spindel Z., *Kilka uwag na temat pojęcia zmiennej .Niespecyficzne zmienne zagregowane w badaniach psychologicznych*, [w:] J. M .Brzeziński, *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2011.
288. Stanisławczyk B., *Kto się boi prawdy. Walka z cywilizacją chrześcijańską w Polsce*, Fronda, Warszawa 2015.
289. Stawrowski Z., *Tischner o narodzie i Ojczyźnie*, [w:] M. Karolczak (red.), *Maski i twarze patriotyzmu*, Instytut Myśli Józefa Tischera, Kraków 2012.
290. Stefańska D., *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej w Szadku w latach 1919-1933*, „Biuletyn Szadkowski” 2014, t. 14.
291. Stemplewska-Żakowicz K., *Metody jakościowe, metody ilościowe: hamletowski dylemat czy różnorodność do wyboru?*, „Roczniki Psychologiczne” 2010, t. XIII, nr 1.
292. Stępnik A., P. Mazur, *Edukacja regionalna i patriotyczna w warunkach wielokulturowości*, *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce* 2010, nr 1-2.
293. Stochaj J., Roman Ł., *Wybrane metody teoretyczne w naukach społecznych i ich zastosowanie*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Sztuki Wojennej” 2013, nr 2(6).
294. Strus R., *Wychowanie młodzieży do umiłowania Ojczyzny*, „Pedagogika Katolicka” 2008, nr 3.
295. Strus R., *Wychowanie patriotyczne na katechezie*, Wydawnictwo Gaudium, Lublin 2012.
296. Strzeszewski Cz., *Katolicka Nauka Społeczna*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2003.
297. Stupnicki R., *Metodologia praktyczna*, WSKFiT, Pruszków 2016.
298. Stupnicki R., *Metodologia praktyczna. Wskazówki dla studentów Nauk o Kulturze Fizycznej i Nauk o Zdrowiu*, Wydawnictwo WSKFiT w Pruszkowie, Pruszków 2016.
299. Sułek A., *Psychospołeczne uwarunkowania patriotyzmu i nacjonalizmu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2012.
300. Sychowicz A., *Współczesny patriotyzm a jego historyczna różnorodność*, „Obronność Zeszyty Naukowe” 2017, nr 23.
301. Szczecina G. K., *Aspekty historyczne w przepowiadaniu Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki*, „Roczniki Teologiczne” 2017, t. LXIV, z. 4.
302. Szczepanek M., *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, „Edukacja- Technika-Informatyka” 2018, nr 26.

303. Szczęsny W. W., *Metodyka badań pedagogicznych i pisanie prac dyplomowych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008.
304. Szczurkowska J., *Ja patriota. Psychologia Patriotyzmu*, Difin, Warszawa 2016.
305. Szempruch J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Wydawnictwo „Impuls”, Kraków 2013.
306. Szepietowski M., *Naród i wychowanie w myśli Romana Dmowskiego*, „Niepodległość i Pamięć” 2005, nr 12/1(21).
307. Sztylka A., *Krytyka kształcenia moralno-etycznego jako pozytywny moment wychowania człowieka w humanistycznej koncepcji Bogdana Suchodolskiego*, „Forum Pedagogiczne” 2016, n 2.
308. Szymańska M., *Koncepcja integralnego rozwoju osoby według Karola Wojtyły kluczem do rozumienia dramatu moralnego człowieka*, „Kultura-Media-Teologia” 2018, nr 32.
309. Szymczak M., (red.), *Słownik języka polskiego*, t. II, PWN, Warszawa 1988.
310. Szymonowicz-Jabłońska I., Wieczór E., *Budowanie kapitału społecznego w świetle analizy podstawy programowej dla pierwszego etapu edukacyjnego*, Problemy Wczesnej Edukacji 2016, nr 4(35).
311. Śliwa M., *Sylwetki polskich socjalistów. Studia i szkice*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2000.
312. Tarnowski J., *Jak wychowywać?*, Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej, Warszawa 1993.
313. Tazbir J., *Przemiany polskiego patriotyzmu*, „Nauka” 2004, nr 1.
314. Tchorzewski A. M., *Wstęp do teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Kraków 2018.
315. Theiss W., *Wychowanie i niepodległość. Idea polskiej szkoły w publicystyce społeczno-oświatowej Heleny Radlińskiej (1907-1918)*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2015, nr 1.
316. Tischner J., *Myślenie w żywiole piękna*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013.
317. Topij-Stempińska B., *W trosce o młodzież. Stanisław Podoleński SJ, pedagog (nie)znany*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2016, t. XXXV, z. 4.
318. Trusz S., *O znaczeniu badań ilościowo-jakościowych w edukacji. Próba łączenia wody z ogniem...*, Studia Edukacyjne” 2017, nr 44.
319. Tuczyński K., Walat W., *Trójskładnikowa koncepcja postawy człowieka wobec wykorzystywania e-learningu w procesie kształcenia*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2019, nr 3/29.
320. Tupinowski J., *Prawda, dobro, piękno: podstawy metafizyki kultury w odświeżeniu transcendentaliów relacyjnych*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2011.

321. Tytko M. M., *Metody wychowania patriotycznego w pracy socjalnej*, [w:] Anna Weissbrotkoziarska, P. Sikora (red.), *Słownik metod, technik i form pracy socjalnej, opiekuńczej i terapeutycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2012.
322. Tytko M. M., *Uniosceptyczny patriotyzm S. Papieża i P. Doerrego- polski gospodarczy interes narodowy*, „Pedagogika Katolicka” 2018, nr 23.
323. Tytko M. M., *Wychowanie patriotyczne w Polsce XXI wieku*, [w:] W. Baliński (red.), *Wartości, rodzina, szkoła. Patriotyzm, na co dzień i od święta*, [w:] W. Baliński (red.), *Materiały z konferencji na temat edukacji patriotycznej i obywatelskiej*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2010.
324. Tytko M. M., *Wychowanie patriotyczne w polskiej tradycji niepodległościowej*, [w:] J. Zimny (red.), *Pedagogia prewencji: dzieci, młodzież, rodzina: praca zbiorowa*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Katedra Pedagogiki Katolickiej, Stalowa Wola 2013.
325. Urbanek A., *Zarządzanie zespołem*, Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2020.
326. Urbaniak-Zajac D., *O stosowaniu hipotez w badaniach pedagogicznych*, „Teraźniejszość-Człowiek-Edukacja: kwartalnik myśli społeczno-pedagogicznej” 2009, nr 1(45).
327. Urbanowicz B., *Przysposobienie wojskowe w edukacji szkolnej II Rzeczypospolitej*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Res Polticae” 2014, t. VI.
328. Walancik-Ryba K., *Wychowanie patriotyczno-obronne jako rozszerzenie wychowania rodzinnego w polskiej tradycji niepodległościowej*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy” 2020, t. 20.
329. Walasek S., *Kształtowanie postaw patriotycznych w polskich rodzinach na przełomie XIX i XX wieku wstępne wyniki badań*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 28.
330. Walicki A., *Trzy patriotyzmy*, [w:] A. Walicki (red.), *Dzieła wybrane*, t. 1: *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2009.
331. Walska-Gołowska A., Walska Z., *Kształtowanie patriotyzmu na etapie wczesnej edukacji*, „Hejnal Oświatowy” 2017, nr 5/163.
332. Węgrzyn-Jonek E., *Rozważania o wychowaniu. W poszukiwaniu teoretycznych podstaw koncepcji wychowawczej szkoły*, ORE, Warszawa 2014.
333. Wiatr J. J., *Etyczny sens patriotyzmu*, „Etyka” 1969, nr 5.
334. Wichorowska E., *Stanisław August i Jego Rycerska Szkoła. Król i jego współpracownicy*, „Poradnik Językowy” 2022, nr 1.

335. Wilk B., *Autonomiczny Kraków Skarbnicą Narodowych Pamiątek*, „Folia Historica Cracoviensia” 2004, nr 10.
336. Willock E., *Rola ojca w rodzinie katolickiej*, Wydawnictwo Diecezjalna i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2012.
337. Wiszowaty E., Zellma A., *Patriotyzm jako wartość w przepowiadaniu homilijnym i katechetycznym- kontekst polski*, „Studia Nauk Teologicznych” 2018, t. 13.
338. Wojtaszak A., *Stanowisko Józefa Piłsudskiego wobec marksizmu w korespondencji oraz „Pismach zbiorowych”*, „Nowa Krytyka” 2015, nr 34.
339. Wojtyszyn R., *Faszyzm i nazizm w myśli Ludwiga von Misesa oraz Friedricha Augusta Von Hayeka*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 31.
340. Wołek K., *Poszukiwanie definicji polskości w „Myślach nowoczesnego Polaka” Romana Dmowskiego*, [w:] R. Brzózka (red.), *Realizm Romana Dmowskiego*, Stowarzyszenie Realitas, Lublin 2010.
341. Woroniecki J., *Katolicka etyka wychowawcza*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1986.
342. Wosik-Kawala D., *Uwarunkowania skuteczności procesu wychowania w środowisku szkolnym*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, vol. 31, nr 3.
343. Woźniakowski H., *Patriotyzm aktualnego etapu*, „Znak” 2010, nr 664.
344. Wyszyński S. K., *Jedna jest Polska. Wybór przemówień i kazań*, Wydawnictwo im. Stefana Kardynała Wyszyńskiego „Soli Deo”, Warszawa 2000.
345. Zakrzewska A., *Współczesna szkoła katolicka placówką kształtowania społecznie dojrzałej osobowości dzieci i młodzieży*, „Paedagogia Christiana” 2015, nr 1/3.
346. Zakrzewski P. M., *Rola wychowawcza ojca w edukacji domowej*, Oficyna Wydawnicza Poligraficzna „Adam”, Warszawa 2013.
347. Załączny J., *Tradycje patriotyczne w życiu odradzającej się Rzeczypospolitej*, „Niepodległość i Pamięć” 2010, nr 17/1(31).
348. Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Wydawnictwo Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej, Jelenia Góra 2012.
349. Zarzycki J., *Przemówienie Janusza Zarzyckiego, przewodniczącego Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej na Kongresie Zjednoczeniowym*, „Nowa Szkoła” 1949, nr 5-6.
350. Zbróg Z., *Identyfikowanie i zaspokajanie potrzeb społecznych w niepublicznych szkołach podstawowych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2011.
351. Zellma A., *Wychowanie patriotyczne współczesnej młodzieży polskiej w szkolnym nauczaniu religii*, „Studia Warmińskie” 2003, nr 30.
352. Zenderowski R., *Technika pisania prac magisterskich. Krótki przewodnik po metodologii pisania prac dyplomowych*, CeDeWu. Pl Wydawnictwa Fachowe, Warszawa 2008.

353. Zielińska M., *Patriotyzm jako postawa konstytuująca kreowania tożsamości*, [w:] K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016.
354. Zielińska M., *Patriotyzm jako postawa konstytuująca pokoleniową tożsamość*, [w:] K. Kulikowska, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kulturowe analizy patriotyzmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk 2016.
355. Zwoliński A., *Wprowadzenie do rozważań o narodzie*, Kraków 2005.
356. Żebrowski J., *Etyczne i aksjologiczne aspekty wychowania do odpowiedzialności*, „Studia Gdańskie” 2010, t. VII.
357. Żukowski T., *Ustanowienie nacjonalistycznego pola dyskursu społecznego. Spór między partią a Kościołem w roku 1966*, [w:] K. Chmielewska, G. Wołowicz, T. Żukowski (red.), *Rok 1966 PRL na zakręcie*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2014.

Neografia

1. Analiza zgodności z prawem zobowiązania uczniów katolickich szkół publicznych do uczestnictwa w lekcjach religii, https://ordoiuris.pl/wolnosc-religii-w-szkole/analiza-zgodnosc-i-z-prawem-zobowiazania-uczniow-katolickich-szkol#_ftn11 (dostęp: 06.08.2020).
2. Barański A., Herczyński J., *Wyjaśnienie dotyczące niektórych rodzajów szkół w Polsce*, <http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/SN-18-clarifications-school-types-02PLN.pdf> (dostęp: 21.08.2020).
3. Bartnik Cz., *Patriotyzm*, <https://gloria.tv/article/7TvhjkEhHFV93QY4ShUhxBUPS> (dostęp: 19.07.2019).
4. Bodakowski J., *Nienawiść komunistów do Kościoła katolickiego i polskich patriotów*, <https://prawy.pl/56630-nienawisc-komunistow-do-kosciola-katolickiego-i-polskich-patriotow-czasypismo-swietne-czasopismo-historyczne-slaskiego-ipn/> (dostęp: 24.07.2019).
5. *Budowanie kościoła domowego. Rodzina żyjąca w pełni*, https://www.kofc.org/pl/resources/domestic-church/10162-PL%20_domestic_church_final.pdf (dostęp: 8.09.2020).
6. Bułhak W., *Za co Dmowskiemu należy się pomnik?*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2007, nr 7 (8-9), <http://www.polska1918-89.pl/pdf/za-co-dmowskiemu-nalezy-sie-pomnik,5435.pdf> (dostęp: 05.08.2019).
7. *Co dzisiaj oznacza patriotyzm?*, <https://niepodlegla.ceo.org.pl/aktualnosci/co-dzisiaj-oznacza-patriotyzm> (dostęp: 30.03.2020).
8. Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „*Gravissimum educationis*”, <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-ii/169->

- deklaracja-o-wychowaniu-chrzcijanskim-gravissimum-educationis.html#p169-25 (dostęp: 22.08.2020).
9. Depo W., *Ojczyznę Wolną Pobłogosław Panie!*, List pasterski Arcybiskupa Metropolity Częstochowskiego na VI niedzielę zwykłą 2018, <https://archiczest.pl/zaw/zalaczniki/1518197131/1518200501.pdf> (dostęp: 02.05.2019).
 10. Dziewiecki M., *Jak wychowywać młodzież w miłości do Kościoła i Ojczyzny?*, <https://fidesratio.com.pl/Presentations0/Patriotyzm.pdf> (dostęp: 29.08.2020).
 11. Dziewiecki M., *Wychowanie patriotyczne dzisiaj*, https://opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/wychowanie_patriotyczned.html (dostęp: 05.08.2020).
 12. Encyklopedia PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/godno%C5%9B%C4%87.html> (dostęp: 10.09.2020 r.).
 13. Encyklopedia PWN, *Ideał wychowawczy*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ideal-wychowawczy;4008494.html> (dostęp: 08.09.2020).
 14. Encyklopedia PWN, *Metoda*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/metoda;2482575.html> (dostęp: 07.09.2020).
 15. Gądecki S., *Nacjonalizm a patriotyzm*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/gadecki/patriotyzm_17012018.html (dostęp: 05.08.2019).
 16. Główny Urząd Statystyczny, *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2021/2022*, Warszawa, Gdańsk, 2022.
 17. <http://blog.surgepolonia.pl/2013/11/dekalog-patrioty-czyli-idea-nowoczesnego-patriotyzmu-w-10-przykazaniach/> (dostęp: 03.05.2019).
 18. *Jakie były okoliczności powstania „Pana Tadeusza”?*, http://ckziu2.edu.pl/wp-content/uploads/2017/02/II_a_LO_j.polski_III_semestr.pdf (dostęp: 10.09.2020).
 19. *Jasnogórskie Śluby Narodu*, <http://dziedzictwo.ekai.pl/text.show?id=4192> (dostęp: 07.06.2019).
 20. Juszczak J., *Rola nauczyciela w kształtowaniu osobowości dzieci i młodzieży*, <http://www.edukator.org.pl/2006/osob/osob.html> (dostęp: 13.01.2021).
 21. Katolicka Językowo-Sportowa Szkoła Podstawowa w Kwidzynie, <http://ksp.szkoła.pl/misja-szkoly> (dostęp: 8.09.2020).
 22. Katolicka Szkoła Podstawowa im. Bł. Ks. Jerzego Popiełuszki w Siedlcach, <http://www.kspig.pl/1procent> (dostęp: 22.08.2020).
 23. Katolicka Szkoła Podstawowa im. św. Jacka w Katowicach, Stowarzyszenie Rodzin Katolickich Archidiecezji Katowickiej, *Program wychowawczy szkoły*, <https://swietyjacekkatowice.edu.pl/program-wychowawczy-szkoly/> (dostęp: 22.08.2020).

24. Kochanowski J., *Pieśni, Księgi wtóre Pieśń XIX*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/piesni-ksiegi-wtore-piesn-xix.html> (dostęp: 11.09.2020).
25. Konferencja Episkopatu Polski, *Chrześcijański kształt patriotyzmu*, https://www.prchiz.pl/storage/app/media/pliki/chrzescijanski_ksztalt_patriotyzmu.pdf (dostęp: 22.08.2020).
26. Konicki E. T., *Kształtowanie postaw patriotycznych w procesie wychowawczym szkoły*, <http://www.Zsken.Edu.Pl/index.Php/jce/dla-nauczycieli/publikacje-nauczycieli/edward-tadeusz-konicki/688-ksztaltowanie-postaw-patriotycznych-w-procesie-wychowawczym-szkoly> (dostęp: 29.08.2020).
27. Lepa A., *O Patriotyzmie w mediach*, Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej, Szczecin 2003, <http://archidiecezja.lodz.pl/~srk/O%20PATRIOTYZMIE%20W%20MEDIACH.html> (dostęp: 29.08.2020).
28. Lipski J. J., *Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy*, Otwarta Rzeczpospolita, <http://otwarta.org/wp-content/uploads/2011/11/J-Lipski-Dwie-ojczyzny-dwa-patriotyzmy-lekkie3.pdf> (dostęp: 18.07.2019).
29. Łecka D., *Idea wychowania narodowego na łamach czasopisma pedagogicznego. „Szkoła” - ich ważność i aktualność*, s. 6, <https://old-www.pedagog.uw.edu.pl/THE/Lecka.pdf> (dostęp: 18.08.2019).
30. Łoskot M., *Do czego wychowujemy dzieci i młodzież*, „Życie Szkoły” 2016, nr 22, <https://www.zycieszkoly.com.pl/artykuł/do-czego-wychowujemy-dzieci-i-mlodziez> (dostęp: 28.08.2020).
31. Marciniak W. F., *Związek Patriotów Polskich jako organizator repatriacji obywateli polskich z ZSRR w latach 1945-1946*, s. 352, <http://www.polska1918-89.pl/pdf/zwiazek-patriotow-polskich-jako-organizator-repatriacji-obywateli-pols,3871.pdf> (dostęp: 04.07.2019).
32. Mazur P. S., *Problem poznawalności dobra*, XIV Międzynarodowe Sympozjum Metafizyczne z cyklu Zadania Współczesnej Metafizyki „Spór o dobro”, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – 15 XII 2011, http://www.ptta.pl/symp_str_14.pdf, s. 3. (dostęp: 10.08.2019)
33. *Młodzież w PRL*, www.polska1918-89.pl/pdf/mlodziez-w-prl,3011.pdf (dostęp: 15.07.2019).
34. *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce oraz ich języki*, <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce-oraz-ich-jezyki> (dostęp: 08.09.2020).

35. Moralność Chrześcijańska i jej normy, Międzynarodowa Komisja Teologiczna 1974, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1974_morale-cristiana_pl.html
36. Nosowski Z., Sprzeciw a nawet za, „Więź” 2011, nr 5-6, <http://wiesz.com.pl/2019/02/18/przeciw-a-nawet-za-sprzeciw-wobec-antysemityzmu-powinien-byc-elementem-polskiego-patriotyizmu/> dostęp (08.05.2020 r.).
37. *Ojcowie Niepodległości*, Instytut Pamięci Narodowej, <https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2018/03/ojcowie-niepodleglosci-calosc-small.pdf> (dostęp: 05.08.2019).
38. *Oroędzie Biskupów Polskich do ich Niemieckich Braci w Chrystusowym Urzędzie Pastorskim*, Konferencja Episkopatu Polski, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/oredzie-niem_18111965.html (dostęp: 15.07.2019)
39. Paluch F., *Koncepcje państwa i narodu Romana Dmowskiego w okresie do 1914 r.*, <http://szturm.com.pl/index.php/miesiecznik/item/72-koncepcje-panstwa-i-narodu-romana-dmowskiego-w-okresie-do-1914r> (dostęp: 17.06.2019).
40. *Patriotyczny Raban do kwadratu- zaproszenie*, Ruch Światło-Życie Diecezji Tarnowskiej, źródło: <http://www.tarnow-oaza.pl/diakonie/diakonia-formacji-diakonii/aktualnosci-diakonii-formacji-diakonii/859-patriotyczny-raban-do-kwadratu-zaproszenie> (dostęp: 29.08.2020).
41. *Patriotyzm w utworach Adama Mickiewicza*, <https://aleklasa.pl/liceum/c111-jak-odpowiadac-z-polskiego/romantyzm/c136-adam-mickiewicz/patriotyzm-w-utworach-adama-mickiewicza> (dostęp: 11.09.2020).
42. Pawłowicz J. J., *Rola Kościoła katolickiego w podtrzymywaniu polskości na dawnych Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Referat wygłoszony w Żytomierzu (Ukraina) podczas Konferencji Naukowej z okazji XX-lecia powstania Żytomierskiego Obwodowego Związku Polaków na Ukrainie (21.03.2009), <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2403/Rola%20Ko%20C5%9Bcio%20C5%82a%20w%20podtrzymywaniu%20polsko%20C5%9Bci.pdf> (dostęp: 12.06.2019).
43. Piekielnik S., *Bp Turzyński: Prawda, dobro i piękno- to wartości, które pasują każdemu człowiekowi*, <https://diecezja.radom.pl/bp-turzynski-prawda-dobro-i-piekno-to-wartosci-ktore-pasuja-kazdemu-czlowiekowi/> (dostęp: 5.09.2020).
44. *Podstawa programowa*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/podstawa-programowa;3958941.html> (dostęp: 01.09.2020).
45. *Procedury badawcze - rodzaje i cele zastosowania*, https://www.naukowiec.org/wiedza/metodologia/procedury-badawcze_3480.html (dostęp: 05.08.2021).

46. Program Wychowawczo-Profilaktyczny w Szkole Podstawowej w Osiedlu Niewiadów im. Polskich Olimpijczyków na rok szkolny 2020/2021, <https://spn.ujazd.com.pl/page/details/16/-program-wychowawczo--profilaktyczny-w-szkole-podstawowej-w-osiedlu-niewiadow--im-polskich-olimpijczykow-na-rok-szkolny-20202021> (dostęp: 08.09.2020).
47. Psalm 136(136), Nad rzekami Babilonu, <https://biblia.deon.pl/rozdzial.php?id=970#P1> (dostęp:13.02.2019).
48. Rada Szkół Katolickich, Baza szkół, <https://rsk.edu.pl/baza-szkol/> (dostęp: 17.09.2019).
49. Rogalska E., *Edukacja jako podstawowe pojęcie i kategoria pedagogiczna*, <http://www publikacje.edu.pl/pdf/11874.pdf> (dostęp: 19.08.2020).
50. Rudawski B., *Generalny Plan Wschodni*, Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Poznań 2017, nr 14, <http://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,1890,1413f05ab63309827868151ffdd7d8f6/zarchiuwm142017.pdf> (dostęp: 05.07.2019).
51. Skobrtal M., *Patriotyzm pokolenia Z*, <https://opoka.org.pl/biblioteka/P/PS/pk201517-patriotyzm.html> (dostęp: 26.03.2020).
52. Skocz M., *Rasizm i ksenofobia*, źródło: https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/59050/15_Marcin_Skocz.pdf (dostęp: 08.05.2020 r.).
53. *Słownik języka polskiego* <https://sjp.pwn.pl/slowniki/szowinizm> (dostęp: 25.07.2019).
54. *Słownik języka polskiego*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/trybalizm;3989470.html> (dostęp: 08.05.2020).
55. *Słownik Języka Polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/cel;2447324.html> (dostęp: 04.09.2021).
56. *Słownik języka polskiego*, <https://sjp.pwn.pl/sjp/nacjonalizm;2568733.html> (dostęp: 11.07.2019).
57. *Słownik języka polskiego*, PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/swiadomosc-narodowa;3984379.html> (dostęp: 04.06.2019).
58. *Słownik języka polskiego*, źródło: <https://sjp.pl/kosmopolityzm> (dostęp: 05.08.2019).
59. *Słowo Rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II z okazji świąt Bożego Narodzenia*, Lublin 2013, s. 2, <https://diecezja.waw.pl/3291> (dostęp 02.09.2019).
60. Solarczyk L., *Potrzeba związku edukacji obywatelskiej z przeszłością*, „Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки” 2015, s. 86, http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=1366 (dostęp: 05.07.2019).

61. *Spoleczna a prywatna? Czym różnią się te szkoły?*, <https://portal.librus.pl/artykuly/spoleczna-a-prywatna-czym-roznia-sie-te-szkoly> (dostęp: 20.08.2020).
62. Stachura M., *Twarze patriotyzmu*, <https://wszystkoconajwazniejsze.pl/maciej-stachura-twarze-patriotyizmu/> (dostęp: 30.03.2020).
63. *Statut I Katolickiego Gimnazjum Stowarzyszenia Rodzin Katolickich Archidiecezji Katowickiej*, <http://szkolakatolicka.edu.pl/wp-content/uploads/2016/09/StatutGIM2009.pdf> (dostęp: 23.08.2020).
64. Stefański J., *Ignacy Daszyński - socjalista i patriota*, Stowarzyszenie im. I. Daszyńskiego, <http://daszynski-stowarzyszenie.manifo.com/ignacy-daszynski-%E2%80%93-socjalista-i-patriota> (dostęp: 05.08.2019).
65. *Struktura szkół po zmianach*, <https://reformaedukacji.men.gov.pl/o-reformie/uczen-i-rodzic/struktura-szkol-po-zmianach.html> (dostęp: 20.08.2020).
66. *System edukacji w Polsce w skrócie 2015*, Polskie Biuro Eurydice, https://eurydice.org.pl/wp-content/uploads/2016/01/BRIEF_PL_FINAL2015.pdf (dostęp: 20.08.2020).
67. Sztaba M., *Wychowanie patriotyczne dziś*, <https://m.niedziela.pl/artykul/18959/3?page=2&per-page=1> (dostęp: 28.08.2020).
68. Szyran J., *Moralny imperatyw miłowania ojczyzny*, <http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/moralny-imperatyw-milowania-ojczyzny/> (dostęp: 22.08.2020).
69. Szyszkowska M., *Idee Ignacego Daszyńskiego w XXI wieku*, źródło: <http://www.przeglad-socjalistyczny.pl/opinie/felieton/1418-szyszkowska> (dostęp: 05.08.2019).
70. *Trybalizm to nowy socjalizm. Katolicki filozof negatywnie o Synodzie Amazońskim*, <https://www.pch24.pl/trybalizm-to-nowy-socjalizm--katolicki-filozof-negatywnie-o-synodzie-amazonskim,70366,i.html> (dostęp: 08.05.2020).
71. Zakrzewska-Manterys E., *Szkoły przysposabiające do pracy- zło konieczne czy nowoczesna forma edukacji dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym i znacznym?*, „Trendy” 2012, nr 3, http://www.bc.ore.edu.pl/Content/365/Trendy+3+z+2012_E.+Zakrzewska-Manterys.pdf (dostęp: 20.08.2020).
72. *Zasady współpracy obowiązujące w katolickiej szkole podstawowej im. Św. Stanisława Kostki w Poznaniu*, http://dobrasp.pl/wp-content/uploads/2017/09/Zasady-wsp+lpracy-KSP_2017_08_28.pdf (dostęp: 22.08.2020).

73. Żyła A., *Dodatkowe źródła finansowania wydatków szkoły*, „Dyrektor i finanse” 2020, nr 101, <https://www.monitorszkoly.pl/arttykul/dodatkowe-zrodla-finansowania-wydatkow-szkoly> (dostęp 20.08.2020).

Aneks

Załącznik 1.

KWESTIONARIUSZ ANKIETY

Szanowni Państwo,

Jestem doktorantem pedagogiki na Wydziale Nauk Społecznych w Instytucie Pedagogiki KUL. Prowadzę badania na temat wychowania patriotycznego w samorządowych i katolickich szkołach podstawowych. Ankieta jest skierowana do nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej oraz klas IV-VIII. Badanie jest anonimowe, a uzyskane informacje będą wykorzystane do celów naukowych i doskonalenia praktyki wychowawczej.

1. Płeć

- a) kobieta
- b) mężczyzna

2. Wykształcenie – tytuł / stopień

- a) licencjat
- b) magister
- c) doktor
- d) doktor habilitowany/profesor

3. Stopień awansu zawodowego

- a) początkujący
- b) mianowany
- c) dyplomowany
- d) profesor oświaty

4. Staż pracy w zawodzie nauczyciela

- a) 5 lat i poniżej
- b) 6 - 10 lat
- c) 11 – 15 lat
- d) 16 – 20 lat
- e) powyżej 20 lat

5. Nauczany przedmiot

- a) edukacja wczesnoszkolna
- b) język polski
- c) język obcy
- d) matematyka
- e) fizyka/chemia
- f) przyroda/biologia
- g) plastyka/muzyka
- h) historia
- i) religia

- j) wychowanie fizyczne
- k) inny (jaki?)

6. Typ szkoły podstawowej

- a) publiczna (samorządowa)
- b) katolicka (niepubliczna, publiczna)

7. Lokalizacja szkoły:

- a) województwo dolnośląskie
- b) województwo kujawsko-pomorskie
- c) województwo lubelskie
- d) województwo lubuskie
- e) województwo łódzkie
- f) województwo małopolskie
- g) województwo mazowieckie
- h) województwo opolskie
- i) województwo podkarpacie
- j) województwo podlaskie
- k) województwo pomorskie
- l) województwo śląskie
- m) województwo świętokrzyskie
- n) województwo warmińsko-mazurskie
- o) województwo wielkopolskie
- p) województwo zachodniopomorskie

8. Która z podanych poniżej definicji patriotyzmu jest dla Pani/Pana najbliższa?

(proszę wybrać jedną odpowiedź)

- a) tworzenie tożsamości narodowo-państwowej, której celem jest troska o dobro wspólne, tworzenie więzi z wspólnotą, własna grupa etniczną lub narodową
- b) poczucie wspólnoty z państwem w obrębie, którego działa dana grupa etniczno-narodowa
- c) więź z daną kulturą, cywilizacja europejską powstała na gruncie religii chrześcijańskiej oraz kultury starożytnej Grecji i Rzymu
- d) odczuwaniem głębokiego przywiązania z religią, z wyznaniem rodziców i dziadków, obchodzonymi obrzędami, liturgią oraz obyczajami religijnymi
- e) bycie obywatelem świata, nie związanym z żadnym konkretnym państwem, ojczyzną, narodem i koncentracja na dobru wspólnym niż konkretnego narodu
- f) inna definicja (jaka?)

9. Jakie Pani/Pana zdaniem jest znaczenie poniższych środowisk w wychowaniu patriotycznym uczniów?

(proszę zaznaczyć jedną odpowiedź w każdym wierszu)

Znaczenie środowisk w wychowaniu patriotycznym	Zdecydowanie nie istotne	Raczej nie istotne	Trudno powiedzieć	Raczej istotne	Zdecydowanie istotne
Rodzina	☐	☐	☐	☐	☐

Państwo					
Szkoła	☐	☐	☐	☐	☐
Środki masowego przekazu	☐	☐	☐	☐	☐
Kościół katolicki	☐	☐	☐	☐	☐
Środowisko społeczne (lokalne, rówieśnicze)					

10. W jakim stopniu, zdaniem Pani/Pana, podstawa programowa szkoły podstawowej uwzględnia wychowanie patriotyczne (wiedzę, umiejętności, postawy)? *(proszę wybrać jedną odpowiedź)*

- a) bardzo wysokim
- b) wysokim
- c) umiarkowanym
- d) niskim
- e) bardzo niskim
- f) zbyt wysokim

11. W których dokumentach Pani/Pana szkoły zawiera się wyraźne zadanie wychowania patriotycznego uczniów? *(można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)*

- a) statut szkoły
- b) program wychowawczo-profilaktyczny
- c) program nauczania poszczególnych przedmiotów
- d) plan (kalendarz) organizacji ważnych wydarzeń w danym roku szkolnym
- e) przydział czynności na dany rok szkolny (np. wyznaczenie nauczyciela odpowiedzialnego za wychowanie patriotyczne czy nauczycieli odpowiedzialnych za poszczególne wydarzenia o charakterze patriotycznym)

12. W jaki sposób program wychowawczo-profilaktyczny Pani/Pana szkoły uwzględnia wychowanie patriotyczne uczniów? *(proszę wybrać jedną odpowiedź)*

- a) ogólny zapis o konieczności realizacji wychowania patriotycznego pośród różnych kierunków i celów wychowania szkolnego
- b) szczegółowo opisane treści, wartości i formy wychowania patriotycznego (np. wyeksponowanie i konkretyzacja wartości patriotycznych)
- c) oddzielny i szczegółowy moduł poświęcony wychowaniu patriotycznemu
- d) wychowanie patriotyczne stanowi oddzielny załącznik do programu wychowawczego szkoły
- e) wychowanie patriotyczne nie jest wymienione i wyraźnie uwzględnione w programie wychowawczym szkoły

13. Jakie kategorie treści wychowania patriotycznego są realizowane w Pani/Pana szkole? *(można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)*

- a) symbolika narodowa (hymn narodowy, godło, flaga itp.)
- b) kultura polska (literatura, sztuka, tradycje i obyczaje pieśni patriotyczne)
- c) historia Polski
- d) historia znanych i zasłużonych Polaków

- e) historia i tradycje regionu
- f) kształtowanie miłości do ojczyzny
- g) identyfikacja z Polską jako ojczyzną (duma z bycia Polakiem)
- h) formowanie odpowiedzialności za ojczyznę, swój region, miejsce zamieszkania, za siebie i innych
- i) kształtowanie szacunku do każdego człowieka bez względu na jego pochodzenie i narodowość, akceptacja obcokrajowców (np. z Ukrainy) i szacunek dla innych narodów
- j) formowanie szacunku dla ludzkiej pracy i wspólnego dobra (m.in. dbałość o wyposażenie szkoły, klasy, porządek i ład)
- k) kształtowanie poczucia troski o niepodległość i suwerenność ojczyzny
- l) kształcenie i formowanie siebie jako wyrazu patriotyzmu
- m) troska o miejsca pamięci narodowej i lokalnej (w tym cmentarze, pomniki)
- n) kształtowanie gotowości do pracy, służby (poświęcenia) dla dobra ojczyzny
- o) odpowiedni sposób przeżywania uroczystości patriotycznych (np. czynny udział, galowy ubiór)
- p) uwzględnienie religijnego aspektu patriotyzmu (jego motywacji oraz religijnego przeżywania świąt i wydarzeń patriotycznych)
- q) na ogół nie podejmuje się treści patriotycznych w wychowaniu szkolnym
- r) inne, jakie?

14. Jakie metody / strategie wychowawcze najczęściej stosuje Pani/Pan w procesie wychowania patriotycznego uczniów? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- e) modelowania-wzorowania (wzorów osobowych, bohaterów narodowych)
- f) informacyjno-perswazyjne
- g) wzmacniania pozytywnego (nagradzania) oraz negatywnego (karania) w odniesieniu do zasad/zachowań wychowania patriotycznego
- h) wychowania ku wartościom (odkrywanie wartości, ich hierarchii, nabywanie ich i urzeczywistnianie)
- i) strategia dysonansu (konfrontacji własnego systemu wartości z systemem innych osób, wzorów – bohaterów narodowych)
- j) strategia świadectwa (wzorowanie się systemem wartości znaczących osób – patriotów, dawanie właściwego przykładu przez nauczyciela)
- k) strategia stymulacji (wychowawcze wsparcie do urzeczywistniania przez wychowanka wartości patriotycznych)
- l) strategia prewencji (zapobiegania negatywnym zachowaniom, sprzecznymi z postawami patriotycznymi)
- m) stosuje się metody dydaktyczne (podające, problemowe, eksponujące, praktyczne, w wykorzystaniem TIK)
- n) inne, jakie?

15. Jakie formy wychowania patriotycznego stosuje się najczęściej w Pani/Pana szkole? (można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- a) jednostka lekcyjna (nauczanie przedmiotu czy zintegrowanej edukacji)
- b) godzina do dyspozycji wychowawcy (godzina wychowawcza)

- c) akademie i apele o charakterze państwowym, narodowym, regionalnym
- d) konkursy o tematyce patriotycznej (z zakresu wiedzy historycznej, konkursy artystyczne)
- e) spotkania z osobami zasłużonymi dla kraju, regionu, ze świadkami historii
- f) wycieczki do ważnych miejsc dla historii ojczyzny czy regionu (także do muzeum)
- g) opieka nad osobami i miejscami ważnymi dla historii kraju i regionu (np. pomnikami, kwaterami cmentarnymi)
- h) projekcja filmów czy przedstawienia o charakterze patriotycznym
- i) inne (jakie?).....

16. Jakimi środkami dydaktycznymi i wychowawczymi w procesie wychowania patriotycznego dysponuje Pani/Pana szkoła (w salach lekcyjnych czy na holu szkolnym)? najczęściej w procesie kształtowania postaw patriotycznych uczniów?
(można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- a) godło Polski i inne symbole narodowe
- b) wizerunki bohaterów narodowych czy osób zasłużonych dla polski
- c) obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii polski
- d) eksponaty wiążące się z tradycjami i dziejami polski (np. z II wojny światowej)
- e) eksponaty regionalne
- f) różnego rodzaju fotografię i filmy o charakterze patriotycznym
- g) zasoby materiałów (plików) o charakterze patriotycznym do wykorzystania w elektronicznej technologii na lekcjach i zajęciach szkolnych
- h) zasoby biblioteczne zawierające literaturę patriotyczną i regionalną
- i) izba pamięci czy stała ekspozycja (np. związana z patronem szkoły, związanym z dziejami polski)
- j) inne, jakie?

17. Wśród wyróżnionych w poprzednim pytaniu środków proszę zaznaczyć cztery, które najczęściej Pani/Pan wykorzystuje w procesie wychowania patriotycznego uczniów.

- a) godło Polski i inne symbole narodowe
- b) wizerunki bohaterów narodowych czy osób zasłużonych dla polski
- c) obrazy przedstawiające ważne wydarzenia z historii polski
- d) eksponaty wiążące się z tradycjami i dziejami polski (np. z II wojny światowej)
- e) eksponaty regionalne
- f) różnego rodzaju fotografię i filmy o charakterze patriotycznym
- g) zasoby materiałów (plików) o charakterze patriotycznym do wykorzystania w elektronicznej technologii na lekcjach i zajęciach szkolnych
- h) zasoby biblioteczne zawierające literaturę patriotyczną i regionalną
- i) izba pamięci czy stała ekspozycja (np. związana z patronem szkoły, związanym z dziejami polski)
- j) inne, jakie?

18. Co Panią/Pana szczególnie inspiruje w procesie wychowania patriotycznego uczniów?
(można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- a) prawo oświatowe (ustawa oświatowa, podstawa programowa)
- b) prawo szkolne (statut, program nauczania, program wychowawczo-profilaktyczny)

- c) osobista koncepcja patriotyzmu
- d) przekonania religijne (Ewangelia, Dekalog, np. wizja patriotyzmu Jana Pawła II czy innych przedstawicieli Kościoła)
- e) koncepcja patriotyzmu prezentowana przez różne środowiska intelektualne, społeczne, medialne, polityczne
- f) dewiza: Bóg-Honor-Ojczyzna
- g) przede wszystkim własna intuicja wychowawcza
- h) z różnych względów nie angażuje się w proces wychowania patriotycznego

19. Jak Pani/Pan ocenia zaangażowanie uczniów szkoły w wychowanie patriotyczne?
(proszę wybrać jedną odpowiedź)

- a) są zainteresowani i bardzo chętnie uczestniczą
- b) angażują się tylko w pewnym zakresie (intelektualnym lub emocjonalnym lub praktycznym)
- c) nie okazują większego zainteresowania (są obojętni)
- d) nie angażują się z własnego przekonania

20. Jakie są efekty wychowania patriotycznego w Pani/Pana szkole w zakresie wiedzy uczniów? Proszę o ocenę stopnia osiągnięć uczniów, uwzględniając ich wiek i możliwości. (proszę wybrać jedną odpowiedź w danym wierszu)

Kategorie efektów wychowania patriotycznego	Stopień osiągnięć uczniów				
	Bardzo niski	Niski	Średni	Wysoki	Bardzo wysoki
Rozumienie, czym jest ojczyzna i mała ojczyzna – region (środowisko lokalne)	☐	☐	☐	☐	☐
Znajomość symboli narodowych (godła, barw, hymnu)	☐	☐	☐	☐	☐
Rozumienie roli Kościoła katolickiego w kształtowaniu tożsamości narodowej	☐	☐	☐	☐	☐
Znajomość słów hymnu narodowego	☐	☐	☐	☐	☐
Podstawowa wiedza z historii Polski	☐	☐	☐	☐	☐
Wiedza o ważnych wydarzeniach regionalnych	☐	☐	☐	☐	☐
Znajomość sylwetek wybitnych Polaków i znaczących osób z regionu	☐	☐	☐	☐	☐
Wiedza o ważnych dla historii Polski i regionu miejscach i pamiątkach (pomnikach w najbliższej okolicy)	☐	☐	☐	☐	☐
Wiedza o patriotyzmie wybranych i znaczących twórców literatury i wybitnych Polaków	☐	☐	☐	☐	☐

21. Jakie są efekty wychowania patriotycznego uczniów Pani/Pana szkoły w wymiarze emocjonalnym? Proszę o ocenę stopnia osiągnięć uczniów, uwzględniającą ich wiek i możliwości. (proszę wybrać jedną odpowiedź w danym wierszu)

Kategorie efektów wychowania patriotycznego	Stopień osiągnięć uczniów				
	Bardzo niski	Niski	Średni	Wysoki	Bardzo wysoki
Okazywanie miłości do ojczyzny	☐	☐	☐	☐	☐
Emocjonalna identyfikacja z ojczyzną w różnych okolicznościach (np. sportowych)	☐	☐	☐	☐	☐
Szacunek okazywany symbolice narodowej (godło, barwy, hymn)	☐	☐	☐	☐	☐
Umiejętność wykonywania hymnu narodowego	☐	☐	☐	☐	☐
Przeżywanie (empatia, wzruszenie) historycznych i literackich opisów wydarzeń z dziejów Polski i regionu	☐	☐	☐	☐	☐
Szacunek okazywany bohaterom narodowym i regionalnym, a także żywym świadkom ważnych wydarzeń historycznych	☐	☐	☐	☐	☐
Szacunek, wzruszenie i właściwie zachowanie podczas wizyt w miejscach pamięci, na akademiach i apelach	☐	☐	☐	☐	☐
Wypowiadanie się z szacunkiem o innych narodowościach (krajach) i uczniach – obcokrajowcach	☐	☐	☐	☐	☐
Pragnienie służenia Polsce, jej rozwojowi i niepodległości przez pracę, uczciwość i poświęcenie	☐	☐	☐	☐	☐

22. Jakie są efekty wychowania patriotycznego uczniów Pani/Pana szkoły w zakresie praktycznym (aktywności patriotycznej)? Proszę o ocenę stopnia osiągnięć uczniów, uwzględniającą ich wiek i możliwości (proszę wybrać jedną odpowiedź w danym wierszu)

Kategorie efektów wychowania patriotycznego	Stopień osiągnięć uczniów				
	Bardzo niski	Niski	Średni	Wysoki	Bardzo wysoki
Chętny i czynny udział w uroczystościach i wydarzeniach patriotycznych (szkolnych i pozaszkolnych)	☐	☐	☐	☐	☐
Uczestnictwo w konkursach patriotycznych organizowanych przez szkołę lub inne instytucje z zakresu wiedzy i umiejętności artystycznych	☐	☐	☐	☐	☐
Kultywowanie tradycji i obyczajów narodowych i lokalnych	☐	☐	☐	☐	☐
Świadczenie pomocy osobom zasłużonym dla	☐	☐	☐	☐	☐

o ojczyzny i regionu, również innym potrzebującym (np. wolontariat), a także koleżeństwu z klasy/szkoły					
Godne wypowiedzianie się o Polsce, jej historii i dorobku (duma z bycia Polakiem)	☐	☐	☐	☐	☐
Zaangażowanie w koła czy organizacje szkolne lub pozaszkolne o charakterze patriotycznym	☐	☐	☐	☐	☐
Porządkowanie pomników pamięci i grobów bohaterów narodowych i lokalnych, ewentualnie dbałość o izbę pamięci w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
Zainteresowanie sprawami ojczyzny, jej bezpieczeństwa i pokojowego rozwoju	☐	☐	☐	☐	☐
Zaangażowanie w akcje patriotyczne organizowane przez Kościół					
Czynne wspieranie osób dotkniętych wojną, pomoc świadczona obcokrajowcom w klasie/szkole	☐	☐	☐	☐	☐

23. Jak wojna na Ukrainie oddziałuje na wychowanie patriotyczne w Pani/Pana szkole?

(można wybrać więcej niż jedną odpowiedź)

- a) uczniowie interesują się wydarzeniami mającymi miejsce na Ukrainie
- b) uczniowie angażują się w pomoc uchodźcom i emigrantom
- c) uczniowie mocniej angażują się w działalność patriotyczną
- d) uczniowie czują większy szacunek dla naszego kraju ze względu na pomoc Ukrainie
- e) uczniowie mocniej doceniają możliwość życia i nauki w wolnym i niepodległym kraju
- f) uczniowie bardziej interesują się możliwością odbycia szkolenia wojskowego w celu przygotowania na ewentualną obronę ojczyzny
- g) uczniowie w niewielkim stopniu interesują wojną na Ukrainie
- h) nie dostrzega się oddziaływania wojny na Ukrainie na postawy patriotyczne uczniów

24. Jak Pani/Pan ogólnie ocenia poziom patriotyzmu uczniów, mając na uwadze ich wiek i możliwości? *(proszę wybrać jedną odpowiedź)*

- a) bardzo wysoki
- b) wysoki
- c) średni
- d) niski
- e) bardzo niski

25. Dla chętnych Państwa zaproszenie do własnej wypowiedzi, czerpiącej ze swojego doświadczenia, na temat:

Wychowanie patriotyczne w szkole podstawowej – blaski i cienie (czy jest potrzebne, jak przebiega, jakie ewentualnie powinno być, na jakiej podstawie ideowej)?

.....
.....
.....

Bardzo dziękuję za poświęcony czas!